

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

XXI. YÜZYILDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ
(2000-2020)

Suinbay SUYUNDIKOV

DOKTORA TEZİ

KIRŞEHİR-2021

©2021- Suinbay SUYUNDIKOV

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

XXI. YÜZYILDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ
(2000-2020)

TURKISH-RUSSIAN RELATIONS IN THE XXI.
CENTURY (2000-2020)

Hazırlayan
Suinbay SUYUNDIKOV

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

KIRŞEHİR-2021

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı doktora öğrencisi, Suinbay Suyundikov tarafından hazırlanan “**XXI. YÜZYILDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ (2000-2020)**” adlı tez çalışması tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman (İmza)

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Üye.....İmza)

Prof. Dr. Veli ÜNSAL

Üye.....(İmza)

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Erman AKILLI

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Kayhan ATİK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../08/2021

(İmza)

Prof. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../08/2021

Suinbay SUYUNDIKOV

İmza

ÖZET

“XXI. YÜZYILDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ (2000-2020)”

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan: Suinbay SUYUNDIKOV

Danışman: Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

2021 – 290

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Prof. Dr. Veli ÜNSAL

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Doç. Dr. Erman AKILLI

Doç. Dr. Kayhan ATİK

Bu çalışmada 21. Yüzyılda Türk-Rus ilişkileri kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Türk-Rus ilişkilerinin geçmişine baktığımız zaman iki toplum arasındaki ilişkileri VI. asırdan itibaren başlatmak mümkünse de kaynaklar ilk resmi ilişkiyi 1492 yılından itibaren başlatırlar. Türkiye-Rusya ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrası 1990’lı yıllarından itibaren daha da önemli hale geldiği görülür. SSCB’nin dağılmasından sonra Türk-Rus ilişkileri yeni bir boyut kazanır. 1990’lı yıllar, iki ülke arasındaki münasebetlerde birçok sorunlarla karşılaştığı yıllar olarak da bilinir. Rekabetin de ağır bastığı bu dönemin en önemli alanını ekonomik-ticari ilişkiler oluşturur. 1990’lı yıllardan günümüze kadar olan sürede ekonomik ve ticari ilişkilerin her zaman siyasi ilişkilerini gölgede bıraktığını söylemek yerinde olur. Üç bölüm halinde ele aldığımız bu çalışmanın birinci bölümünde 2000 yılına kadar Türk-Rus ilişkilerinin tarihi gelişimi, ikinci ve üçüncü bölümlerde ise 2000-2020 yılları arasındaki siyasi, diplomatik, askeri ve güvenlik konularındaki ilişkiler ile ekonomik ve ticari ilişkiler detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırmamızda gördüğümüz kadarıyla ekonomik ve ticari ilişkiler iki ülke arasındaki işbirliğinde lokomotif rolünü üstlenerek siyasi, askeri

ve güvenlik konuları ile üçüncü ülkelerle olan ilişkilere de farklı bir nitelik kazandırmıştır. Bunun en dikkat çekici göstergesi olarak iki ülke arasında hızla artan dış ticaret cirosunu ve 2000’li yılların başından itibaren günümüze kadar iki ülkenin yönetiminde bulunan liderlerin büyük çabasını belirtmek gerekir. Bu yıllarda ekonomik ortaklık zemininde yeniden şekillenen ikili ilişkiler bağlamında birçok stratejik projeye imza atılıp hayata geçirilmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerinde genel olarak henüz tam anlamıyla stratejik ortaklık seviyesine ulaşmasa da ekonomik-ticari ve enerji gibi alanlarda stratejik boyuta çıktığı görülür. Çalışmamızda şu da görülmüştür ki, Türk-Rus ilişkilerinde yakalanan ivme ve ilişkilerin iyi bir düzeyde olması, bölgesel istikrar ve ortak çıkarlara da hizmet etmektedir. Bu noktadan hareketle yaptığımız araştırmada 2000-2020 yılları arasında Türk-Rus ilişkilerinin nasıl bir seyir izlediği ve iki ülke arasında siyasi-diplomatik, ekonomik-ticari, askeri-güvenlik ve enerji alanındaki ilişkilerin nedenleri ve sonuçları kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Rus İlişkileri, Rusya, Askeri ilişkiler, Diplomatik İlişkiler, Ekonomik İlişkiler

ABSTRACT

TURKISH-RUSSIAN RELATIONS IN THE XXI. CENTURY (2000-2020)

Ph. D. Thesis

Preparer: Suinbay SUYUNDIKOV

Advisor: Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

2021 - 290

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences

History Department

Jury

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Prof. Dr. Veli ÜNSAL

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Assoc. Prof. Dr. Erman AKILLI

Assoc. Prof. Dr. Kayhan ATİK

This study comprehensively discusses Turkish-Russian relations in the 21st century. When we look at the history of Turkish-Russian relations, although it is possible to start the relations between the two communities from the sixth century, sources start the first official relationship from 1492. It can be seen that the relations between Turkey and Russia have become more important since the 1990s after the Cold War. After the collapse of the USSR, Turkish-Russian relations acquire a new dimension. The 90s are also known as the years when many problems arose in relations between the two countries. Trade and economic relations constituted the most important area of this period, in which competition prevailed. It would be appropriate to say that from the 1990s to the present, economic and trade relations have always overshadowed political relations. In the first part of this study, which we have dealt with in three parts, the historical development of Turkish-Russian relations until 2000, and in the second and third parts, the political, diplomatic, military and security relations and economic and commercial relations between the years 2000-2020 were tried to be discussed in detail. As far as we can see in our study, economic and trade relations have taken on the role of a locomotive in cooperation between the two countries, imparting a different quality to political, military and security issues, as well as relations with third countries. The most striking

indicator of this is the rapidly growing foreign trade turnover between the two countries and the great efforts of the leaders of the two countries since the early 2000s. Over the years, many strategic projects have been signed and implemented in the context of bilateral relations, rebuilt on the basis of economic partnership. Although relations between the two countries have not yet reached the level of strategic partnership in general, it is clear that they have reached a strategic dimension in areas such as trade, economic and energy. Our research also noted that the momentum achieved in Turkish-Russian relations and the good level of relations also serve regional stability and common interests. From this point of view, the course of Turkish-Russian relations between 2000-2020, as well as the reasons and consequences of relations between the two countries in the field of political-diplomatic, trade-economic, military-security and energy are comprehensively discussed.

Keywords: Turkish-Russian Relations, Russia, Military Relations, Diplomatic Relations, Economic Relations

ÖN SÖZ

Her ne kadar Türk-Rus ilişkilerini çok daha gerilere götürmek mümkünse de resmi olarak XV. yüzyılın sonlarına dayandırılır. Bu nedenle iki ülke arasındaki ilişkide geçmişini anlayıp geleceğe yön vermede en büyük parametreyi şüphesiz incelediğimiz 2000-2020 dönemi temsil etmektedir.

Bu çalışmada 2000 yılından itibaren Türkiye ve Rusya arasında gerçekleşen ilişkileri en iyi şekilde ve ayrıntılı olarak kavrayabilmek ve 2000-2020 yılları arası Türk-Rus ilişkilerini derinlemesine incelemeyi hedefledik. Yine araştırmamızda 2000 ile 2020 yılları arasında Türkiye ve Rusya ilişkilerini analiz edip değerlendirerek söz konusu ilişkilere katkı sunmayı amaçladık. Yaptığımız çalışmanın, Türk-Rus ilişkilerinin 2020 yılları sonrası daha da ileri boyuta taşınarak iki ülke arasındaki işbirliğinin bölgesel kararlılığa ve ortak çıkarlara öncülük edeceğine katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Dünya politikalarındaki değişimi görmek ve bu değişimin Türk-Rus ilişkilerine etkisini aktarmak önem arz etmektedir. Yaptığımız araştırma ile varılmak istenen nokta, uzun soluklu bir analiz ile küreselleşme süreci ve bu sürecin dünya politikalarına olan etkisinin Türkiye-Rusya ilişkilerini 2000-2020 yılları arası dönemde nasıl etkilediğini ortaya koymaktır.

Türk-Rus ilişkilerinin farklı dönemlerini inceleyen birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Ancak, 2000 ile 2020 yılları arasında iki ülke arasındaki ilişkileri bütüncül olarak inceleyen gerek Türkiye’de gerekse Rusya’da her hangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle yapılan çalışmayı ikili ilişkilerin kapsamlı bir şekilde ele alınması ve bu ilişkilerin daha da ileriye taşınması açısından kalıcı bir kaynak olacak olması bakımından son derece önemli görüyoruz.

Üç bölüm halinde ele aldığımız bu çalışmanın birinci bölümünde 2000 yılına kadar Türk-Rus ilişkilerinin tarihi gelişimi, ikinci ve üçüncü bölümlerde ise 2000-2020 yılları arasındaki siyasi, diplomatik, askeri ve güvenlik konularındaki ilişkiler ile ekonomik ve ticari ilişkiler detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu tezin ortaya çıkarılması sürecinde her türlü yardımı ve kolaylığı esirgemeyen, yaptığı eleştiri ve yönlendirmeleriyle bana yol gösteren değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL’e teşekkür etmeyi bir borç bilir ve sonsuz minnetimi sunarım. Ayrıca, doktora tez komitesi üyeleri içerisinde yer alan ve çalışmamın çeşitli

aşamalarında değerli yorum ve önerileriyle tezime katkıda bulunan değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. Veli ÜNSAL ve Sayın Doç. Dr. Erman AKILLI'ya verdikleri destekten ötürü müteşekkirim. Yine tez çalışma konumun belirlenmesinde bana yardımcı olan ve beni destekleyen Doç. Dr. Bülent KARA hocama da teşekkür etmek isterim. Son olarak sevgileri ve katkılarıyla yaşamım boyunca bana destek veren Ağabeyim Jomart SUYUNDİK'e de teşekkür etmeden geçemeyeceğim.

Kırşehir- 2021

Suinbay SUYUNDIKOV

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	1
GİRİŞ.....	4
BÖLÜM I	12
TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ.....	12
1. OSMANLI ÖNCESİ TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ	12
1.1. Avarlar ve Slavlar	12
1.2. Hazarlar ve Ruslar	12
1.3. Rusların İlk Devlet Yapılanması.....	14
1.4. Kiev Rusyası.....	15
1.4.1. Knez Oleg Dönemi	15
1.4.2. Knez İgor Dönemi.....	16
1.4.3. Knez I. Vladimir Dönemi (980-1015)	17
1.4.4. Knez Yaroslav (1019-1054) ve Sonrası (1054-1240).....	17
1.5. Knezlikler Dönemi.....	19
1.5.1. Novgorod Knezliği	19
1.5.2. Vladimir-Suzdal Knezliği	20
1.5.3. Galiç (Galiçya) - Volinya Knezliği.....	22
1.6. Altın Orda Devleti - Rus İlişkileri.....	24
2. OSMANLI DÖNEMİ TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ.....	27
2.1. Knez III. İvan Dönemi	28
2.2. Çar I. Petro Dönemi	32
2.3. Prut Savaşı	34
2.4. Mahmut Dönemi.....	36
2.5. Küçük Kaynarca Antlaşması ve Sonrası.....	37
2.6. Balkan Savaşı.....	44
2.7. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Rus Karşılaşması	46

3. SOVYET DÖNEMİ TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ	50
3.1. Millî Mücadele Yılları Türk-Rus İlişkileri	50
3.2. İstiklal Harbi Döneminde Rusların Türkiye'ye Malî ve Askerî Yardımı Meselesi	53
3.3. 1921 Moskova Dostluk Antlaşması	56
3.4. Lozan (Lausanne) Barış Antlaşması ve Sovyetler Birliği'nin Tutumu	60
3.5. Montrö Boğazlar Sözleşmesi Bağlamında Türk-Sovyet İlişkileri.....	64
3.6. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye - SSCB İlişkileri	68
3.7. Soğuk Savaş Dönemi Türk - Sovyet İlişkileri	73
3.8. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri (1991-2000)	82
BÖLÜM II.....	88
21. YÜZYIL TÜRKİYE-RUSYA SİYASİ, DİPLOMATİK ve ASKERİ İLİŞKİLERİ	88
1. SİYASİ ve DİPLOMATİK İLİŞKİLER	88
1.1. 2000-2010 Yıllar Arası Siyasi ve Diplomatik İlişkileri.....	89
1.1.1. 2000-2003 Yıllarında Taraflar Arasında Kurulan Diplomatik Temaslar	91
1.1.2. 2003 Irak Savaşı Sırasında ve Sonrasında Türk-Rus İlişkilerinin Seyri.....	94
1.1.3. 2004-2006 Yıllarında İki Ülke Arasındaki İşbirliği ve Diplomatik Görüşmeler.....	97
1.1.4. Rusya-Gürcistan Savaşı (2008) ve Bölgesel Sorunların Türk-Rus İlişkilerine Etkisi.....	102
1.1.5. 2009-2010 Türkiye ve Rusya İlişkileri ve Bölgesel İşbirliği	107
1.2. 2011-2016 YILLARI ARASI İKİLİ İLİŞKİLER.....	113
1.2.1. Türkiye ve Rusya'nın Arap Baharına ve Onun Etkisiyle Oluşan Suriye İç Savaşına Karşı Tutumları	113
1.2.2. İki Ülke Arasında Yaşanan İlk Uçak Krizi (Ekim 2012)	115
1.2.3. 2015 Uçak Krizinin Türk-Rus İlişkilerine Etkileri.....	121
1.2.4. Uçak Krizi Sonrası Büyük Zarar Gören İlişkilerin Tamiri Yönünde Adımlar	130
1.2.5. Rus Büyükelçisine Yapılan Suikast.....	136
1.3. 2017-2020 YILLARI ARASI İKİLİ İLİŞKİLER.....	138
1.3.1. 2017 Yılındaki Gelişmeler	138
1.3.2. 2018 Yılındaki Gelişmeler	145

1.3.3. 2019-2020 Yıllarındaki Gelişmeler	150
2. ASKERİ ve GÜVENLİK İLİŞKİLERİ.....	156
2.1. 2000-2008 Yıllarında Askeri Alandaki Gelişmeler	158
2.2. Rus-Gürcü Savaşında Türkiye'nin Tutumu (2008).....	162
2.3. Rusya'nın Kırım'ı İlhakı ve Sonrası İlişkiler	164
2.4. 2017-2018 Yılındaki Suriye Ağırlıklı Askeri Görüşmeler	167
2.5. Rusya'dan S-400 Füzelelerinin Alımı ve Etkileri.....	168
2.6. 2019 Yılında Gerçekleşen Askeri Gelişmeler.....	171
2.7. 2020 Yılındaki İlişkiler	174
2.7.1. Libya Sorunu.....	175
2.7.2. Dağlık Karabağ Sorunu	179
BÖLÜM III	187
EKONOMİK İLİŞKİLER.....	187
1. 2000 YILI SONRASI GENEL EKONOMİK İLİŞKİLER	187
1.1. Bu Dönemdeki Ekonomik İlişkilere Genel Bir Bakış	187
1.2. Rusya Federasyonu ve Türkiye Arasındaki Bavul/Mekik Ticareti.....	189
1.3. Resmi Ticarete Geçiş Dönemi	194
1.4. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ).....	200
1.5. Müteahhitlik Hizmetleri ve Yatırımlar	202
1.6. Turizm.....	208
1.7. Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) Dönemi.....	213
2. ENERJİ MERKEZLİ İLİŞKİLER.....	217
2.1. Türkiye – Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü	217
2.2. Rusya'nın Enerji Konumu ve Enerji Jeopolitikası	218
2.3. Türkiye'nin Enerji Görünümü ve Enerji Jeopolitikası.....	222
2.4. Nükleer Enerji Konusundaki İlişkiler.....	224
SONUÇ	229
KAYNAKÇA.....	241
ÖZ GEÇMİŞ	276

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKDITYK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AK PARTİ	Adalet ve Kalkınma Partisi
ASAM	Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AVİD	Avrasya İncelemeleri Dergisi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
bkz	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BRICS	Brazil, Russia, India, China, and South Africa
C	Cilt
Çev	Çeviri
D	Defter
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
Der	Derleyen, Derleyenler
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed	Editör
EDAM	Ekonomi Dış Politika Araştırmaları Merkezi
DVN. DVE	Düvel-i Ecnebiye Belgeleri

GKRK	Güney Kıbrıs Rum Kesimi
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
Haz	Hazırlayan, Hazırlayanlar
İİBF	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İHA	İnsansız Hava Aracı
İHA	İhlas Haber Ajansı
İNSAMER	İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
IEA	International Energy Agency
IMF	International Monetary Fund
KEİÖ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KGAÖ	Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MC	Milletler Cemiyeti
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MSB	Türkiye Milli Savunma Bakanlığı
M.Ö.	Milattan Önce
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NGS	Nükleer Güç Santrali
ORSAM	Orta Doğu Stratejik Araştırmaları Merkezi
p	Page
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
PYD	Suriye Demokratik Birlik Partisi
QHA	Kırım Haber Ajansı
RF	Rusya Federasyonu
RİA Novosti	Rossiyskoye Agentstvo Mejdunarodnoy İnformatsii

S	Sayı
s	sayfa
SB	Sovyetler Birliği
SİHA	Silahlı İnsansız Hava Aracı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİO	Şanghay İşbirliği Örgütü
TASS	Telegrafnoe Agentstvo Sovyetskova Soyuza
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
ETKB	TC Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜDAV	Türk Deniz Araştırmaları Vakfı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜROFED	Türkiye Otelciler Federasyonu
TÜRSAB	Türkiye Seyahat Acentaları Birliği
TYB	Türkiye Yazarlar Birliği
UMH	Ulusal Mutabakat Hükümeti
ÜDİK	Üst Düzey İşbirliği Konseyi
VOA	Voice of America
Vol	Volume
Yay	Yayın, Yayınları
YPG	Halk Koruma Birlikleri

GİRİŞ

XX. yüzyılın son çeyreğinde Sovyetler Birliği'nin dağılması aynı zamanda çift kutuplu dünya düzeninin bozulmasının başlangıcını oluşturmuştur. Bahsi geçen başlangıç aynı zamanda Türk-Rus ilişkileri açısından da yeni bir dönemin işaretini vermiştir. Kaynaklara göre 1492 tarihinde Rus Knezliği ve Osmanlı İmparatorluğu arasında başlayan Türk-Rus ilişkileri değişen rejimler ve devlet isimlerine rağmen 1992 yılı itibariyle 500. senesini tamamlar. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Tansu Çiller ile Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin'in 1992'de Moskova'da buluşması bu yönüyle daha da büyük bir anlam kazanır.

Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya'sı arasındaki ilişkiler, zaman zaman iki devlet arasında yapılan savaşlardan olumsuz yönde etkilenir. Türk-Rus ilişkilerindeki bu değişkenlikte Avrupa kıtasında varlıklarını sürdüren diğer ülkelerin de önemli rol üstlendikleri muhakkaktır.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rusya'da yaşanan ihtilal ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum iki devlet arasındaki ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcına zemin hazırlar. Anadolu merkezli direniş hareketi ve bu hareketin simgesi olan TBMM ile Sovyet yönetimi arasında gerçekleşen yakınlaşmada, "kapitalist ve emperyalist" amaçlı İtilaf Devletleri ile ilgili ortak düşman algısı başat rol oynar. Denilebilir ki Türk-Rus ilişkilerinde en samimi ortam bu dönemde yaşanır. Türk-Sovyet ilişkileri 1920'li yıllarda dostluk çerçevesinde sürdürülür, 1930'lu yıllarda genel anlamda dostane ilişkiler devam ettirilir, 1940'lı yıllarda ise ilişkiler gerilimli bir mecraya sürüklenir. Yeni dönemin şekillenmesinde 1939-1945 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşı belirleyici bir rol oynar. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle NATO ve Varşova Paktı olarak iki kutba ayrılan yenedünya düzeninde Soğuk Savaş olarak adlandırılan bir süreç yaşanır. Bu süreçte bazen doğrudan doğruya daha çok da NATO-Varşova Paktı anlaşmazlığından kaynaklanan nedenlerle birbirini düşman olarak görme eğilimi ağır basar.

1980'li yılların başlarından itibaren iki ülke arasında gelişen yeni süreçte ekonomik araçların ikili ilişkilerde ön plana çıkarılması, daha çok politik alanlarda yoğunluk gösteren sorunların boyutunun asgari düzeye indirilmesine katkıda bulunur. 1980'li yılların ortalarında başlayan ve gelişen Glasnost ve Perestroyka (Açıklık ve yeniden yapılandırma)

politikası ile iki devlet arasındaki ilişkiler yeni bir boyuta taşınır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla Türk-Rus ilişkileri çok farklı bir yöne evrilir ve bu dönemde iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkiler ön plana çıkarak karşılıklı ilişkilerde dengeleyici bir faktör haline gelir.

1990'lı yıllarda Sovyet yönetiminden ayrılan yeni Türk Cumhuriyetleri ve bu cumhuriyetlerle Türkiye arasındaki yakınlaşmalar en belirgin olaylar olarak tarihteki yerini almıştır. Türkiye ile Orta Asya/Türkistan Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerde Rusya Federasyonu'nun gösterdiği tavır bir yumuşama politikasının işareti olur. Bu dönemin siyasi ilişkilerinde gerilim meydana getiren olaylardan biri Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan çatışmada Rusya Federasyonu'nun takip ettiği politika, diğeri ise Çeçen Sorunu olmuştur.

2000 yılından itibaren Avrasya coğrafyasındaki önemli gelişmelerden birini Türk-Rus ilişkilerindeki seyir oluşturur. Rusya Federasyonu'nun Devlet Başkanlığına Vladimir Putin'in ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığına Recep Tayyip Erdoğan'ın gelişi iki ülke ilişkilerinde yeni bir sayfa açar. Avrasya coğrafyasında rekabetten “stratejik ortaklığa” yönelme politikası bu dönemin belirgin özelliği olmuştur.

Ülkeler arasındaki işbirliğinin pozitif yönde ilerleyerek sağlamlaşması sonucunda ticaret hacmi 40 milyar doları bulmuş, karşılıklı olarak iki ülke vatandaşlarına vize uygulaması kaldırılmıştır. Enerji ve ekonomi alanlarında işbirliğinin artırılması ve bölgede terörizmle mücadelede karşılıklı hareket edilmesi dönemin bir başka kazanımı olmuştur. Uluslararası arenada ülkelerin birbirini destekleme kararı ise Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin çok boyutlu ortaklığa ulaşması hedefine yönelmiştir.

Öte yandan iki ülke yönetiminin farklı görüşlere sahip olup farklı politikalar uygulaması “Arap baharı” sürecinde yeni bir kırılma noktası oluşturmuştur. 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesi çok dillendirilmeyen bir sorun olarak varlığını korumaya devam etmektedir. “Arap baharı” sürecinde yaşananlar ve Kırım'ın işgaline rağmen iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin büyük ölçüde zarar gördüğü söylenemez.

24 Kasım 2015 tarihinde bir Rus savaş uçağının Suriye sınırında Türk jetleri tarafından düşürülmesi iki ülke arasındaki çok yönlü işbirliğine kısa da olsa darbe vurur. Putin ve Erdoğan'ın karşılıklı sert çıkışları, Moskova'nın Ankara'yı sıkıştırmaya yönelik politikası, iki ülke ilişkilerini neredeyse sonlandırma noktasına getirir. Ancak, Ağustos 2016 tarihinden itibaren iki ülke arasındaki buzlar erimeye başlar. Siyasi diyalogun yeniden

başlaması, ticari ve ekonomik münasebetler ile dondurulmuş enerji projelerinin tekrar hayata geçirilmesini sağlar.

2017 yılında iki ülke liderlerinin 7 kez yüz yüze görüşmesi Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerde gelinen seviyeyi net şekilde ortaya koyar. 2017 yılından itibaren oluşan yakınlaşma, temasların sıklaştırılmasına ve ilişkilerin seviyesini daha yükseğe taşıyarak ekonomik ve ticari ilişkilere ivme kazandırır. Aynı tarafta yer almasalar da bu dönem Suriye, Libya ve Dağlık Karabağ, iki ülkenin beraber çözüm aradıkları sahalar haline gelir. Örneğin, her konuda mutabık olmasalar da en son olarak Karabağ'da yıllar sonra yaşanan şiddetli çatışmaların bir biçimde sona erdirilmesinde aktif rol alarak uzlaşabilmişlerdir. Özetle, Türk-Rus ilişkilerinin özünü anlamak, ikili ilişkilerin tarihini, siyasi ve ekonomik işbirliklerini anlamının yanı sıra her iki ülkenin yakın çevrede yer alan bölgesel aktörlerle ve bölgesel krizlere yönelik ilişkilerini de dikkate almayı gerektirmektedir.

Bu şekilde bir giriş yaptıktan sonra araştırmamızın hangi bölümler ve hangi konu başlıklarını içerdiği ile ilgili özet bilgi vermeye çalışalım.

“21. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri” adlı tez çalışmamız Giriş ve Sonuç kısımları dışında üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölümde Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel seyri kısaca ele alınmaya çalışılmıştır. Bölüm Osmanlı öncesi, Osmanlı dönemi ve Sovyet dönemi Türk-Rus ilişkileri şeklinde üç kısma ayrılarak ele alınmıştır.

Osmanlı öncesi Türk-Rus ilişkileri çerçevesinde, Avarlar ve Slavlar, Hazarlar ve Ruslar, Rusların ilk devlet yapılanması, Kiev Rusyası, Knez Oleg dönemi, Knez İgor Dönemi, Knez I. Vladimir dönemi (980-1015), Knez Yaroslav (1019-1054) ve sonrası (1054-1240), knezlikler dönemi, Novgorod knezliği, Vladimir-Suzdal knezliği, Galiç-Volinya knezliği ve Altın Orda Devleti - Rus ilişkileri konularına değinilmiştir. Osmanlı dönemi Türk-Rus ilişkileri kısmında ise Knez III. İvan dönemi, Çar I. Petro dönemi, Prut Savaşı, I. Mahmut dönemi, Küçük Kaynarca Antlaşması ve sonrası, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Rus karşılaşması başlıkları incelenmiştir. Sovyet dönemi Türk-Rus ilişkileri kısmında da Millî Mücadele Yılları Türk-Rus İlişkileri, İstiklal Harbi döneminde Rusların Türkiye'ye nalî ve askerî yardımı meselesi, 1921 Moskova Dostluk Antlaşması, Lozan (Lausanne) Barış Antlaşması ve Sovyetler Birliği'nin tutumu, Montrö Boğazlar Sözleşmesi Bağlamında Türk-Sovyet ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı ve sonrası Türkiye - SSCB ilişkileri, Soğuk Savaş dönemi Türk - Sovyet İlişkileri ile Soğuk Savaş

sonrası Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkileri (1991-2000) başlıkları ortaya konmaya gayret edilmiştir.

İkinci bölüm, Türkiye-Rusya arasındaki siyasi, diplomatik ve askeri ilişkiler genel başlığı altında ele alınmıştır. Siyasi ve diplomatik ilişkiler kısmı, üç ana başlığa ayrılarak 2000-2010 yılları arası siyasi ve diplomatik ilişkiler başlığında, 2000-2003 yıllarında taraflar arasında kurulan diplomatik temaslar, 2003 Irak Savaşı sırasında ve sonrasında Türk-Rus ilişkilerinin seyri, 2004-2006 yıllarında iki ülke arasındaki işbirliği ve diplomatik görüşmeler, Rusya-Gürcistan Savaşı (2008) ve Bölgesel Sorunların Türk-Rus ilişkilerine etkisi ile 2009-2010 Türkiye ve Rusya ilişkileri ve bölgesel işbirliği konuları ele alınmıştır. 2011-2016 yılları arası ikili ilişkiler başlığında ise Türkiye ve Rusya'nın Arap Baharına ve onun etkisiyle oluşan Suriye iç savaşına karşı tutumları, Suriye sorunu çerçevesinde ilk ciddi uçak krizi (Ekim 2012), 2015 uçak krizinin Türk-Rus ilişkilerine siyasi etkileri, uçak krizi sonrası büyük zarar gören ilişkilerin tamiri yönünde adımlar, Rus Büyükelçisine yapılan suikast konuları incelenmeye çalışılmıştır. 2017-2020 yılları arası ikili ilişkiler başlığında da, 2017 yılındaki gelişmeler, 2018 yılındaki gelişmeler ile 2019-2020 yıllarındaki gelişmeler ele alınmaya gayret edilmiştir. Söz konusu bölümün askeri ve güvenlik ilişkileri kısmında ise 2000-2008 yıllarında askeri alandaki gelişmeler, Rus-Gürcü savaşında Türkiye'nin tutumu (2008), Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve sonrası ilişkiler, 2017-2018 yılındaki Suriye ağırlıklı askeri görüşmeler, Rusya'dan S-400 füzelerinin alımı ve etkileri, 2019 yılında gerçekleşen askeri gelişmeler, 2020 yılındaki ilişkiler, Libya sorunu ve Dağlık Karabağ sorunu başlıkları altında ele alınıp çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

Üçüncü bölüm ise, ekonomik ilişkiler genel başlığı altında 2000 yılı sonrası genel ekonomik ilişkiler ve enerji merkezli ilişkiler şeklinde iki kısımda incelenmiştir. Genel ekonomik ilişkiler kısmı, bu dönemdeki ekonomik ilişkilere genel bir bakış, Rusya Federasyonu ve Türkiye arasındaki bavul/mekik ticareti, resmi ticarete geçiş dönemi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), müteahhitlik hizmetleri ve yatırımlar, turizm ve Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) dönemi başlıkları altında ele alınmıştır. Enerji merkezli ilişkiler kısmı ise Türkiye – Rusya ilişkilerinde enerjinin rolü, Rusya'nın enerji konumu ve enerji jeopolitikası, Türkiye'nin enerji görünümü ve enerji jeopolitikası ile Akkuyu nükleer enerji santrali başlıkları altında incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırma Konusu ve Problemi: Çalışmamızda 2000 yılından itibaren günümüze kadar olan Türk-Rus ilişkileri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Bu noktadan hareketle araştırmanın problemi “Türk-Rus ilişkileri, 2000 ile 2020 yılları arasında tarihi süreç başta olmak üzere siyasi-diplomatik, askeri-güvenlik ve iki ülke arasındaki ekonomik ve enerji konularında nasıl bir gelişim izlemiştir?” sorusudur. Bu bağlamda çalışmada, söz konusu dönemde Türkiye-Rusya ilişkilerinin nasıl geliştiği, bu ilişkilere etki eden gelişmelerin neden ve sonuçları ile birlikte Türk-Rus ilişkilerinin bölgesel ve küresel düzeyde oynadığı rol ve bu süreçte Avrasya ve Orta Doğu coğrafyasında ortaya çıkan gelişmelerin etki eden seyri ve bunun yanı sıra iki ülkenin politik ve askeri ilişkileri incelenmiş olacaktır.

Araştırmamızda yukarıda asıl konu olarak belirttiğimiz iki ülke arasındaki ilişkilerde 2000-2020 yılları arasındaki siyasi-diplomatik, askeri-güvenlik ve ekonomik-enerji meselelerinin yanı sıra yaklaşık bin yıl süren Türk-Rus ilişkilerinin tarihi seyri ele alınacaktır.

Belirttiğimiz konu ve problem bağlamında araştırmamızda, günümüzdeki Türkiye-Rusya ilişkileri hangi tarihsel arka plan bağlamında gelişmektedir?, 2000-2020 yılları arasında Türk-Rus ilişkilerini etkileyen başlıca faktörlerle aynı dönemde iki ülkenin karşılıklı olarak dış politikasını etkileyen gelişmeler nelerdir?, bu dönem zarfında her iki ülkenin yönetimine gelen yeni iktidarlar nasıl nasıl bir politika izlemişlerdir?, bu süre içerisinde meydana gelen Gürcistan-Rusya savaşı, Kırım’ın ilhakı, Arap Baharı sonrası Suriye’de olup bitenler, Libya sorunu ve Azerbaycan-Ermenistan savaşı gibi bölgesel gelişmelerin Türk-Rus ilişkilerine yansımalarının nasıl olduğu?, 24 Kasım 2015 tarihindeki Uçak krizi sonrasında Türkiye ile Rusya ilişkilerinde nasıl bir kriz yaşanıp akabinde normalleşme sürecindeki durum ile iki ülke arasındaki enerji merkezli ekonomik ilişkilerde izlenen politikaların neler olduğu sorularına cevap aranacaktır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi: Araştırmamızın amacı, 2000 yılından itibaren Türkiye ve Rusya arasında gerçekleşen ilişkileri en iyi şekilde ve ayrıntılı olarak kavrayabilmek ve 2000-2020 yılları arası Türk-Rus ilişkilerini derinlemesine incelemektir. Çalışmada özellikle hangi olayların Türk-Rus ilişkilerini etkileyerek ilişkilerin kötüleşmesine yol açtığı detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılır. Bunu yaparken öncelikle Türk-Rus münasebetlerinin dayandığı tarihsel arka planı da ortaya konulmaya gayret edilir.

“XXI. Yüzyılda Türk-Rus İlişkileri” adlı tez çalışmamız, 2000 ile 2020 yılları arasında Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkileri analiz etmek suretiyle söz konusu ilişkileri inceleyip değerlendirerek bu konuya katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda,

çalışmamızda bilimsel veriler ışığında Türk-Rus ilişkilerine söz konusu dönemde etki eden bölgesel ve küresel gelişmelerin, bunların neden ve sonuçlarının, iki ülke ilişkilerinin gelişiminde rol oynayan dış politika ve ekonomideki çeşitli unsurların bölgesel ve iç dinamiklerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Ülkeler arasındaki diplomasinin getirdiği karşılıklı barış antlaşmaları tarafların arasındaki tehdit düşüncelerini azaltır. Yapacağımız araştırma, Türk-Rus ilişkilerinin 2020 yılları sonrası daha da ileri boyuta taşınarak iki ülke arasındaki işbirliğinin bölgesel kararlığa ve ortak çıkarlara öncülük edeceği kanaatindeyiz.

Çalışmanın bir diğer amacı, genelde tarihi anlatı olarak var olan Türkiye-Rusya ilişkilerini sistematik ve kronolojik bir şekilde ele alarak, kavramsal/kuramsal bir temele oturtmaktır. Türk-Rus ilişkileri incelenirken, tarafların birleşen ve ayrışan yönlerini daha somut ve sistematik bir şekilde değerlendirebilmek amacıyla, karşılıklı bağımlılık, realist düşünce merkezli ve milli çıkar odaklı kavramlara atfettikleri anlamları ele almak faydalı olacaktır.

Çalışmanın bir başka amacı ise Türk-Rus ilişkilerini kapsamlı bir şekilde 2000-2020 yılları arası dönemdeki durumunu analiz etmektir. Ancak bunu yapabilmek ve ikili ilişkilerdeki devamlılık ve değişim unsurlarını görebilmek için de bölgesel gelişmelerinde incelenmesi gerektiği ve bu şekilde ancak Türk-Rus ilişkileri tam anlamıyla anlaşılabilceğini düşünmekteyiz. Dünya politikalarındaki değişimi görmek, bu değişimin Türk-Rus ilişkilerine etkisini aktarmak önem arz eder. Burada varılmak istenen nokta, uzun soluklu bir analiz ile küreselleşme süreci ve bu sürecin dünya politikalarına olan etkisinin Türkiye-Rusya ilişkilerini 2000-2020 yılları arası dönemine nasıl etkilediğini ortaya koymaktır.

Türk-Rus ilişkilerinin farklı dönemlerini inceleyen birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Ancak, 2000 ile 2020 yılları arasında iki ülke arasındaki ilişkileri bütüncül olarak inceleyen gerek Türkiye’de gerekse Rusya’da her hangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle yapılan çalışma ikili ilişkilerin kapsamlı bir şekilde ele alınması ve ilişkilerin daha da ileriye taşınması açısından da kalıcı bir kaynak olacak olması bakımından son derece önemlidir.

“XXI. Yüzyılda Türk-Rus İlişkileri (2000-2020)” adlı tez çalışmamız, üç varsayım üzerine temellendirilmiştir. Bunlardan birincisi, Türk-Rus ilişkileri, Soğuk Savaşın son bulması ile ikili işbirliği çerçevesinde “kazan-kazan politikası” ile devam etmiştir. Tezimizin ikinci varsayımı, bölgesel gelişme ve krizlerin belirleyici unsurları Türk-Rus ilişkileri

üzerinde etkili olmuştur. Son olarak da, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler iki ülkenin bölgesel ve küresel sorunlara çözüm üretmede sağduyulu yaklaşımları ve çıkarları doğrultusunda şekillendirilmiştir. Bu varsayımlardan hareketle tezimizde, 2000 ile 2020 yılları arasındaki sürede Türk-Rus ilişkilerinin bölgesel ve iç dinamiklerinden kaynaklanan ulusal çeşitli gelişmelerden etkilendiği ve bu etkileşimin sadece iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası düzeyde de yansımaları ve iki ülke ilişkilerinin gidişatında da etkileyici unsur olduğu savunulmaktadır.

Tarihi, siyasi, diplomatik, askeri, güvenlik ilişkilerinin yanı sıra ekonomik ve enerji ilişkileri açısından söz konusu zaman dilimi yoğun bir dönemdir. Çalışmamız, bu dönüşümü ve bu ilişkiyi dönemin siyasi, güvenlik ve iktisadi gelişmeleri ışığında değerlendirmesi açısından özgündür. Çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan kavramlar; uluslararası ilişkiler, diplomasi politika, askeri, güvenlik, ekonomi ve enerjidir.

Araştırmada Kullanılan Metot: Tezin hazırlanmasında tarih biliminin tasnif, tenkit, tahlil gibi klasik metodolojik araştırma yöntemlerinin yanı sıra uluslararası ilişkilerin nicel istatistiksel veriler ve geniş literatür taraması ile birlikte nitel bir araştırma tarama modeli de kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak tüm olay ve olgular birbiriyle ilişkili ve bir bütünlük içinde ele alınmıştır. Nicel yöntemde kullanılarak gerçeğin tam ve nesnel bir şekilde yansıtılıp elde edilen bilgiler anlamlı bir bütün haline getirilmeye gayret edilmiştir. Çalışma, temelinde kitap kaynaklı olmakla birlikte sorun yönelimli bir yaklaşım benimsenmiştir. Tarama modeli ile geçmişte ya da hâlen mevcut olan olay ve olgular var olduğu şekliyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın amaçlarına uygun verileri elde etmek için ilgili literatür taranıp incelenmiştir. Bu literatür taramasında ulaşabileceğimiz bütün kitaplardan, makalelerden, bildirilerden, çeşitli rapor sonuçlarından, araştırma stratejik düşünce kuruluşlarının yorum ve analiz yazılarından faydalanılmıştır. Başka bir ifadeyle araştırmamızda konuyla ilgili yazılan kitaplar, tez ve makaleler, resmi kayıt ve belgeler ile süreli yayınlardan yararlanılmıştır. Aynı zamanda başta Türkiye ve Rusya olmak üzere resmi ve gayri resmi birçok internet siteleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan kaynaklarda verilerin, resmi sitelerden elde edilmesi, bilgilerin en doğru şekilde aktarılması açısından tercih edilmiştir.

XXI. yüzyılda Türk-Rus ilişkileri 2000 ile 2020 yılları arasındaki döneme göre incelenerek, içerik analizleri ile iki ülke arasındaki tarihi ve uluslararası anlaşmalar da göz önünde bulundurulup tarihi bilgiler, dönem hakkında bilgi veren çeşitli kaynaklarla

değerlendirilmiş, sebep ve sonuçları ile beraber söz konusu dönemle ilgili genel bir tablo çizilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Sınırı: Tezimizin kuramsal evreni XXI. yüzyılda Avrasya coğrafyasındaki iki bölgesel güç olan Türk-Rus ilişkilerinin dönemsel gelişimini kapsar. Bu çalışmada evren; XXI. yüzyılda Türkiye-Rusya ilişkilerinin bütününden oluşmaktadır. Örneklem konusunda çalışmada birden fazla teknik kullanılması söz konusudur. Araştırmamız XXI. yüzyıl Türkiye-Rusya ilişkileri ile sınırlı olsa da konunun daha anlaşılıp oturması için Türk-Rus ilişkilerinin tarihi gelişimi özet olarak da olsa verilmeye çalışılmıştır.

BÖLÜM I

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

1. OSMANLI ÖNCESİ TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

1.1. Avarlar ve Slavlar

Gök Türk Kağanlığının kurulmasından sonra M.S. 552 yılında Avarların bir kısmı İdil (Volga) ırmağını aşarak Batı'ya doğru ilerlerler. 568 yılında Pannonya bölgesini başkent yaparak, büyük Avar imparatorluğu kurarlar. Çoğul kaynak tarafından Rusların da menşeyini oluşturan Slavların yaşadığı bölge büyük ölçüde Avarlar tarafından zapt edildiği bilinmektedir. Slavlar, Avarların bölgeye hâkim olmasından sonra Avar İmparatorluğunun kontrolüne geçerler. Slavların Avarların kontrolünde belli bir süre kalmaları kendilerinin tarihi gelişimleri ve daha sonra da devletleşme süreçlerinde önemli etkiler bırakır. Slavların ilk tarih sahnesinde görülmeleri, Balkanlarda ve Bohemya bölgelerine yerleşmeleri, ilk siyasi teşkilat kurmaları, hatta etnik ve karakter itibarıyla değişmelerinin Avar hâkimiyetinin etkisi ile olduğunu söylemek yanlış olmaz. Avar hâkimiyetinin doğuda yaşayan Slavlar üzerinde 12. yüzyıla kadar devam ettiği nakledilir. Avarların zayıflamasıyla Slavlar üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesi üzerine, Doğuda yaşayan Slavlar ikinci bir Türk boyunun nüfuz ve etkisine gireceklerdir ki, bu Türk kavmi Hazarlardır.¹

1.2. Hazarlar ve Ruslar

Hazar Kağanlığı'nın VII. yüzyılın sonlarına doğru Doğu Avrupa'nın en büyük ve yegâne siyasi teşkilatı olduğu nakledilir. Aynı zamanda VIII-IX yüzyıllarda Hazar Kağanlığı gelişerek Doğu Avrupa'nın en önemli devleti haline gelir. Bu sırada Kama ve İdil nehirleri boyunca meskûn olan İdil Bulgarları, çeşitli Fin ve Burtas kavimleri gibi birçok kavim, Hazar hâkimiyeti altında bulunurlar. Ayrıca Desna ve Orta Dnyeper boyundaki Slavlar da Hazar Kağanlığına tabidirler. Ayrıca Doğu Slav boylarından Polyan, Radimiç, Vyatiç, Severyanlar, bununla beraber Kuzey Kafkasyalı kavimler ve Kuban boyundaki Macarların da Hazar Kağanlığına tabi oldukları ve vergi ödedikleri kaydedilir. Hazar Kağanlığının sınırları Yayık ve Cim nehirlerinden başlayarak, batıda Dnepr (özü) nehrine kadar geniş bir

¹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, (TTK), Ankara, 1987, s. 5.

bölgeyi kapsar. Öte yandan, Karadeniz'in kuzeyindeki Büyük Bulgar hanlığı Hazarların saldırıları neticesinde ortadan kalkar² ve bu geniş bölge bütünüyle Hazarların hâkimiyetine geçer.

Diğer yandan daha sonraları Kiev'de, "Pasınga,, (paşinga veya basınga) ismi ile bir Hazar valisinin bulunması bilgisi ve Kiev'in bir mahallesinin "Hazarlar" (Kozare) olarak adlandırılması, bu bölgenin de Hazarlara tabi olduğunu göstermektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Hazar Kağanlığı, Hazar denizi ile Karadeniz arasındaki bölgeyi kapsamakta idi. Güneyde Kafkas dağları sınır olmakla beraber Azerbaycan ve İrmîniye Hazar Kağanlığı hâkimiyetinde idi. Bu sahanın kuzeyde İdil (İtil) Bulgar Türkleri'nin ülkesine, Karadeniz'in kuzeyindeki steplere, hatta Kiev sınırlarına kadar olan geniş bölgeyi kapsadığı anlaşılmaktadır.³

VIII. yüzyıl sonu ve IX. Yüzyılın başından itibaren Dnepr (Özü) nehri boyunca Karadeniz'e inmeye çalışan İskandinavlı Normanlar (Vareg-Ruslar) da Orta Dnepr'de ikamet ettikleri dönemde Hazarların hâkimiyetini tanırlar.⁴ Kiev bölgesindeki Polyanların özellikle Hazarların etkisine girdikleri ve siyasi açıdan diğer Doğu'daki Slavlara göre daha önce teşkilatlanma yolunda ilerleme kaydettikleri anlaşılır. Kaynaklara göre, eski Rus Slavların ekonomik ve sosyal yaşamlarında, hatta bazı dini anlayışlarında Hazarların etkisini çok açık bir şekilde görmek mümkündür. Slavlar üzerindeki Hazar egemenliğinin katı bir baskı derecesinde olmadığı, vakayiname de (859) şu şekilde anlatılır: "*Hazarlar, Polyanlar ve Vyatiçlerden "her baca" bir aileden bir adet beyaz sincap kürkü vergi olarak alıyorlarmış*". Hazar devlet ve ekonomik teşkilatının, daha sonra Vareg-Rus idaresinde esas alındığı nakledilir.⁵

VI-VIII. yüzyıllarda Doğu Slavlarının herhangi bir siyasi faaliyet gösteremedikleri esas alınır, onların devlet kurmak ve siyasi teşkilatlanma konusunda yeterli olmadıkları kanaatine varılır. Ancak güneyde Hazarların, kuzeyde ise, Normanların (Vareg-Rusların) etkisi ve iç içe karışımı sonucu Slavlar arasında devlet teşkilatlanmasının alt yapısının yavaş yavaş başladığı görülür. Bu hareketlenme faaliyetleri, ilk önce Hazarların etkisinin güçlü olduğu Kiev bölgesinde ortaya çıkar. Vakayiname deki bilgiler esas alındığında, Vareg-

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (Ötüken Neşriyat), İstanbul, 1998, s. 159

³ Mualla Uydu Yücel "Hazar Kağanlığı", *Türkler*, C.2, (Yeni Türkiye yay.), Ankara, 2002 s. 445-463.

⁴ Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, s. 5.

⁵ Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, s. 6.

Rusların gelişinden önce Kiev’de *Kiy* isimli birinin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Drevlyan’ların başında ise, *Mal* adlı hükümdarın bulunduğu nakledilir. Öte yandan, Doğu Slavlarının bir tek devlet çadırı altında teşkilatlanmaları, özellikle Normanların, yani Varg-Rus başbuğları, “*knez*”lerinin hareketleriyle gerçekleşir. Normanların doğu tarafı yani İsveçlilerin ataları, VIII. yüzyıldan itibaren Ladoga ve İlmen Gölünün etrafında yaşayan Doğu Slavlarını hâkimiyetleri altında tutmayı başarırlar. Bunların hem eşkıyalığı, hem de tüccarlığı aynı koldan yürüttükleri kaydedilir.⁶

1.3. Rusların İlk Devlet Yapılanması

IX. yüzyılda Hazar Kağanlığı hâkimiyeti altında yaşayan Slav kavimleri, 860’lı yıllarda İsveç’ten gelen Varglerin lideri Rurik’in⁷ önderliğinde bir araya gelmeyi başarırlar. Kronik yazılara bakıldığında Rus devleti 862 yılında kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu gelişmelerle ilgili kroniklerde şu şekilde ifadeler geçer: “...*Vargler (Normanlar)*⁸ deniz aştılar. Onlara şimdiye kadar tabi olup bu kez vergi ödemeyi reddederek, kendi kendini yönetmek istediler, fakat onlarda adalet duygusu diyen bir şey yoktu. Aileler kendi aralarında mücadele ediyor ve sık sık felakete sebep oluyordu. Bu yüzden aralarında, bizi yönetecek ve bize adalet verecek bir Prens bulalım” diye kararlaştırırlar. Slavlar aradıklarını bulmak için denizi geçerek onu Vargler arasında ararlar. Varg prenslerine şöyle derler: “*ülkemiz büyüktür ve içinde nizam ve adalet dışında her şey bol vardır; gelip bizi alın, egemenlik sürün ve bizi yönetin.*” Üç Vargli kardeş, yanlarına ailelerini de alarak, Slovania’yı işgal ederler. Bu üçünün en büyüğü olan *Rurik* adını buradan alan nehrin kıyısına yerleşir. İkincisi, *Sineous*, Blanc dolaylarında yaşamaya başlar. Üçüncüsü *Trouvor* ise, İsbosk (Beloozera) çevresine yerleşir. Vargler Rusya’nın bu bölgesine daha sonra “*Novgorod*” adını verirler...⁹ Vakayinamede yazılan bu gelişmeler, belirtilen tarihten 150 yıl sonra kaydedilmiş olması nedeniyle rivayetten öte geçmemektedir. Deniz aşırı bir

⁶ Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917’ye Kadar)*, s. 7.

⁷ Rurik (Roric, Riurik, Rjurik) diye birinin Kuzey Jutland ve Friesland’ın Kralı olduğu ileri sürülmektedir. George Vernadsky, *A history of Russia*, (by Yale University Press) New Haven, 1961, s. 31.

⁸ Vargler (Viking’ler) savaşıydı. Norman dilinde vaeringi’den türeyen bu kelime (Ruşçası varyagi) kendini kralın himayesine sokan, onda güvenlik (vara) arayan kişi demektir. Tomas Garrigue Masaryk, *The Spirit of Russia: Studies in History, Literature and Philosophy*, C. I. (George Allen ve Unwin), London, 1955, s. 11.

⁹ Warren B. Walsh, *Readings in Russian History*, (Syracuse University Press), New York, 1950, s. 2.

coğrafyadan “*yönetici davet etmek*” olayı ise tamamıyla efsanevi bir karakter olarak bilinmektedir.

Nitekim Rurik Novgorod'a gelip burada ikamet ettikten sonra söz konusu bölgede Vadim adlı bir şahıs önderliğinde Vareglere karşı isyan çıktığı bilinmektedir. Rurik'in net olarak hangi tarihlerde Novgorod'a yerleştiği bilinmemektedir. Vakayinamede 862 senesi kaydedilmiş ise de bunun doğruluğunu ispatlayacak başka bir kaynağa rastlanmaz. Yine de 862 yılı Rus Devletinin kurulduğu tarih olarak kabul edilmiştir. Bu devletin kurucu lideri Rurik'in 879 yılında vefat ettiği bilinir.¹⁰

1.4. Kiev Rusyası

1.4.1. Knez Oleg Dönemi

Önce Novgorod'da bir birlik kurup daha sonra Kiev'de güçlü bir devlet kurmayı başarırlar. Rus Devletinin ilk tarihi siması, Rurik'in yakın akrabası olduğu anlaşılan Oleg'dir (İskandinavcası - Heigi). Rurik'in yerine geçen Oleg, halk efsanelerine göre, bilge ve kurnaz biri olarak bilinir. Rurik'in oğlu İgor yaş olarak küçük olduğu için yönetimi Oleg eline alır. Knez Oleg, sadece Novgorod sahasına hâkim olmakla yetinmez. Dnepr boyundaki Slav kavimlerini de hâkimiyetine alarak “Büyük ticaret yolunu” ele geçirip, Yukarı Dnepr'deki Smolensk ve Lubec şehirlerini işgal eder ve Kiev'e gelir. Bu bölgeyi idare eden *Askold* ve *Dira* adlı Vareg başbuğlarını “*Knez soyundan olmadıkları*” gerekçesiyle hile yaparak öldürtür ve Kiev'e yerleşir. Vakayinamelere göre, Kiev şehri Oleg'in hoşuna gider. İleride “*Kiev, Rus şehirlerinin anası olacaktır*” düşüncesiyle oraya yerleştiği bilinmektedir. Stratejik olarak, Kiev şehrinin bulunduğu yer birçok açıdan önem arz eder. Örneğin, burası İskandinavya – Bizans ticaret güzergâhında bulunduğu gibi, Hazar kağanlığının hâkimiyeti zamanında çok işlevsel, çok önemli ticaret ve yönetim merkezi haline gelir. Ayrıca, Kiev'in coğrafi olarak dışarıdan düşman saldırılarına karşı daha kolay korunabileceği düşüncesiyle, Oleg'in, Rus devletinin merkezini kuzeyden güneye taşıdığı kaydedilir. Oleg'in Kiev'e yerleşmesiyle Rus Devletinin temelini atıldığı kabul edilir. Böylelikle Rus devlet tarihinin Kiev devri başlamış olur.¹¹ Oleg, 907 tarihinde kendisine bağlı tüm kabilelerden büyük bir ordu oluşturarak, Dinyeper boyunca hareket edip, İstanbul (Konstantinapol) üzerine

¹⁰ Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, s. 20-21.

¹¹ Сергей Соловьев, *История России с древнейших времен*, Т. I, (Издательство АСТ), Москва, 2017, s. 11. Ayrıca bkz: Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, s. 20-21.

teknelerle sefer düzenler. İstanbul'un surlarına kadar gelir. Buna karşılık Bizanslılar Haliç'i kapatarak Oleg'in İstanbul'a girmesini engeller. Oleg şehre girmeyi başaramaz, ancak şehrin çevresindeki yerleşim yerlerine saldırı düzenler.¹² Oleg komutasındaki Vareg-Ruslar, Bizans payitahtının kıyı bölgelerini yağmalarlar. Buna karşılık Bizanslılar, Oleg ile anlaşma yoluna gider. Yağmanın durdurulması ve tekrarlanmaması karşılığında Rus knezine "vergi" ödemeyi kabul ettiği nakledilir. İstanbul'da ticaret yapan Yunanlılar ve Ruslar arasında daha önceden var olan ticari sorunların nasıl çözüleceğine dair bir anlaşma yapılır.¹³ Bu anlaşmanın Rusların lehine olduğu nakledilir.

Kiev knezinin Bizans'la ekonomik ve ticari ilişkileri belli bir düzene sokarak, müzakereler sonucu kendi lehlerine ticari bir anlaşma yapması, Rus devletinin alt yapısının sağlamlaşmasında etkili olur. Oleg'in Bizanslılara karşı kazandığı başarı onu Ruslar arasında *akıllı devlet adamı, akıllı hâkim (veşçi)* sıfatıyla meşhur eder. Oleg knez ile ilgili Rus edebiyatında birçok şiir, destan ve şarkıya rastlamak mümkündür. Kiev Rusya'sının bu ilk tarihi simasının 912 yılında ölmesiyle, Oleg knezin Kiev tahtına Rurik'in oğlu İgor (İskandinavca-İngvar) geçer.¹⁴

1.4.2. Knez İgor Dönemi

Tarihi rivayetlerde İgor yeteneksiz ve beceriksiz bir idareci olarak geçer. İgor başa geçince vergi toplamada şartları ağırlaştırınca Drevlyanlar ayaklanarak İgor'u öldürürler. Oğlu Svyatoslav yaş olarak küçük olduğundan, knezliğin başına karısı Olga geçer. Olga döneminin en büyük özelliği Hristiyanlığı kabul etmedir. Rus vakayinamelerine göre, Olga'nın İstanbul'a 957 yılında Bizans İmparatoru Konstantin Profirogenetos'u ziyaret ederek Yunan Ortodoks mezhebini benimsediği ileri sürülür. Hristiyanlığı Olga kabul etmesine rağmen, oğlu Svyatoslav, çevrenin etki ve baskısından korkarak Hristiyanlığı kabul etmez. Hristiyanlığı resmi olarak Svyatoslav'ın oğlu I. Vladimir'in (980-1015) kabul ettiği kaydedilir. Vakayinamelere göre, 987 yılında İstanbul'da Aya Sofya Kilisesindeki dini törenle ilgili yazılan raporun etkisinde kalır ve Ortodoks mezhebini kabul eder.¹⁵

¹² СОЛОВЬЕВ, s. 11.

¹³ Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, s. 22.

¹⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Türkkaya Ataöv, "Rus Devletinin Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1968, C: XXIII, S: 4, s. 215-243.

¹⁵ Türkkaya Ataöv, "Rus Devletinin Kuruluşu", s. 232.

1.4.3. Knez I. Vladimir Dönemi (980-1015)

Svyatoslav'ın oğlu Vladimir (Volodimer) Rus tarihinde Kiev Rusya'sının en tanınmış knezlerinden biri olarak görülür. Vladimir dönemi, Ruslar için hem knezliğin genişlemesi anlamında dışarıda hem de içteki değişikliklerle önem arz eder. Bu bağlamda Rus tarihi üzerine çok büyük etkisi olduğu nakledilir. Hristiyanlığın Rusya'da resmi din olarak kabul edilmesi ve tarihteki tüm Rus hükümdarları arasında özel bir yerinin bulunması nedeniyle isminin başına “Aziz” eklemesi ile anılan yönetici olur. Knez Vladimir'in ölümünden sonra (1015) on iki oğlu arasında yönetimi ele alma amacıyla çetin mücadeleler yaşanır. Büyük kardeşler küçük kardeşlerini öldürerek ya da sakat bırakarak tahta geçme yoluna gidilir. (Daha sonra Ruslar arasında büyük kardeşlerin tahta geçmek için küçük kardeşleri öldürmesi veya sakat bırakması olayı Ruslar ile Doğu Avrupa'daki Slavlar ve Lehler gibi kavimlerde gelenek haline gelir.) Nihayet Novgorod şehrinin yöneticisi Yaroslav, zafer kazanır ve tek başına knezliğin başına geçer. Yaroslav, kıvrak zekâsı ve kitaba olan düşkünlüğü ile tanınır. Kendisine “akıllı” (Rusçası - mudrıy) lakabı verilir. Yaroslav'ın kitap okumayı çok sevdiği, Rumcayı bildiği ve bu dilde birçok eser tercüme ettirdiği, hatta Kiev'de kendisinin inşa ettirdiği Aya-Sofya kilisesinin yanında herkesin faydalanabileceği umuma açık bir kütüphane yaptırdığı nakledilir. Döneminde Kiev'de yaptırdığı Aya-Sofya kilisesinin yanı sıra, diğer şehirlerde de kiliseler ve okullar yaptırmaya önem verdiği rivayetler arasındadır. Dolayısıyla Yaroslav, Kiev Rusya'sında Hristiyanlığı yayan bir Knez olarak bilinir.¹⁶

1.4.4. Knez Yaroslav (1019-1054) ve Sonrası (1054-1240)

Yaroslav'ın yönetimi sırasında Kiev Rusya'sının güney sınırlarında önemli gelişmeler olur. Rusların düşman olarak gördükleri Peçeneklerden birçok grup, Don nehri boyundan gelen Torkların (Oğuzların) baskısıyla Kiev'e yakın bölgelerden uzaklaşarak Tuna nehri boyuna yerleşirler. 1036 yılına gelindiğinde bazı Peçenek uruğlarının Kiev yakınında Yaroslav'ın kuvvetleri ile karşı karşıya geldikleri kaydedilir. Bu savaştan sonra Peçenekler Rus sınırlarından büsbütün uzaklaşır. Kroniklerde bu olay, Yaroslav'ın 1036 yılında Peçeneklere karşı savaşta kazandığı bir zaferin neticesi gibi gösterilmektedir.

¹⁶ Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, s. 27.

Hâlbuki işin asıl sebebi, Torkların (Oğuzların) bu coğrafyaya yayılmaya başlamasıdır. Kaynaklar, Peçeneklerin bir kısmının Oğuzların yanında kaldığını ve Rus sınırına yakın sahalarda meskûn olduklarından bahseder.

Peçenek tehlikesinden kurtulan Yaroslav, çok dindar bir Hristiyan olmasına rağmen bu sefer Bizans'a karşı 1043 yılında bir savaş düzenler. Ancak bu savaşın sonunun hazinle sonuçlandığı bilinmektedir. Bizansla karşılaşmasından umduğunu bulamayan Knez Yaroslav, diğer komşu Slavlardan oluşan kavimlerin zayıflığından yararlanarak, hemen kendi topraklarını genişletme yoluna gider. Hatırlanacağı üzere, babası Vladimir döneminde Lehlerin elinden alınan Galiçya bölgesi, Leh kralı Cesur Boleslav tarafından geri alınmıştı. Cesur Boleslav'ın ölümünden sonra Lehistan'da başlayan iç karışıklıklardan yararlanan Yaroslav, bu bölgeyi tekrar ele geçirmeyi başarır. Tarihte Rusların, Lehistan'ın iç işlerine karışma girişimleri bu knezle başlar. Süre içerisinde Lehistan kralı Kazimir, Yaroslav'ın damadı olur ve bu durumdan istifade ederek Kiev knezinden yardım görür ve makamını sağlamlaştırır. Kiev Rusya'sının uluslararası ilişkilerinin inşasının bu dönemde başladığı görülmektedir. Yaroslav'ın Macaristan, Fransa ve İskandinavya gibi ülkelere elçiler ve tüccarlar gönderdiği nakledilir. İlk defa bir Rus knezi Avrupalı krallarla karşılıklı olarak evlilik ve akrabalık bağı tesis etmiş olur. Yaroslav kızlarını Fransa, Macaristan ve Norveç hükümdarlarıyla evlendirir. Aynı zamanda dönemin Avrupa ülkeleri ile diplomatik, ekonomik ve ticari ilişkiler tesis ederek Kiev şehrini o zamanın ticaret merkezlerinden biri haline getirir. Yaroslav döneminde Rus sınırlarının güvenli olması, Kiev şehrinin çok yönlü gelişmesine sebep olur. Yaroslav'ın başta olduğu dönemde Rusya'da Hristiyanlığın tamamıyla kökleştiği verilen bilgiler arasındadır. Ortodoks Kilisesi kurumsallaşmasını tamamlar. Rusların bir "ulus" halinde birleşmesi için gerekli koşullar sağlanmış olur. Yine Rusya'da ilk yazılı kanun kitabının da Yaroslav dönemine rastladığı bilinmektedir. "Yaroslav'ın Pravdası" (kanunu, "gerçeği") adıyla bilinen ilk Rus hukuk kuralları kodeksi oluşturulur. Esas itibarıyla "Vareg-Rus" örf-adet gelenek temeline bağlı kalmakla beraber, önemli boyutta Bizans Hristiyan kanunlarından yararlanarak yazılır. Bu ve benzeri gelişmeler nedeniyle Yaroslav dönemi birçok açıdan Ruslar için önem arz etmektedir.¹⁷

Yaroslav'ın ölümünden sonra Kiev Rusya'sında, oğulları *İzyaslav*, *Svetoslav* ve *Vsevolod* arasında taht kavgaları çıkar ve iç mücadele başlar. Neticede Rus devleti oğullar

¹⁷ СОЛОВЬЕВ, *История России с древнейших времен*, Т. I, s. 27; Ayrıca bkz: Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, s. 46.

arasındaki paylaşım sonucu tekrar knezliklere bölünmeye başlar. Böylece Rusya’da knezlikler dönemi başlamış olur. Kiev Rusya’sının knezliklere bölünmesinin asıl nedenini, merkezi konumda olan Kiev knez yönetiminin zayıflaması, oğullar arasında paylaşılan şehirlerin hızlı bir şekilde büyümesi ve gelişen şehirlere hükmeden Knezlerin güçlenmesinde görmek mümkündür.¹⁸ Rus knezlerinin taht kavgaları, Rusların zayıf düşmesine sebep olur. Bu dönemde güçlü Türk boylarından olan Kıpçakların, Rus yurduna ilk gelişi 1055 yılına rastlar. Rus knezliklerinden coğrafi olarak, Kıpçak bozkırlarına en yakını Preyaslavl Knezliği idi. Bu Rus knezliği Kıpçak güçleriyle iyi geçinmek için barış sembolü olarak sürekli hediyeler göndermek zorunda kaldığı nakledilir. Rusların Kıpçaklarla yaptığı ilk savaş 1061 tarihine rastlar. Bu savaşı Kıpçaklar kazanır ve Kıpçaklar daha sonra Kiev yakınlarında üç Rus knezinin ittifak kurduğu güçleri de ağır yenilgiye uğratarak Çernigov Knezliği’ne kadar olan bölgeyi zapteder. Kıpçakların Rostovtsev’e (1071), Preyaslavl Knezliği’ne (1078), Voin şehrine (1079), Novgorod-Seversk bölgesine (1080), Gorosin sahasına (1083), Prillut şehrine (1084), Dnepr’e (1085, 1092) sürekli saldırılar düzenlediği bilinmektedir. Bu dönemde Kıpçaklar (Kumanlar) tüm Kiev Rusya’sına hâkim olurlar. XII. yüzyılın sonlarında Kiev Rusya’sının çökmesi neticesinde Ruslar birkaç knezlikliğe ayrılmış olur. Bu knezliklerin en büyükleri: *Novgorod*, *Kiev*, *Çernigov Vladimir-Suzdal*, *Galiç Polotsk*, *Turov-Pinsk*, *Rostov-Suzdal*, *Ryazan* ve *Vladimir-Volynsk* knezlikleridir. Kaynaklara göre, 1090 ile 1110 yılları arası Karadeniz’in kuzeyinde Kıpçakların en ihtişamlı ve güçlü olduğu dönemlerdir.¹⁹

1.5. Knezlikler Dönemi

1.5.1. Novgorod Knezliği

XII. yüzyılın başlarında Novgorod, Rusya’nın büyük ve en gelişmiş şehirlerinden biridir. Burası ticaret yolu açısından merkezi bir konumda bulunmakla İskandinavya-Bizans ticaretinde önemli stratejik rol oynar. Baltık ve Kuzey denizleri kıyısındaki Alman ticaret şehirlerinin gelişmesi (Lubeck, Bremen, Hamburg ve Danzig) ve Rusya'nın kuzeyindeki kentlerle alış verişlerin artması, Novgorod’ı önemli ticari merkez haline getirir. Bu sebeple

¹⁸ Соловьев, *История России с древнейших времен*, Т. I, s. 19-24; Аугіса bkz: Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917’ye Kadar)*, s. 35-37. Аугіса genel bilgi için bkz: Евгений Анисимов, *История России от Рюрика до Путина. Люди. События. Даты*, Издательство «Питер», 2013, s. 26-30. Bkz: Карамзин Николай, *История государства Российского*, Т. I, s. 44-46.

¹⁹ Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 52-53.

Novgorod şehri hızlı bir şekilde gelişir ve Rus knezliklerinin, yalnız iktisadi açıdan değil, coğrafi genişliği itibariyle de en büyüğüdür. 1136 yılında Novgorod'da hâkimiyet süren knez Vsevolod Mistislaviçi'ye karşı bir isyan başlatılır ve söz konusu knez buradan kovulur. Novgorod knezliği ilk cumhuriyete dönüşen Rus knezliği olur. Novgorod'da 1136 yılında başlayan cumhuriyet döneminin 1478 yılına kadar devam ettiği nakledilir. O yıllarda cumhuriyetin halk meclisi (Veçe) tarafından yönetildiği kaydedilir. Özellikle Novgorod yönetiminde söz konusu devlet teşkilatının yetkisi öylesine artar ki, knezin statüsü XII. yüzyıldan itibaren sıra dışı bir nitelik kazanır. Novgorod boyarlarının²⁰ hazineleri genişledikçe, şehrin yönetiminde bulunan ve Rurik neslinden gelen knezlerin nüfuzu azalmaya başlar. XII. yüzyıl başından itibaren şehir yönetimindeki önemli görevlerin ancak Novgorod boyarları tarafından yerine getirilebileceği kararlaştırılır. Böylece Novgorod knezlerine vatandaş iradesiyle iş başına getirilip azledilebilen askerî komutan olmanın ötesinde bir yetki verilmez.

1.5.2. Vladimir-Suzdal Knezliği

Suzdal ve Vladimir-Suzdal bölgesi, Oka Nehri'nin orta ve aşağı bölümü ile Volga'nın orta kısmı Kızıyazma ve Moskova Nehirleri havzası olarak bilinir. Güneybatı gibi kuzeydoğu da Kiev knezliğinin tamamlayıcı bir parçasını oluşturuyordu. Rostov, Suzdal Rusya'sının en eski şehirlerinden birisi idi. Nehirler boyunca Oka Havzası'na daha fazla Rus (Slav) unsuru gelir ve burası gittikçe bir Rus yurdu halini alır. Burada daha önceleri, Volga boyunca Merya, Oka havzasında Muroma isimli Fin kavminin yaşadığı aktarılır. X. yüzyılda Orta Volga ve Oka havzasının en önemli yol kavşakları Rusların eline geçer. XI. yüzyıla doğru Slavların yayılma hareketliliği daha da artar ve Vladimir-Suzdal knezliği önemli rol oynamaya başlar. 1097 yılında Luybec knezler toplantısı kararıyla bu coğrafya Vladimir Monomach'a verilir.²¹ 1113 senesinde Monomach knez olarak tahta geçince, Kıpçaklar gelenek haline gelen hediye talebinde bulunur. Ancak bu talebi reddeden Monomach, güç toplayıp Kıpçaklar üzerine yürür. Bu savaşta Kıpçaklar Rus güçlerine karşı yeterince hazırlıklı olmadığından bozkırlara doğru geri çekilirler. Bu son Rus saldırıları Kıpçakların askeri güç olarak zayıflamaya başladıklarının işaretleridir. Bu coğrafyada Kıpçakların

²⁰ **Boyar:** (Rusça: Боярин, *boyarin* (tekil), бояре, *boyare* (çoğul)), 10. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasında Slav ülkelerinde, özellikle de Rusya, Boğdan, Eflak ve Erdel'de toplumda ve devlet yönetiminde yer alan soyluluk unvanı. Ayrıca unvan, *Pajarinin* yazıldığı Finlandiya'da bir soy isim olarak kullanılmıştır.

²¹ Bkz: Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, s. 40-42

egemenliği altında olan Peçenek ve Torklar isyan ederek Rus knezleriyle ittifak kurma yoluna giderler. Güneyden gelen Kıpçak saldırılarına karşı koruma sorumluluğunu üstlenirler.²² Vladimir Monomach, Suzdal çevresini oğlu Yuri'ye bırakma kararı alır. Ruslar önemli ölçüde Fin kavimleriyle gittikçe karışır ve etnik karakterleri değişime uğrar. Velikoross denilen ve bugün genel anlamda Rus dediğimiz yeni bir kavim ortaya çıkar.

Vladimir Monomah'ın oğlu **Yuri Dolgorukiy** (Uzun Elli), kendisine bırakılan Suzdal bölgesinde güçlenerek kendi başına bağımsız hâle gelmeyi başarır. Yuri'nin başında olduğu bu yeni knezliğin en büyük avantajı, coğrafi konum itibariyle Kuman-Kıpçakların kontrol ettiği bozkırlardan uzak olup knezlik toprakları üzerinden İdil ticaret güzergâhının geçmesidir. Bu sayede knezlik önemli ölçüde güçlenir, ekonomik ve ticari alanda ilerleme sağlar. Yuri Dolgorukiy zamanında Suzdal'da Rus şehirleri büyümeye ve gelişmeye başlar. 1147 yılında ilk defa Rus kroniklerinde Moskova'dan söz edilir. İpatyev yıllığına göre 1147 tarihinde Yuri Dolgorukiy'in müttefiki Knez Svetoslav'la görüşmek için Moskova'ya gittiğinden söz edilir.²³

1157 yılında Yuri Dolgorukiy'in ölümünden sonra knezliğin başına oğlu **Andrey Bogolyubski** geçer. Andrey Bogolyubski **Kiev**'i merkezliğine önem vermez. **Vladimir**'de kalmayı tercih eder ve bu şehri knezliğin merkezi yapacağını ilan eder. 1167 yılında Kiev'de alışıl gelmiş olan knezlikler arasında taht kavgası başlar. Andrey Bogolyubski, *Smolensk*, *Ryazan* ve *Çernigov* knezleriyle ittifak kurup 1167 yılında Kiev üzerine saldırır ve şehrin üç gün boyunca yağmalamasını sağlar. Bu olayla beraber artık Kiev'in Ruslar açısından önemini kaybederek onlar için bir merkez olmaktan çıktığı anlaşılmaktadır. Knez Andrey döneminde knezliğin Kuman-Kıpçakları tarafından sık sık hücumu uğradığı nakledilir. Bu nedenle insanların Kiev Rusya'sının güney bölgelerinden daha güvenli olarak görülen kuzeydoğuya doğru göç etmeye başladıkları kaydedilir. Dolayısıyla XII. yüzyılın başlarında Suzdal'ın nüfusu artar. Göç eden halkı yerleştirme konusunda Yuri ve Andrey tarafından gereken önlemleri alınır. Andrey Bogolyubski, 1170 yılında kendi isteklerini dikte ettirmek için Novgorod'a hububat sevkiyatını durdurmak ister. Öyle anlaşılıyor ki, 1170 yıllarında

²² Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 53-54.

²³ Соловьев, *История России с древнейших времен*, Т. I, s. 27-43; Ауріца bkz: Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, s. 55-62; Евгений Анисимов, *История России от Рюрика до Путина. Люди. События. Даты*, (Издательство Питер), St. Petersburg, 2013, s. 23-25; Николай Карамзин, *История государства Российского*, Т. I, (Эксмо), Москва, 2018, s. 524-530.

Bogolubski'nin başında bulunduğu knezlik, Rusya'da diğer knezliklere nazaran çok daha güçlü konumdadır.²⁴

1174 yılında Knez Andrey öldürülür ve akabinde taht kavgası üç yıl sürer. Sonunda Knezlik merkezi Vladimir'de Vsevolod Büyük Yuva (1176-1212) yönetimi ele alır ve Knez olmayı başarır. Vsevolod, Andrey'in politikasını devam ettirerek Novgorod ve Ryazan'a düzenlediği saldırılar sonucunda bu knezlikleri kontrol altına alır. Novgorod ve Ryazan knezliklerin başına kendi oğullarını getirir. Böylece Kiev Rusya'sının en güçlü Knezi olmayı başarır. Knezlik açısından Vsevolod dönemi son derece başarılı geçmiş olsa da onun ölümünden sonra knezlik içerisinde tekrar iç çekişmeler ve taht kavgalarından dolayı knezlik zayıf düşer ve eski ihtişamını kaybeder.²⁵

1.5.3. Galiç (Galiçya) - Volinya Knezliği

Doğu Slav'larının bir kısmı Turla (Dnestr) nehrinin baş kısmında Karpat eteklerindeki iki merkez etrafında toplanırlar. Biri Galiç, diğer ise Vladimir-Volin bölgesi olarak bilinir. Galiç-Volinya Knezliği, Rusya'nın güneybatısında yer alır. Coğrafi açıdan Macarlara komşu olması nedeniyle kültürel olarak onların etkisinde kalır. Macarlar karşısında Slav gelenek ve görenekleri büyük ölçüde kaybolur. Galiç Knezliği Yaroslav Osmomısl (1152-1187) döneminde güçlü knezliklerden biri haline gelir. Osmomısl döneminden sonra Galiç Knezliği'nde karışıklıklar ortaya çıkar. Lehistan'ın Katolikliğin etkisine girmesi, Karpat'ın doğu bölgelerinde Katolikliğe ait propaganda faaliyetleri ve Macar krallarının müdahaleleri bu bölgede yaşayan Slavların Kiev Rusyasından gittikçe uzaklaşmasına sebep olur. Bütün bu gelişmeler bu bölgede Ruslardan farklı bir "Ukrayna" kavminin ortaya çıkmasına vesile olur.

Bu sıralarda Dnepr (Özü)'in batı tarafındaki Kumanlarla ilgili fazla bilgiye sahip değiliz. Tarihi kaynaklara göre ve muhtemelen onlar, Turla (Dnestr) boyları ve Tuna'nın aşağı bölgelerine kadar göç ederek söz konusu knezlikle ilişkileri olmaz. Bu sıralarda onlara

²⁴ Nikolay Mihayloviç Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiiskogo*, T. I, (Eksmo), Moskva, 2009, s. 543-607
Ауґса бкз: Николай Карамзин, *История государства Российского*, (AST) Moskva, 2016, s. 607-640.

²⁵ Соловьев, *История России с древнейших времен*, T. I, s. 24-35; Bu konuda geniş bilgi için bkz: Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, s. 49-54; Анисимов, *История России от Рюрика до Путина. Люди. События. Даты*, s. 26-30; Valentina Valereyuna Kolyvanova, *Velikaya Rossiya*, (Olma Media Grupp), Moskva, 2018; Aleksandr Miyasnikov, *Russkaya Istoriya (Kratkaya Hronika Sobytyi)*, (İstoriçeskaya Literatura Veçe), Moskva, 2019.

baskı yapacak herhangi bir başka Türk kavmi de kalmadığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Kumanlardan bir kısmının Macaristan'a ve Balkanlara doğru yöneldiği bilinir. Kumanların Macar Kralları tarafından çeşitli bölgelerde ikamet ettirildiği kaydedilir. Bir dönem Kumanlar, Macar Kralının ordusunda süvari asker olarak görev yaparlar. Hatta 1132 tarihinde Çek Kralının Alman İmparatoruna, İtalya Seferi sırasında, Kumanlardan müteşekkil bir kıt'a gönderdiği bilinir. Çok daha sonraları, 1203 yılında Alman İmparatoru Otto IV. nün Tübingen'deki kuvvetleri arasında Kumanların da olduğu nakledilir.²⁶

Galiç Knezliğinde belli bir ağırlığı olan Boyarlar, bir ara Macarları davet eder ve Knezliği Macar prensi Andrey bir süre yönetir. Daha sonra bölgeye gelen Lehliler tarafından Andrey buradan kovulur. Ancak Lehlilerin gelmesiyle de knezlikteki karışıklıklar devam eder. Nihayet Vladimir – Volin knezi *Roman* (1173 - 1205), Galiç Knezliğini kendi kendi topraklarına katar ve böylece büyük bir **Galiç-Volinya Knezliği** ortaya çıkar. Galiç-Volinya Knezliğinin en ihtişamlı dönemi knez Roman zamanına ait olduğu bilinir. Roman 1205 yılında Lehliler tarafından öldürülünce, tekrar knezlikte iç karışıklıklar baş gösterir. Boyarlar, knezliğin yönetimini kendi ellerine almak girişiminde bulunurlar. Knezliğin mesafe olarak Kiev'ten uzak olması nedeniyle gittikçe Lehistan ve Macaristan'ın etkisinin arttığı görülür. 1235 tarihinden sonra knez olan Daniil Romanoviç döneminde Galiç-Volinya Knezliğinin yeniden güçlenip etkisinin arttığı kaydedilir. Daniil'in oğullarının birisinin ismiyle adlandırılan Lwow (Lemberg, Leopold)²⁷ şehrinin bu dönemde inşa edildiği nakledilir. Bu şehir daha sonra Moğollar tarafından yağmalanıp tahrip edilecek Galiç'in yerini tutacak ve Ukraynalıların merkezi konumuna gelecek. Bazı kaynaklar, Galiç-Volinya halkının, daha sonraki Ukraynalıların özünü oluşturduğunu kaydederler.²⁸

Bu dönemden itibaren Kıpçak-Rus çatışmalarının eski yoğunluğunu kaybettiği görülür. Hatta 1221 tarihinde Kıpçaklarla-Ruslar birleşerek Selçuklulara karşı mücadele ettikleri nakledilir. Yine bu dönemde doğudan gelen Moğol tehdidine karşı Kıpçak-Rus

²⁶ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK, Ankara, 1972, s. 84-85.

²⁷ **Lwow (Lviv)**: Günümüz Ukraynasının batısında yer alır. Yaklaşık 860.000 nüfusa sahip olup, bunun %88'i Ukrayna, %8'i Rus, %1'i de Polonya kökenlidir. Ukrayna'nın nüfus açısından yedinci büyük şehridir. Şehrin ismi, Galiçyalı Daniil'in en büyük oğlu Lwow'dan gelir.

²⁸ Соловьёв, *История России с древнейших времен*, Т. I, s. 27-43; Ayrıca bkz: Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, s. 55-62.

birlikteliği görülür. Öyle anlaşılıyor ki, 1185 yılında gerçekleşen Kıpçak-Rus harbinden sonra bu iki kavim arasında ciddi bir çatışma vuku bulmaz.²⁹

XII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Rus topraklarını yavaş yavaş kontrol altına almaya başlayan Moğollar, bu yüzyılın ortalarından itibaren devlet bazında gittikçe güçlenerek birçok Türk kavmini hâkimiyeti altına alarak Altın Orda İmparatorluğu'nun kurulmasına zemin hazırlar.

1.6. Altın Orda Devleti - Rus İlişkileri

1220 yılında Cengiz Han, Batı'ya doğru seferi sırasında Cebe ve Subitay adındaki iki komutanını kağan Harzemşah Muhammedi takip etmesi için görevlendirir. Harzemşah Muhammed'in mağlup edilip öldürülmesinden sonra Cebe ve Subitay komutanlığındaki Cengiz han askerleri, görevlerinin ikinci bölümü için Derbent yoluyla Kuzey Kafkasya ve Kuman-Kıpçaklar üzerine yürürler. Bu arada Cuci Han, Harezm'i kendi hâkimiyeti altına aldıktan sonra İdil nehri doğusundaki yurduna çekilir. Cebe ve Subitay askerleri, ilerlemelerine devam ederken Rus güçleriyle Kalka kıyısında 1223 tarihinde karşı karşıya gelerek onlarla kıran kırana savaşır ve Rusları da mağlup ederler. Moğol askerleri Kırım yarımadasına kadar ulaşarak Sudak şehrini tahrip ederler. Bu savaş sonrası Moğol güçleri Güneydoğu Avrupa'yı kontrol altına almış olur.³⁰

XIII. yüzyılın ilk yarısında Asya ve Ön Asya'yı derinden sarsan Moğol istilasının ortaya çıkardığı yeni siyasi oluşumlardan biri de Altın Orda Devleti (1241-1502) olur. Bu devleti, Doğu Avrupa'da ağırlık merkezi Aşağı İdil kıyısında inşa edilen bir Türk-Moğol devleti olarak ifade etmek yanlış olmaz. Volga kıyılarındaki Bulgar Türklerini, Güney Rusya bozkırlarındaki Kuman-Kıpçakları, Hazarları, Slavları, Harezmî, Hazar bölgesindeki çeşitli vilayetleri ve Kafkasya'daki bazı kavimlerini içine alarak kurulan büyük bir devlettir. Bu

²⁹ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 55.

³⁰ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. I, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, Ankara, 1969, s. 1; Ayrıca bilgi için bkz: Aleksandr Yurieviç Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, (çev. Hasan Eren), TTK, Ankara, 2000, s. 51-56; Mustafa Kafalı, "Altın Orda Hanlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 8, Yeni Türkiye yay, Ankara, 2002, s. 397; Akdes Nimet Kurat, "*Altın Orda Devleti*", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, s. 926-932; Jean Paul, Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket), Kabalıcı yay, İstanbul, 2001, s. 181; Mehmet Ali, Çakmak, Moğol İstilas ve Harzemşahlar İmparatorluğunun Yıkılışı, *Türkler Ansiklopedisi*, C. IV, 2002, s. 1430-1447; Борис Дмитриевич Греков-Александр Юрьевич Якубовский, *Золотая Орда и её падение*, Издательство (АН СССР), Москва, 1950. c. 15-31; Закиров С. *Дипломатические отношения Золотой Орды с Египтом*, (Отв. редактор В. А. Ромодин), (Наука), Москва, 1966, c. 160.

devletin yönetiminde Cengiz Han'ın torunu ve Cuci'nin oğlu Batu Han bulunur. 1257 yılında gelindiğinde yönetime Batu Han'ın kardeşi Berke Han geçer ve İslam'ı devletin resmi dini olarak kabul ederek, Altın Orda Devletine siyasi ve ekonomik açıdan katkı sağlayabilecek önemli ittifaklar gerçekleştirir. XIII. Yüzyılın sonlarına doğru Türk kavimleri içerisinde azınlık olan Moğollar etnik yapısını kaybeder duruma gelir.³¹

Bu arada Moğol saldırıları farklı bölgelerde devam eder. Örneğin, 1237 yılında Batu'nun ordusu Voronej nehri boyundaki Ryazan Knezi'ni ve akabinde de Büyük Vladimir Knezi Yuri'yi mağlup eder. Takip eden yıllarda Batu Han'ın askerleri, Moskova, Vladimir ve diğer şehirleri ele geçirerek Suzdal, Rostov ve Tver knezlikleri üzerine gider ve buraları topraklarına katar. Böylece Novgorod hariç, bu knezlerin tamamı küçük şehirlere parçalanır, Kuzey-Batı Rus toprakları Moğol güçlerinin hâkimiyetine geçmiş olur. Kendi aralarında mücadeleye giren Rus knezlikleri ortak düşmanı olan Moğollara karşı birlik oluşturmada başarısız olurlar. Batu Han'ın Novgorod Knezliği'ni işgal etmemesinin en önemli sebeplerinden biri şehrin güney batısında yer alan bataklıkların var oluşu ve mevsimin ilkbahar olmasıdır.³² 1239 yılında Batu han askerleri tekrar Rus topraklarına dönerek Çernigov ile Pereyaslavl knezliklerin topraklarını ve aynı zamanda Donets havzası yani Don nehri ve çevresini kontrol altına alır.³³ 1240 yılına gelindiğinde Moğollar, önce Kiev'i işgal ederek, daha sonra Karpatları geçip Bohemya'ya kadar varırlar. Bu şekilde Batu Han'ın ele geçirdiği bütün bu Rus toprakları daha sonra Altın Orda Devletine dâhil edilecektir.

Bu arada Moğollar farklı bölgelerde ilerlemeye devam eder. Moğollardan bir kol, Kafkaslardan güneye doğru inerek Anadolu'ya uzanır ve Anadolu Selçuklu Devleti ile Pontus Rum devletini tehdit eder hale gelir. 1243 yılından itibaren kısa sürede Anadolu'ya belli ölçüde hâkim olurlar.³⁴

Diğer yandan, Altın Orda Devleti'nin kuruluşundan itibaren Rus knezleri artık bu devletin vassalı haline gelir ve söz konusu knezlikler başta siyasi ve ekonomik açıdan olmak üzere yaklaşık 2,5 asır boyunca Altın Orda'nın hâkimiyeti altında yaşarlar. Batu Han, Rus

³¹ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 90-96; bkz; Alexander Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, (Alfa yay), İstanbul, 2015, s. 596; George Vernadsky, "Mikhail Paleolog Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Mütekabil Münasebetleri", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, XII/72, Ankara, 1939, s. 526.

³² İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi)*, İstanbul: Ötüken Yay.2009, s. 78-79.

³³ Yücel Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar*, İstanbul, 2004, Yeditepe Yay, s. 130-150.

³⁴ Alexander,Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, İstanbul, 2015, Alfa Yay. s. 596-597.

Knezliklerini kontrol altına aldıktan sonra, Knezlerin her birine kendi knezliklerini yönetme hakkı tanır ve bu hakkı yarlıklarla resmi hale getirir. Vladimir knezliğini, Rus knezlikleri arasındaki merkezi konuma getirir ve ona en “**Büyük Knezlik**” statüsü verir. Böylece Altın Orda Devleti tarafından, Rus topraklarından asker temini ve vergi toplamak şeklinde vassallık resmen başlamış olur.³⁵

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Altın Orda Devleti kuruluşundan itibaren kısa zaman içerisinde güçlenerek Rus knezlerini kendi hâkimiyeti altına almayı başarır. Ancak XIV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren devlet iç ihtilaflara maruz kalıp çeşitli çekişmeler nedeniyle güç kaybetmeye başlar. İşte bunun sonucu olarak, 1380 yılında Moskova Knezi Dmitriy ile Altın Orda hükümdarı Mamay Mirza arasında yapılan Kulikovo Meydan Savaşında Altın Orda Devleti yenilgiye uğrar. Bu savaştan itibaren, Altın Orda Devleti parçalanmaya doğru giderken Rus knezlikleri tekrar güçlenerek bir araya gelme çabası içine girerler.³⁶

³⁵ Fuat Köprülü, "Altın Orda'ya Ait Yeni Araştırmalar", *Belleten*, C. V, (TTK), Ankara, 1941, s. 397-436; İlyas Kamalov - İlnur Mirgaliyev, "Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri", *Akademik Bakış*, İstanbul, 2008 (kış) C. 2, S. 3, s. 187-198; İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi)*, (Ötüken yay), İstanbul, 2009, s. 59; Önder Güler, "Osmanlı Öncesinde Altın Orda Devleti Dış İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Karadeniz Dergisi*, 2018, S.37. s. 99-111;

³⁶ Mualla Uydu Yücel, "Altın Orda-Rus Mücadelesinin Edebiyata Yansıması: Zadoşına Destanı" *Bilgi Dergisi*, Bahar 2020, S. 93, s. 149-179.

2. OSMANLI DÖNEMİ TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız kadarıyla Osmanlı öncesi Türk-Rus ilişkileri Batı Hunları, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler ve Kıpçaklar/Kumanlar Slav kavimleri ile temas içinde olurlar. Ancak bu ilişkiler, VIII. yüzyıla gelinceye kadar Rus devletinin ortaya çıkmaması ve milli kimliğin belli olmaması nedeniyle Türk-Rus ilişkileri bir bütün olarak değerlendirilemez. Bu ilişkiler VIII ve IX. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş bir nitelik kazanmaya başlar ve XV. yüzyılın ortalarına kadar (Altın Orda Devleti'nin sonu) devam eder.

Tarihi kaynaklar, Türk-Rus ilişkilerini resmi diplomatik tarihsel süreç olarak 1492 yılında Moskova Knezliği'nin Osmanlı İmparatorluğu'na elçi göndermesi ile başlatırlar.³⁷ Dolayısıyla 31 Aralık 1492 yılında Kırım Hanı Mengligerey'in arabuluculuğu ile Osmanlı Sultanı II. Beyazıt'ın Moskova Knezi III. İvan'la mektuplaşma şeklinde yapılan antlaşma günümüzdeki Türk-Rus ilişkilerinin resmi başlangıcı olarak kabul edilir.³⁸ O dönemde Moskova Rusyası, Osmanlı İmparatorluğunu güçlü bir askeri kudrete sahip ve karşısında dayanılması mümkün olmayan bir güç olarak görmesi nedeniyle onunla siyasi ve ticari alanlarda iyi geçinme zorunluluğu politikası güder. Yine aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğunun Moskova Knezliği ile iyi geçinmek mecburiyeti diye bir sorunu yoktur. O dönemde Osmanlı Devletinin esas dış politikası, Akdeniz hâkimiyetini elinde tutmak ve Orta Avrupa ülkeleriyle ilişkilere önem vermektir. Zira Moskova Rusyası coğrafi olarak Osmanlı İmparatorluğu'na o zamanlara göre uzak kalır. Moskova Knezliği ile Kırım Hanlığı'nın ilgilenmesini yeğler ve Moskova Rusyasını direk muhatap almaz. Ancak her şeye rağmen, Moskova Rusyası, Osmanlı İmparatorluğu ile direk ilişki kurma arzusundadır ve bu imparatorlukla ilgili bilgi edinmeye ve ilgilenmeye devam eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir güç ve kudrete sahip olduğunu anlayarak dış politika ayarlarını ona göre düzenler. Moskova Rusyası, bu dış politika bağlamında sadece dış işleri ile ilgilenen bir “*daire*” (Posolskiy Prikaz–Elçiler Dairesi) kurar. Dış politika için kurulan bu

³⁷ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, (TTK), 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 117-120; Tahir Tamer Kumkale, *Tarihten Günümüze Türk Rus İlişkileri*, (İrfan yay.), İstanbul 1997, s. 19-21; Halil İnalçık, “Osmanlı-Rus İlişkileri (1492-1700)”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, (TTK), Ankara, 1999, s.25-26; Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih, (1789-2001)*, (Der yay.), İstanbul, 2008, s. 63.

³⁸ Tahir Tamer Kumkale, *Tarihten Günümüze Türk Rus İlişkileri*, (İrfan yay.), İstanbul 1997, s. 19-20.

birimin bir bölümü sadece Osmanlı İmparatorluğu ile meşgul olur ve Osmanlı ile ilişkilerini ilerletmek için çeşitli politikalar üretir.³⁹

2.1. Knez III. İvan Dönemi

1497 yılına gelindiğinde Rus elçilerinin İstanbul’da kabul göreceği haberini alan III. İvan, Michail Pleşçeyev isimli birini Osmanlı İmparatorluğu’na elçi olarak gönderir. Gönderilen bu şahsa, gerek Kefe’de bulunan Sultanın oğlu, gerekse bizzat Sultanın huzuruna çıkınca diz çökmemesi ve selam verme sırasında sadece eğilerek “*selam vermesi*” talimatı verilir. İlk Rus elçisinin İstanbul’a gelişi ve sultanın huzuruna çıkışı konusunda Osmanlı kroniklerinde yeterli bilgi yoktur. Rus elçisi Pleşçeyev’in kendisine verilen talimatlara uyararak diğer yabancı ülkelerin elçilerinden hiçbirinin kendisinin önüne çıkmasına izin vermemesi, sultandan başka kimseyle konuşmaması, İstanbul’da şaşkınlıkla karşılanır ve Rusların çok kaba ve kültürsüz kimseler olduğu sonucuna varılır. II. Beyazıt tarafından III. İvan’a gönderilen mektupta, ilk Moskova Rusya’sının gönderdiği Rus elçisinin kaba davranışlarından söz edilir. Resmi ilk Türk-Rus ilişkilerinin sonucu olarak Osmanlı Sultanı II. Beyazıt, Kefe ve Azak’taki Rus tüccarlarına iyi muamele edileceğine dair söz verir. Diplomatik ilişkilerin neticesinde Azak ve Kefe’deki Rus iş adamlarının ticari faaliyetleri rahat bir hale gelir. Ancak Osmanlı yönetimi, *Moskova Knezi*’nin doğrudan Osmanlı başkenti İstanbul ile muhatap olması yerine, bu ilişkilerin Kefe valisi Mehmet (Sultan Beyazıt’ın oğlu) tarafından yürütülmesine karar verir.⁴⁰

1501 yılında Kefe’ye Andrey Kutuzov isimli yeni bir Rus elçisi gelir. Moskova Knezliğinin Rus ticaret adamlarının maruz kaldıkları zorlukları dile getirir. Bunun üzerine Kefe’den Alagöz isimli bir Türk elçisi Moskova’ya gönderilir. Kaynaklara göre, bu şahıs, Osmanlı İmparatorluğu tarafından Moskova Knezliği’ne gönderilen ilk elçidir. Rus kronikleri, III. İvan’ın kendisini Osmanlı Sultanı II. Beyazıt ile eşit görme heveslerinden bahseder. Moskova Knezi’nin, Osmanlı Sultanından gelen mektupta Sultan isminin Knez isminden önce yazılmasının hoşuna gitmediği kaydedilir. Bu nedenle 1501 yılında Sultana gönderdiği mektupta kendi isminin üste Sultanın ismini de altına yazdırdığı nakledilir. Ancak Osmanlı yönetiminin buna benzer ehemmiyetsiz şeyler üzerinde durmadığı

³⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, (TTK), Ankara, 2011, s. 4-5.

⁴⁰ Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917’ye Kadar)*, (TTK), 6.Baskı, Ankara, 2014, s. 133-134.

bilinmektedir. İstanbul’da o dönemde Moskova Knezliğine ait bir elçiliğin olup olmaması çok önem arz etmez. Rus knezliği ile ilişkileri Kefe valisinin ve daha sonraları da Kırım Hanlarının yürütmesini doğru bulur.⁴¹ Bu da o dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nun dünya çapındaki gücünün göstergesini ve devlet olarak gelişmenin doruk noktasına ulaştığının delilidir.

XV. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun zirvede olduğu bu dönemde Moskova Knezliğinin Karadeniz’in kuzeyinin üst kısmındaki bölgelerde genişleyip siyasi gücünü artırması ve küçük Rus knezliklerini kendi kontrolüne alarak milli bir Rus devletinin temellerinin atılması, İstanbul’da Rum patriğinin dışında kimse tarafından yeterince önemsenmez. Osmanlı, o dönemde Akdeniz ve Balkanlar’ın hâkimiyetini elinde tutmaya öncelik verir. XV. yüzyılın sonlarındaki Osmanlı kayıtlarında “*Moskova Knezliği*”nin isminin dahi bulunmayıp adının bile zikredilmemesi, İstanbul’un o dönemdeki Ruslara karşı ilgisizliğinin belirtisi olarak görülebilir.⁴²

Moskova Knezliği, komşularının statüsünden yararlanıp uygun anı yakalayıp, Avrupa siyaset sahnesine girme yolunu tercih eder. Moskova Knezi, Altın Orda sonrası bölgede Rusya’ya tek önemli rakip olarak Polonya-Litvanya birliğini görür. Knez, o dönemde Ruslardan daha güçlü olduğu anlaşılan Polonya-Litvanya birliği ile irtibat kurarak var olan bazı problemlerin üstesinden gelmeyi başarır.⁴³

Herşeye rağmen, 1492–1512 yılları arası yaklaşık 20 yıllık süre Türk-Rus ilişkilerinde bir dostluk dönemi olarak tanımlanır. Bu dönemde iki ülke ilişkilerinin temelini ticari münasebetlerin oluşturduğu görülür. Bu ticari ilişkilerin artmasıyla iki devlet arasında sıklıkla elçilerin gidip geldiği kaynaklarda yer alır. 1499 yılında Moskova Knezliği, Lehistan-Litvanya devletine karşı Kırım Hanlığı ile işbirliği yapmak zorunda kalır. Moskova Knezi’nin Kırım Hanı ile işbirliği içinde olması ve bazı konularda birlikte ittifak etmeleri, Osmanlı’nın da o dönemde Moskova’ya sıcak baktığının belirtisidir. Kısaca özetlemek gerekirse Osmanlı, Moskova-Kırım ittifakını, Lehistan-Altın Orda ittifakına karşı destekler.

⁴¹ Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917’ye Kadar)*, (TTK), 5.Baskı, Ankara, 2010, s. 119; Halil İnalcık, “Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492-1992) Sempozyumu*, 12-14 Aralık, Ankara, 1992, s.25.

⁴² Kurat, s. 119.

⁴³ Paul Bushkovitch, *Rusya’nın Kısa Tarihi*, (Çev: Mehmet Doğan), Boğaziçi Üniversitesi Yay, 1.Basım, İstanbul, 2016, s. 59.

1502 yılında Kırım Hanı Mengli Giray, Altın Orda ile savaşarak galip gelir.⁴⁴ İstvan Vasary, yazdığı bir makalede Vazileviç Konstantin Basileviç'ten naklen "1502 yılında Ahmed Han'ın oğullarının ordasının dağılması Büyük Orda'ya nihai darbeyi vurup son verdi, parçalanmış Altın Orda'nın ana unsurları ise varlığını sürdürdü. Altın Orda toparlanamadı ve yirmi yıl boyunca fasılaya uğramadan hitamına doğru ilerledi. 1480 yılının başlarında III. İvan tarafından açılan yara parçalanmaya sebebiyet verdi. III. İvan saltanatı boyunca, en büyük düşmanını ezmesi için Mengli Giray'ı ikna etmek hususunda çok çaba harcadı ve büyük maharet gösterdi. Büyük Orda'nın ortadan kaldırılması Rus dış politikasının büyük bir başarısı idi. Rus devleti sonsuza dek doğrudan Altın Orda'nın varisi olan düşmanından kurtulup özgürlüğüne kavuştu"⁴⁵ ifadelerine yer verir. 1502 yılında Altın Orda Devleti tarihe karışır. Moskova açısından bu tarihi olay dönüm noktası olur. Zira Moskova knezliği, Altın Orda hanları tarafından sürekli vergilere tabii tutuluyordu. İki Türk devletinin (Kırım Hanlığı-Altın Orda Hanlığı) savaşı sonrası, Rus tarihçilerin "Tatar Boyunduruğu Dönemi" dedikleri dönem, 1502 yılında Kırım Hanı sayesinde ortadan kalkmış olur. 1512 yılında Mengli Giray hanın ölümünden sonra Kırım Hanlığı ile Moskova arasında işbirliği ittifakının sona erdiği görülür. Osmanlı İmparatorluğu, dış politika açısından Moskova ile iyi ilişkilerin devam etmesi taraftarıdır. Aynı dönemde Osmanlı'nın başında bulunan Sultan I. Selim (Yavuz Sultan Selim), İran'da Safevilerin Anadolu toprakları için büyük bir tehlike oluşturduğunu öngörerek, Avrupalı Habsburglar, Venedik ve Lehistan devletleri ile iyi ilişkiler politikasını gütmeyi yeğler. Osmanlı, genel politika olarak aynı anda hem Rumeli hem de Anadolu olmak üzere iki cephede savaşmayı uygun görmez. Bu sırada doğu Avrupa'da güçlü bir konumda olan Lehistan-Litvanya birliğine karşı Moskova ile işbirliğine öncelik verir. I. Selim'in 1512-1520, Kanunî Sultan Süleyman'ın da 1520-1566 yıllarında Moskova ile Osmanlı İmparatorluğu arasında sürekli elçiler görevlendirilip sık sık gidip gelmeler olur ve iyi ilişkilerin devam ettirilmesi sağlanır. Bu barışçıl ve dostça ilişkilerin sona erdirilerek düşmanlığa dönüşü, IV. İvan'ın Volga havzasında Altın Orda

⁴⁴ Halil İnalçık, "Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492-1992) Sempozyumu*, 12-14 Aralık, Ankara, 1992, s.25.

⁴⁵ İstvan Vasary, "Kırım Hanlığı ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (Çeviren; Serkan Acar), XXIX/1, 2014, s. 327-340. Ayrıca bkz:Константин Базилевич Васильевич, *Внешняя политика русского централизованного государства: Вторая половина XV века*, (Издательство Московского университета) Москва, 1952, s. 490.

İmparatorluğu'nun topraklarına göz dikmesi ve Doğu Avrupa bölgesinde Altın Orda İmparatorluğun vârisi olma politikası gütmesi nedeniyle sona erer.⁴⁶

Kırım Hanlığı, Kazan Hanlığına Giraylardan birini yerleştirmeyi başarır. Aynı zamanda Kazan Hanlığının üzerinde Moskova'nın da nüfuzunun arttığı görülür. IV. İvan Kazan Hanlığının topraklarını kendi ülkesine katmayı hedefler. IV. İvan, Giraylardan Sahib Giray'a muhalif olarak Moskova yanlısı eski Kazan Hanları soyundan olan birini Kazan hanlığı'nın başına getirmeyi başarır. Bu arada Sahib Giray, İstanbul'a gidip dönemin Osmanlı Sultanı Süleyman'ın desteğini alarak tekrar Kırım Hanı olur. Sahib Giray Han 1532-1551 yılları arasında Osmanlı'nın desteğiyle Kazan ve Astrahan Hanlıklarını Kırım Hanlığının hâkimiyetine alarak Moskova Knezi'nin, Kazan ve Astrahan gibi Müslüman hanlıkları işgal etmesine engel olmaya çalışır. Bu konuda da Osmanlı'nın desteğini görür. Kazan ve Astrahan Hanlıkları Osmanlı-Rus ilişkilerinde yeni bir kırılma noktası oluşturur. Bu dönemden itibaren Osmanlı, Moskova Knezliğinin topraklarını genişletme politikasını kendi imparatorluk hâkimiyet alanına bir savaş açmış gibi kabul ederek Moskova'yı karşısına alır.

Sahib Giray, bir ara, Astrahan ve Kazan hanlıklarına Giraylardan han tayin ederek bu hanlıkları kontrolü altına almayı başarır. Sahib Giray'ın hedefi, Altın Orda Uluğ Hanlarının gerçek varisi olmaktır. Ancak bir süre sonra başında bulunduğu Hanlığın verdiği vergiyi kesmek gibi Osmanlıya karşı yanlış adımları olur. Bunun üzerine Osmanlı Sahib Giray'a karşı yeni politikalar geliştirir. Bu arada Osmanlı ile Kırım Hanı Sahib Giray arasında oluşan anlaşmazlıkları fırsat bilen Moskova knezi IV. İvan gözünü Kazan Hanlığına diker. Bu tarihte Osmanlı Sultanı, Sahib Giray'a olan desteğini tamamen geri çeker. Bunun üzerine Sahib Giray, Kefe Sancağı vergileri üzerinde hak talep etmeye başlar. Olup bitenler üzerine Sahib Giray'ı Osmanlı Kırım'ı için bir tehdit olarak algılayan dönemin Osmanlı Sultanı, Kırım Hanlığı'nın başına Devlet Giray'ı görevlendirir ancak Sahib Giray'a Devlet Giray'ın Kazan Hanlığına tayin edildiği haberi ulaştırılır. Böylece Sahib Giray'ın tepkisi ilk etapta engellenmiş olur. Kurulan bu komplo sonucu kısa süre içerisinde Sahib Giray öldürülür. Devlet Giray Kırım Hanı olur. Tahta geçer geçmez ilk işi Kazan'a doğru sefer düzenlemek olacaktır.⁴⁷

⁴⁶ İnalçık, "Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700", s. 25; Kamalov-Mirgaliyev, "Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri", s. 187-198.

⁴⁷ İnalçık, "Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700", s. 26.

Bu planı duyan Moskova knezi IV. İvan hızlı hareket ederek topçu kuvvetleriyle güçlendirilmiş bir orduyu Kazan'a gönderir ve 2 Ekim 1552 tarihinde Kazan'ı işgal eder.⁴⁸ Aradan iki yıl geçtikten sonra IV. İvan, 1554 yılında Astrahan Hanlığını da kendi topraklarına katar ve Orta Asya'dan gelen kervanlar ile Hazar Denizi üzerinden İran ticaretinin transit merkezi sayılan Astrahan'da bir kale inşa ettirir. Kozakları⁴⁹ kullanarak Terek üzerinden Kafkasya bölgesine doğru ilerler.

1569 yılında “*Ejderhan Seferi*” veya “*Astrahan Seferi*” adıyla bilinen ilk Osmanlı-Rus savaşının meydana gelmesine sebep olur. Osmanlı askerleri bu savaşta kötü organize edildiği için yenilgiye uğrar ve geri çekilmek zorunda kalır.⁵⁰ Osmanlı ile Rusların bu şekilde ilk defa karşılaşmasına kadar Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu'nu muazzam bir askeri güce sahip olarak biliyorlardı. Osmanlıların bu savaşta başarısızlığı Rusları Kafkasya bölgesine inme ve Karadeniz'i ele geçirme noktasında iştahlarını kabartır. Öte yandan başta Kazan hanlığı olmak üzere Moskova'nın elde ettiği başarılar Kırım hanı Devlet Giray'ı derinden etkiler ve Moskova Knezliğine karşı amansız bir mücadeleye girer. 1571 yılında Moskova'ya kadar ilerleyerek şehrin dış mahallelerini ateşe verir. Bu mücadelesinden dolayı da kendisine *Moskova fatihi* unvanı verilir. Devlet Giray'ın Rusya'ya karşı yaptığı bu mücadelelerde Osmanlı İmparatorluğu hep arkasında olur ve aynı zamanda askeri teçhizatlar ile de destekler.⁵¹

2.2. Çar I. Petro Dönemi

I. Petro (1682–1725), Rusya'nın güçlü devlet olması, uluslararası ticaret için büyük limanlara sahip olunması ve sıcak denizlere inilmesi gerektiğini fark eden ilk Rus lider olarak bilinir. Bu bakış açısı ve buna yönelik dış politikaya ait projelerin uygulanması, Karadeniz ve boğazların mutlak kontrolünü elinde bulunduran Osmanlı İmparatorluğu'nun

⁴⁸ Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, s. 153

⁴⁹ **Kozaklar:** Ukrayna ve Güney Rusya yerli halklarının karışımı ile 15. yüzyıl dolaylarında Don ve Dinyeper nehirleri civarında ortaya çıkan etnik topluluk. Rus Kozakları adıyla bilinen topluluklar özellikle Rus boyar ve knezlerinin zulmünden kaçan Rus aşağı tabakasından serfler ve köylülerin yanı sıra Tatar ve Çerkes topluluklardan müteşekkil kozmopolit bir yapıdır. Bunlar kanundan ya da zulümden kaçan insanların otoriteden uzak yerlerde toplanarak meydana getirdikleri topluluklardır. (bkz: (Abdullah Temizkan, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XIII/2 (Kış 2013), s. 316-317.

⁵⁰ Uğur Kurtaran, *Sultan Birinci Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2012, s. 215.

⁵¹ İnalçık, “Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700”, s. 26.

parçalanmasını ve dönemin en büyük yüzölçümüne sahip olan söz konusu imparatorluğun himayesinde bulundurduğu coğrafi bölgelerin Rusya'nın kontrolüne geçmesi gerektiğinden başka bir şey değildir. Bu düşünce sadece I. Petro ile kalmayıp kendisinden sonra gelen Rus Çarlarının da benzer politikayı izleyerek Rusya'nın, Karadeniz ve Boğazlar üzerinden sıcak denizlere açılma politikasını sürdürmeyi devam ettirdikleri ve bu amacı gerçekleştirebilmek için çaba sarf ettikleri kaydedilir.⁵²

Çar I. Petro'nun 1695 yılında Azak Kalesini elde etmek için saldırıya geçmesinin ana hedefi, Rusya'ya Karadeniz yolunu açmak istemesidir. Büyük mücadeleler sonucunda Azak kalesi, 1696 yılının Temmuz ayında Rusların eline geçer ve I. Petro, Karadeniz'e açılmak için ilk hamlesini yapmış olur. Ancak Azak kalesinin hâkimiyetinin Rusların eline geçmesiyle, hemen Karadeniz'e inilmiş olmaz. Zira Kerç Boğazı hala Osmanlı kontrolündedir. Bu sıralar Venedik, Lehistan ve Avusturya'nın içinde bulunduğu ve "Mukaddes İttifak" diye anılan birliğin Osmanlı İmparatorluğu ile barış anlaşması için müzakereler gerçekleştirmesi, Çar I. Petro'nun sıcak denize inme planlarını bozar. I. Petro bu anlaşmaya engel olmak istediye de başarılı olamaz.

Osmanlı ile Rusların da desteklediği "Kutsal İttifak" arasında 1699 tarihinde Karlofça Barış Antlaşması imzalanır. Karlofça müzakerelerine katılan Rus heyeti, Kerç Boğazının kontrolünü istemesi sebebiyle diğer ittifak devletleri ile bir anlaşmaya gidilirken Ruslar ile bir anlaşma yapılamaz. Sadece iki yıllık ateşkes antlaşması gerçekleştirilir. Çar Rusyası, Osmanlı'ya karşı tek başına karşı koyamayacağını anlayınca dış politikadaki ağırlığını Kuzeye doğru kaydırır ve İsveç'ten Fin ve Riga körfezlerini elde etmeyi hedefler. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'na bir heyet göndererek bir antlaşma yapmak ister. 1700 yılında varılan bu barış anlaşmaya göre, Azak kalesi Rusların kontrolünde kalacak, Aşağı Özü (Dnepr) nehri boyunca Rusların kontrolüne geçen bazı kaleler tekrar Osmanlı'ya iade edilecek ve Rus Çarlığı'na İstanbul'da daimi elçi bulundurma hakkı verilecek. 1700 yılında gerçekleşen İstanbul Barış Antlaşması, Rusların Osmanlı'ya karşı imzaladığı ve kendi lehlerine olan ilk barış antlaşması olarak kaydedilir. Osmanlı İmparatorluğu, Azak kalesi

⁵² Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşısı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol)". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 28/46 (Ekim 2009), s. 89-142; Andrew Rothstein, *Peter The Great & Marlborough. Politics and Diplomacy in Converting Wars*, (Palgrave Macmillan), New York, 1986, s. 35.

gibi çok önemli ve stratejik konumda olan bir kaleyi bırakmakla, Azak denizi bölgesini kontrol etme yetkisinden vazgeçmek zorunda kalır.⁵³

2.3. Prut Savaşı

Bu dönemin dikkat çeken diğer bir gelişmesi de İsveç Kralı XII Karl'ın (Demirbaş Şarl)⁵⁴ I. Petro ile karşı karşıya geldiği savaşta mağlup olması ve yenilgiden sonra Osmanlı İmparatorluğu'na sığınması olur. Bu gelişmeler Rusya'da büyük rahatsızlığa yol açar ve Karlofça barışından sonra sükûnet dönemine giren Osmanlı-Rus ilişkilerinde tekrar gerginlik ortaya çıkar. Neticede 18 Temmuz 1711 yılında Osmanlı ile Çarlık Rusyası arasında Prut Savaşı'nın çıkmasına yol açar. Prut Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çarlık Rusyası ile yaptığı ilk büyük savaş olup bu karşılaşma Osmanlı'nın Rusya'ya karşı zaferi ile sonuçlanır.⁵⁵ Yine bu savaş Çarlık Rusyası'nın coğrafi olarak genişlemesini de durdurur. Prut Savaşında Baltacı Mehmet komutasındaki Osmanlı ordusu Petro önderliğindeki Rus ordusunu Prut'ta kuşatır. Baltacı Mehmet Paşa, Rus ordusunu Prut nehrine yay gibi sıkıştırarak “yürüyüş” emrini vermek üzere iken, Ruslardan anlaşma teklifi gelir. Kırım Hanı Devlet Giray Han'ın ve İsveç Kralının Osmanlı ordusundaki temsilcilerinin bu teklife muhalefetine rağmen, Baltacı Mehmet bu teklifi kabul eder. Böylece 22 Temmuz 1711 tarihinde Prut Antlaşması imzalanır.⁵⁶

I. Petro Türklere esir olmaktan kurtulur ve aynı zamanda Rus ordusunu da imha edilmekten kurtarır. Prut Barış Antlaşmasının en önemli maddeleri şu şekilde sıralanabilir: *Azak Kalesi tekrar Osmanlılara iade edilecek, Aşağı Özü (Dnepr) boyundaki Rusların inşa ettirdiği kaleler imha edilecek, Rus ordusu Lehistan'dan geri çekilecek, İsveç Kralı XII. Karl Lehistan üzerinden ülkesine dönebilecek ve Ruslar buna engel olmayacak. Rus tüccarlardan*

⁵³ Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, s. 253-255.

⁵⁴ Akdes Nimet Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Hayatı ve Faaliyeti (1682-1718)*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1940, s. 10.

⁵⁵ Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Enstitüsü yay, C. 2, Ankara, 1951 s. 828; Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Seferi!, Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, (Türkiye İş Bankası Kültür yay), İstanbul, 2006. s. 248; Mesut Karakulak, “Türkiye’de Prut Savaşı Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3/59 (Mayıs 2016), s. 255-269;

⁵⁶ Akdes Nimet Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye’de kaldığı zamana ait Metinler ve Vesikalar*, (Rıza Coşkun Matbaası), İstanbul, 1943, s. 454; Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, C II, (TTK), Ankara 1953, s. 515-517; Kemal Beydilli, “Prut Antlaşması”, *DİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 360.

*başka Osmanlı Devletinde Rusya elçisi bulunmayacak, esir olanlar Osmanlı Devleti'ne iade edilecek ve Kırım Hanına eskisi gibi yıllık vergi ödenecek.*⁵⁷

Kaynaklar, her ne kadar Prut Barış Antlaşmasını Ruslar için askeri açıdan büyük yenilgi olarak gösterse de diplomasi alanında Rusların kazançlı olduğu görüşündedirler. Ruslar “kâğıt üzerinde” Türklerin bütün isteklerini kabul ederler. Prut Antlaşması, Rusya'nın büyük yıkımdan kurtarılmasına fırsat tanır. Ruslar, Azak kalesi ellerinden gitti ise de korudukları orduları ve I. Petro sayesinde kuzey Almanya'da İsveç'e karşı yaptıkları savaşları devam ettirirler ve bu savaşlarda önemli başarılarla imza atarlar.⁵⁸ Osmanlı-Rus anlaşmasının gereği 1724 yılına kadar her iki taraf bulunduğu yerini muhafaza eder.

Osmanlı ile Çarlık Rusyası arasındaki barış dönemi Rus Çariçesi Anna İoannovna (1730-1740) devrinde son bulur. Anna'nın başta olduğu dönemde I. Petro'nun çizdiği dış politika yolu izlenir. Karadeniz'i ele geçirme emelleri yeniden canlanır.⁵⁹ Rus Çariçesi Anna ile Avusturya İmparatoru VI. Karl birlikte hareket ederek 1736 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan ederler. Rusya, Osmanlı'nın Balkanlarda meşgul olmasından yararlanarak Kırım, Özü (Oçakov), Azak ve Hotin kalelerini zapt eder.⁶⁰ Rusya'nın bu saldırılarına Avusturya da destek verir. Osmanlı, Avusturya ve Rusya'ya karşı üç yıl süren bu mücadelesinde Avusturya'ya karşı muvaffak olsa da Ruslara aynı başarıyı sağlayamaz. Bu savaş sonunda 1739 yılında Avusturya ile Belgrat Antlaşması imzalayarak daha önce kaybettiği yerleri geri almayı başarır. Aynı yıl bu antlaşmanın devamı niteliğinde yapılan Niş Antlaşması imzalanır. On beş maddeden oluşan bu antlaşmaya Rusların ısrar etmeleri sonucu onlara ticari imtiyaz sağlayacak bir madde konur.⁶¹ Rusya, Belgrad barışı antlaşması ile Karadeniz'e çıkmak için bazı imkânlar elde etmiş olur.⁶² Rus tüccarlarına 21 Ekim 1720 tarihli dostluk antlaşmasında tanınan imtiyazlar Osmanlı coğrafyasında ticaret yapma hakkı ile beraber tarihte ilk defa Ruslara Karadeniz'de ticaret hakkı da tanımış olur. Ancak anlaşma gereği Ruslar diğer devletlere tanınan vergilerden muaf ve benzeri

⁵⁷ Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, (Vatan yay), İstanbul, 1989, s. 86; Ayrıca bkz: Erhan Afyoncu, *Baltacı ve Katerina*, (Yeditepe Yay), İstanbul, 2015.

⁵⁸ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 261.

⁵⁹ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 276-277

⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi-Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, IV/1, (TTK yay), Ankara 2011, s. 252–253.

⁶¹ Bu antlaşmanın tüm maddeleri için bkz: *BOA, A.DVN. DVE. D.83/1* (Rusya Ahidname Defteri), s. 58-66; Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticari Antlaşmalar ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, 1981, s. 141.

⁶² Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 276.

ayrıcalıklardan faydalanamayacak, mallarını ise sadece Osmanlı ticaret gemileri ile taşıyabilecek hakka sahip olur.⁶³

2.4. Mahmut Dönemi

1739 yılındaki Belgrat Barış Antlaşması çerçevesinde Rusya ile tekrar ikili ilişkileri canlandırma yoluna gidilir. *Mehmed Emni Bey*, I. Mahmut döneminde Rusya'ya elçi olarak tayin edilir ve 19 Nisan 1740 yılında merasimle Petersburg'a gönderilir. Mehmed Emni Bey'e ait olan Sefaretnamede belirtildiğine göre Rus Çarları, uzun süredir arzu ettiği "*İmparator*" unvanını kullanmak ve yazışmalarda böyle hitap edilmesini istemektedirler. Mehmed Emni, Rusya'da bulunduğu süre zarfında Rus askeri eğitimlerini izler, Petersburg'da bulunan kale ve tersaneleri ziyaret eder. Mehmed Emni, Petersburg'ta kaldığı süre içerisinde İsveç ile Rusya arasındaki ihtilaflara bakarak bunlar arasında bir savaş çıkacağını öngörür. 1742 yılında İstanbul'a dönüş hazırlıklarını yaptığı aşamada Rusya'da bir taht değişikliği olduğunu ve Elizabet Petrovna'nın başa geçtiğini belirtir.⁶⁴ Osmanlı, Rus Knezliği ile XV. yüzyılda Kırım Hanlığı aracılığı ile görüşerek Rusları eşit seviyede görmezken XVIII. yüzyıla gelindiğinde Çarlık Rusyasını eşit seviyede muhatap almaya başlar.⁶⁵

I. Mahmut'un son yılları ile II. Mustafa'nın varisi III. Osman (1754-1757) ve III. Ahmet'in oğlu III. Mustafa'nın (1757-1774) saltanatı dönemlerinde Osmanlı'nın Ruslar ile en uzun ve kesintisiz sulh dönemini yaşadığı görülür. Bu sulhun önemli nedenleri arasında Avrupa'da meydana gelen 1740-1748 yıllarındaki "*Avusturya Veraset Savaşları*" ve 1756-1763 yılları arasındaki "*Yedi Yıl Savaşları*"nı görmek mümkündür. Bununla beraber Osmanlı Sultanı ve Sadrazamlarının barışçıl yaklaşımları da buna katkı sağlar.⁶⁶ Bu sulh döneminin 1740-1754 arasındaki I. Mahmut döneminde iki ülke arasında var olan çeşitli problemler barışçıl yollarla hallederek savaş çıkması önlenir. Bu tarihlerde Fransa elçisinin araya girmesi neticesinde Osmanlı ile İspanya devleti arasında bir ticari anlaşma gerçekleşir.

⁶³ Stanford J, Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. I, (çev. Mehmet Harmancı), (E: yay) İstanbul, 2004, s. 300.

⁶⁴ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, (TTK), Ankara 2008, s. 62; Bu konuda ayrıca bkz: Esra Yeşilyurt, *Osmanlı Sefirlerinin Gözünden Rusya*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı), Ordu, 2017. s. 15.

⁶⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, (TTK), Ankara, 2011, s.185-295.

⁶⁶ Uğur Kurtaran, "Sultan Birinci Mahmud Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri" *Bulleten*, (TTK), April 2019, s. 589-610.

Böylece Osmanlı-Avrupa ülkeleri-Çarlık Rusyası arasında bir denge politikası izlenerek 1768 yılına kadar sulh dönemi sürdürülür.⁶⁷

Bu zaman zarfında Osmanlı ile Çarlık Rusyası arasında elçiler aracılığıyla barış sürecine devam ettirilir. 1754 yılında Derviş Mehmet Efendi başkanlığında bir heyet İstanbul'dan yola çıkarak 23 Nisan 1755 yılında Petersburg'a ulaşır. Ruslar Osmanlı elçisi Derviş Mehmet Efendi'nin Petersburg'a gelişine kadar Osmanlı Sultanlarından resmi bir mektup almamışlardı. Bu sefer resmi mektupta Rus Çariçesine hitaben nasıl bir unvanın kullanılacağı merak ve endişe konusu olur.⁶⁸ Osmanlı Sadrazamın mektubunun Rus başvekile teslim edilmesinden sonra 4 Mayıs 1755 tarihinde Osmanlı heyeti Elizabeth tarafından kabul edilir ve heyetin götürdüğü name-i hümayun imparatoriçeye merasimle takdim edilir. Derviş Mehmet Efendi, sefaretnamesinde Petersburg kentinde yaşadığı olayları ve aldığı bilgileri özet notlar halinde anlatır.⁶⁹ 24 Temmuz 1755'te Petersburg'dan ayrılan heyet 74 gün süren yolculuk sonrası İstanbul'a geri döner. III. Mustafa'nın (1757–1774) saltanatı döneminde ise (13 Aralık 1757 tarihinde) Şehdi Osman Efendi *Şikk-ı Sani Defterdarlığı* payesiyle Rus Çarlığına elçi olarak gönderilir. 10 Temmuz 1758 tarihinde Petersburg'da İmparatoriçe Elizabeth Osmanlı heyetini kabul eder, heyet de getirdiği name-i hümayunu kendisine takdim eder.⁷⁰

2.5. Küçük Kaynarca Antlaşması ve Sonrası

Çarlık Rusyası'nın başına 1762 yılında II. Ekaterina'nın çıkması ile Osmanlı-Rus ilişkilerinde yeni bir kırılma noktası oluşur. Çariçe II. Ekaterina'nın, Çar I. Petro'dan sonra Rusya tarihinde tahta çıkan en büyük ikinci Osmanlı muhalifi olduğu bilinir. II. Ekaterina tahta çıktıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'na karşı iyi niyetini belirtmek için Prens Dolgruki'yı İstanbul'a elçi olarak gönderir. Diğer taraftan da Gürcüleri kışkırtarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başkaldırma ve kargaşa oluşturma girişimlerinde bulunur. Çariçe II. Ekaterina'nın iki büyük amacı vardır. Bunlardan ilki, Orta Avrupa'yı nüfuzu altına alarak bu bölgeye yerleşmek için Lehistan topraklarını ele geçirip Rusya İmparatorluğuna dâhil

⁶⁷ Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *DİA*, XXVII, İstanbul 2000, s. 348-352.

⁶⁸ Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 99-101.

⁶⁹ Yeşilyurt, *Osmanlı Sefirlerinin Gözünden Rusya*, s. 16.

⁷⁰ Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 107-110; Ayrıca bkz: Türkan Polatçı, *Şehdi Osman Efendi'nin Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi (1757-1758)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi - Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı), Tokat 2003, s. 21-22.

etmek, ikincisi ise, asıl düşman olarak belirlediği Osmanlı İmparatorluğu'nu alt ederek, I.Petro'nun hayali olan sıcak denize/Akdeniz'e çıkış sağlamaktır. 1763 yılında Lehistan kralı III. Augüst vefat eder ve ülkede taht kavgaları baş gösterir. Çariçe bunu fırsat bilerek Rus yanlısı olan Stanislav Ponyatovski'yi destekleyerek Lehistan'ın başına geçmesini sağlar. Böylelikle Lehistan'la ilgili amacını gerçekleştirerek ülkeyi kontrol altında tutma fırsatı elde eder.⁷¹

II. Ekaterina'nın Lehistan'ı kontrol altına alması, Osmanlı İmparatorluğu tarafından protesto edilmiş ve Lehistan'ın iç işlerine karışılması kınanmıştır. Osmanlı-Rus ilişkilerinde yavaş yavaş sular ısınır, bu arada da Rusya'ya karşı ayaklanan bir grup Lehistanlı Osmanlı'ya sığınır. Bu sığınmacıların arkasından Rus askerlerinin onları takip ederek hem sığınan Lehleri hem de Müslümanları katletmesi sonucu Osmanlı-Ruslar arasında savaş çıkar. 1768 yılında başlayıp 1774'de son bulan savaşta Osmanlı İmparatorluğu Ruslar karşısında mağlup olur ve Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmak zorunda kalır. Bu savaş kaybeden Osmanlı bir kısım topraklarını kaybederek ağır bedel öder.⁷² Yaklaşık 300 yılı aşkın Osmanlı'nın himayesinde kalan Kırım Hanlığı, bu anlaşmanın üçüncü maddesi gereği Osmanlı kontrolünden çıkarak siyasi ve ekonomik açıdan bağımsız hale gelir.⁷³

Küçük Kaynarca Antlaşmasına nasıl gelindiğini birkaç cümle ile izah etmeye çalışalım. Amiral Kont Aleksey Orlov komutasındaki Rus donanması, Baltık Denizinden hareket ederek Akdeniz'e iner. Bu arada Aleksey Orlov'un kışkırtmaları ile Mora'da Rumlar isyan edip ayaklanırlar. Rus askeri donanması Sakız adasına doğru açılarak Çeşme'de Türk donanması ile karşı karşıya gelir ve Çeşme limanında bulunan Osmanlı donanmasını büyük ölçüde tahrip eder. Böylece Ruslar Adalar Denizinde kontrolü sağlamış olur. Bu kötü gidişatı durdurmak isteyen Osmanlı barış müzakerelerinin başlatılması teklifinde bulunur. Küçük Kaynarca'da 1774 yılında imzalanan barış antlaşmasında Rusya Türkiye'ye 28 maddeden oluşan ve ağır koşullar içeren antlaşmayı kabul ettirir. Bu antlaşmanın Osmanlı'nın aleyhinde olan en önemli birkaç maddeyi vermeye çalışalım. Bu antlaşmaya göre Karadeniz'in Kuzey sahilinde (Kırım dâhil) ve Azak Denizi etrafında bulunan tüm Tatarlar, Osmanlı kontrolünden çıkacak ve bağımsız olacaktır. Azak, Kerç ve Kılburun kaleleri Rus

⁷¹ Serhat Kuzucu, "II. Katerina Dönemi Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kırım" *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 185, Nisan 2010, s. 107-118.

⁷² Bu antlaşma hakkında geniş bilgi için bkz: Cemal Tükin "Küçük Kaynarca", *DİA*, C. VI, s. 1064-1071; Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara, 2006, s.236.

⁷³ Kurat, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 438.

kontrolüne geçecek. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Ortodokslara ait kiliselerin hamisi olacak. Osmanlı topraklarında var olan Rus tebaası ve tüccarları ayrıcalığa sahip olacaklar ve Osmanlı yüksek miktarda savaş tazminatı ödeyecektir.

1774 yılından itibaren Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması gereği Karadeniz sahillerine ulaşmış olur ve çok büyük bölgede hâkimiyet kurar. Kırım Hanlığı Osmanlı'nın kontrolünden çıkarılarak Rusya lehinde önemli bir adım atılır. Bu maddelerin en önemlilerinden biri de Ortodoks tebaaya ait kiliselerin Rus kontrolüne geçirilmesi bahanesiyle Rusya'nın, Osmanlı'nın iç işlerine karışma avantajı elde etmesidir. İşte bu ve bu ve benzeri maddeler nedeniyle Küçük Kaynarca Antlaşması Türk-Rus ilişkilerinde kırılma noktası özelliğini taşır. Aslında Rusya'nın en büyük amaçlarından biri Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaktı. Türk düşmanı olarak bilinen II. Ekaterina, bu savaş ve antlaşma ile yetinmeyip Osmanlı'yı ortadan kaldırma ve Çar I. Petro'nun hayali olan İstanbul merkezli Rusya'nın hâkimiyetinde bir *Rum Devleti* kurmayı planlar. Ancak II. Ekaterina bu büyük hayaline ulaşamaz.⁷⁴

Bu antlaşmayla hukuki statüsü bakımından Karadeniz, Osmanlı'nın bir iç denizi olmaktan çıkar. Zira bu anlaşmaya kadar Karadeniz, fiili olarak bir Türk gölü durumundadır.⁷⁵ Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı Devletinin topraklarına katılan Karadeniz'in kuzeyinde ve Müslümanların yaşadığı geniş coğrafya artık Osmanlı'nın egemenliğinde değildir. Kırım Hanlığı'nın Osmanlıyı Kuzeyden gelen tehlikelerden koruma özelliği bu antlaşma ile son bulur.⁷⁶

Rusya cephede ve masada olmak üzere zafer kazandıktan sonra Küçük Kaynarca Antlaşması nedeniyle Osmanlı'ya karşı elde ettiği avantaj gereği Kırım üzerinde baskı oluşturmaya başlar. Osmanlı ve Rusya arasında yapılan Küçük Kaynarca Antlaşmasının Karadeniz'in kuzeyinde Rusların bazı uygulamaları nedeniyle iki ülke arasında meydana gelen gerginliği azaltmak için Fransa ve İngiltere'nin devreye girmesiyle 21 Mart 1779 tarihinde Aynalıkavak'ta⁷⁷ bir araya gelinerek yeni bir anlaşma imzalanıp iki ülke arasındaki yaşanan anlaşmazlığa son verilir. Bu Anlaşmaya göre, Rusya Kırım'da var olan askerini çekecektir. Antlaşmada Kırım'ın bağımsızlığı daha açık olarak belirtilir. Özi otlakları

⁷⁴ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 290-291.

⁷⁵ Mahmut R. Belik, *Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü*, (Sermet Matbaası), İstanbul, 1962, s.7.

⁷⁶ Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, (MEB Yayınevi), İstanbul, 1998, s. 73-93.

⁷⁷ Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, s. 94.

Osmanlı Devletine bırakılır. Fransa ve İngiltere ticaret gemilerine tanınan hakların aynıysa Rus ticaret gemilerine de tanınır.⁷⁸

Aynalıkavak'ta varılan anlaşmaya rağmen II. Ekaterina, 1783 yılında General Potemkin komutanlığında 70 bin kişilik ordu ile Kırım'ı işgal ederek 30 bine yakın Kırım Türkünü katleder.⁷⁹ Ruslar, 1783 tarihinde Kırım'ın işgali hakkında bir bildiri yayınladı. Böylece yaklaşık 300 yıl Osmanlı kontrolünde olan Kırım bölgesi 1783 yılından itibaren Rusların hâkimiyeti altına girer.⁸⁰ Kırım bölgesine hâkim olan Rusların bundan sonraki hedefleri Boğazlar ve Boğazlar üzerinden Akdeniz'e, dolayısıyla sıcak denizlere ulaşmak olacaktır.

Öte yandan Rusya ile Avusturya arasında 1780 yılında bir proje hazırlanır. Bu projenin hedefi Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak ve topraklarını kendi aralarında paylaşmaktır. Bir bahane ile savaş çıkarılacak ve savaş sonrası Osmanlı mağlup edilerek İstanbul işgal edilip Bizans İmparatorluğu tekrar canlandırılacak ve çariçenin oğlu Konstantin de tahta çıkarılacaktır. Muhtemelen söz konusu proje gereği, Rusların güneye doğru ilerlemesi ve artan baskısı sonucunda Ağustos 1787 yılında Osmanlı tekrar savaş ilan etmek zorunda kalır. Bu savaşa Rusya'nın yanında anlaşma gereği Avusturya da dâhil olur. Osmanlı 1787-1791 ve 1792 yıllarında iki cephede savaşmak durumunda kalır. Bu savaşın başlarında Osmanlı Rusya'ya karşı İsveç ve Prusya'dan destek isteyerek ittifak antlaşması yapmış olsa da bu tarihlerde gerçekleşen Fransız İhtilali nedeniyle sonuç alınamaz. Osmanlı, 4 Ağustos 1791 tarihinde Avusturya ile Zıştovi Barış Antlaşması⁸¹, 18 Ağustos 1791 yılında ise Rusya ile Kalas ateşkes antlaşması ve yine Ruslarla 10 Ocak 1792 yılında Yaş Barış Antlaşması imzalar.⁸² Bütün bu olup bitenler Osmanlı'nın çöküş sürecine girdiğini gösterse

⁷⁸ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları) C. I, (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay.), Ankara 1953, s. 150; BOA, Rusya Ahidname Defteri, 83/1, s. 153-157. s. 150; BOA, Rusya Ahidname Defteri, 83/1, s. 153-157.

⁷⁹ A.Muhtar Ataç, *Rusya Tarihi: Türkler ve Komşularıyla Münasebetleri*, (Genelkurmay Basımevi), Ankara, 1952, s. 99.

⁸⁰ Serhat Kuzucu, "II. Katerina Dönemi Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kırım" *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 185, Nisan 2010, s. 107-118.

⁸¹ Grigorii Aleksandrovich Potemkin, *Memoirs of The Life of Prince Potemkin*, (Printed For Henry Colburn), London, 1812, s. 44-50; Glaby Scott Thomson, *Catherina The Great and The Expansion of Russia*, (English Universities Press), London 1947, s.178-181; Kemal Beydilli, "Zıştovi Antlaşması", *DİA*, C.44, İstanbul, 2013, s. 469; Zülfiye Koçak, "Son Osmanlı-Avusturya Mücadelesinde Değişen Dengeler ve Zıştovi Antlaşması" *Akademik Bakış*, C. 11/22, Yaz 2018, s. 261-289; Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, Çev: Gül Çağalı Güven, (İş Bankası yay.), İstanbul 2017, s.172.

⁸² Muharrem Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3/1, Haziran 2001, s. 78; Ayrıca bkz: Rıfat

de ⁸³ bu savaşlar neticesinde Osmanlı Kırım'ı geri alamamışsa da, Rusya ve Avusturya'nın Türkiye'yi parçalama projesi gerçekleşmez. Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşın faturası Osmanlı'ya ağır olur. Osmanlı, Aksu (Buğ) nehrinden Dinyester nehrine kadar geriye çekilerek Özi arazisi Ruslara bırakılır. Rusya işgal ettiği bu yerlerde daha sonra Karadeniz'de deniz kuvvetlerinin merkezi olacak olan Odessa limanını kuracaktır.

1789 yılında Napolyon'un Mısır seferi, Osmanlı-Fransız ilişkilerini de ciddi anlamda zedeler. Mısır'a saldırı düzenleyen Fransa karşısında Osmanlı Devleti mecburen kendisini savunmak durumunda kalır. Buna karşılık Rusya ve İngiltere ile ittifak yoluna gider.⁸⁴ Fransa'nın Mısır'a saldırısında çıkarları örtüşen Osmanlı ile Rusya arasında 23 Aralık 1798 tarihinde toplam 14 maddeden oluşan sekiz yıllık bir ittifak anlaşması imzalanır. Bu antlaşma gereği, Rusya ve Osmanlı birbirlerine toprak bütünlüklerini koruyacaklarına dair söz verirler. Osmanlı, 5 Ocak 1799 yılında İngiltere ile de bir ittifak antlaşması gerçekleştirir. Bu ittifak anlaşması, 13 maddeden oluşur ve yine 8 yıllık için imzalanır. Dolayısıyla İngiltere, Osmanlı-Rus ittifak antlaşmasına dâhil olmuş olur. Üçlü ittifak, Akka'da gösterdiği başarılı savunma ile Napolyon'u Mısır'dan çıkarmaya muvaffak olur.⁸⁵

Osmanlı'nın Mısır nedeniyle yaptığı bu ittifaklar arasında Çarlık Rusyası ile imzaladığı anlaşma Rusya açısından ayrı bir önem taşır. Rusya'ya göre Mısır işgali karşısında Osmanlı'nın Rusya ile ittifak ve dostluk antlaşması yapması sonucu Rusya, I.Petro'nun yüzyıllar önce hedeflediği Boğazlara ulaşma arzusunu Osmanlı'nın kendi eliyle gerçekleştirdiği düşüncesindedir. Bu anlaşma gereği, Rus donanması ilk defa boğazlardan geçerek Akdeniz'e geçme fırsatını yakalar. Rusların bu elde ettiği bu diplomasi başarısının akabinde Osmanlı'dan sürekli hak talep etme arzuları kabarrır. Sonraki yıllarda "*Boğazlar Meselesi*" Osmanlı ile Ruslar arasında devamlı gündem olur, Ruslar boğazlardan geçmeyi kendileri için bir hak olarak görmeye başlarlar. Rusların boğazlardan geçişleri anlaşma gereği geçici olsa da, Rusya, Osmanlı'nın hızlı bir şekilde durumunun kötüleşme sürecine

Uçarol, "Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1839'a kadar Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XI, (Çağ yay.), İstanbul 1989, s.180.

⁸³ Kezban Acar, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, (Nobel yay.), İstanbul, 2004, s. 162.

⁸⁴ Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından ...", s. 79.

⁸⁵ Yahya Bağçeci, "Osmanlı Belgelerine Göre Napolyon Bonapart'ın İmparator Unvanının Osmanlı Devleti Tarafından Tanınması Meselesi" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* C. 7/ 29, Kocaeli, 2014, s. 70-83.

girmesi ve zayıflamasını fırsat bilerek boğazlardan geçiş hakkının olduğunu devamlı dillendirir.⁸⁶

1827 yılında Navarin Deniz Savaşı sonrası Rusya, Yunanlıların ayaklanmasını ve bağımsızlığını destekler. Bu aşamadan sonra Osmanlı ile imzaladığı dostluk anlaşmalarına aykırı hareketlerde bulunmaya başlar ve süreç içerisinde meydana gelen her fırsatta Osmanlı'nın aleyhine davranışlar sergilemeye devam eder. Osmanlı'da Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırılıp askeri alanda yeni reformların yapılması ve dolayısıyla Osmanlı'nın kendi içindeki sorunlarla uğraşmasını Ruslar fırsata çevirmeye çalışır. Rus ordusu Batıda Edirne'ye ve Doğuda Erzurum'a kadar ilerler. Osmanlı, 14 Eylül **1829** tarihinde şartları ağır olsa da *Edirne Antlaşmasını* imzalamak durumunda kalır. Anlaşma şartlarına göre, Kuban Nehri'nin başından itibaren bütün Karadeniz kıyısı Rusların hâkimiyetine geçmiş olur. Rusya'nın ticaret gemilerine Boğazdan serbest geçiş hakkı tanınır. Ancak Osmanlı üzerinde Çarlık Rusyası'nın bu kadar etkili olması ve yapılan anlaşmanın şartları Büyük Britanya'yı rahatsız eder.⁸⁷

Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın, Osmanlı'nın hâkimiyetinden çıkararak topraklarına Suriye'yi dâhil etme amacıyla, 1831 yılında isyan etmesini Ruslar bir fırsat olarak görür. Dönemin Osmanlı Sultanı II. Mahmut, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa isyanıyla baş edemeyeceğini anlayınca büyük devletlerden yardım talep eder. Osmanlı'nın yardım isteğine Avrupa'nın güçlü devletleri olumlu cevap vermez. Zira o dönemde Avusturya'nın deniz kuvvetleri sınırlı,⁸⁸ Fransa'nın ise, Mısır ile güçlü bir işbirliği vardır. Fransa, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren, Mısır ile yakından ilgilenmektedir. Hatta Mehmet Ali Paşa önderliğindeki Mısır ordu ve donanması Fransa'nın askeri uzmanları tarafından yeniden yapılandırılır. Mehmet Ali Paşa Fransa ile olan ilişkileri nedeniyle Akdeniz'de İngiliz sömürgecilik politikasını sınırlandırmak için Fransa ile işbirliği yapar. Fransa, Osmanlı'nın toprak bütünlüğü ilkesine bağlı kalmakla beraber, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa isyanını da

⁸⁶ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Edt. E. İhsanoğlu), C.I, İstanbul 1999, s. 72; Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki)*, (İstanbul Üniversitesi yay.), İstanbul 1984, s.27-39. Ayrıca bkz: Muharrem Dördüncü, s.78

⁸⁷ Salih Yılmaz-Abdullah Yakşi, "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *TYB AKADEMİ*, Bahar, 2016, s. 16; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, (TTK), Ankara, 1983, s. 121; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, (Harp Akademileri Basımevi), İstanbul, 1982, s. 101.

⁸⁸ Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından...", s. 84.

destekler.⁸⁹ İngiltere ise, Rusya ve Fransa ile olan iyi münasebetlerini bozmamak adına bu olup bitenlere ses çıkarmaz.⁹⁰

Rusya'ya gelince, Osmanlı üzerindeki etkisini ve ekonomik çıkarlarını sağlamlaştırmak stratejisi ile Osmanlı Sultanı II. Mahmut'un yardım talebine memnuniyetle olumlu yanıt verir.⁹¹ 5 Nisan 1833 yılında Rus Çarı I. Nikolay'ın emri ile 5000 kişilik Rus donanması Boğazlardan geçerek Beykoz'a çıkarma yapar. Mısır'daki isyana Rusya'nın karışması, Britanya ile Fransa'yı faaliyete geçirir. Yoğun bir diplomasi atağı başlatan Britanya ve Fransa Mehmet Ali Paşa üzerinde baskı kurup Osmanlı ile anlaşmaya zorlarlar. Böylece Mehmet Ali Paşa, Osmanlı ile 5 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya Antlaşmasını imzalar. Antlaşma ile Mehmet Ali Paşa'ya, Mısır ve Girit valiliklerinin yanı sıra Suriye valiliği ve oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğinin yanında Adana'nın vergi toplama hakkı verilir. 8 Temmuz 1833 yılında Rusya ile imzalanan Hünkâr İskeleyi Antlaşmasına göre sekiz yıl süreyle Osmanlı'ya bir saldırı olduğu takdirde Rusya, karadan ve denizden yardım desteği sağlamayı taahhüt eder. Bazı kaynaklara göre her ne kadar antlaşmada yer almasa da Rusya, Boğazlar üzerinde büyük avantaj sağlar. Yine Rusya, söz konusu sekiz yıl içerisinde Rusya'ya bir saldırı gerçekleşirse Osmanlı'nın Rus askeri gemileri hariç tüm yabancı savaş gemilerine Çanakkale Boğazı'nı kapatma sözünü alır.⁹²

Osmanlı 1841 yılından itibaren yaklaşık 12 yıl Kırım Savaşına kadar Rusya ile sakin savaşız bir dönem geçirir. Rusya ise I. Nikolay döneminde Avrupa'ya yönelik aktif bir politika izler. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Rusların Osmanlı'yı bir *hasta adam* olarak tanımladığı kaydedilir. Balkanlarda bulunan Ortodoks Hıristiyan toplumunun himayesi konusunda siyasi yaptırım ve baskıları arttıran Rusya ile 1853 yılında karşı karşıya gelinir. 1856 yılına kadar devam eden ve *Kırım Savaşı* adı verilen bu savaşta Avrupa'nın büyük güçleri olarak bilinen Britanya ile Fransa, Osmanlı'nın yanında yer alır. 1815 yılında gerçekleşen Viyana Kongresinden sonra önemli güç olmayı başaran Rusya, üç sene devam eden Kırım savaşları sonucunda ağır bir yenilgiye uğrar. 30 Mart 1856 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması, Küçük Kaynarca Antlaşmasının hükümlerini ortadan kaldırmış olur.

⁸⁹ Mehmet Kocaoğlu, "Kavalali Mehmet Ali Paşa İsyani (1831-1841)" *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 6, 1995, s. 195-210.

⁹⁰ Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından...", s. 84.

⁹¹ Yüksel İnan, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, (Turhan Kitabevi), Ankara, 1986, s.12.

⁹² Kocaoğlu, "Kavalali Mehmet Ali Paşa İsyani (1831-1841)", s. 195-210.

Boğazların statüsü konusundaki müzakerelerde eski şartlar değiştirilerek Karadeniz silahsız ve tarafsız bir statü kazanır. Rusya'nın Eflak-Boğdan üzerinde 1774 tarihinden beri süregelen hamililiği sonlandırılır. Osmanlı-Rus ilişkileri açısından özellikle Küçük Kaynarca Antlaşmasından itibaren süregelen Rus üstünlüğüne, Kırım Savaşı ile bazı Avrupa ülkelerinin sayesinde son verilir. Fakat karşılıklı çıkarlar doğrultusunda verilen tavizler Osmanlı açısından ileride onarılması mümkün olmayan sonuçların doğmasına neden olur.

2.6. Balkan Savaşı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya, dış politikada ağırlığı Balkanlara kaydırır ve Slav kökenli Balkan uluslarını kendi kontrolüne alabilmek için Panslavizm bir dış politika izleme yoluna gider. Bu politika neticesinde 1870'lerden sonra Balkan ulusları arasında milliyetçiliğin körüklenmesinden kaynaklanan isyan hareketlerine hız verilir.⁹³ Ruslar, dış politikada Balkanları ana hedef haline koyar. XIX. yüzyıl ortalarından itibaren siyasi olarak güç kazanmaya başlayan Panslavizm, aynı yüzyılın son çeyreğinden itibaren Balkanlarda meydana gelecek yeni gelişmelerinde alt yapısını oluşturur. Bu gelişmelerin en dikkat çekenlerinden birisi 1875 tarihinde meydana gelen Bosna Hersek İsyanı'dır. 1876 yılında Bulgaristan'da ve aynı yılda başlayan Sırbistan ve Karadağ'da ayaklanmalar çıkar.⁹⁴ Bu arada Osmanlı'nın kendi içinde dikkat çeken gelişmeler meydana gelir. Genç Osmanlıların harekete geçmesi ile V.Murat tahttan indirilerek yerine Balkanlarda yaşayan Slav kökenli unsurların özerklik ve bağımsızlık almasını durdurmak amacıyla Meşrutiyet ilan edeceğine söz veren II. Abdülhamit tahta çıkarılır. 23 Aralık 1876 yılında Kanun-ı Esasi ile beraber Meşrutiyet ilan edilir. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Meşrutiyeti ilan etmesi Rusya'yı tatmin etmez ve Rusya, Balkanlarda uygulanması gereken reformlar için bir konferans toplanması talebinde bulunur. Bu istek Osmanlı tarafından kabul görmez. Bunu gerekçe göstererek Nisan 1877'de Rusya savaş ilan eder. Böylece 1875 yılında Bosna-Hersek isyanı ile başlayan gelişmeler, Osmanlı'yı yıkılışa doğru götüren nedenlerin başlangıcını oluşturur.⁹⁵

⁹³ Bu konuda bkz: Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Muğla, 2008, s. 123-140.

⁹⁴ Bkz: Mithat Aydın, "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'da Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", *Bellekten*, TTK, C: LXIX, Aralık, 2005, S. 256, s. 31-86.

⁹⁵ Mahmut Bolat, "Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti Dış Politikası'nın Genel Bir Değerlendirmesi" *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 1/1, Kırşehir, 2014, s. 16-28.

“93 Harbi” diye de bilinen bu savaşta Osmanlı, Ruslara karşı mağlup olur. 3 Mart 1878 tarihinde yapılan Ayastefanos Antlaşmasını⁹⁶ imzalamak durumunda kalır. Bu antlaşma, Rusya’nın Panslavist politikalarında başarılı olduğuna dair önemli bir göstergedir. Bu anlaşma şartların hafifletilmesini Osmanlı çok istese de Rusya uzlaşmayı reddeder. Osmanlı bu konuda Avrupa’dan yardım talep eder. Bölgede Rusya’nın nüfuzunun artmasından rahatsız olan Avusturya ile Britanya bu çağrıya olumlu cevap verir. Avusturya Ayastefanos antlaşmasına tepki göstererek, Rusya’nın daha önce kendisi ile gerçekleştirdiği Peste Antlaşmasının şartlarını ihlal ettiğini ve Balkanlardaki çıkarlarını ciddiye almadığını ileri sürer. İngiltere ise, kendi çıkarları açısından Osmanlı’nın toprak bütünlüğü konusunda Rusya’ya baskı yapar. Dönemin Avrupasının güçlü ülkelerinden olan Avusturya ile İngiltere, Rusya’ya antlaşma şartlarının kendi çıkarları açısından yeniden ele alınması konusunda diplomatik baskısını yoğunlaştırır. İngiltere’nin savaş tehdidine karşılık Rusya geri adım atarak konunun tekrar müzakere edilmesini kabul eder. 1878 yılının 13 Haziran-13 Temmuz tarihleri arasında Berlin’de bir kongre düzenlenir. Kongre sonunda taraflar arasında Berlin Antlaşması imzalanır.⁹⁷

Avrupa ülkelerinin devreye girmesiyle Ayastefanos Antlaşmasının yerine Berlin Antlaşması yürürlüğe konur. Böylece Avrupa ülkeleri de bu konuya dâhil olmuş olur. Berlin Antlaşmasına göre, İngiltere Kıbrıs’ı, Avusturya-Macaristan ise Bosna-Hersek’in yönetimini elde eder. *Elviye-i Selase* (Üç Sancak) adı ile isimlendirilen Kars, Ardahan ve Batum illeri savaş tazminatı olarak 40 yıllık süre ile Rusya’ya bırakılır.⁹⁸ Böylelikle sunî olarak meydana çıkan Ermeni sorunu da bu anlaşma sonucu uluslararası sahnede büyük bir

⁹⁶ *Ayastefanos Antlaşmasına göre*; Osmanlı’ya bağlı Karadağ ve Sırbistan genişleyerek bağımsızlıklarını kazanır. Bulgaristan Prenslığı kurulur. Bosna-Hersek, Avusturya ve Rusya’nın ortak denetimine altına girer. Dobruca bölgesi Romanya’ya bırakılır. Doğu Anadolu’da Batum, Kars, Ardahan, Eleşkirt ve Doğubeyazıt Rusya’ya bırakılır. Gül Tokay “Ayestefenos’tan Berlin Antlaşmasına Doğu Sorunu”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 yıllık Süreç*, 15–17 Ekim 1997 Sempozyuma sunulan Tebliğler, (TTK) Ankara, 1999, s. 190-197.

⁹⁷ *Berlin Antlaşması*: 93 Harbi’nin ardından imzalanan bir antlaşmadır. Rusya’nın tek başına otorite kurmasını sağlayan Ayastefanos Antlaşması, İngiltere’nin çıkarlarına aykırı olduğu ve Rusya’nın bu bölgede güçlü olmasını istememesi nedeniyle İngiltere önderliğinde Avrupa devletleri, Rusya’nın sorunları tek başına çözemeyeceğini belirterek Ayastefanos Antlaşmasını kabul etmezler. Rusya, Avrupa devletleri ile savaşı göze alamadığı için yeni bir antlaşma teklifinde bulunur. İngiltere ise Osmanlı’ya şartların hafifletilmesi karşılığında Kıbrıs’ın bir üs olarak İngiliz yönetimine verilmesini teklif eder. Osmanlı bunu kabul etmek durumunda kalır. Bunun karşılığı olarak da İngiltere, Berlin Kongresinde Osmanlı’nın çıkarlarını savunma ve Osmanlı’ya destek sözü verir. Bu kongreye Rusya, Avusturya, Fransa, İtalya ve son olarak Almanya katılır. Görüşme tamamlandıktan sonra Ayastefanos Antlaşması yürürlükten kaldırılarak onun yerine 13 Temmuz 1878 yılında Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya arasında imzalanan Berlin Antlaşması yürürlüğe konulur. (Bkz: <https://antlasmalar.com/berlin-antlasmasi/>, Erişim tarihi: 04.10.2020); Bolat, s. 19-20.

⁹⁸ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih*, C.I, Ankara, 1953, s. 396-97.

sorun olarak ortaya çıkmış olur. Bu anlaşmayı gerekçe göstererek Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'da yaşayan binlerce Müslüman Türk'ü Anadolu'ya taşınmaya zorlar.⁹⁹

1905'te Japon-Rus savaşında Japonlara karşı mağlup olan Rusya, tekrar dikkatini Balkanlara çeker. O dönemde Balkanlarda Osmanlı'nın en zayıf noktalarını Arnavutluk, Girit, Makedonya ve Karadağ sorunları oluşturmaktadır. Rusya bu dönemde kendi iç problemlerine rağmen Balkanlar üzerinde kışkırtıcı ve etkin dış politika yürütmeye devam eder. 1912-1913 tarihlerinde Balkan buhranı başlar ve bu savaşta en etkili aktör Rusya'dır. İlk olarak 13 Mart 1912 yılında Bulgaristan-Sırbistan, 29 Mayıs'ta Bulgaristan-Yunanistan, 6 Eylül'de ise Sırbistan-Karadağ antlaşmaları imzalanır. 30 Eylül 1912 tarihinde Bulgaristan-Sırbistan ittifakı savaş ilan eder. Ertesi gün Yunanistan-Karadağ buna dâhil olur. 1912 yılının 8 Ekiminde Karadağ, 17 Ekim'de Sırbistan-Bulgaristan, 19 Ekim'de ise Yunanistan sırasıyla Osmanlı'ya karşı savaş ilan edip ayaklanırlar.¹⁰⁰ Balkan ülkeleri arasındaki bütün bu gelişmeler ve savaş sonrası büyük ölçüde Osmanlı'nın bu bölgeden çekilmek zorunda kalmasında Rusya'nın rolü son derece önemlidir. Bu sebeple, Balkan İttifakının "*geniş ölçüde Rus diplomasisinin eseri*" olarak tanımlanır.¹⁰¹ Rusya, Balkanların Osmanlı'nın elinden çıkmasından sonra Kafkaslarda Ermeni meselesini ortaya çıkarır. 8 Şubat 1914 tarihli bir belgeye göre, Doğu Anadolu'da yabancı müfettiş valiler yönetiminde Van ve Erzurum merkezli iki büyük özerk Ermeni eyaleti kurulması hayal edilir.

2.7. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Rus Karşılaşması

Birinci Dünya Savaşı ilan edildiği zaman Osmanlı, savaşın taraftarı olmak istemez. 1913 yılında iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, aradan çok zaman geçmeden ülkede var olan diğer siyasi oluşumların faaliyetlerini durdurur ve en önemli siyasal rakibi olarak görünen Hürriyet ve İtilâf Fırkasının liderlerini İstanbul dışına göndererek her yönüyle ülkede yönetimi ele geçirir. Yaklaşmakta olan savaşın farkında olan İttihati ve Terakki, devletin kazançlı çıkacağını düşünerek bu hesaplaşmada tek başına kalmamak amacıyla

⁹⁹ Salih Yılmaz-Abdullah Yakşi, "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *TYB AKADEMİ*, Bahar, 2016, s. 16.

¹⁰⁰ Bu konuda bkz: Reginald Rankin, *The Inner History of The Balkan War*, (Constable and Company, Limited), London, 1914, s. 138-159; Ali Fuat Örenç, "İngiliz Belgelerinde Balkan Harbi, Edirne Kuşatması 1912-1913", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2/4, Temmuz-2012, s. 17-79.

¹⁰¹ Rifat Uçarol, "1912 Balkan Bunalımı, Osmanlı Devleti'nde Büyük Kabinenin Kurulması ve Savaşa Gidiş", *Balkan Savaşları Paneli* (03-04 Mayıs 2011), (Harp Akademileri Basımevi Yenilevent, İstanbul, 2012, s. 23-49; Ayrıca bkz: Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, (Çev. A. Cemgil), C. I, İstanbul, 1968, s. 187.

müttefik arayışına girer. Osmanlı, bu konudaki girişimlerine, İngiltere ve Fransa'dan olumlu cevap alamaz. Buna karşılık Almanya, Osmanlı ile münasebetlerini arttırmak ister. Bu yaklaşımı uygun gören Osmanlı yönetimi de Almanya ile 2 Ağustos 1914 tarihinde gizli kalmak şartı ile Türk-Alman İttifak Antlaşmasını imzalar.¹⁰²

Osmanlı ile Almanya'nın ileride vuku bulabilecek savaş için ittifak yapmasının Osmanlı için önemi şu şekilde sıralanabilir: Osmanlı'nın tehditle karşı karşıya gelmesi durumunda Almanya'nın Osmanlı'ya silahlı olarak yardımda bulunacağı (madde:4), Rusya ile Avusturya'nın savaşa girmesi halinde Almanya'nın Avusturya-Macaristan bloğu yanında yer alacağı (madde:2) hükmü yer alır. İttifak antlaşması 31 Aralık 1918 tarihine kadar geçerliliğini sürdürecektir. Tarafların herhangi birisi fesh etmedikçe anlaşmanın süresi kendiliğinden beş yıl daha devam edecektir (madde:6). Antlaşma gizli tutulacak ve kamuoyuna açıklanması gerekirse her iki tarafın da ortak kararıyla olacaktır (madde:8).¹⁰³

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin en önemli sebeplerinden biri *Goeben* ve *Breslau* gemilerinin Çanakkale Boğazından içeri girmeleri olur. Bunun üzerine Osmanlı, Almanya'nın karşı çıkmasına rağmen tek taraflı olarak söz konusu gemileri 80 milyon marka satın aldığı ilan eder. Alman Büyükelçisi Wangenheim, Osmanlı kamuoyundaki bu heyecanı ülkesi aleyhine çevirmemek için satın alma oldu bittisini kabul etmek durumunda kalır ve 16 Ağustos 1914'te yapılan bir törenle Bahriye Nazırı Cemal Paşa gemileri resmen Osmanlı donanmasına katar. Bu gemilere *Yavuz* ve *Midilli* adı verilir. 27 Ekim 1914'de Enver Paşa'nın desteğiyle Karadeniz'e çıkan Alman Amirali Souchon, *Yavuz* ve *Midilli* dâhil 11 parçadan oluşan Osmanlı donanması ile 29-30 Ekim gecesi Odessa, Sivastopol ve Novorossisk limanlarını topa tutar.¹⁰⁴

Bunun üzerine Rusya ve müttefikleri (itilaf devletleri) ardı ardına Osmanlı'ya savaş ilan ederler. Böylece 30 Ekim 1914 tarihinden itibaren istemese de Osmanlı I. Dünya savaşına dâhil olmuş olur. Osmanlı savaşındaki ilk büyük taarruzunu, Aralık 1914 tarihinde Doğu Cephesi Kafkas Dağları'nın arkasındaki Sarıkamış'ta Ruslara karşı, henüz daha toparlanmalarına ve kendisine karşı saldırıya geçilmeden Kafkas cephesinde gerçekleştirir. Enver Paşa ile Hafız Hakkı Paşa kumandasındaki ordu Sarıkamış'a geldiğinde, bu bölgede

¹⁰² Haluk F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri*, (Ak yay.), İstanbul 1968, s. 157-159; Kemal Melek, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, (Der yay.), İstanbul, 1985, s. 21.

¹⁰³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 3, (İletişim yay.), İstanbul, 2015, s.595.

¹⁰⁴ Mithat Atabay, "Osmanlı İmparatorluğu hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 18, Bahar, 2015, s. 117.

telgraf hatlarının tamir edildiği ve haberleşmenin sağlandığı ve ordunun Sarıkamış ve Oltu arasında olduğu bildirilir. Bu taarruz Enver Paşa'nın düşüncesi olup Enver Paşa Osmanlı'nın Kuzey Doğu Cephesi'nde son derece geniş bir kavisle Rus Ordusunun bir kerede kuşatılabileceğini öngörerek Sarıkamış'taki iletişim hatlarının kesildiği takdirde bu durumun onları teslim olmaya zorlayacağını tahmin eder. Enver Paşa'nın bu taarruzu yapmadaki başlıca hedefi, emrindeki yaklaşık 190.000 kişilik orduyla Rusları Kafkas Sıradağları arkasına atarak Rus idaresinde bulunan Elviye-i Selase'yi (Kars, Ardahan, Batum) tekrar Türk topraklarına katmak ve Bakü petrollerine sahip olmaktır. Ayrıca Rusya ile Osmanlı arasında Türk-İslam ülkelerinden olan tampon bir devlet oluşturarak Rus tehdidini önlemektir. Bu hedefler doğrultusunda Sarıkamış Harekâtı için 22 Aralık 1914 tarihinde harekete geçer. Ancak soğuk, açlık ve hastalık ve de harekâtın stratejik olarak iyi planlanmamış olması nedeniyle Türk Ordusu'ndan yaklaşık 60.000 kadar asker ne yazık ki şehit düşer. 9 Ocak 1915'te Osmanlı ordusu geri çekilmek durumunda kalır ve böylece Enver Paşa da hedefine ulaşamaz. Osmanlı'nın Sarıkamış mağlubiyetinden sonra üstünlük Ruslara geçer, Ruslar da bunu fırsat bilerek Anadolu'ya doğru ilerlemeye başlar. Enver Paşa'nın komutasındaki Osmanlı Ordusu'nun yenilgisinden Rus Ordusu'na kılavuzluk yapıp istihbarat sağlayan Ermenileri sorumlu tutan Talat Paşa ve diğer İttihatçı önderler, Almanların da desteğiyle Ermenilerin o bölgeden tehcir edilmesine karar verirler. Zira bu bölgede Osmanlı Ordusu savaş sırasında iki ateş arasında kalır. Bir taraftan Rus ordusu ile savaşırken diğer tarafta Osmanlı idaresinde yaşayan Ermeniler, isyan ederek Türk ordusunu arkadan vurarak Osmanlı'ya adeta ihanet ederler. Silahsız ve savunmasız Müslüman Türk halkını katledip mezalim yaparlar. Bunun üzerine Osmanlı göç yasası çıkarmak zorunda kalır ve Ermenileri göç ve iskân yasasına tabi tutar. Belli bölgelerden göç ettirilen Ermeniler yine Osmanlı himayesinde olan topraklara yerleştirilir. Tarihte tehcir yasası diye geçen bu olay, Ermenilerin yaptıkları zulüm ve mezalim nedeniyle çıkarılır. Şayet Ermeni zulüm ve isyanları olmasaydı böyle bir yasanın çıkarılmasına da ihtiyaç duyulmazdı. Bütün bunlara karşılık Osmanlı adilane tutumunu burada da göstererek Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Ermenileri göçe tabi tutmaz. Göç ettirilen Ermenilerin de tüm sorumluluklarını üstlenerek hareket eder. Bu insani yaklaşıma rağmen konuyla ilgili olarak o dönemde müttefikimiz olan Alman "*Aften Posten*" ve "*Tidens Tegn*" gazetelerinde "*Ermenistan'da Cidal*" ve "*Türkler bir halkı imha ediyor*" başlıklı makaleler yayınlanır. Oysa özellikle doğu Anadolu bölgesinde birçok Müslüman Türk Ermeniler tarafından acımasızca katledilir. Osmanlı kendi içinde bu işlerle uğraşırken bu arada Ruslar, 27 Mart 1915 tarihinde Artvin'i,

Şubat 1916 tarihinde Erzurum ve Muş'u, aynı yılın Mart ayında Bitlis ve Rize, Nisan ve Temmuz aylarında ise Trabzon ve Erzincan'ı işgal ederler. Doğu Anadolu'da Rus tehdidinin yoğunlaştığı bu sıralarda 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Diyarbakır'a gelip göreve başlar. Bu sırada takviye güç alan Rus kuvvetleri bütün cephelerde tekrar taarruza geçer. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 16. kolordu, Ruslara karşı taarruza geçerek Ağustos ayında Ruslardan Muş ve Bitlis'i geri almayı başarır ve böylece Anadolu'da Rus ilerlemesi durdurulmuş olur.¹⁰⁵

Osmanlı askeri Birinci Dünya savaşında Kafkas cephesinde Rusya, Makedonya'da Yunanistan ve Fransa, Çanakkale'de İngiltere, Fransa ve İtalya, Filistin, Suriye ve Irak cephelerinde İngiltere askeriyle savaşmak durumunda kalır. 1917 yılının Şubat ayında Rusya'da gerçekleşen İhtilal (Bolşevik İhtilali) sonucu Aralık 1917 tarihinde iki ülke arasında bir anlaşma imzalanarak Kafkas cephesinde yapılan savaşlar sonlandırılmış olur.¹⁰⁶ Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı ile Bolşevikler arasında imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile Kars, Batum ve Ardahan'ı Osmanlı'ya bırakılır. Brest-Litovsk Barış Antlaşması ileride Türk-Rus ilişkilerinin temelini oluşturacak önemli dostluk anlaşması haline gelir.

Çarlık Rusyası'nın yaklaşık 300 yıllık saltanatı, 7 Mart 1917 tarihinde Lenin önderliğinde gerçekleştirilen Bolşevik İhtilali ile son bulur. Bu gelişme dünya tarihinin en önemli olaylarından birisidir. Tarihte komünistler ilk defa büyük bir devletin yönetimini ele geçirirler. Rusya'nın yönetimine geçen Bolşeviklerin ilk işi Çarlık Rusyası'nın yaptığı gizli anlaşmaları açıklamak olur. Bu gizli anlaşmaya göre Fransa, İngiltere ve Çarlık Rusyası gibi emperyalist devletler, savaş sonrası bir araya gelerek Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi aralarında bölüşmeleri konusunda ortak görüşe varırlar.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Nurhan Aydın-Kübranur Öztürk, "İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası" *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic* II/5, (2019 Yaz), s. 469-504; Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, (Der yay.), İstanbul 2015, s.628-630

¹⁰⁶ Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, (TTK yay.), Ankara 2006, s.177.

¹⁰⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, (Alkım yay.), İstanbul, 2007, s. 132

3. SOVYET DÖNEMİ TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

3.1. Millî Mücadele Yılları Türk-Rus İlişkileri

Anadolu'da Mustafa Kemal'in liderliğinde başlayan Milli Mücadele Hareketi'nin esas amacı, Birinci Dünya Savaşı'nın bitimi ile beraber dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalarından Türklerin yoğun olarak yaşadığı Anadolu merkezli milli bir devlet inşa etmektir. Misak-ı Milli sınırlarının tespitinden sonra Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'nin dışa yansımalarına da bu hedefin egemen olması tabiidir. Türk Milli Mücadelesinin dış politikadaki hedeflerini şu şekilde ifade edebiliriz: *Misak-ı Millîyi uygulamak; Türkiye'nin dış ülkelerde tanınmasını sağlamak; Çeşitli anlaşmalar kapsamında maddi ve manevi yardım elde etmeye çalışmak ve bu amaçlara ulaşabilmek için her türlü propaganda araçlarına başvuraktır.*¹⁰⁸

Bolşevik İhtilali sonrası Rusya'da kurulan oluşan yeni rejim, Anadolu'da Milli Mücadele hareketinin başlamasından önce İtilaf Devletlerinin işgaline maruz kalan Türkiye ile ilgilenmeye başlar. 15 Mart 1919 tarihinde gerçekleşen III. Enternasyonal Kongresi sonrası süreçte 1 Mayıs kutlamalarında yayınladığı bildiride, Türkiye'nin işçi, asker ve köylülerine ayrı bir yer ayırarak desteklediğini açıklar.¹⁰⁹

Türk-Rus ilişkileri asırlardır çeşitli mücadelelerle geçmesine rağmen I. Dünya Savaşı sonrası iki ülke arasındaki düşmanlık yerini yakınlaşmaya ve itimada bırakmaya başlar. Zira 1917'de Rusya'da iktidarı ele geçiren Bolşevikler, bir taraftan içerde yeni rejimi, yerleştirmeye çalışırken, diğer taraftan da dış müdahalelerle mücadele etmek zorunda kalır. Bu sebeple yeni Rusya rejimi, çevresinde bir güvenlik kuşağı oluşturmak amacıyla diğer komşuları ile olduğu gibi Türkiye ile de yakın ilişkiler kurma arzusundadır. Osmanlı sonrası Anadolu'da kurulan yeni Türk devletine bu şekilde yaklaşan Rusların esas amacı, Anadolu'da kurulacak yeni rejimi Bolşevik sistemine benzetmektir. Sovyetler Birliği Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketine bu bakış açısıyla yaklaşır ve bu konudaki ümitlerini bütün Milli Mücadele boyunca devam ettirir. Milli Mücadele esnasında Rusların Anadolu'ya yardım elini uzatmasının temel amacı da budur.

¹⁰⁸ Salâhi R. Sonyel, «Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız» *Belleten*, C. XLI, S. 164, Ekim 1977 s. 660.

¹⁰⁹ Fahir Armaoglu, "1920 Yılında Milli Mücadele ve Sovyet Rusya" *VII. Türk Tarih Kongresi*, C. II, (TTK), Ankara, 1973, s. 893.

İtilaf Devletleri, 1917 yılında Rusya'da vuku bulan Bolşevik İhtilali'nin bölgede Sovyet yayılcılığına yönelik Sovyetleştirme propagandası ile karşı karşıya gelirler. Bolşevik Rusya, Kafkasya bölgesinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan üzerinde daha 1917 yılından itibaren İngiltere aleyhine propaganda yürütmeye başlar. İhtilali gerçekleştiren Bolşevikler, aslında yayılcılık açısından Çarlık Rusyası'ndan geri kalmazlar. İtilaf Devletlerinin öncelikle niyeti Sovyet tehdidinden kurtulmaktır. 1918 yılında Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Karadeniz ve Balkanlar üzerinden Bolşeviklere karşı Çar yanlısı güçlere destek verirler. Batı Avrupa ülkeleri kuzeyden Sovyetlerin yayılmasını durdurmayı başarır. Bu tarihten sonra bu organizasyon politikasına Amerika da dâhil edilir. Anadolu'da ise, İtilaf Devletlerinin izlemekte olduğu oldu-bitti politikalarını kabul etmeyen, manda siyasetinden uzak bağımsız yaşama arzusunu dile getiren Türk Milli Mücadelesi çoktan başlamıştır. İstanbul Hükümeti, önce Mondros Mütarekesi'ni ve daha sonra Sevr Antlaşması'nı imzalamayı kabul etmek durumunda kalır. Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlatılması İtilaf Devletleri'nin planlarını bozar. Dolayısıyla İtilaf Devletleri, bu bağımsızlık hareketini bastırma çabası içerisine girer. Bunun sonucunda Anadolu'da başlayan bu hareket ile Bolşevik Ruslar arasında bir dayanışma ihtimali görülür. Bu durum karşısında gidişatı titizlikle takip eden İtilaf Devletleri, büyük sorun olarak gördüğü bu hareketi ortadan kaldırmak veya bir çözüm bulmak için harekete geçerler. Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'yu güneyden, batıdan ve kuzeyden kuşatarak kendileri açısından istenmeyen gelişmeleri durdurmayı planlarlar ve ona göre bazı bölgeleri işgal ederler. Bütün bunların yanı sıra Karadeniz'in kuzeyinde ve Kafkaslarda Rusların yönetiminde olan bazı yerleri ve limanları işgal ederek Sovyet Rusya'nın yayılmasını durdurup kısıp alırlar. Ayrıca Azerbaycan, İran, Batum ve Kars'ın bulunduğu sahada, Osmanlı ordusu kontrolünde olan bazı bölgeleri, 1918 yılının Kasım ayında ele geçirirler. İtilaf Devletlerinin asıl amacı, Yunanistan'ı güçlendirmek, Güney Kafkasya'da Rusya ile Türkiye arasında kalmış olan küçük hükümetlere her çeşit yardım yaparak Anadolu'yu doğudan ve batıdan kısıp alıp içeriden de yandaşlarını harekete geçirerek parçalamak ve ortadan kaldırmaktır. Bu bölgelerin kontrolünü ele geçirerek Türkiye ile Rusya arasında tampon alan oluşturup Rusya'yı da güneyden sıkıştırmayı ve Türk-Sovyet ilişkilerini kesmeyi düşünürler. Böylelikle hem Anadolu'daki Türk Milli Mücadele Hareketini, hem de Sovyet Rusya'sını zayıf düşürerek amaçlarını gerçekleştirmek isterler. Bu bölgede kendilerine karşı başını kaldıran güçleri etkisiz hale getirme amacı doğrultusunda Anadolu'daki bağımsızlık direniş hareketini bir Sovyetleştirme faaliyeti olarak algılayıp

bunu durdurmak için her türlü çabayı harcarlar. Milli Mücadele Hareketi'ne ve Rusya'ya destek olabilecek unsurların önüne geçmek için olabilecek her ihtimale karşı önlem almaya çalışırlar.¹¹⁰

Türk İstiklal Harbi'nin başarıya ulaşmasını engellemek ve Sovyet yayılcılığının önüne geçmek için Türk-Sovyet işbirliğinin durdurulmasını hedefleyen "Kafkas Seddi" düşüncesi Ocak 1920 tarihinde Tiflis'teki İngiliz Komiseri Oliver Wardrob tarafından ortaya atılır. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bir telgraf göndererek "Kafkas Seddi" düşüncesini iletir¹¹¹ ve Türk propagandacı ve silahlı örgütlerin Bolşeviklerle iyi ilişkiler içinde olduklarını belirtir ve bu ilişkiyi kesmek amacıyla hükümetten Güney Azerbaycan ve Türkiye'nin kuzeydoğusuna askeri birlik gönderilmesini talep eder.¹¹² Lord Curzon, Çarlık yandaşlarına yapılacak para, silah ve gıda desteklerinin Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a yapılmasından yana olduğunu belirtir. Pontus ve Ermenistan projelerinin gerçekleştirilmesini destekleyen İtilaf Devletleri, oluşturmak istedikleri Kafkas Seddi doğrultusunda diğer varyantları da değerlendirmeye alırlar. Kafkaslarda Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın yanı sıra Kürdistan projesi de gündeme gelir.¹¹³

İstiklal Harbi döneminde Anadolu'da savaş sanayi adına herhangi bir şey yoktu. Osmanlı ordusundan geriye kalanlarla silah ve cephane ihtiyacının karşılanmasının mümkün olmadığı ortadadır. Bu nedenlerle Mustafa Kemal, dışarıdan yardım almak gerektiği kanaatindeydi. Ancak bu yardımın tek bir şartla kabul edilmesi düşüncesindedir. Her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığına ve ülkenin Misaki Milli hedefleri olan toprak bütünlüğüne saygılı olunmasını istemektedir. Ayrıca yardım elini uzatan devletin Türkiye'yi kontrolü altına alma düşüncesi de taşımamalıdır. Bu şartlar altında dışarıda destek bulmak için tek çıkar yolun ihtilal yoluyla kurulan Sovyet Rusya'sı olduğunu düşünür.¹¹⁴

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Milli Mücadele'yi organize ettiği o dönemde, Anadolu'nun kurtuluşu için Sovyet Rusyası ile işbirliği yapmanın o günkü şartların bir

¹¹⁰ Rahmi Doğanay, "Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Fırat University Journal of Social Science*, C. XIX/2, Elazığ, 2009, s. 279-298.

¹¹¹ Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri*, (Boyut yay.), İstanbul, 1979, s. 108.

¹¹² Mehmet Okur, "Bolşevik İhtilali Sonrası İngiltere'nin Rusya ve Kafkasya Politikası", *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, S. 2, 2017, (Kafkasya Özel Sayısı/ Special Issue on Caucasia), s. 393-416.

¹¹³ Doğanay, s. 282

¹¹⁴ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, (Maliye Bakanlığı yay.), Ankara, 1974, s. 530.

gereği gibi görünür. Bir taraftan memleketin kurtuluşu için direniş hareketi örgütlenmeye çalışılırken, diğ er taraftan da ülkeyi iş gal eden emperyalist güçlere karşı nasıl bir ittifak kurulabileceği ç abaları vardır. Mustafa Kemal Paşa tarafından Kazım Karabekir Paşa'ya, 23 Haziran 1919 yılında gönderilen telgrafta, Milli Mücadele'nin kesintisiz sürdürülebilmesi için Bolşeviklerin yardımına iki açıdan ihtiyaç duyulduğu ifade edilir. Birincisi, Sovyet Rusya'sından mali ve askeri teç hizat yardımı alınmasının kendileri için ve buna ihtiyaç duyulduğu, diğ er taraftan da İtilaf Devletlerine Anadolu direniş hareketinin gerektiğinde Rusya ile yakınlaş ma olasılığının ima edilerek İtilaf Devletlerine bir mesaj verilme k istendiği anlaşılır.¹¹⁵

3.2. İstiklal Harbi Döneminde Rusların Türkiye'ye Malî ve Askerî Yardımı Meselesi

Rusya'da iktidarı eline geçiren Bolşevikler, 1919 yılında, Anadolu'da başlayan milli direniş hareketini organize edenlerin Bolşevizme karşı tutumlarının nasıl olacağını kestiremezler. Bundan dolayı Anadolu'da Bolşevizmin pozitif anlamda tanınabilmesi ve Anadolu'ya olumlu bir mesaj olacağı düşünülerek Rusya'daki Türklerden, özellikle Türk İştirakiyyun Teşkilatından (1920 yılında Türk Komünist Fırkası olarak adlandırılır) yararlanma yoluna gidilir. Bu teşkilat daha 1918'de Komünist Enternasyonalî tarafından Rusya'da yaşayan bazı Türklerin yönlendirilmesiyle Moskova'da kurulur ve teşkilatın Merkez Komitesinin tüm masrafları Sovyet yönetimi tarafından karşılanır.¹¹⁶

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde diğ er konuların yanı sıra Milli Mücadele hareketinin amacına ulaşabilmesi için dışarıdan da çeşitli yardımlara ihtiyaç duyulacağı üzerinde durulur ve müzakere edilir. O dönemde, dış yardım istenebilecek iki ülke bulunduğu, bunlardan birincisinin Amerika Birleşik Devletleri, diğ erinin de Bolşeviklerin yönetiminde olan Rusya olduğu tespiti yapılır. Bazı nedenlerden dolayı Sovyet Rusyası ön plana çıkar. Zira Anadolu'da savaşın kaybedilmesi, Bolşevik Rusyasının da güney sınırlarının güvenliğinin ç ökmesi anlamına gelir. Bu bağ lamda Bolşevikler, Anadolu'nun ilişki kurma ve yardım taleplerine sıcak bakmaktadır. İşte bütün bu gelişmeler sonucu 1919 yılının sonu ile 1920 yılının başında gerçekleşmekte olan Türk-Sovyet yakınlaşması ihtimali,

¹¹⁵ Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkileri (Türk-Sovyet ilişkilerinin kuruluşunun 90. yılı)*, Çev: İlyas Kamalov, *AKDYYK - Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 2010, s. 27.

¹¹⁶ Kamuran Gürün, *Türk Sovyet ilişkileri (1920-1953)*, (TTK), Ankara, 2010, s.16-17.

özellikle İngiltere’de büyük bir endişe ile karşılanır, hatta 1920 yılında Londra’da bir Sovyet-İngiliz anlaşmasının müzakereleri sürerken, İngiliz Başbakan Lyod George, görüşülmekte olan anlaşmaya, Sovyetlerin Anadolu’daki Milli Mücadele Hareketine yardım etmemesi şartını dâhil etmek ister. Ancak Sovyetler bunu reddeder. Mondros Mütarekesinden sonra, Moskova ile İstanbul Hükümeti arasındaki resmi ilişkilerin sona ermesi nedeniyle Türk-Rus ilişkileri Ankara Hükümeti’nin kurulmasıyla yeniden başlar.¹¹⁷

Bolşeviklerin yönetiminde olan Sovyet Rusyası’nın Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından yürütülen harekete ilgi duymasının bazı nedenleri vardır. Bolşevikler, Anadolu’da yeşeren bu hareketi, Sovyetlerin Ekim İhtilali’ne benzetirler. O dönemde Rusya’da tirajı yüksek olana “İzvestiya” adlı gazetede bu konuyla ilgili yazılar çıkar. Bunun yanı sıra Anadolu’daki milli mücadele direnişinin, Sovyetlerin de o dönemde düşmanı olarak gördükleri başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve Yunanistan’a karşı olması Sovyet yöneticileri açısından pozitif bir durumdur. Diğer bir önemli husus ise Ruslar, Türk Kurtuluş Savaşı’na yardım etmekle, Rusya’daki Türk-Müslüman halkların Bolşevik rejimine daha sempatik bakmalarını sağlamış olacaklardır. İlk Sovyet heyeti ile görüşmenin Havza’da Mustafa Kemal Paşa ile Rus Albay Budiyenni önderliğindeki bir heyetle gerçekleştiği nakledilir. Albay Budiyenni: “Rusya’nın bütün ihtiyaçlarınızı tamamlamağa hazır olduğunu size arz etmek isterim. Yeter ki, siz de bizim arzularımızı yapınız. Padişahlığı, halifeliği lağvediniz, komünistliği ilan ediniz” dediği belirtilir. Bolşeviklerin Anadolu ile kurduğu ilk temaslardan biri de İstanbul’a gönderilen Albay İlyaçev’in eski ittihatçılar tarafından kurulan “Karakol Cemiyeti” ile görüşmesidir.¹¹⁸

Bu dönem Türk-Sovyet ilişkileri, her iki taraf için de bir kuruluş dönemi olarak adlandırılabilir. Karşılıklı işbirliği çerçevesinde olumlu bir seyir izler. Kurtuluş savaşı sırasında şekillenen bu ilişkiler ve Rusların verdiği destek, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile ikili münasebetlere yapıcı bir zemin hazırlar.¹¹⁹

Sovyetlerin ilk yardımını şu şekilde gerçekleştirir. Halil Paşa’nın 1920 yılının Nisan ayında Moskova’da gerçekleştirdiği görüşmeler sonucu, aynı yılın Temmuz ayında, *Upmal*

¹¹⁷ Selda Kılıç, “İstiklal Harbi’nde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S.56/1, Ankara, 2016, s. 126; Ayrıca bkz: Erol Mütercimler, *Kurtuluş Savaşına Denizden Gelen Destek*, (Alfa yay.), İstanbul, 1992, s. 101-102.

¹¹⁸ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, (Maliye Bakanlığı yay.), Ankara, 1974, s. 49-51; Selda Kılıç, s. 126-127.

¹¹⁹ Ed. Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, (Mithat Çelikpala, “Sovyetler Birliği ile İlişkiler”), (Barış Platin Kitap), Ankara, 2008, s. 207.

önderliğinde bir Sovyet heyeti, yanlarında önemli miktarda altınla beraber Anadolu'ya doğru yola çıkar. Bu yardım heyeti, o dönemde iki ülke arasında coğrafi açıdan kara bağlantısı olmadığı için zaman zaman tehlikeyle karşı karşıya kalır. Heyetin önü bazı yerlerde Ermeniler tarafından kesilir, Ermeniler bu Rus heyetinin Anadolu'ya gitmesini engellemeye çalışırlar. Bütün bu sıkıntılara rağmen 8 Eylül günü Ruslar Erzurum'a ulaşırlar. Yanlarında getirdikleri başta altın olmak üzere yardımların bir kısmı Doğu Ordusunda kullanılmak üzere Erzurum'da bırakılır. Geriye kalan yardımlar yine Rus heyeti ile Ankara'ya gönderilir.¹²⁰

16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile Rus Bakan Çiçerin, 1921 yılından itibaren Anadolu'ya her yıl 10.000.000 ruble verileceğini taahhüt eder. Paranın ilk taksiti olan 5.000.000 rublenin 1.000.000 rublesi Almanya'dan askeri teçhizat alınmak üzere Sefir Paşa ve askeri Ataşe Saffet Bey'e teslim edilir. Kalan 4.000.000 ruble ikinci heyette yer alan Yusuf Kemal Bey'e teslim edilerek yola çıkarılır. Daha önce olduğu gibi yolculuk esnasında yaşanan bazı sıkıntılara rağmen heyet Sarıkamış'a ulaşır. Gelen bu yardım (4.000.000 ruble) daha sonra Ankara'ya ulaştırılır.¹²¹

1921 yılı Nisan ayının başında II. İnönü Zaferi sonrası Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları tahribatın ortadan kaldırılmasına yardımcı olmak için 30.000 altın ruble daha 9 Nisan günü Sovyet Rusya elçisi Medivani tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya teslim edilir. Sovyet Rusya'nın altın ve ruble şeklinde yardımları aynı yıl içerisinde devam ettiği gibi 1922 yılında da bu yardımlar sürdürülür.¹²²

Görülüyor ki, 1919-1923 yılları arasında Ankara ile Moskova arasındaki münasebetlerin en önemli boyutunu Bolşevik yönetiminin Anadolu hareketine sağladığı askeri teçhizatlar ve mali yardımlar¹²³ oluşturmaktadır.

Burada şunu belirtmek gerekir ki, Kurtuluş Savaşı döneminde Bolşevik yönetiminin sağladığı para yardımı, Ankara hükümeti'nin savunma bütçesinin %10'nu geçmediği

¹²⁰ H. Deniz Genç-Murat Esin, "Yakınlaşmayı Anlamak: Bolşevikler ve Milli Mücadeleciler, 1919-1922" , *Journal of Political Administrative and Local Studies*, C. 1/2, s. 55-73;

¹²¹ H. Deniz Genç-Murat Esin, s. 55-73; Ayrıca bkz: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle*, (Kaynak yay.) İstanbul, 2014. s. 21-39.

¹²² Ülkü Çalışkan, "Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları." *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.9, (Karadeniz Araştırmaları Merkezi) 2006, s.45-46.

¹²³ Kurtuluş Savaşı sırasında Ruslar tarafından yapılan cephane yardımının toplamı şu şekildedir: 39.275 tüfek, 327 makinalı tüfek, 54 top, 63 milyon tüfek mermisi, 150.000 top mermisi, 1000 atımlık top barutu, 4000 adet el bombası, 4000 şarapnel mermisi, 1500 kılıç ve 20.000 gaz maskesi olduğu kaydedilir. Para yardımının 1920-1922 yılları arasında toplamı 11.000.000 altın ruble ve 100.000 lira değerinde altın külçedir. (bkz: Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, (Maliye Bakanlığı yay.) Ankara, 1974, s. 541-544.)

görülür. Ali Fuat Cebesoy bu yardım miktarının hiçbir zaman Osmanlı tebaasının Rusya'dan alacaklı olduğu miktarı geçmediğini ifade eder. Zira para yardımı yapan Bolşevik yönetiminin de ekonomik olarak zayıf olduğu dikkate alındığında yardımın değerinin makul seviyede olduğu anlaşılır. Bunun yanında silah ve cephane yardımının daha önemli olduğunun altını çizmek gerekir.¹²⁴

Bazı kaynaklar Kurtuluş Savaşı döneminde Rusların yaptığı mali yardımın kendi paraları olmadığı bu paraların Orta Asya Türkleri tarafından gönderilen paranın bir kısmı olduğunu naklederler. Zira 1920 yılında Buhara Cumhuriyeti ilk ve son Cumhurbaşkanı Osman Hoca, Türk Kurtuluş Mücadelesi için toplanan 100.000.000 altın rublenin Türkiye'ye verilmek üzere Rus Hazinesine teslim edildiğini ifade eder. Ruslar, Orta Asya Türkleri tarafından Anadolu'ya ulaştırılmak üzere gönderilen 100 milyon altının sadece 17.500.000 altın rublesini Anadolu'ya gönderirler. Daha sonra da bu yardımı Anadolu'ya kendilerinin yaptığı süsü verirler. Orta Asya Türkleri tarafından gönderilen paranın kalan büyük kısmının o dönemde Rusya'da yaşanan kıtlık nedeniyle kendileri tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir. Hatta Rusların Anadolu'ya gönderdiği mali yardımın dışındaki askeri teçhizatın da Orta Asya Türklerinin gönderdiği paradan karşılandığı düşünülmektedir. Zira kaynaklar, Buhara Meclisi'nin Türk Milli Mücadelesine mevzu bahis meblağda nakdi yardımın yapılmasını oybirliği ile kabul ettiği teyit eder.¹²⁵

3.3. 1921 Moskova Dostluk Antlaşması

Ankara Hükûmeti (TBMM), kurulmasından hemen sonra Sovyet Rusya ile ilişkileri iyi tutmak ve onunla anlaşmalar yaparak başta İngiltere olmak üzere Batılı güçlere karşı verdiği mücadelede onun desteğini almaya çalışır. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılışını takiben 26 Nisan'da Mustafa Kemal, Vladimir Lenin'e bir mektup göndererek resmi ikili ilişkilerin başlatılması talebinde bulunur. Yazılan bu mektup TBMM hükümetinin ilk dış politika hamlelerinden birisi olur. Yazılan bu mektupta bir yandan Batılı emperyalist güçlere karşı beraber mücadele edebilmek amacıyla siyasi ve askerî dayanışma önerisinde

¹²⁴ Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası* (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar), (İletişim yay.) C. I (1919-1980), İstanbul, 2001, s.162; Ayrıca bkz: Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, (Temel yay.) İstanbul, 1995, s.78-79; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, (Maliye Bakanlığı yay.) Ankara, 1974, s. 541-544.

¹²⁵ Çalışkan, s. 46-47; Selda Kılıç, s. 132; Ayrıca bilgi için bkz: Akdes Nimet Kurat *Türkiye ve Rusya XVII Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)*, (TTK), Ankara 1970 s. 425; Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, (Otağ Matbaası), TKAE, Ankara, 1975, s. 264.

bulunulurken, diğ er yandan da Misakı Milli'ye dayalı bağımsızlık hareketinin özü anlatılır.¹²⁶ Dönemin Sovyet Rusya Dışışleri Bakanı Çiçerin, Mustafa Kemal'in Lenin'e yazdığı mektuba 3 Haziran 1920 tarihinde cevap vermesiyle iki devlet arasındaki resmi diplomatik ilişkiler başlamış olur. Ayrıca Çiçerin, görüşmeler yapmak üzere Ankara'ya bir heyet gönderir. Öte yandan TBMM hükümeti, 5 Mayıs 1920'de yaptığı ilk toplantıda birinci gündem maddesi olarak Sovyet Rusya ile ilişkileri ele alır ve Rusya'ya bir heyet gönderilmesine karar verir. Dışışleri Bakanı Bekir Sami Bey önderliğinde, Yusuf Kemal (Tengirşek), Dr. İbrahim Tali (Öngören), Osman ve Seyfi beylerden oluşan heyet, 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan yola çıkar, 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya ulaşır. İki ülke arasında bir dostluk anlaşması imzalamak için müzakereler yapılır. 24 Ağustos 1920'de bir Türk-Rus anlaşma taslağı hazırlanır ve Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye para ve silah konusunda yardım etmesi kararlaştırılır. Ancak 27 Ağustos 1920'de Sovyetler Dışışleri Bakanı Çiçerin'in Türkiye'den Ermeniler lehine toprak talebinde bulunması, görüşmelerin kesilmesine yola açar. Moskova görüşmeleri TBMM'nin 16-17 Ekim 1920 tarihlerindeki gizli oturumlarında tartışılır. Sovyet Rusya'nın Ermeniler için toprak talebi, Ankara hükümetinde Rusya'daki Bolşevik yönetime karşı şüphe ve güvensizlik oluşmasına neden olur. Aynı zamanda bu süreç zarfında Sovyet Rusyası'nın İstanbul ve Anadolu'daki komünist faaliyet ve örgütlenmelere verdiği destek bu güvensizliği daha da arttırır. Bundan dolayı Ankara hükümeti 1921 yılının ilk çeyreğinde bir taraftan Türkiye'deki komünist ve sosyalist grupların faaliyetlerine karşı bazı tedbirler alırken diğ er taraftan da özellikle Doğu sınırındaki güvenlik önlemlerini arttırır. Bolşevik yönetimi, Doğu ve Güneydoğu'da bir Ermeni devleti kurulmasını sürekli dile getirir. Her şeye rağmen Türkiye'nin bu konuda taviz vermeyen kararlı tutumu karşısında nihayetinde Misakı Milli ile çizilen sınırları kabul görür ve Türk Milli Mücadelesi Ruslar tarafından tanınır.¹²⁷

1921 yılının Şubat ayında görüşmeler yapmak üzere Moskova'ya bir Türk heyeti gönderilir. Heyet 19 Şubat günü Moskova'da askeri törenle karşılanır. İki ülke arasında heyeti arasındaki görüşmeler 21 Şubat'ta başlar. Yapılan müzakerelerde Rus heyetinin olumsuz tavırları ve yaklaşımları nedeniyle bazı zorluklar yaşanır. Nihayet Stalin'in devreye

¹²⁶ Tahir Tamer Kumkale, *Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri*, (Harp Akademileri Basım Evi) İstanbul, 1995, s. 48-49; Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, (TTK), Ankara, 1991, s. 71-80; Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, Çev: Ali Asker, (Bilgi yay.), Ankara, 2011, s. 15; Ed: Oran, *Türk Dış Politikası....*, C.1, s. 173-174; Ed: Çakmak, *Türk Dış Politikası....*, s. 120-121.

¹²⁷ Kumkale, *Tarihten Günümüze....*, s. 48-49; Gürün, s. 71-80; Hasanlı, s. 15; Ed: Oran, *Türk Dış Politikası....*, C.1, s. 173-174; Ed: Çakmak, *Türk Dış Politikası....*, s. 120-121.

girmesi ile bir dostluk antlaşması imzalanabileceği ve Rusların Türkiye'ye bazı yardımlarda bulunabileceği konusunda ortak görüş belirir. 26 Şubat 1921'de Rusların teklifi üzerine iki ülke heyetleri arasında Ermeni meselesi de dâhil bütün konuları ele alınacağı Moskova konferansı adı verilen bir toplantı başlatılır. 26 Şubat 1921'de Sovyet Dışişleri Komiserliği (bakanlığı) binasında başlayan bu müzakereler bir süre devam eder. Görüşmeler sonucunda iki ülke yetkilileri tarafından 16 Mart 1921 tarihinde törenle Moskova Antlaşması imzalanır. Antlaşmayı Ankara hükûmeti adına Yusuf Kemal ve Rıza Nur beylerle, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa, Sovyet Rusya adına ise Dışişleri Komiseri Çiçerin ile Pan Rus merkez icra komitesi üyesi Celâl Korkmazov imzalar. Türkiye'nin Sovyet Rusya ile gerçekleştirdiği bu anlaşma, diplomasi tarihinde iki ülke arasında özel bir öneme sahiptir. Bu anlaşma sayesinde Türkiye'nin bugünkü doğu hudutları belirlenerek Sovyet Rusya ile dayanışması, dostluğu ve işbirliğinin temeli oluşturulur.¹²⁸

Moskova'da imzalanan yukarıda ifade etmeye çalıştığımız söz konusu antlaşma, Anadolu'da yeni kurulan Ankara hükümetinin büyük bir devletle zorlu müzakereler sonucu imzaladığı ilk antlaşma olup Türkiye'nin geleceği açısından önemli hükümler içermektedir. İki ülke ilişkilerinde önemli bir yere sahip olması nedeniyle antlaşmanın ön plana çıkan bazı maddeleri şu şekilde ifade edebiliriz:

- a. Sovyetler, TBMM'yi ve bunun seçtiği hükümeti Türkiye'nin yasal hükümeti olarak tanıdığını belirtir ve Misâk-ı Milli sınırlarını Türkiye sınırları olarak tanır.
- b. *Batum* Gürcistan'a bırakılır, *Batum*'da yaşayan Müslüman halka özerklik anlamında bazı haklar tanınması kabul edilir.
- c. Nahçıvan Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge haline getirilir ve kontrolü Azerbaycan'a verilir.
- ç. Karadeniz'in kıyı rejimi ve bütün uluslararası ticaret gemilerinin boğazlardan geçiş sorunu daha sonra Karadeniz'e kıyısı olan diğer ülkelerin de katılacağı bir konferansa bırakılır.
- d. İki ülke arasında daha önce yapılmış olan eski antlaşmalar feshedilir ve Türkiye'nin Çarlık Rusyasına olan mali sorumluluğu ortadan kaldırılır.
- e. Sovyet Rusya kapitülasyonların kalktığını kabul eder.

¹²⁸ Coşkun Topal, "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, 2018, s.313-330; Kumkale, *Tarihten Günümüze...*, s. 48-49; Gürün, s. 71-80; Hasanlı, s. 15; Ed: Oran, *Türk Dış Politikası...*, C.1, s. 173-174; Ed: Çakmak, *Türk Dış Politikası...*, s. 120-121.

- f. Taraflar arasında birinde faaliyet gösteren zararlı örgüt ve topluluklara diğersinin yardımıda bulunmaması ve Kafkas cumhuriyetleri üzerinde ortak sorumluluklar üstlenilmesi benimsenir.
- g. Eski Rus toprağı iken Türk toprağı, Türk toprağı iken Sovyet toprağı hâline gelen bölgelerdeki halka serbest bir şekilde ana vatanına göç etme hakkı verilmesi ve bu göç sırasında eşya, mal ve para nakline müsaade edilmesi kabul edilir.
- ğ. İlgili taraflar arasında esir değış tokuşunun gerçekleştirilmesi ve bu değışimin esaslarının daha sonra yapılacak özel bir sözleşme ile belirlenmesi kararlaştırılır. Vermeye çalıştığımız bu maddelerin haricindeki diğers maddeler, iki ülke arasında veraset, iletişim ve ulaşım ilişkilerinin düzene sokulmasını içerir ki, bu konuların ileride karşılıklı anlaşmalar yoluyla halledilmesi kararına varılır.

Moskova antlaşması, her iki ülke açısından da önemli kararlar içerir. Bu antlaşmadan her ülke liderinin de memnuniyetini antlaşma sonundaki ifadelerinden anlaşılacaktır. Örneğın Bolşevik Rusya lideri Lenin toplantıyla ilgili yaptığı açıklamada: *“Moskova’da Türk delegeleriyle başlayan görüşmeler özellikle memnunluk uyandıran bir olgudur. Çünkü Türk hükümetinin temsilcileriyle aramızda dolaysız görüşmelerin başlaması, birçok engelle karşılaşmıştı... Türkiye, emperyalist devletlerce yağma edilmeye öyle bir şiddetle karşı koydu ki, içlerinde en kabadayı olanı bile elini ondan çekmek zorunda kaldı. Türk hükümetiyle yaptığımız görüşmeleri büyük bir başarı saymamızın nedeni budur”* ifadelerini kullanır. Aynı konuda Mustafa Kemal Paşa’da görüşlerini şu şekilde ifade eder: *“Rus Şûralar Cumhuriyeti ile mevcut iyi münasebetlerimiz ve bağlarımız bu geçirdiğimiz sene zarfında, en mükemmel bir surette gelişmesinde devam etmiştir. 16 Mart’ta Moskova’da bir dostluk antlaşması yaptık. Bu antlaşma ile emperyalizmin ihtiraskâr saldırısına hedef olan iki devlet arasında tabii etkenlerden meydana gelen dayanışma, hukuki bir şekil ile de tespit edilmiş oldu”*¹²⁹

Moskova Antlaşmasının önemi ve sonuçları özetle şu şekilde ifade edilebilir: Batum’un Sovyetlere bırakılması Misakı Milli çizgilerinden verilen ilk taviz olarak bilinir. TBMM’yi tanıyan ilk Avrupa ülkesi Sovyet Rusyası olur. Sovyet Rusya Türk Milli Mücadelesine destek vermeyi kabul eder. Sovyet Rusya, Sevr antlaşmasını tanımadığını ilan etmiş olur. Türkiye’nin Doğıu sınırı güvence altına alınmış olur. Bu antlaşma, Batı Ermenistan’ın işgalinin başlangıcı olur. Antlaşma ile ilk defa büyük bir devlet tarafından

¹²⁹ Topal, s.322-323; *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, C. 12, (Kaynak yay.), İstanbul, 2003, s.285.

TBMM'nin tanınması sağlanır. Söz konusu antlaşma, Türkiye için hem içeride hem de dışarıda saygınlık kazandırır. Zira Türkiye, büyük bir varoluş savaşı içerisindeyken, Sovyet Rusya ile yaptığı bu antlaşma, tüm dünyada Türkiye için başarı olarak kabul edilir.

3.4. Lozan (Lausanne) Barış Antlaşması ve Sovyetler Birliği'nin Tutumu

Lozan Barış Antlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne damgasını vuran çok önemli anlaşma denebilir. Türkiye'de iç politika, bu anlaşmanın etkisiyle şekillenir. Söz konusu antlaşma ile dış ilişkilerde bir yol haritası çizilmiş olur. Bu antlaşmaya 1920 yılında kurulan yeni Türk Devletinin uluslararası arenada meşruiyetinin onay edildiği bir kuruluş vesikası olarak da bakılabilir.

Hazırlık çalışmaları yapıldıktan sonra Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre Cumhurbaşkanı'nın açılış konuşmasıyla başlar. Lord Curzon ve İsmet İnönü birer kısa giriş konuşması yaparlar.¹³⁰ Konferansa İngiltere, Fransa, İtalya, Türkiye, Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Japonya heyetleri katılır. Heyetler arasında Rusya yoktur ve davet edilmemiştir. Konferansı Rusya yakından takip eder. Oysa Paris kararı açıklandıktan sonra 24 Eylül tarihinde Rusya Hükümeti söz konusu konferansa katılacak ülkelere bilgi vererek Orta Doğu, özellikle de Çanakkale ve Karadeniz boğazları ile ilgili sorunların kendileri olmadan müzakere edilmesine itirazını bildirir. İlk başta İngiltere, Sovyet Rusyası'nın Lozan Konferansı'na katılmasını istemez. Zira Lord Curzon, 1921 yılının Mart ayında imzalanmış olan Moskova Antlaşmasının önemini hiçe indirmek amacıyla Rusya'yı konferansa dâhil etmeyip ve boğazlar sorununu Türklerle konuşarak antlaşma sağlama hedefindedir. Türk Hükümeti, diğer konular olmasa da en azından boğazlar sorununun müzakeresine Sovyet Rusyası, Ukrayna ve Gürcistan'ın konferansa davet edilmesini talep eder. Başta İngiltere olmak üzere Fransa ve İtalya, Lozan Konferansı'na Rusya'yı davet etmemekte direnirler. Sovyet Birliği, 2 ve 24 Eylül 1922 tarihinde nota göndererek Karadeniz kıyı devleti olmayan ülkelerin boğazlar sorununu Rusyasız çözüme haklarının olmadığını kesin olarak dile getirir. Aksi takdirde alınacak kararları tanımayacağını bildirir. Rusya'nın bu kararlı tutumu üzerine 27 Ekim 1922'de

¹³⁰ Ed: Çakmak, *Türk Dış Politikası...*, s. 140; Ed: Oran, *Türk Dış Politikası...*, C.1, s. 175-176

konferansa davet edilir. Rus heyeti 22 Kasım'da konferansa dâhil olur. Çiçerin'in gelişi ise 1 Aralık'a denk gelir. Çiçerin konferansa geldiği gün İsmet Paşa ile gizli görüşme yapar.¹³¹

27 Kasım 1922'de Rusya, Ukrayna ve Gürcistan tekrar bir nota vererek “*Rusya ve müttefiklerinin sadece boğazlar konusunda değil tüm tartışmalı konularda müzakerelere katılması ve görüşlerini beyan etmesinin doğru olacağını, aksi takdirde Rusya'nın haberi olmadan alınan tüm kararların geçersiz kabul edileceği*” beyan edilir.¹³² Sovyet Rusya'nın konferansa katılma isteği karşı tarafa bildirilir. Nihayetinde Ruslar ve müttefiklerinin boğazlar konusunun müzakereleri hariç diğer konuların görüşülmesine dâhil edilmesi kabul görmez. Sovyet heyeti başkanı Çiçerin, müttefikleriyle bir araya gelerek Lozan Konferansı'nda takınacakları tavrı ve sunacakları projeyi Politbüro'nun da görüşünü alarak hazırlar. Bu konunun takibi için de bir komisyon kurulup üzerinde çalışılarak bir metin hazırlanır ve bir rapor haline getirilir. Bu rapor 7 maddeden oluşur ve konferansa sunulur.¹³³

Lozan Konferansında Boğazların statüsü ile ilgili üç temel tez ortaya çıkar ve bu tezler üzerinde müzakereler edilir.¹³⁴

1. *İngiliz tezi*: İngilizlere göre, Karadeniz uluslararası bir deniz olup Boğazlar barış ve savaş zamanında bütün ülkelerin ticaret ve savaş gemilerine daima açık olmalı. Boğazlar ve kıyılar askersiz hale getirilmeli. Boğazlardan serbest geçişi sağlamak ve güvence altına almak için bir Uluslararası Komisyon kurulmalı. Ayrıca Türkiye'nin Boğazlardaki güvenliği ve egemenlik hakları özel bir güvence sistemi ile korunmalı. İngilizlerin bu tutumu, Sovyet Rusya'nın Karadeniz'de kontrol altında tutulması amacını hedefler.

2. *Sovyet Rusya'nın tezi*: Ruslar, boğazlar konusunda Türk egemenliğini savunmakta ve boğazların savaş gemilerine ve askerî uçaklara kapalı olmasını ister. Onlara göre,

¹³¹ Cemil Hasanlı, “Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansı'ndan Beklentileri”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, **90. Yılında Lozan Ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu** (13-15 Kasım), Ankara, 2013, (Yayına Haz: Duygu Türker - Murat Saygın), (Semih Ofset Matbaacılık), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2015. s. 3-14; Stefanos Yerasimos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917 - 1923)**, (Boyut yay.), İstanbul, 2000, s. 335; Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler** (LBK), Takım. I, C.I, Kitap.1, (Ankara Üniversitesi Basımevi), İstanbul, 1969, s. 129.

¹³² Документы Внешней Политики 6, Документ 10, Москва, Государственное Издательство Политической Литературы, 1962, с. 20. (Dokumenti Vnesney Politiki 6, Dokument 10, Moskva, Gosudarstvennoe Izdatelstvo Politicheskoy Literaturi, 1962, s. 20)

¹³³ Документы внешней политики СССР. Том 6. 20 ноября 1922 г. — 31 декабря 1923 г. — М.: Госполитиздат, 1962, с. 621-623.

¹³⁴ Feridin Cemal Erkin, **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, (Başnur Matbaası), Ankara, 1968, s. 55.

Karadeniz uluslararası bir deniz olmayıp, sahil devletler arasında bir iç deniz olarak görülmelidir.

3. *Türk tezi*: Türkiye heyeti ise, savaş gemileri ve gemilerin sınıfları açısından bazı sınırlamalar getirilerek Boğazlarda geçiş serbestliğini savunur. Boğazlardan geçiş, İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliğine zarar vermemelidir. Özetle Türkiye sınırlı serbest geçiş ilkesini öne sürer.

Konferansın 6 Aralık (1922) Çarşamba günkü oturumunda Curzon, Rus heyetinin konuşmasına detaylı şekilde cevap verir ve Rusya'nın asıl amacının Türkiye'nin Boğazlarda bekçilik yapmasını sağlamak, daha sonra ise bu bölgeyi kendi denetimine almak olduğunu ifade eder. Karadeniz'in bir Rus gölü hâline gelmesini istemediklerini söyleyen Curzon, Rus tezine karşı İtilaf Devletleri'nin tekliflerini şu şekilde sıralar:

1. Boğazlar ticaret gemilerine savaş ve barışta açık olmalı;
2. Barış zamanı savaş gemilerinin sayısı ve kalış süresinin kısıtlanması dışında geçiş serbest olmalı;
3. Herhangi bir savaşta Türkiye tarafsız ise geçiş serbest, Türkiye savaşta ise tarafsız gemilere geçiş serbest olmalı;
4. Askerlikten arındırılma konusunda Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının her iki kıyısı askerden arındırılmalı;
5. Boğazlardan geçişin düzenleme yetkisi gerekli teknik donanıma sahip Askeri Komisyona verilmeli ve bu komisyon Batılı devletler ile kıyı ülkelerden oluşmalı, başkanı ise bir Türk olmalı.

Fransız ve İtalyan temsilcileri yaptıkları konuşmada Lord Curzon'un görüşünü desteklerler. ABD temsilcisi Richard Child ise *“bir ulusun kendine coğrafyanın verdiği bir ayrıcalıkla öteki ulusları haklarından yoksun bırakmağa gücünün olduğunu iddia etmemesi gerektiğini”* ifade ederek silahsızlandırmanın önemini vurgular.¹³⁵

Burada şunu belirtmemiz gerekir ki, başta İngiltere olmak üzere ABD dahil bütün İtilaf Devletleri, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarını ciddi bir şekilde kısıtlama düşüncesindedirler.

¹³⁵ Seha Meray, *LBK I/1-1*, s. 149.

İngiltere ve Rusya'nın Lozan'da hedef ve beklentileri farklıdır. Curzon'un asıl amacı, Türkiye ile Yunanistan arasında barışı sağlamak, Ankara Hükümeti ile Rusya, İran ve Afganistan arasına mesafe koymaktır. Sovyet Rusyası ise kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye'nin tezine yakın bir strateji uygular.¹³⁶

Yapılan uzun müzakereler neticesinde taraflar Boğazlar rejimi ile ilgili olarak Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz'de denizden/havadan geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesini kabul edip bunun ilân edilmesi konusunda görüş birliğine varırlar ve bir sözleşme imzalanması kararı alırlar. Alınan kararlara bakıldığında Boğazlar konusunda Rusların arzuladıkları tez tam olarak yerine gelmez. Konferans öncesinde Lenin'in kesinlikle Boğazlar üzerinde Milletler Cemiyeti'nin hâkim olmasını istemediklerini açıklamasına rağmen kararlar o şekilde çıkmaz. Konferans sırasında Sovyet Rusya'nın temel amacı olan Boğazların savaş gemilerine kapalı tutulması düşüncesi gerçekleşmez. Tüm bunlara rağmen, Sovyet Rusya sözleşmeyi daha sonra 14 Ağustos 1923 tarihinde Roma'da imzalamak durumunda kalır.¹³⁷

Lozan Barış Konferansı'nda Sovyet yönetimi, Türkiye'ye Karadeniz üzerinde ortak projeler önerip Ankara'yı açıktan veya dolaylı yollarla baskı altında tutarak Türkiye'yi başta İngiltere olmak üzere Batılı ülkeler ile anlaşmaya varmaktan uzaklaştırmak için çaba gösterir. Zor şartlar altında yürütülen diplomatik manevralarla Türkiye Sovyet Rusya'nın baskısına Boğazlar konusunda İngiliz önderliğindeki İtilaf Devletlerinin görüşüne yakın bir pozisyon izler. Zira Rus dışişleri bakanı Çiçerin, Moskova'ya gönderdiği raporda, *tüm manevralarına rağmen Türklerin Boğazlar sorununu İngilizlerle birlikte çözmek istediklerini* ifade eder. Daha sonraki yorumlarında ise İtilaf Devletlerinin, Lozan'da her konuda Türklere taviz verdiğini, işgal rejiminin fiilen ortadan kalktığını ve Türkiye'nin bu konuda karlı çıktığını belirtir. Kısa süre sonra Sovyet yönetimi de vuku bulan yeni şartları kabullenmek zorunda kalır.¹³⁸

Lozan Boğazlar Sözleşmesi hükümleri incelendiğinde, o dönemin şartları doğrultusunda Türk tezinin genellikle benimsendiği görülür. Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM'de onaylanması esnasında İsmet İnönü'nün yaptığı konuşmada Boğazlar Sözleşmesi konusundaki şu cümlesi dikkat çekicidir: Konferanstaki *Türk tezi, Türkiye'yi sadece*

¹³⁶ Документы внешней политики СССР. Том 6. 20 ноября 1922 г. — 31 декабря 1923 г. — М.: Госполитиздат, 1962, с. 605.

¹³⁷ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.100.

¹³⁸ Hasan, s. 11.

Rusya'ya bağımlı kılmak yerine, karada güçlü Rusya ile denizde güçlü İngiltere'nin her ikisi ile de iyi ilişkiler kurulması yönündeki dış politikası doğrultusunda olmuştur.

24 Temmuz 1923'te Lozan Konferansı'nın kapanış toplantısında müttefik devletlerle Türkiye arasında Barış Antlaşması imzalanır. Her ne kadar Ruslar Boğazlar Sözleşmesine imza atsa da ilerleyen yıllarda Boğazlar konusundaki görüşünden taviz vermek istemez. Bu konu 1936 yılında yapılan Montrö Konferansı'nda tekrar gündeme gelir.¹³⁹

3.5. Montrö Boğazlar Sözleşmesi Bağlamında Türk-Sovyet İlişkileri

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne sağladığı güvence, ileleyen yıllarda önemini kaybeder. Sözleşme dengeleri, Avrupa barışı aleyhine dönmesi nedeniyle Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne "*Türkiye'nin Boğazlara tam egemen olması*" konusunu bildirir ve "*Lozan Boğazlar Sözleşmesinin, yalnızca savaş ve barış durumuna ilişkin düzenlemeleri ön gördüğünü, savaş tehlikesi altında bulunan Türkiye'yi koruyacak hükümlerin bulunmadığını ve Türkiye'ye kendini savunma hakkı verilmesi gerektiği*" hususunu bildirerek bu konuda tekrar bir konferans düzenlenmesi isteğinde bulunur. Türkiye'nin bu isteği, diğer ilgili ülkeler tarafından olumlu karşılanır ve Montreux'de bir konferans düzenlenmesi kabul görür.¹⁴⁰

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin taraflarca kabul edildiği sıradaki uluslararası denge ve siyasi koşulların 1930'lu yılların başından itibaren büyük ölçüde değiştiği görülür. Bu süre içerisinde Japonya'nın Mançurya'yı işgal etmesi, 1936 yılına gelindiğinde İtalya'nın Etiyopya'yı ilhak etmesi ve Almanya'nın Ren bölgesini askerleştirerek silahlandırma girişiminde bulunması, uluslararası dengeyi alt üst ederek siyasi ortamı belirsizliğe sürükler ve Milletler Cemiyeti'nin kurmayı hedeflediği güvenlik sistemi de hiçe sayılarak işlevsiz hale gelir.¹⁴¹

¹³⁹ Yegana Gezalova, "Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansı'ndan Beklentileri", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, *90. Yılında Lozan Ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu* (Ankara, 13-15 Kasım, 2013), (Yayına haz: Duygu Türker - Murat Saygın), AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2015. s. 41-53.

¹⁴⁰ Hüseyin Tosun, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Boğazlar Sorununda Son Aşama", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 4/13, 1994, s. 87-112;

<http://www.vda.org.tr/aylik-yazi/turk-bogazlari-6-montro-bogazlar-sozlesmesi-donemi/63>,
30.10.2020

Erişim:

¹⁴¹ Yüksel İnan, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, (Turhan Kitabevi), Ankara, 1995, s. 41

Olayların bu şekilde gelişmesi üzerine Lozan Antlaşmasının yetersiz kaldığı alanlar kısa sürede belirtilerini gösterir. Boğazların serbestliği konusunu içeren maddeler, Türkiye açısından ülke çıkarlarına yönelik tehlikeli ve çekilmez bir hal alır. Ayrıca askerlerden soyutlanmış olan İstanbul ve Boğazların her türlü askeri saldırıya maruz kaldığında savunmadan mahrum bırakıldığı görülür.

Almanya'da Hitlerin yönetimi ele geçirmesi ile silahsızlanma konferansının neticesizliği, Almanya'nın yeniden ülke genelinde hızlı bir şekilde silahlanma konusunu gündeme getirmesi, Avrupa ülkeleri arasında uluslararası gerginliğin artması, Locarno Antlaşması'nın iptal edilmesi ve daha önce askersizleştirilen Ren bölgesinin ilhakı gibi hususlar Versay sistemini sonlandırmış olur. Ayrıca İtalya'da Mussolini'nin izlediği ırkçı siyaset yüzünden Akdeniz bölgesinde oluşan güvensizlik, zamanla boğazların durumunu daha da nazik hale getirir. Bu arada Japonya'nın Milletler Cemiyetinden ayrılması ve İtalya'nın Türkiye'yi yakından ilgilendiren 12 adayı gündemine alması üzerine Türkiye Cumhuriyeti, boğazlar sözleşmesinin tekrar ele alınması nedeniyle Milletler Cemiyetine başvurur.¹⁴² Başta İngiltere olmak üzere, Fransa, Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya hükümetlerinin katılımıyla 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montrö şehrinde yeni bir konferans toplanmasına karar verilir. Yaklaşık bir ay süren Konferans sonucunda, 20 Temmuz 1936 tarihinde *Montrö Boğazlar Sözleşmesi* imzalanır ve 9 Kasım 1936 tarihinde yürürlüğe girer. Toplam 29 madde, 4 ek protokolden oluşur.¹⁴³ Sözleşmenin imzalandığı gün gece yarısı (imzalanan ilgili maddeler gereğince) 30,000 kişilik Türk askeri gücü Boğazlar bölgesine girer. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Söz konusu sözleşme maddelerinden 22'si askeri gemiler ve askeri konularla ilgili hükümleri içerirken, 7'si de ticari gemilerin geçişi ile ilgili konuları ele alır.¹⁴⁴

Sovyetler Birliği daha önce Lozan Konferansında olduğu gibi Karadeniz'e sahili bulunan ülkelere ait gemilerin Boğazlardan geçişi için tam serbestlik verilmesini ve diğer

¹⁴² Feridin Cemal Erkin, s. 64; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1990*, C. I, (Türkiye İş Bankası Kültür yay.), Ankara, 1992, s. 342-343.

¹⁴³ Seha L. Meray-Osman Olcay, *Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, (AÜSBF yay., No: 390), Ankara, 1976, s. 461; Ali Kurumahmut, *Montrö Sözleşmesi, Türk Boğazları ve Karadeniz*, (TÜDAV yay), İstanbul, 2006, s. 137; Ayrıca bkz: İsmail Sosyal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. 1, (TTK), Ankara, 2000, s. 493-526.

¹⁴⁴ <http://www.vda.org.tr/aylik-yazi/turk-bogazlari-3-lozan-ve-montreux-bogazlar-sozlesmeleri/58>, Erişim tarihi: 30.10.2020

ülkelere ait gemilerin geçişinde mümkün olduğu kadar kısıtlama getirilmesini talep eder. Öte yandan başta İngiltere olmak üzere Batılı ülkeler ise, bu konuda mantığa yatkın uluslararası kurallar çerçevesinde bir denge kurmaya özen gösterir ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere herhangi biri ile bir anlaşmazlık olması durumunda gemilerin geçişine hareket serbestliği getirilmesi çabası içerisinde olurlar. Temelde birbirine zıt bu iki görüş arasında kalan Türkiye Cumhuriyeti ise, görüşlerini kendi milli çıkarları doğrultusunda ülke güvenliği endişesi üzerine bina eder. Dolayısıyla Türkiye, Karadeniz'e sınırı olsun veya olmasın kendi suları üzerinden geçiş sağlayacak savaş gemilerinin mümkün olduğu kadarıyla sınırlandırılması görüşünü savunur.

Sovyet Rusya'nın Boğazlar konusundaki görüşünü kısaca şu şekilde özetlemek gerekirse, Sovyetler Birliği temsilcisi Litvinov Karadenize kıyısı olmayan ülkelere ait savaş gemilerine Boğazların kapanmasının, Türkiye ve bütün Karadenize kıyı ülkelerin güvenliği açısından önemini vurgulayarak Boğazların kapanması tezini ısrarla savunur. Rus komiseri Boğazların kapanmasını, Türkiye ve bütün Karadeniz devletlerinin güvenliği bakımından önemli saymakla beraber, Boğazların «belirli bazı kısıntılar ve belirli bazı hedeflerle» bütün ülkelerin harp gemilerine açılmasını telkin eden türk formülünü desteklemeye hazır olduğunu bildirir. Litvinov, uluslararası teamül gereği, nezaket ziyaretinde bulunmak üzere Karadenize harp gemileri gönderilmesine hiç bir suretle karşı olmadığını, ancak Karadenize gönderilecek gemilerin tonaj ve adedi ne kadar sınırlı olursa, bölge güvenliği- açısından o derece iyi olacağını ifade eder ve buna karşılık Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkelere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmelerine mâni olmak için hiç bir sebep bulunmadığını vurgular. Dolayısıyla Rusya, geçme hakkı bakımından Karadeniz devletleri için tam ve kesin serbesti, diğer ülkelerin harp gemileri için de sınırlı serbesti istemiş olur.¹⁴⁵ Yine Rus tarafı Boğazlar konusundaki Türk tezlerinin tamamında hemfikir olmasa da Türkiye'nin Boğazları yeniden askerileştirme arzusu gibi bazı görüşleri destekleyerek dolaylı olarak Türk görüşlerini destekler görüntüsü vermeye çalışır.

Boğazlar konusunda Rus tezinin temelinde Boğazları Karadeniz'e kıyısı bulunmayan ülkelerin savaş gemilerine tamamen kapatarak kendi savaş gemilerinin Akdeniz'e şartsız olarak çıkabilmesi yatar. Ancak Sovyetlerin Boğazlar sorununda Türkiye üzerinde doğrudan ve dolaylı yollarla kurmuş olduğu baskı, Türkiye tarafından olumsuz karşılanır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin arzuladığı gerekçelerin gerçekleşmesi için gerekirse Montrö

¹⁴⁵ Feridun Cemal Erkin, s. 73-74.

Konferansından sonra ikili bir anlaşma imzalanabileceği görüşünü ileri sürer. Sovyetler Birliği'nin baskı yapması ve ısrarı Türk formülünde yer alan savaş gemileri ile ilgili sınırlandırmalardan kaynaklanır. Karadenize kıyı devletlerarasında en büyük deniz kuvvetlerine sahip olan Sovyetler Birliği, bu sınırlandırmanın, Karadeniz'de Sovyet Rusya'nın güçlenmesine engel olacağı düşüncesindedir.¹⁴⁶

Temmuz ayında (1936) Sözleşme imzalanmasına rağmen Sovyetler Birliği, aynı yılın Ekim ayında Milletler Cemiyeti Genel Kurulu toplantısında Türkiye'ye ikili bir ittifak teklifi öne sürer. Bunun öneriyi sunarken asıl hedefi silahlandırılmasına izin verilen Boğazların kimler tarafından silahlandırılacağı konusunu tekrar gündeme getirmektir. Zira bu hakkı Türkiye değil de kendisine layık görmektedir. Ayrıca Ruslar Türkiye'den kendisine Karadeniz'den saldıracak bir ülkenin savaş gemilerine izin vermeme sorumluluğunu üstlenmesini ister. Bu öneriyi karşılık Türkiye, SSCB'den Türkiye'nin Akdeniz üzerinden maruz kalacağı bir saldırıya en az saldırganın gücü nispetinde Türkiye'ye yardım edilmesi garantisini ister. Ancak Sovyetler Birliği bu sorumluluğu üzerine almaktan kaçınır ve bu konuyla ilgili detayları Moskova'da müzakere etmeyi teklif eder. Bu öneriyi Türkiye İngiltere'ye bildirir. İngiltere, Boğazlar üzerinde yapılacak yeni bir antlaşmanın ve imzalanacak herhangi bir belgenin Montrö Antlaşmasını geçersiz kılacağını, hatta imzalanacak yeni antlaşma Montrö çerçevesinde düzenlenecek olsa bile bunun dahi kabul edilemeyeceğini bildirir.

SSCB, iki ülke arasındaki müzakerelerin İngiltere yüzünden sonuçsuz kaldığının farkındadır. 19 Ekimde SSCB temsilcisi Litvinov, Türkiye Büyükelçisi Zekai Apaydın'a net bir şekilde "*Anlaşılan bir devletin onayını bekliyorsunuz, onu almadıkça bir şey diyemiyorsunuz*" ifadelerini kullanır. Bu konuşma, iki ülke arasında tansiyonun yükselmesine neden olur. Türk hükümetinin ayrı bir ittifak antlaşmasına soğuk bakmasında İngiltere'nin telkiniyle beraber ekonomik nedenlerde etkili olur. Türkiye Cumhuriyeti, SSCB'den ekonomik destek almaksızın böyle bir teşebbüste bulunmak istemez. İsmet İnönü bu durumu şöyle izah eder: "*... Bugün ekonomik ilişkilerimiz Alman pazarına bağlıdır. Bu ilişkilerimizde alış verişimiz önemli ölçüde sarsılır ise zararımız ve zaafımız pek büyük olur...*". İki ülkenin ilişkilerindeki tansiyonu düşürmek için Atatürk-Stalin görüşmesi bir daha gündeme geldiyse de gerçekleşmesi mümkün olmaz. 13 Temmuz 1937 tarihinde Tefik

¹⁴⁶ A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, (Türkiye İş Bankası Kültür yay.), Ankara, 1992, s.116-117.

Rüştü Aras Moskova'ya resmi bir ziyarette bulunur. Görüşmeler sırasında Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikalarıyla Ortadoğu'daki gelişmeler üzerinde durulur. Türk heyeti Moskova'da arzu edildiği kadar iyi karşılanmaz ve dönemin Sovyet lideri Stalin tarafından da kabul edilmez. Görüldüğü üzere Montrö sonrası iki ülke ilişkileri artık eskisi kadar sıcak değildir.¹⁴⁷

Türkiye'yi kendi güvenlik bölgesi kapsamında gören SSCB, hedefine ulaşmak için Türkiye'deki komünist parti üyelerinin faaliyetlerini desteklemeye başlar. Buna karşılık Türk Hükümeti'nin komünist faaliyetlere karşı aldığı sert önlemler karşısında umduğunu bulamayan SSCB, bu sefer Türkiye'ye karşı başka yöntemlerle baskısını devam ettirmeye çalışır. Bu arada Türkiye, Montrö Konferansı ve yapılan sözleşme nedeniyle sarsılan Türk-Rus ilişkilerini belli bir aşamaya getirmek için bazı tavizler verme yoluna gider. Bu bağlamda Türkiye, SSCB ile dostluk ilişkilerini sürdürmek amacıyla Akdeniz'de İtalya yayılmasına karşı Türk-İngiliz-Fransız ittifakına SSCB'yi de dâhil etmek ister. Türkiye'nin bu çabası Ruslarla bozulan ilişkileri tekrar düzeltme amacına yöneliktir. Herşeye rağmen Türkiye'nin Batılı ülkelere yaklaşması politikasından Ruslar memnun kalmaz ve Çarlık Rusya'sından kalma yöntemlere başvurarak Rus isteklerini devamlı gündemde tutarlar. Bütün bu olup bitenler karşısında ve SSCB'nin istekleri ve baskılarına rağmen Türkiye, Batıdan gelen işbirliği önerilerine sıcak bakmayı devam eder.¹⁴⁸

3.6. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye - SSCB İlişkileri

Montrö Boğazlar Sözleşmesinin imzalanmasından itibaren İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye ile SSCB arasında bazı konularda zaman zaman gerginlikler ve tansiyonun yükselmesine neden olan gelişmeler yaşansa da, bu sorunların iki ülke arasındaki iyi ilişkileri bozacak derecede olmadığı görülür. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Sovyetlerin sürdürdüğü politika, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik mesafeli durmasına neden olur. 1939 yılına gelindiğinde Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın saldırgan politikalarına karşılık, İngiltere ve Fransa bir barış bloku kurmaya çalışır. Özellikle İtalya'nın Akdeniz bölgesindeki yayılmacı politikaları Türkiye'yi de rahatsız eder ve barış bloğunda yer almasına sebep olur. SSCB de söz konusu blokta yer almak için İngiltere ve Fransa ile Nisan 1939 tarihinde Moskova'da müzakereler yapar. Ancak müzakereler

¹⁴⁷ Oran, s. 322.

¹⁴⁸ Erkin, s. 119-121; Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 168-169; Yılmaz- Yakşı, s. 22.

neticesiz kalır. Bu arada SSCB'nin Almanya ile de müzakereler yürüttüğü görülür. Nitekim, 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya-SSCB arasında dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalanır.¹⁴⁹

SSCB'nin politik nedenlerle Almanya'ya yaklaştığını düşünen Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, daha önceden alt yapısı ve hazırlıkları devam eden bir antlaşma için bir heyetle Moskova'yı resmi ziyarette bulunur. Ancak Moskova'da Türkiye'ye yönelik yeni şartlar ileri sürülmesi nedeniyle Türkiye ile SSCB arasında daha önceden öngörülen anlaşma imzalanamaz. Bu olay, Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir kırılma noktası olarak görülür. O tarihe kadar Türkiye'nin, dış politikada attığı her adımda Sovyetler Birliği'ni dikkate alması ve mümkün olduğu kadar SSCB'nin tepkisini çekecek hareketlerden kaçınması, SSCB tarafında kendi isteklerini Türkiye'ye her zaman kabul ettirebilecekleri düşüncesini hâkim kılar. Ancak durum pek de böyle olmadığı gibi Türk heyetinin Moskova ziyaretinden sonra Türk-Sovyet ilişkileri bir daha eski samimi ilişkiler seviyesine ulaşamaz.¹⁵⁰

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye, yayılmacı bir politika gütmeyeceği halde SSCB, Almanya ve İtalya'nın bu anlamdaki politikalarından endişe duyar.¹⁵¹

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye, Sovyet tehdidini doğrudan ve dolaylı olarak hissetmeye başlar. Ancak Alman-Sovyet münasebetlerinin bozulmaya başlaması üzerine Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumu yön değiştirir. Rusya, 13 Ağustos 1941 yılında Türkiye'ye İngiltere ile birlikte bir nota vererek Montrö Sözleşmesine tamamen bağlılığını ve Boğazlar üzerinde herhangi bir isteğinin olmadığını ilan eder.¹⁵² 1 Mart 1941 tarihinde Bulgaristan'ın Üçlü Pakta dâhil olması, Sovyetleri faaliyete geçirir. 25 Mart 1941 tarihinde Rusya Türkiye konusunda tekrar harekete geçerek 1925 yılındaki tarafsızlık ve saldırmazlık paktını gündeme getirir ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Almanya'ya karşı savaşa girilmesi durumunda Sovyetler Birliği'nin tarafsız kalarak müdahale etmeyeceği güvencesini verir. Balkanların Almanya tarafından ilhak edileceğini gören Sovyet Rusya, Türkiye'nin Almanya'ya karşı koymasının kendileri için önemli olduğunu görür ve 1939 tarihinde Türk

¹⁴⁹ Ömer Erden "II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlarla İlgili Talepleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, C. 7 S. 34, s. 256-268.

¹⁵⁰ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, (TTK), Ankara, 1991, s. 213-214.

¹⁵¹ Süleyman Kocabaş, "Türkiye'nin İkinci Dünya Harbi Politikası", *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara, 1998, s. 120.

¹⁵² Rıfki Salim Burçak, "İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi", *AÜSBFD*, C. II/1, Ankara, 1997, s. 191-204

dışişleri bakanı Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinin olumsuz hatıralarını silme konusunda da girişimlerde bulunur.¹⁵³

Ancak II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yönelik siyasi tutumunun tekrar değiştiği görülür. *Yalta Konferansında* Stalin, Montreux Sözleşmesinin artık eskimiş olduğunu, sözleşme maddelerinin değişmesi gerektiğini, bu sözleşmeye göre Japon İmparatorluğu'nun Boğazlarda SSCB'den daha büyük bir role sahip olduğunu ve bu nedenle söz konusu sözleşmeye itirazlarının bulunduğunu belirtir. Amerika ve İngiltere, Boğazlardan geçiş konusunda Rusya'ya daha geniş bir geçiş serbestliği tanınmasına sıcak bakarlar. Konferans'ta konunun Londra'da toplanacak olan Dışişleri Bakanları toplantısında ele alınmasına ve durumdan Türkiye'nin de haberdar edilmesine karar verilir, ancak *Londra Konferansı*'nda bu konuda bir görüşme gerçekleşmez.¹⁵⁴

İkinci Dünya Savaşı sonrası *Potsdam Konferansı* sırasında SSCB'nin Türkiye üzerindeki tehdidi açıkça belirmeye başlar. Böylece Türkiye, Montrö'nün tekrar görüşülmesi kararlılığında olan Sovyetlerle karşı karşıya kalır. Bu dönem Türkiye Cumhuriyeti açısından gerçekten zor bir dönemdir. O dönemde SSCB'ye karşı Türkiye'yi destekleyen tek güç İngiltere olur. 19 Ekim 1939'da imzalanan İttifak Antlaşması çerçevesinde hareket eden İngiltere, *Tahran Konferansı* sonrasında düzenlenen Kahire görüşmelerinde Stalin'in Ankara'ya ve Boğazlara yönelik planları ile ilgili niyetleri hakkında Türkiye'ye bilgi vermez. Ancak İngilizler, SSCB'nin Akdeniz'e inmesini arzulamadıklarından Sovyetler Birliği'nin niyetleri konusunda Ankara'yı zaman zaman bilgilendirir. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği, Kafkaslar ve Balkanlar'da genişleyerek Kızıl Ordu'nun Bulgaristan'a kadar uzanmasıyla Türkiye'yi kuzeyden çevrelemiş olur. Herşeye rağmen SSCB'nin bu yeni yayılcı politikasının gerçekleşmesi ve Akdeniz'e her istediğinde ulaşabilmesi Türk Boğazlarından kolaylıkla geçmesine bağlıdır.¹⁵⁵

II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan gelişmeler Türkiye-SSCB ilişkilerini zor bir sürece sokar. Artık savaşın bittiği sıralarda (19 Mart 1945 tarihinde) Türkiye Büyükelçisi Rauf Selim Sarper'i SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, makamına çağırarak bir nota verir ve 1925 Antlaşmasının süresinin uzatılmayacağını ifade eder. Yeni bir ittifak anlaşması yapmadan önce, aradaki bazı pürüzlü sorunların çözülmesi gerektiğini söyleyerek bunları

¹⁵³ Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, (Tisa Matbaası), Ankara, 1984, s. 409-410.

¹⁵⁴ Armaoğlu, s. 414-415; Erden, C. 7/34, s. 256-268.

¹⁵⁵ İsmail Köse, "Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarıyla İlgili Talepleri:1945-1946 Notaları", *AÜSBFD*, C. 74/4, Ankara, 2019, s. 1125 – 1148.

tek tek Türk Büyükelçisi ile paylaşır. SSCB, 1925 Antlaşmasının sonlandırma kararını Türk hükümetine bildirir ve artık savaş sonrası şartların değiştiğini vurgulayarak Türkiye ile oluşan şartlar doğrultusunda yeni bir anlaşma gerçekleştirmeye hazır olduklarını açıklar. Bu dönemde Türkiye'yi de endişelendiren konu da budur. Zira SSCB'nin niyeti bu antlaşma bahanesiyle Boğazlar konusunu tekrar gündeme getirip etkisini arttırma istemesidir. Bu sefer SSCB'nin durumu 1939 tarihindeki durumunda daha güçlüdür.¹⁵⁶

Sovyetlerin verdiği notayı Türk Hükümeti 4 Nisan'da cevaplar ve yenilenmesi durumunda öne sürülecek koşulları sorar. SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, 7 Haziran 1945 tarihinde Büyükelçi Sarper'i Dışişlerine davet ederek SSCB'nin istediği koşulları açıklar. Bu konuşmada Molotov, önce Boğazları gündeme getirir ve "*Boğazlar 200 milyon kişiyi yalnız Türkiye'nin iradesine bırakıyor*" ifadelerini kullanır. Büyükelçi Sarper'in buna cevabı şu şekildedir: "*Bundan kastınız Boğazlarda üs ise, söz konusu olamaz!*". Konuşmasına devam eden Molotov, "*Montreux eskimiştir, değişmesi gerekir*". Sarper bunun uluslararası bir konu olduğunu ve diğer imzacı devletlere danışılması gerektiğini ifade eder.

Boğazlar meselesinde kararlı tutumuna hazırlıklı olan Molotov, taktik değiştirerek "*1921 haksızlığının tamiri*" den söz eder. O dönemde SSCB'nin zayıf olduğunu öne sürer ve 16 Mart 1921 tarihindeki Türk-Sovyet antlaşmasıyla gerçekleşen sınırlardaki değişiklikleri gündeme getirir. Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye verilmesini ister. Büyükelçi Sarper'in cevabı şu şekilde olur: "*1921 antlaşması Sovyetlere zorla kabul ettirilmiş bir anlaşma değildir. Tamiri lazım gelen haksızlıklara gelince, bunları aramak için hiç bir müsbet neticeye varmadan memleketimiz arasındaki tarihi ilişkiler gerilere doğru araştırılabilir; kaldı ki 1921 antlaşması ile meydana gelen vaziyeti ben bir haksızlık olarak değil, bir haksızlığın tamiri olarak görüyorum; bu haksızlığı bizzat Lenin müşahade ve tamir ettirmiştir*". Konuşmasına şu şekilde devam eder: "*...SSCB'nin ne araziye ne de bir kaç bin nüfusa ihtiyacı vardır. Evvela Türkiye'de hiç bir hükümet böyle bir teklifi Türk kamuoyuna izah edemez. Zaten olacak iş de değildir*" diyerek altını çizer. Sarper'in "*zaten bir haksızlık tamiri idi*"¹⁵⁷ derken kastettiği, 1918 Brest-Litovsk antlaşmasının Osmanlı'ya bıraktığı Kars ve Ardahan sancağı 1921 tarihinde Ankara Hükümetine verilmiş olmasıydı. Büyükelçi bu gelişmeyi Ankara'ya ilettiği raporunda, "*Sovyetler görüşmeleri kesmeyecekler*

¹⁵⁶ Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler/Sovyet İstekleri ve Değerlendirmesi", Ed: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, (İletişim yay.), C. I, Ankara, 2001, s. 501-502.

¹⁵⁷ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s.284.

düşüncesindeyim. Arazi konusunda ısrar etmeyecekler. Bunu pazarlık konusu olarak ileri sürdüler"¹⁵⁸ ifadelerini kullanır.

SSCB, Boğazlar konusunda Türkiye üzerindeki baskıyı devam ettirmek için arazi isteklerini kamuoyunun gündeminde tutmaya devam eder. ABD'de, Ermeni örgütleri vasıtasıyla Türkiye vatandaşı Ermenilerin Rusya'ya gitmek istediği propagandası yapılır. Propagandanın hedefi, yer değiştiren Ermenilerin yerleşimi için Kars'ın SSCB'ye iadesine destek verme taktiği uygulanmaya çalışılır. ABD'deki propagandayı destekleyerek 1945 yılı sonunda Türkiye'deki Ermenileri kışkırtmak ve ABD'deki lobilerin desteğini alabilmek için Moskova tarafından Türkiye vatandaşı Ermenilere SSCB vatandaşlığı önerisinde bulunulur. Memleket değiştirmek isteyen Ermenilerin mallarını satarak veya kendileriyle birlikte götürerek SSCB'ye gitmelerine izin verilir. Buna karşın 60.000 Ermeni asıllı vatandaştan sadece 100 kişi SSCB'ye gittiği ve vatandaşlık aldığı görülür.¹⁵⁹

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, SSCB'nin kurulmasından bu yana Türk-Sovyet ilişkilerindeki ilk ciddi kriz 1945 tarihinde ve sonrasında vuku bulan anlaşmazlıktır. Bu anlaşmazlık gerek Türkiye gerekse SSCB açısından çok sayıda olumsuzluğu beraberinde getirir. İki ülke tarafından karşılıklı olarak verilen notalardan anlaşılacağı gibi II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan SSCB'nin boğazlar üzerindeki bu ısrarcı yaklaşımı geçmişteki tutumunu hala devam ettirdiğini gösterir.

SSCB tarafından verilen notalar dört ana noktaya vurgu yapıyordu: 1. Postdam Konferansında alınan kararlar; 2. Türkiye Cumhuriyeti'nin II. Dünya Savaşı esnasında yükümlüklerini yerine getirmemesi; 3. Hâlihazırda Boğazlar rejiminin yetersizliği; 4. Yeni bir rejim için teklifler.¹⁶⁰ Buna karşılık Türkiye'nin notaları da bu noktalara cevap vermek şeklinde olur.

II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin Türkiye üzerindeki hedefleri devam eder. Bu dönemdeki SSCB'nin hedef ve niyetleri Türkiye Cumhuriyeti için tehdit oluşturur. Onlara göre, SSCB'nin Akdeniz ve Ortadoğu'ya doğru yayılmasında Türkiye ciddi bir engel oluşturmaktadır. İki devlette de gerçekleşen rejim değişikliği, ideolojik farklar ve SSCB'nin Türkiye'ye yönelik bir ideolojik savaş sürdürmesi rekabeti yoğunlaştırır; SSCB'nin Türkiye'den toprak talep etmesine bağlı olarak SSCB tehdidinde karşılık Türkiye, yeterli

¹⁵⁸ Erel Tellal, s. 502.

¹⁵⁹ Köse, s. 1128.

¹⁶⁰ Erel Tellal, s. 502.

askerî bir güce sahip olmak, SSCB'yi engellemek ve muhtemel bir Sovyet saldırısı karşısında yardım alabilmek için bazı ittifak arayışları çabasına girmek zorunda kalır.¹⁶¹

Boğazlar üzerindeki karşılıklı nota değişimi devam ederken 12 Mart 1947 tarihinde ilan edilen Truman Doktrini ve bu doktrin kapsamında gerçekleştirilen ABD yardımı Türkiye'yi ABD'ye yakınlaştırır. 1948 yılında SSCB'nin yayılma politikası hedefleri doğrultusunda Doğu Avrupa'da kontrolü sağlaması, Türkiye'nin de Marshall planına dâhil edilmesinin asıl nedeni olur.¹⁶²

3.7. Soğuk Savaş Dönemi Türk - Sovyet İlişkileri

1950-1960 yılları arası uluslararası arenada önemli dönüm noktası olarak bilinir. Söz konusu yıllarda İkinci Dünya savaşı sonrası başlayan Soğuk Savaş'ın yerleşik bir yapıya dönüştüğü ve zemini sağlamlaşmaya başlayan kutupların kendi aralarında vuku bulan mücadelenin belli sınırlar çerçevesinde yürütülerek yoğun bir rekabete sahne olduğu görülür. Bu yıllar SSCB ile Türkiye ilişkilerinde üçüncü dönüm noktası olarak adlandırılır. Yine bu yıllar, Türkiye açısından iç ve dış politikada değişim ve dönüşüm yılları olarak tanımlanabilir. Türkiye'de iç politikada 1945 yılından itibaren çok partili sisteme geçiş süreci başlar. 1946 yılında ilk defa iki partili seçimler gerçekleştirilir. 1950 yılında ise, çok partili seçimler dönemine girilir.¹⁶³

Türkiye'de 1950 yılında yapılan seçimler sonrası yönetime gelen Demokratik Parti iktidarı, yönetimde kaldığı 10 sene boyunca yeni oluşan iki kutuplu dünya düzeni ve Soğuk Savaş sırasında güvenlik arayışı içerisine girer. 1950'lerin başından itibaren yoğunlaşan Sovyet Rusya'nın tehdidine karşı Batı blokunun bir üyesi olma yolunda bir takım adımlar atar. Örneğin, NATO'ya üye olmayı hedefler. Bu hedefi gerçekleştirmek amacıyla Türkiye, Kore Savaşına ciddi ölçüde askeri kuvvet göndererek katkı sağlar. Türkiye'nin bu adımı 1952 yılında NATO'ya tam üye olmasında son derece etkili olur.¹⁶⁴ Kore Savaşı sonrası SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkiler daha da kötüleşmeye başlar. Sovyetlerin kontrolünde

¹⁶¹ Yılmaz-Yakşı, s. 28-29.

¹⁶² Ed: Baskın Oran; Erel Tellal, s. 506; Çağrı Erhan, s. 539-541.

¹⁶³ Ed: Çakmak, İlter Turan, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, (Platin yay.), Ankara, 2008, s. 419.

¹⁶⁴ Çakmak, s. 427

olan Bulgaristan 10 Ağustos 1950'de¹⁶⁵ Türkiye'ye bir nota göndererek sayıları 250 bini bulan Müslüman Türkün üç ay içinde Bulgaristan'dan sınır dışı edileceğini açıklar.¹⁶⁶

1950-1960 yıllarında Türkiye dış politikasını ve güvenlik stratejilerini NATO'nun "Çevreleme Politikası" kapsamında yürütmeye çalışır. Türkiye'nin NATO'ya girişi ve Türkiye önderliğinde bir Ortadoğu komutanlığının tesis edilmesi düşüncesinden en çok Sovyet Rusya endişelenir. Türkiye'nin NATO'ya tam üyelik sürecinde SSCB, 3 Kasım 1951'de Türkiye'ye bir nota vererek, bu kuruluşun saldırgan bir amaç taşıdığını ve halen Hitlerin yetiştirdiği subayların kontrolü altında olan Almanya'nın da bu kuruluşa dâhil olmasından endişe duyduğunu vurgular. Bu notaya yanıt olarak, Türkiye Dışişleri Bakanı, SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi Aleksandr Lavrişev'e verdiği cevapta Kuzey Atlantik Antlaşması'nın agresif karakter taşımadığını belirtir. Bu arada SSCB, başta ABD olmak üzere İngiltere, Fransa ve Türkiye'ye birer nota daha verir. Takip eden süreçte NATO Bakanlar Kurulu Konseyi Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmalarına karar verir, TBMM de, 18 Şubat 1952'de Kuzey Atlantik Antlaşması onaylanır ve Türkiye resmen NATO üyesi olmuş olur. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bu askeri birliğe girişinden rahatsız olduğunu belirtir.¹⁶⁷

Olaylar bu şekilde gelişirken 5 Mart 1953 tarihinde Stalin vefat eder. Dünyanın farklı ülkelerinden Sovyetler Birliği'ne başsağlığı taziyeleri iletilir. Türkiye de taziye mesajlarını Celal Bayar aracılığıyla, SSCB Yüksek Komiserliği Temsilcisi Nikolay Şvernik'e iletir. Stalin'in ölümünden sonra şüphesiz SSCB tarihinde çok önemli bir iktidar dönemi başladığını belirtmek gerekir. Zira yeni dönemde Sovyet Rusya, Türkiye ile ilişkilerinde daha önce yapmış olduğu yanlışlıkları onarmak ve yeni adımlar atmak yoluna gider. Yeni yönetimde Stalin yanlılarının yanı sıra, daha önce onunla ihtilafa düşenlere de yer verilir. Bu

¹⁶⁵ Erol Mütercimler-Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar, Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, (Alfa yay.), İstanbul, 2004, s.104-105.

¹⁶⁶ Bulgaristan İkinci Dünya Savaşı'na Almanya safında katılır ve savaşı kaybeder. Savaşın galiplerinden olan Sovyetler Birliği, Bulgaristan'ı etkisi altına alır ve kendisine yakın bir sosyalist iktidar oluşturma yoluna gider. Vatan Cephesi iktidarı iç ve dış politikada "Sovyet Modelini" tercih eder. Başta Müslüman Türkler olmak üzere ülkesindeki azınlıklara baskı, zulüm ve göç ettirme politikaları uygular. Stalin'in direktifi doğrultusunda Bulgaristan'ın Türkiye sınırında yaşayan Türkler iç kesimlere sürgün edilir, buna karşı direnenler ise 1950-1951 Göçü ile Türkiye'ye gönderilir. Bulgaristan hükümeti ülkede kalan Türkler üzerinde Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosunun aldığı gizli kararlar çerçevesinde asimilasyon politikası uygulamaya başlar ve bunu devam ettirerek "tek milletli sosyalist bir toplum" oluşturmak ister. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: İbrahim Kamil, "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 2, Edirne, Aralık, 2016, s. 31-65.

¹⁶⁷ Vefa Kurban, "1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies* XIV/28 İzmir, Bahar, 2014, s. 253-282.

değişim, SSCB politikasının Stalin'in yürüttüğü politikanın devam ettirilmeyeceğinin ilk göstergesiydi. Sovyetlerin Stalin'in ölümünden sonra attığı adımlar ve 30 Mayıs 1953 tarihinde yaptığı bir duyuruyla daha önceki iktidarın Türkiye'ye verdiği notalardaki görüşlerin iptal edilmesi hamlesi, adeta Türkiye'den bir anlamda özür dilemek mahiyetindedir. Zira Sovyet Rusya, Boğazlar konusunda hak iddialarından vazgeçildiğini resmen ifade eder. Böylece SSCB yönetimi bu çabalarla Türkiye'nin güvenini yeniden kazanma yoluna gider. SSCB'nin attığı bu adımlar karşısında Türkiye'nin ılımlı ve yumuşak mesajlar vermesi neticesinde SSCB, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi isteğinden vazgeçer. İki ülke arasındaki ilişkilerdeki yumuşama havası, özel günlerde karşılıklı olarak tebrik telgraflarının iletilmesi şeklinde devam eder.¹⁶⁸

Nihayet 30 Mayıs 1953 tarihi, iki ülke arasındaki ilişkilerin "*normalleştiği*" bir dönemin başlangıcı olarak bilinir. SSCB ilk defa bu tarihte iki ülke ilişkilerinin normale dönmesi için olumlu adımlar atar. Fakat SSCB'nin yakınlaşma politikasına karşılık Türkiye, artık NATO'da üye olması sebebiyle her konuda olmasa bile bazı konularda NATO ile birlikte blok politika izlemek durumunda kalır. Bu nedenle süreç içerisinde iki ülke arasındaki ilişkilerde bazı sorunlar çıkar.¹⁶⁹ Burada şunu da belirtmek gerekir ki, NATO kurulması ve Türkiye'ye kadar genişlemesi Sovyetleri son derece rahatsız ettiği için 14 Mayıs 1955 tarihinde NATO'ya karşılık Varşova Paktı adıyla Sovyet Rusya önderliğinde askeri birlik antlaşması imzalanır.

Türkiye'nin farklı bölgelerinde NATO kapsamında tesis edilen askeri üsler ve gerçekleştirilen askeri tatbikatlar zaman zaman Sovyetlerin tepkisine yol açar. SSCB rahatsızlıklarını değişik tarihlerde verdiği notalarla bildirir. Örneğin, 4 Şubat 1956 tarihinde ABD ve Türkiye'ye ayrı ayrı nota verir. Notada, ABD askeri üstlerinden gönderilen balonlarla gizli haber alma iletişiminde bulunduğu iddia edilir. Türkiye, notaya yanıt olarak, gerçekleştirilen faaliyetin meteorolojik araştırmalar olduğunu ve SSCB'nin güvenliğini tehdit edecek herhangi bir şeyin olmadığını savunur. Burada Türkiye'nin Sovyetlere verdiği cevap NATO'nun genel görüşüdür.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Vefa, s. 253-282; Ayrıca bkz: Suat Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, (Türkiye İş Bankası Kültür yay.), Ankara, 1992, s. 354; Selma Yel, *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)*, (Atatürk Araştırma Merkezi), Ankara, 2009, s. 184-185; Oran, Türk Dış Politikası, s. 509-510.

¹⁶⁹ Oran, s. 514.

¹⁷⁰ Oran, s. 514;

1957 yılında Ortadoğu'da çıkan Süveyş Krizi¹⁷¹neticesinde Mısır ve diğer bazı Arap ülkelerinin SSCB'ye kurtarıcı gözüyle bakmaları başta ABD olmak üzere Türkiye'yi rahatsız eder. Batı'nın Ortadoğu'da üstünlük ve saygınlığının kaybı, bölgede büyük bir boşluğun ortaya çıkmasına neden olurken bu boşluk SSCB tarafından doldurulmaya çalışılır. Sovyetler Birliği o dönemin algısıyla Arap kurtarıcısı olarak görülür. Burada SSCB'nin Süveyş kanalı krizine müdahalesinde ekonomik ve ticari nedenler aranmamalıdır. Sovyetlerin amacı, Süveyş kanalının kontrolündeki etkisini arttırarak Batı için son derece önemli olan bu bölgede siyasi açıdan hâkimiyet kurarak Batı'ya ciddi bir şekilde darbe indirmektir.¹⁷² 1956 yılında Süveyş krizi nedeniyle yaşanan olaylar, Arap dünyasında bir yandan Batı aleyhtarlığı düşüncesini yükselttiği gibi, sol akımların da (komünizm) etkisini arttırır. 1957 yılının başından itibaren Suriye'nin aşamalı olarak sola kayması ülkede komünistlerin faaliyetlerinin artmasına neden olur. 6 Ağustos 1957 tarihinde Suriye krizi patlak verir. SSCB ile Suriye arasındaki anlaşmaya göre SSCB, Suriye'ye 500 milyon dolarlık ekonomik ve askeri teçhizat yardımı yapacaktır. Yapılan bu yardımlar, Lazkiye'de yeni havalimanı inşası ile Suriye genelinde karayolları ve demiryolları yapımı gibi çeşitli projelerde kullanılacaktır. Ayrıca Suriye'nin silahlandırılması da bu yardım kapsamındadır. Bu gelişmeler, bölge ülkeleri olan Türkiye, Irak, Lübnan, Ürdün ve İsrail'de büyük yankı uyandırır. SSCB kendisinin Ortadoğu'ya ulaşması için Suriye'yi bir köprü olarak kullanma isteği ve yolda attığı adımlar, Suriye'nin bir "Moskova uydusu" haline geleceğinin bir göstergesiydi. Böylece Ruslar Çarlık Rusya döneminden beri Ortadoğu'ya ve Akdeniz'e inme hedeflerini gerçekleştirme yönünde Suriye üzerinden önemli bir adım atmış olurlar.¹⁷³

¹⁷¹ 1952 yılında Mısır'da ülke yönetimine askeri bir darbe ile el koyan subaylar arasında yer alan Cemal Abdül Nasır, kısa süre sonra ülkenin başına geçer. Nasır, ülke yönetimini üstlenir üstlenmez kendi ilkelerini uygulama çabası içerisine girer. Nasır'ın hedefleri arasında Mısır'ın Arap ülkeleri içerisinde başlıca güç olması vardır. Hedeflerini gerçekleştirme yönünde attığı ilk adımlardan biri de (1956 Temmuz'unda) ülkede faaliyet gösteren İngiltere ve Fransa kaynaklı Süveyş Kanalı şirketlerinin faaliyetlerinin yeni Mısır hükümeti tarafından belirlenmesi kararı alınır. Bu karar, "Süveyş Bunalımı" adıyla bilinen bir dizi gelişmeyi de başlatmış olur. Mısır'ın millileşme yönündeki kararına şiddetle karşı çıkan İngiltere ve Fransa İsrail ile de gizli görüşmeler yaparak kanal bölgesine askeri bir harekât organize ederler. Soğuk Savaş'ın iki süper gücü konumunda olan ABD ve SSCB bu askeri harekâta karşı çıkar. Bunun sonucunda İngiltere ve Fransa bölgedeki askeri faaliyetlerini durdurmak zorunda kalır. O dönemdeki bu gelişmeler Mısır'ın Arap dünyasında ön plana çıkmasına neden olur. Aynı zamanda Ortadoğu'da da ABD ve Sovyetler Birliği'nin etkisi ve gücü hiç olmadığı ölçüde yükselir. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Bürkan Serbest, "Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek, 2017, C. 6/4, s. 689-711.

¹⁷² Armaoğlu, s. 502; Sabit Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 35-36, Ankara, Mayıs-Kasım, 2005, s. 313-332

¹⁷³ Armaoğlu, s. 510-515; Mehmet Sait Dilek, "Rusya Federasyonu-Suriye İlişkilerinin Temelleri", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.16/2, Kastamonu, 2017, s. 61/58-82

SSCB, Suriye konusundaki tutumunu Orta Doğu ve Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik izlediği politika çerçevesinde belirler. Kriz zirve noktasında iken, 9 Ekim 1957'de SSCB lideri Kruşçev, New York Times gazetesine verdiği demeçte, *“Türkiye çok zayıftır. Harb halinde bir gün bile dayanamaz. Harb patlarsa biz, Türkiye’ye yakınız, fakat siz, Amerikalılar uzaktasınız. Toplar, ateş başlayınca roketler de uçmaya başlayabilir. O zaman bu hususta düşünmek için dahi geç kalınmış olur.”* cümlelerini kullanarak Türkiye üzerinden NATO’ya dolaylı mesaj verir. Söz konusu cümleler, ilk bakışta Türkiye’yi tehdit gibi görünse de bu sözlerin kime söylendiği dikkate alındığında, Türkiye’yi tehdit etmekten ziyade, ABD’ye yönelik politikalarının bir daha gözden geçirilmesi için bir bilgilendirme niteliğini taşır.¹⁷⁴

Suriye krizinden sonra 1958 yılında Lübnan’da çıkan iç savaşlar ve aynı yıl Irak’ta meydana gelen darbe dolayısıyla Sovyetlerin bu bölgelerle yakından ilgilenmesi, Türkiye’nin endişelenmesine ve Batı’ya daha çok yakınlaşmasına neden olur. Sovyetlerin Türkiye’nin güneyine yayılması, Türkiye açısından güvenlik endişelerini doğurduğu gibi ABD’yi de harekete geçirir. 1958 yılının sonuna doğru ABD Türkiye’ye askeri füze üsleri inşa etmeye başlar. Bu gelişmeler de SSCB’nin tepkisini çeker ve yeniden Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmasına neden olur.¹⁷⁵

1960 yılında Sovyetlerin uzaya ilk uyduyu göndermesiyle ABD, Sovyetleri yakın markaja alma gerekliliği duyar. Bu yüzden U-2 uçaklarıyla İngiltere, Almanya, Japonya ve Türkiye üslerini kullanarak istihbarat çalışmaları yapar. 1 Mayıs 1960 yılında Adana’dan kalkan bir U-2 uçağı, Sovyet radarlarına yakalanır ve düşürülür. Sağ olarak kurtulan pilotun itirafları olayın ayrıntılarını ortaya çıkarır. Olay, Türkiye’nin Sovyetlerle olan ilişkilerinde tansiyonun yükselmesine neden olsa da Türkiye, söz konusu uçağın Adana’dan kalkmasına rağmen, SSCB sınırına Pakistan üzerinden girmesi nedeniyle yükümlülüğe sahip olamayacağını bildiren bir açıklama yapar.¹⁷⁶

1960 yılına gelindiğinde Türkiye Başbakanı’nın SSCB’yi ziyareti gündeme gelir. Başbakan Adnan Menderes’in 15 Temmuz günü yapılması düşünülen resmi Moskova ziyareti 11 Nisan günü netleşir ve ertesi gün basına yansır. Menderes’in ziyaretine karşılık daha sonraki tarihte SSCB lideri Kruşçev’in de Türkiye’yi iade ziyaretinde bulunacağı

¹⁷⁴ Mehmet Gönübol, A. Halük Ülman, A. Suat Bilge, Duygu Sezer, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, C.I , Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 316-317; Oran, s. 515.

¹⁷⁵ Armaoğlu, s. 510-515.

¹⁷⁶ Armaoğlu, s. 601-602.

bildirilir. Liderler düzeyinde yapılacak bu ziyaretin Türk dış politikasında ve iki ülke ilişkilerinde dönüm noktası olabileceği şeklinde yorumlar yapılır.¹⁷⁷ Türkiye ziyaret sırasında, Türk milli güvenliği, siyasal ilişkiler ve silahsızlanma gibi konularda NATO ve CENTO kapsamında politika yürüteceğini, füzelerle ilgili konuların görüşülmeyeceğini ve CENTO üyesi ülkeleri ilgilendirecek konuların tartışılmayacağını SSCB hükümetine ileterek bunu kabul ettirmesine rağmen, başta ABD olmak üzere NATO ülkeleri bu ziyarete sıcak bakmaz. Nitekim bu ziyareti Menderes gerçekleştiremeyecektir.

1960'lı yıllardan itibaren SSCB, Batı Blokuna olan tutumunda bazı değişikliklere gidilerek barış ve huzur içinde bir arada yaşama politikası sürdürmeye başlar. Türkiye ise çok taraflı bir dış politika yürütmeye devam eder. Özellikle 1965'ten sonra iki ülke arasında üst düzey karşılıklı ziyaretler olduğu görülür. Bu dönemde Türk-Sovyet ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izler. 1979 yılında Sovyet ordusunun Afganistan'a girmesine kadar iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli olay Kıbrıs meselesi olmuştur. Bu dönemde SSCB'den ziyade yakın komşu olan Yunanistan, Ankara tarafından bir tehdit olarak görülür. Türkiye'nin tehdit algısı, pozisyonun değişiminde ve Türk-Sovyet ilişkilerinde buzların erimesinde Kıbrıs meselesi önemli rol oynar. O dönemde Kıbrıs'ta yürütülen enosis politikasına Türkiye'nin yanı sıra SSCB de karşıdır. Bu konuda her iki ülke de hemfikirdir. SSCB, muhtemel Kıbrıs Yunanistan ile birleşmesinde, Doğu Akdeniz bölgesinde NATO/ABD'nin söz sahibi olma ihtimalinden endişe duyar. Bu nedenle SSCB, ABD'nin Doğu Akdeniz'de etkisini arttıracak herhangi bir adımı dikkatle izler. Gerek Türkiye gerekse SSCB, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi durumunda Akdeniz bölgesindeki uluslararası denge Yunanistan ve ABD lehinde gelişeceği düşüncesindedirler. Bu olup biten gelişmelerin seyrinin değiştirilmesi nedeniyle SSCB ve NATO üyesi olan Türkiye, Kıbrıs'ın bağımsız olmasını destekler ve iki toplumun eşit haklarını vurgular.¹⁷⁸

Öte yandan Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Kıbrıs'ta etkisini arttırarak burada muhtemel yeni bir Türk devletinin kurulması ve bölgede Türkiye'nin daha aktif hale gelmesine de karşıdır. Görüldüğü üzere bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı normal bir seyir izlerken 1967 yılında dönemin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, 1969 yılında ise Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay SSCB'ye üst düzey resmi ziyaretlerde bulunarak

¹⁷⁷ Oran, s. 520.

¹⁷⁸ Burçin Canar, "SSCB-Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu (1964-1979)", *ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar* / S. 8, Kasım, 2018, s. 223-246; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, (İmge Kitabevi yay.), Ankara, 2002, s. 445-446.

Türk-Sovyet ilişkilerinin sosyo-ekonomik gelişmelere dayalı bir politika izlemesi yolunda katkı sağlamaya çalışırlar.¹⁷⁹

1970’li yıllara gelindiğinde Türk-Sovyet ilişkilerindeki kısmi iyimser hava sona ermeye başlar ve ilişkilerdeki sıcaklık yerini gerginliğin ve soğukluğun ağır bastığı bir döneme bırakır. 1968’de Türkiye’de başlayan sol hareketlerin yoğunlaşması yüzünden Türk-Sovyet münasebetlerinde bir durgunluk yaşanır. 1970’li yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerin bozulmasının asıl nedeni, Türkiye’nin 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs barış harekâtına SSCB’nin tepki göstermesi ve 23 Ağustos 1974 Deklarasyonu ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kıbrıs’tan çıkmasını istemesi, Garanti antlaşmasını geçersiz olarak kabul etmesi ve Kıbrıs sorununun uluslararası bir konferansta gündeme getirilmesini istemesi gibi görüş ayrılıklarıdır. Türk askerlerinin adanın üçte birini kontrol altına almış olması, tabiiyle SSCB’nin hoşlanacağı bir durum değildir. Bundan dolayı 1974 yılındaki Kıbrıs krizinde SSCB Türkiye’nin karşısına çıkan ülkeler arasında yer alır. Bu arada Yunanistan’ın NATO’dan çıkması Sovyet yönetimini sevindirir ve hızlı hamlelerle Yunanistan’a yanaşmaya başlayan SSCB, Türkiye’yi hedef alan hareketleri desteklemeye başlar. Ayrıca Şubat 1975 ile Eylül 1978 yılları arasında Türkiye’ye karşı ABD tarafından uygulanan silah ambargosu nedeniyle Türk-ABD ve NATO ilişkilerinin bozulması, SSCB’yi rahatlatır. Fakat Türk-Sovyet ilişkilerinin yeniden aktif hale gelmesi arzu edildiği düzeyde gerçekleşmez. Bunun nedeni, Türkiye’de faaliyet gösteren SSCB destekli Marksist ve komünist kuruluş ve grupların çok geçmeden iki ülke arasında iç ve dış güvenlik sorunu olarak algılanmaya başlanmasıdır. Amerikan Kongresi 1978 yılında Türkiye’ye uygulanan silah yaptırımlarını kaldırma kararı verdiği zaman, bu karara en çok üzülen Yunanistan ve daha sonra SSCB olur. SSCB, Türkiye’nin yeni nesil silahlarla yapılanmasını ve Türk-Amerikan ilişkilerinin düzelmesini istemez. Türkiye’de 12 Eylül 1980 hareketi olduğunda, Türkiye’yi, 12 Eylül 1980 Askeri darbesine götüren süreçte Sovyet Rusya’nın Türkiye’de destek verdikleri silahlı kuruluş ve grupların önemli etkileri olduğu kaydedilir. 1980 yılında ABD’de başkan olan Reagan döneminde Türk-Amerikan ilişkilerin düzelmesi yönünde önemli adımlar atılması SSCB’yi rahatsız eder. Türkiye’de darbe ile başa gelen ihtilal hükümeti, SSCB’den ziyade yönünü tekrar Batıya çevirir ve Batı ile ilişkilerini kuvvetlendirmeye başlar.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Armaoğlu, s. 831; İlyas Topsakal, “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. III/2, Sonbahar, İstanbul, 2016, s. 33-53.

¹⁸⁰ Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, s. 831-832; Topsakal, s. 48-49; Oran, s. 778-789; Çakmak, s. 630-634.

1975 yılında ABD tarafından Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu nedeniyle yaşanan ekonomik krizler Türk-Sovyet ilişkilerinde yakınlaşmayı beraberinde getirir ve 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'a silahlı müdahalede bulunması ikili ilişkilere darbe vurur.¹⁸¹

12 Eylül 1980 askeri darbesinin takip eden süreçte, Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetimini eline alan askeri hükümet ve sonrası başa geçen Turgut Özal hükümeti SSCB ile ilişkilerde pozitif anlamla önemli adımlar atar. Bu dönemden itibaren, iki ülke ilişkilerindeki hareketlilik farklı alanlarda ivme kazanır. İlişkilerde özellikle ekonomi ön plana çıkar. Söz konusu ekonomik ve ticari alandaki gelişmeler, SSCB'nin dağılmasına kadar devam eder.¹⁸²

Türkiye'de 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbeyi takip eden yıllarda Batı ile ilişkilerin aksine Türkiye-SSCB ilişkilerinin iyileşmeye doğru gittiği görülür. Zira gerek Türkiye'de gerekse SSCB de Batı'nın etkisiyle ekonomideki serbestleşme yolundaki değişimin Türkiye'de 1980'lerde Turgut Özal önderliğinde serbest ekonomiye geçiş politikalarına benzer şekilde SSCB'de de Gorbaçov liderliğinde "*perestroyka ve glasnost*" olarak adlandırılan siyasi-ekonomik politikalar uygulanmaya başlar.¹⁸³

Türkiye, SSCB ile iktisadi münasebetlerinde SSCB'den hem düşük faizle kredi temin eder, hem de teknoloji ve sanayi ürünleri ile kendi endüstriyel zemini kurmayı başarır. İki ülke arasındaki ilişkilerde atılan diğer önemli bir adım ise, Türkiye, kendi gelişmesinde etkili olabilecek gerekli petrol tesisleri, elektrik santralleri ve hidroelektrik barajları için ihtiyaç duyduğu teknik alt yapıyı oluşturmak amacıyla 1984 yılında Sovyetler Birliği ile çeşitli anlaşmalar imzalar. Buna doğalgaz antlaşması da dâhildir. Sözü edilen antlaşma daha sonra Türk-Rus enerji işbirliği alanında "*Mavi Akım*" boru hattı projesine de zemin hazırlar.¹⁸⁴ Görülüyor ki Turgut Özal liderliğindeki bu yıllar, Türk-Sovyet ilişkilerinde pozitif anlamda önemli adımların atıldığı bir dönem olmuştur.

¹⁸¹ Musa Qasımlı, *SSCB Türkiye İlişkileri: Türkiye'de 1980 Darbesi'nden SSCB'nin Dağılmasına Kadar*, (Kaknüs yay.), İstanbul, 2012, s. 451.

¹⁸² Erkan Büyükkakıncı, "Türk-Rus İlişkilerinin Değerlendirilmesi: Güvenlik Sorunsalından Çok Boyutlu Derinliğe Geçiş", Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl sonra Rusya Federasyonu: Türk Dili Halklar ve Türkiye ile İlişkiler, (Atatürk Kültür Merkezi yay.), Ankara 2012, s. 787.

¹⁸³ Fatma Sarıaslan, "Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile İlişkilerinde Ekonominin Rolü", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VIII/2, İstanbul, 2019, s. 174-216; Geniş bilgi için bkz: *Gülten Kazgan, "Batı ile İlişkilerin Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkileri", Düünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, der: Gülten Kazgan Natalya Ulçekno, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay.), İstanbul, 2003, s. 151.

¹⁸⁴ Çakmak, s. 790; Büyükkakıncı, s. 787-790.

1986 yılında Türkiye ile SSCB arasında enerji sektöründeki işbirliği ilişkileri hız kazanmaya başlar. Körfez Savaşı öncesi Türkiye, başta petrol olmak üzere enerji kaynakları açısından SSCB'nin ihraç ettiği enerji kaynaklarına ihtiyaç duymazken Körfez Savaşı başladıktan sonra bu alandaki ihtiyaçlarını gidermek için SSCB'den petrol alımına hız verir. Zira Körfez Savaşı sırasında SSCB'den ithal edilen petrolün Türkiye'nin enerji tüketiminin yaklaşık % 10,4'üne ulaştığı görülür.¹⁸⁵ Bu dönemde iki ülke arasında doğalgaz konusunda atılan adımlar, günümüzde Rus doğalgazının boru hatlarıyla Türkiye'ye hatta Türkiye üzerinden Batı'ya taşınması çabalarının temelini oluşturur.

SSCB ile Türkiye arasında 6 Temmuz 1989 tarihinde “*Sınır-Kıyı Ticareti Anlaşması*” yürürlüğe girer. Böylece 1990'lı yılların başlamasıyla iki ülke arasında turistik gezi ve *bavul ticareti* olarak da bilinen alışverişin başlamasıyla yeni bir kültürel ve ticari yaklaşım başlamış olur.¹⁸⁶ Bu dönemde Türkiye-SSCB ilişkilerinin durumu, bölge ülkeleri açısından da oldukça önem arz etmektedir. Başta Balkanlar ve Kafkasya olmak üzere bu bölgelerde yaşayan devletler ve topluluklar, Türk-Rus ilişkilerinin gidişatından olumlu ve olumsuz olarak etkilenirler.

Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 22 yıl aradan sonra 11 Mart 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'ne üst düzey resmi bir ziyarette bulunur. Türkiye Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Büyükelçi Kaya Toperi, Özal-Gorbaçov görüşmesinin planlandığından fazla sürdüğünü, toplantının çok dostane bir havada geçtiğini ve yaklaşık 3.5 saat özetle Körfez Savaşı sonrası bölgedeki durumun, ikili ekonomik-ticari münasebetlerin ve iki ülkenin birbirlerinin iş tecrübelerinden yararlanmasının önemi üzerinde durulduğunu ifade eder. Rus haber ajansı TASS ise, söz konusu görüşmede Türkiye Cumhurbaşkanı tarafından “*ilginç fikirler*” öne sürüldüğünü, bu fikirlerin gerçekleştirilmesi için iki ülkenin yetkililerine talimat verileceğini ayrıca Turgut Özal'ın *Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Projesi*'nin görüşmede özel bir yer aldığını açıklar. Bu ziyaret sonucunda uzun zaman aradan sonra Ankara ve Moskova arasında iyi komşuluk ve işbirliği, çifte vergilendirmenin kaldırılması, eğitim, bilimsel, ekonomik ve ticari işbirliği anlaşmaları imzalanır.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Büyükkakıncı, s. 808.

¹⁸⁶ Çakmak, s. 796.

¹⁸⁷ Hikmet Özdemir, “Turgut Özal ve Avrasya”, *Avrasya Dosyası*, Ankara, 2018, S. 2, s. 5-7.

3.8. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri (1991-2000)

30 Aralık 1922 tarihinde *Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin, Belarus, Ukrayna, Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleriyle* birleşmesiyle kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), aradan 70 yıl geçtikten sonra 18 Aralık 1991 tarihinde “*Belovejskaya Pushcha Antlaşması*” ile resmen ortadan kalkar. Birlikten ayrılarak bağımsızlıklarını ilk ilan eden Letonya, Litvanya ve Estonya’dır. Son olarak da 21 Aralık 1991 tarihinde Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nden ayrılır. 26 Aralık 1991 tarihinde saat 00.00’da Kremlin’den SSCB bayrağı indirilir yerine üç renkli yeni Rusya Federasyonu’nu temsil eden bayrağın asılması ile SSCB resmen tarih sahnesinden silinmiş olur.

Sovyetler Birliği’nin çökmesiyle bu devletin hukuki mirasçısı olarak kabul edilen Rusya Federasyonu, Orta Asya ve Kafkasya’da Türkiye ve kısmende olsa İran’ın çok etkili olmasını arzu etmez. Türkiye’de ise SSCB’nin çöküşünden hemen sonra *21 yüzyılın Türk asrı* ve *Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar Türk dünyasının etkili olacağı* görüşleri dillendirilmeye başlanır. Bölgede Rusya ve İran’ın yeniden nüfuzunun artmasını istemez. SSCB’nin dağılmasıyla beraber Rusya’nın Güney Kafkasya’daki askeri gücünü azaltması ve bazı birlikleri geriye çekmeye başlaması Türkiye’de olumlu bir hava meydana getirir. Yine Ankara, özellikle Orta Asya ve Kafkaslardaki yeni bağımsızlığına kavuşan ülkelerde Sovyet/Rus izlerinin sıkıntısız bir şekilde silinmesi taraftarıdır. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel, 1992 yılında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yaptığı resmi ziyaret sırasında, bölge ülkelerinin Sovyet para birimi olan “*Ruble kullanım alanından*” bir an önce çıkmalarının yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin yararına olacağını altını çizer.¹⁸⁸

1990’ların başlarında SSCB’nin çöküşünün ardından, Soğuk Savaş dönemine damgasını vuran Türk-Rus ilişkilerindeki soğukluk, yerini yumuşamaya bırakır. Bunun asıl nedeni Sovyetlerin dağılmasıyla Rusya’nın kendi içinde meydana gelen çetin sorunlarla uğraşmak zorunda kalmasıdır. Bir taraftan eski birliğini mümkün olduğunca muhafaza etme çabası, diğer yandan da Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde arka arkaya çıkan etnik çatışmalar, henüz yeni olan Rusya Federasyonu’nun ilgi ve enerjisini ister istemez kendi iç

¹⁸⁸ Faruk Sönmezoglu, *Türk Dış Politikası*, C. I, (Der yay.), İstanbul, 2006, s. 692; Gencer Özcan, “*Soğuk Savaş Sonrası Döneminde Türkiye’nin Orta Doğu Politikası*”, Ed: Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası*, s. 806.

sorunlarına çeker. Ayrıca SSCB'nin son lideri Mihail Gorbaçov sonrasında yönetime gelen Boris Yeltsin öncülüğündeki Batı eksenli reformcular, genel olarak Batı değerlerine daha yakın bir politika izleme çabası içerisinde olurlar. Bu yaklaşım Türkiye'ye karşı da daha ılımlı bir tutum içerisinde olunmasını beraberinde getirir. Bu bağlamda 1992 yılında iki ülke arasında *Türk-Rus Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması* imzalanır.¹⁸⁹

1992 yılının Mayıs ayında Azerbaycan-Ermeni savaşı Nahçıvan'a sığrayınca, Türkiye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Ermenistan'a karşı uyarıda bulunarak, saldırılarını sonlandırmazsa, bu saldırı faaliyetlerin sonuçlarına katlanacağı konusunda açıklamalar yapar. Yine aynı gün Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Nahçıvan'a asker gönderme çağrısı yaparak Ermeniler tarafından işgal edilen Şuşa ile Lâçin'in Azerbaycan'a geri verilmesi talebinde bulunur. Taşkent Antlaşması, Ermenistan'ın güvenliğinin tehdit altında olması durumunda Rusya'dan yardım talebini gerekli kılıyordu. Türkiye'nin sert tutumuna karşılık Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Güçleri Komutanı Yevgeni Şapoşnikov, 20 Mayıs'ta yaptığı açıklamada, Türkiye'nin muhtemel bir müdahalesi durumunda "*Üçüncü Dünya Savaşı'nın*" çıkabileceği uyarısında bulunur. Türk-Rus ilişkilerinin son derece gerildiği bu sıralarda Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel, Rusya'ya 2 günlük bir ziyaret gerçekleştirir. Kriz büyümeden sonlandırılır.¹⁹⁰

1990'lı yılların ortalarına doğru Rusya Federasyonu yönetiminde "Yeni Avrasyacılar" olarak bilinen grubun güçlenmesiyle Rusya'nın Batı'ya olan ilgisi azalır ve bütün imkânlarıyla Kafkasya ve Güney Asya bölgeleri üzerinde odaklanır. Bu çerçevede Rus dış politikasına 23 Nisan 1993 yılında yayınlanan "*Yakın Çevre*" doktrini damgasını vurur. Bu gelişme aynı yılın Kasım ayında yayınlanan Askeri Doktrin ile bir adım ileriye taşınır.¹⁹¹ Rusya, Yakın Çevre doktrinini gerçekleştirmek amacıyla Kafkaslar ve Güney Asya'daki

¹⁸⁹ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkileri", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2010, C. 8/13, s. 42-27.

¹⁹⁰ Ömer Göksel İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, (Alfa yay.), İstanbul, 2004, s. 423-424; Gareth M. Winrow, Turkey and The Caucasus: Domestic Interests and Security Concerns, *The Royal Institute of International Affairs*, 2000, s. 2; Ed: Sedat Laçiner, Hacali Necefoğlu, Hasan Selim Özertem, Türk Dış Politikası (Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri), Ankara, 2009, s. 62-63; Allison Roy, "Military Forces in the Soviet Successor States", *International Institute for Strategic Studies*, London. 1993, s. 10

¹⁹¹ Fırat Purtaş, *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Ankara (Platin yay.), Ankara, 2005, s. 141; Ahmet Sapmaz, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, (Ötüken Neşriyat yay.), İstanbul, 2008, s. 118; Renee De Nevers, "Russia's Strategic Renovation: Russian Security Strategies and Foreign Policy in the Post-Imperial Era", *The International Institute for Strategic Studies*, London, 1994, s. 5-6; Zeynep Dağı, *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü*, (Boyut Kitapları yay.), İstanbul, 2002, s. 155-156.

etnik çatışmaları bahane ederek bu çatışmalara müdahalede bulunur, hatta bazı yeni çatışmaları da el altından teşvik eder. Bu doktrin kapsamında Rus askerleri 1993 yılından başlayarak başta Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan olmak üzere çeşitli bölgelere girer. Bu gelişmeler, Kafkasya’da etnik ve dinî bağları bulunan Türkiye’yi rahatsız eder. Bununla beraber SSCB’nin yıkılışından sonra Rusya ile doğrudan sınırı kalmayan Türkiye, Kafkasya bölgesine yerleştirilen Rus askeri güçleri sayesinde Rusya ile tekrar dolaylı olarak “sınırdaş” olur. Bu da güvenlik konusunda Türkiye’nin memnun olacağı bir durum değildir.¹⁹²

Görüldüğü üzere bu dönemde Türk-Rus ilişkileri karşılıklı olarak inişli çıkışlı bir seyir izler. Bir taraftan söz konusu bölgelerde iki ülkeyi de ilgilendiren çeşitli olaylar vuku bulurken bir taraftan da bu yıllarda iki ülke arasında üst düzey karşılıklı ziyaretler gerçekleşir. Örneğin, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin, 25.06.1992 tarihinde yapılan Karadeniz Ekonomik İşbirliği toplantısı için İstanbul’a gelir.

1993 yılının Eylül ayında dönemin Başbakanı Tansu Çiller başkanlığında bir Türk heyeti Rusya’yı ziyaret eder. Söz konusu ziyarette yüksek teknoloji, sanayii, enerji ve lojistik alanlarına ilişkin Türk-Rus Ortak Çalışma Gruplarının oluşturulmasını öngören sözleşme imzalanır. Yine 1996-1997 yıllarında Türkiye’den Rusya’ya Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı ve Başbakan Yardımcısı seviyesinde üst düzey ziyaretler gerçekleştirilir. 1997 yılında dönemin Rusya Başbakanı Viktor Çernomirdin Türkiye’yi ziyaret eder ve 1999 yılında ise, Başbakan Bülent Ecevit’in Moskova’ya resmi bir ziyarette bulunduğu görülür. Bu ziyaret esnasında liderler iki ülke arasında önem arz eden terör sorununu ele alırlar. Terörizmi kınayan iki ülke lideri, terörizme karşı işbirliği yapma konusunda ortak anlaşma imzalar. Bu dönemde Rusya’da Çeçenistan sorunu, Türkiye’de ise PKK problemi her iki ülkeyi de rahatsız eden konulardır. Bu iki mesele, masaya yatırılarak karşılıklı olarak güvence verme konusunda anlaşılır.¹⁹³

1995-2000 yılları arasında Türk- Rus ilişkilerinde başta PKK, Çeçenistan, Abhazya ve S-300 problemleri olmak üzere Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı projesi ile Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA) önemli yer tutan meselelerdir.

¹⁹² Ed: İhsan Çomak, *Rusya Stratejik Araştırmaları 1*, (Tasam yay.), İstanbul, 2006, s. 130-131; Yılmaz, s. 30.

¹⁹³ İdris Bal, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (Nobel Basımevi yay.), Ankara, 2004, s. 347-348; Çakmak, s. 806-808.

1997 yılında Rusların Güney Kıbrıs Rum Yönetimine S-300 hava savunma sistemi satma fikri ve 1998 yılında Güney Kıbrıs'ın bu füzeleri satın almaya karar vermesi Ankara'da büyük rahatsızlık oluşturur. Türkiye, Rusya'nın Rum Kesimine füze satışına tepkisini, bu füze sisteminin Boğazlardan geçişini engellemek için her türlü tedbiri alacağını açıklayarak gösterir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) Türkiye'ye katılma ihtimalini dillendirmesi olayı Rum kesiminin 1998 yılında füzelerin adaya konuşlandırılması kararından vazgeçmesinde etkili olur. Türkiye'nin kararlı itirazları doğrultusunda Kıbrıs'a gönderilemeyen S-300 savunma füze sistemi, ABD'nin araya girmesiyle Girit'te konuşlandırılır.¹⁹⁴

Bu yıllarda Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı meselesi de iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli gündem teşkil eder. Bu proje, Hazar denizi enerji kaynaklarını Akdeniz üzerinden Batılı pazarlara taşıyan alternatif bir hattır. Rusya, bölgede enerji alanında söz sahibi tek ülke olmak istediği için bu projeye karşı çıkar. Ancak projenin kabul edilmesine engel olamaz. Bu yıllarda Petrol ve gaz boru hatlarının güzergâhının ne olacağı, Türk-Rus ilişkilerinin küresel politikalarla iç içe geçmişliğinin ve karşılıklı güvensizliğin bir yansıması olduğu söylenebilir. Bu konuda iki ülke arasındaki inişli çıkışlı gel gitler, Türkiye için doğalgazın ana enerji kaynağına dönüşmesi ve bu kaynağı sağlayacak başlıca güvenilir ortak olarak Rusya'nın belirginleşmesi ile iki ülke arasındaki rekabet yerini işbirliğine ve ilişkilerde bir dengenin oluşmasına bırakır.¹⁹⁵

Söz konusu yıllarda Türk-Rus ilişkilerinde problem olan diğer bir konu da 1993 yılında Türkiye'nin İstanbul'un güvenliğini sağlamak ve Çanakkale boğazlarından gemi geçişlerinin düzenlenmesi amacıyla serbest geçiş hakkının yeniden tanımlanmasıyla ilgili bir tüzük tasarısını kabul etmesidir. Söz konusu Boğazlar ve Marmara Denizi Tüzüğü 1994 yılında yürürlüğe girer. Bu konuyla ilgili Rusların itirazları Nisan 1994'ten itibaren resmî olarak Ankara'ya iletilir. Rusların tüzükteki kendileri için düşündükleri olumsuzluklara rağmen ilgili tüzük maddeleri 1998 yılına kadar geçerliliğini korur.¹⁹⁶ Söz konusu tüzük, bazı maddelerde esnemeler getirilerek 6 Kasım 1998 tarihinde *Türk Boğazları Deniz Trafik Tüzüğü* adıyla yayınlanır. Bu tüzük, eskisine kıyasla daha esnek ve daha çok geçiş serbestisi

¹⁹⁴ Büyükkakıncı, s. 798; Yılmaz, s. 30; Okan Yeşilot-Burcu Özdemir, "Türk-Rus İlişkilerinin Geleceği: Rekabet mi? İş Birliği mi?", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 2, İstanbul, 2016, s. 55-73.

¹⁹⁵ Mitat Çelikkpala, "Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri ", *Bilgi Dergisi*, Ankara, 2015, S. 72, s. 117-144; Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2010, S 1, s. 27-42; Okan Yeşilot-Burcu Özdemir, s. 62.

¹⁹⁶ Büyükkakıncı, s. 799.

tanır.¹⁹⁷ Bu düzenleme ile Rusya ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletlerin itirazlarının önemli ölçüde azaldığı görülür.¹⁹⁸

Soğuk Savaş dönemi sonrası Türk-Rus ilişkilerinde bir diğer önemli sorun da Rusya'nın, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA) ile öngörülen sınırlamalara uymaması sonucu ortaya çıkmıştır. 1995 yılının sonlarında başlayan Rus-Çeçen savaşını gerekçe gösteren Rusya Federasyonu, AKKA maddelerine uymayacağını bildirir. Rusya'nın bu adımı, 1996 yılında AKKA toplantısında ele alınır ve Rusların önerisi doğrultusunda Kafkasların bazı bölgelerinde AKKA limitleri yükseltilir. Ancak Rusya bununla da yetinmeyerek 1998 başında Kafkasya bölgesindeki tüm limitlerin kaldırılmasını talep eder. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Türkiye'nin itirazına rağmen Rusya'nın ileri sürdüğü ülkesel bazda limitler sistemini kabul eder. Böylece Rusya taleplerini Batılı ülkelere kabul ettirirken, Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir güvenlik sorunu ortaya çıkmış olur. Türkiye'nin kuzeydoğu sınırlarında Rusya'nın asker sayısını artırması Türkiye'yi rahatsız eder. Türkiye'nin yaşadığı bu güvenlik endişesi Türk-Rus ilişkilerinde Çeçenistan savaşı sona erinceye kadar devam eder.¹⁹⁹

Öte yandan Türkiye ile Rusya arasındaki ticari-ekonomik ilişkilerde aşamalı olarak gelişme kaydedildiği görülür. Örneğin, 1990'lı yılların başında bavul ticareti ile başlayan iki ülke arasındaki ticari ilişkiler, hızla gelişip ticaret hacmi olarak 2000'li yıllara gelindiğinde 7 katına çıktığı görülür.²⁰⁰

Netice itibariyle Soğuk Savaş döneminin sonlanması ve SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında oluşan rekabet ortamı ve zaman zaman bu rekabetin ortaya çıkardığı çekişmeler, ilerleyen yıllarda Türk-Rus ilişkilerinde ikili işbirliği anlayışından çok boyutlu ortaklık doğmasını sağlayan yapının temelini atılmasını sağladığı görülür. Nitekim 21. yüzyıl başlarında Türk-Rus ilişkileri farklı bir boyut kazanacaktır.

Bu arada şunu da belirtmekte fayda vardır ki, 20. yüzyılın bitimine yaklaşık 10 sene kala siyasi tarih açısından son derece önem arz eden Sovyetler Birliği'nin dağılımının gerçekleşmesini kimi tarihçiler 21. Yüzyılın başlangıcı olarak görürler. Sovyetler Birliği gibi 15 devletten oluşan bir yapının ortadan kalkması, doğal olarak Türk-Rus ilişkilerinde yeni

¹⁹⁷ Bkz: <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/5193.html>; Yılmaz, s. 33.

¹⁹⁸ Yılmaz, 34: Sönmezoğlu, s. 703.

¹⁹⁹ Yılmaz, 35.

²⁰⁰ Çelikpala, s. 7.

bir dönemi de beraberinde getirmiştir. Ancak araştırmamızın başlığına 2000-2020 yılları arasını koymamızın sebebi, 1990'lı yılların başında gerçekteşen bu olay nedeniyle dünya düzenindeki değişim sonucu Rusya'nın 2000 yılına kadar bir toparlanma süreci geçirmesidir. Türk-Rus ilişkilerinin ağırlıklı olarak resmiyete dökülüp sağlıklı yürümeye başlaması, 2000 yılında Putin'in Rusya'nın başına gelmesi dönemine rastlar. Dolayısıyla araştırmanın başlığı 2000-2020 yılları arası olarak belirlenmiştir. Özellikle 2000 yılından başlamak üzere iki ülke arasında yeni yüzyılda yeni işbirliği imkânları ve perspektifleri ortaya çıkmıştır. Zira Türk-Rus ilişkileri, 21.yüzyılın başlamasıyla özellikle iki ülke liderlikleri (Erdoğan-Putin) arasında tesis edilen yakın diyalogla yeni bir döneme girmiştir. Bu da Türk-Rus ilişkilerinde dönüm noktası niteliği taşımaktadır.

BÖLÜM II

21. YÜZYIL TÜRKİYE-RUSYA SİYASİ, DİPLOMATİK ve ASKERİ İLİŞKİLERİ

1. SİYASİ ve DİPLOMATİK İLİŞKİLER

Devletler, uluslararası ilişkilerde kendisine bir yön tayin ederken; idealizm, realizm, neo-idealizm, neo-realizm, yapısalcılık, post-yapısalcılık, eleştirel teoriler üreterek uluslararası sistemde bir pozisyon elde etmeye çalışırlar. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden dönemde Türkiye ile Rusya arasında siyasi, ekonomik ve askeri bağlamda diplomatik ilişkilerin hızla geliştiği görülür. Özellikle 2000'li yıllardan sonra Türkiye dış politikasında Avrasya boyutu daha netlik kazanır.

Çalışmamızın bu kısmında Türkiye-Rusya arasında resmi olarak “*çok boyutlu ortaklık*” şeklinde tanımlanan ve 2000'li yıllardan itibaren süreç içerisinde şekillenen özel ilişkilerin gelişimi değerlendirilecektir. Türkiye ve Rusya arasında 2000'li yıllardan itibaren gelişen münasebetlere yön veren dinamikleri ikili, bölgesel ve küresel düzeyde incelemek gerekir. İki ülke arasında özellikle 2004 yılından itibaren hızlanan yakın temaslar sonucunda daha çok ekonomik çıkarlar öne çıkmış gibi görünse de bölgesel ve küresel bağlamda ortaya çıkan önemli gelişmelerin de Türk-Rus ilişkilerinin gelişiminde ciddi ölçüde etkili olduğu görülür.

21.yüzyılın başlarından itibaren Türkiye ve Rusya'nın, yukarıda sözünü ettiğimiz teorilerden realizmi esas bakış açısı olarak kullandıklarını ifade etmemiz sanırım yanlış olmaz. Rusya Federasyonu'nun ortaya çıkışıyla liberalizme doğru yönelmesi, ülkenin yeniden yapılanması sırasında ekonomisinin alt üst olması ve aynı zamanda sistemsel dönüşüm esnasında geniş halk kitlelerinde iktisadi/maddi bunalımlar yaşanırken bu durumdan yararlanıp aşırı zenginleşen bir başka sınıfın da ortaya çıktığı gözlenir. Bu oligarşik yapı, mali gücünü siyasal güce dönüştürürken yeni kurulan Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in de bu oligarşik etkinin artmasından rahatsız olmadığı görülür. Ancak bu tabaka, kısa süre içerisinde devlet içinde devlet görünümü almaya başlar. 2000 yılında Vladimir Putin'in yönetimin başına geçmesiyle kendisine ilk hedef olarak ülkedeki gelir dağılımını düzeltmek ve hızlı bir şekilde piyasa ekonomisine geçiş yaparak ekonomik düzenin bozulması sonucunda krize giren ülke ekonomisini düzlüğe çıkarmayı koyar.

Öte yandan Türkiye'nin de 1990'lı yıllardan itibaren liberalleşirken, benzer ekonomik krizlerden geçtiği bilinmektedir. Bir taraftan ülkede aşırı zenginleşen bir tabaka oluşurken halkın büyük çoğunluğunun, IMF'den alınan borçlar sonucu ekonomik bunalım içerisine sürüklenmesi gibi sorunlarla karşı karşıya kalır. Türkiye'de 2000'li yılların başlarında yönetime AK partinin gelişi ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakan olmasıyla ülkenin önüne ilk hedef olarak ekonomik krizden çıkmak ve kişi başına düşen milli geliri yükseltmek konur.²⁰¹

1.1. 2000-2010 Yıllar Arası Siyasi ve Diplomatik İlişkileri

Türk-Rus ilişkilerine 2000'li yılların başlarından itibaren bakacak olursak karşımıza birçok nokta çıkar. Bu yılları, her iki ülkenin yakın geçmişten edindikleri tecrübelerle aralarındaki güvenlik alanındaki ilişkisini artırma konusunda arayış içerisine girdikleri dönem olarak ifade edebiliriz. Genel olarak bakıldığında 2000'li yılların başından itibaren ikili ilişkilerin alanının genişlediği, siyasi ve diplomatik ilişkilerin arttığı, toplumsal ilişkilerin yaygınlaşarak ülkeler arası dostluk ve güvenin karşılıklı olarak güçlendirilmeye çalışıldığı görülür. Bu yıllarda her iki devletin elindeki fırsatları iyi değerlendirdikleri kaydedilir. Her iki ülkenin yönetiminin gösterdiği kararlılık, ikili ilişkilerin gelişmesi açısından önem arz eder.

Rusya'da iktidara Putin'in gelişiyle yaklaşık aynı tarihlere denk Türkiye'de de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yönetime gelmesiyle beraber Türkiye-Rusya ilişkilerinin ciddi oranda ivme kazandığına şahit olunur. Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki ilk hamle 2001'de iki ülke üst düzey karar alıcılar tarafından onaylanan *İşbirliği Eylem Planı* ile başlar. Söz konusu *eylem planı* ilerleyen yıllarda iki ülke arasındaki işbirliğinin ve karşılıklı menfaatlerin temelini oluşturur. Bu dönemde iki ülke arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilere Balkanlar, Karadeniz ve Akdeniz bölgesi, Güney Kafkasya, Türkistan (Merkezi Asya), Afganistan, Irak, Ortadoğu ve Kıbrıs'ta cereyan eden olaylar yön verir. Bunlara ilaveten süreç içerisinde ikili ilişkilerde terörizmle mücadele, ticaret, enerji, lojistik ve ekolojiye ait konuların ele alıp geliştirilmesi de önemli yer tutar. Diplomasi ve siyasi ilişkilerin artmasının yanı sıra ekonomi, ticari, turizm, enerji, bölgesel güvenlik alanlarında işbirliği ve ilişkilerin çeşitlenerek güçlenmesi,

²⁰¹ Pınar Özden Cankara, "2000'li Yıllarda Türkiye-Rusya İlişkileri", *Türk Dış Politikası (2000'li Yıllar)*, Ed: Serkan Kekevi-Ömer Kurtbağ, (Berkan yay.), Ankara, 2019, s. 485

iki ülke arasındaki ilişkilerde gittikçe bir derinlik oluşturur. İki ülke arasındaki ilişkilere yön veren söz konusu bölgelerde gerçekleşen olaylar, aynı zamanda dünyadaki gündemlerle de paralellik arz eder. Yine iki ülkenin zaman zaman bu bölgede oluşan gündemlere birlikte çözüm aramak için bir araya gelip çeşitli ortak adımlar atmaları bazı gündemlerin seyrini değiştirirken bir taraftan da iki ülkenin birlikte hareket etmesiyle dünyada bazı güçleri rahatsız etse de nelerin değişebileceğini ortaya koyar.²⁰²

1991-2000 yılları arası uluslararası sistemdeki güç dengeleri bakımından önemli bir değişiklik olmasa da 11 Eylül 2001 olayı Türk-Rus ilişkileri de dâhil dünyadaki birçok olayın gidişatını etkiler. Bu yıllarda ABD'nin başında George W. Bush vardır. 11 Eylül olaylarının hemen akabinde ABD yönetimi, dünyadaki terörizm ve radikal gruplara karşı sert tedbirler alınacağını ilan eder ve dünya ülkelerini de kendisinin yanında olmasını ister. ABD'nin tarihte ilk kez kendi sınırları içerisinde ve konvansiyonel araçlarla vurulmasının olduğu etki, dünya düzeyinde terörizmle mücadelenin liderliğini ABD'nin yapmasını meşrulaştıran bir durum oluşturur. Bu kararlılık neticesinde bazı ülkeler açıktan ABD'nin yanında yer alacağını ilan ederken bazıları da sessiz kalır. ABD önderliğindeki bu politika, radikal olarak düşünülen örgüt ve grupların belli bölgelerde daha da radikalleşmelerine neden olur. Örneğin Rusya'nın yeni yönetimi, bu politikalarından kendine de pay çıkararak Çeçenistan üzerindeki baskısını artırma kararı alır ve Rus askeri birlikleri Grozni'ye girer.²⁰³ Buna karşılık Çeçen eylemlerinin sayısının arttığı görülür. Ayrıca Balkanlarda özellikle de Kosova ve Makedonya'da meydana gelen çatışmalar, bu tip olaylardan beslenen yeni milliyetçilik akımları ile etnik ve dinî referanslı global düzeydeki mücadeleleri güçlendirmeye başlar.²⁰⁴

Söz konusu dönemde Rusya'da Putin'in, Türkiye'de ise Erdoğan'ın yönetime gelmesiyle seçimsiz tek kimlik verilerinin Batı dünyası olmadığı, buna alternatif olarak iki devletinde Doğulu kimliğine ağırlık vermesi gerektiği söylemi gelişmeye başlar.

²⁰² Yılmaz-Yakşı, s. 36; Белякова Нина Сергеевна “Роль и Место Черноморского Региона Во Внешней Политике Турецкой Республики На Современном Этапе”, *ФГБОУ ВПО “Дипломатическая Академия МИД России”* Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук, Москва, 2015, с. 48.

²⁰³ Vladimir Putin, bağımsızlık peşinde koşan bütün ırk ve milletlere acımasız bir ders verir. Çeçenistan savaşında, sıcak çatışmanın olduğu bölgelere yaptığı ziyaretleriyle, Çeçenistan'daki mücadeleyi sonlandırmayı ve Körfez ülkelerinden Batı Avrupa devletlerine kadar nerede olursa olsun Çeçen bağımsızlığı için mücadele eden Çeçen liderleri tasfiye etmeyi başarır. (Elnur Hasan Mikail, *KGB Albaylığından Devlet Başkanlığına Putin Dönemi Rusya*, (IQ Kültür Sanat yay.), İstanbul, 2008, s. 215.

²⁰⁴ Ed: Haydar Çakmak, s. 895-896.

1.1.1. 2000-2003 Yıllarında Taraflar Arasında Kurulan Diplomatik Temaslar

2000 yılında Rusya Federasyonu Devlet Başkanı olan Putin, Türkiye ile öncelikle ekonomik ilişkileri geliştirmenin ülkesine sağlayacağı katkının farkındadır. Hatta 1999 yılında kendisi Başbakan iken, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Bülent Ecevit, Rusya'ya resmi ziyarette bulunduğu anda, iki ülke arasında başta Mavi Akım Projesi olmak üzere birçok önemli projelerin yapılması gereği üzerinde durulur. Ayrıca taraflar arasında uluslararası terörizmle mücadele konuları ele alınır. Türkiye, bazı Rus milletvekillerin PKK terör örgütüne desteğini kesmesini talep ederken Çeçen sorununun da Rusya'nın da iç meselesi olduğuna ve konuya Türkiye'nin müdahil olmadığına vurgu yapar.

7 Eylül 2000 tarihinde ABD'de yapılan BM'nin Milenyum Zirvesinde Türkiye ve Rusya liderleri bir araya gelir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Rus Devlet Başkanı Putin, bu görüşmede, Rusya-Türkiye ilişkilerindeki olumlu gidişattan ve gelişmelerden memnuniyetlerini vurgularlar. Bu görüşmede özellikle Mavi Akım Projesi önemi üzerinde durulur. Ayrıca Putin, Türkiye'deki askeri alandaki ihaleleri alma konularına önem verdiklerini belirtir. 18 Eylül 2000 tarihinde de Rus Dışişleri Bakanı İgor İvanov ile Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem BM Genel Kurulu'nun 55. Oturumunda ikili bir görüşme gerçekleştirir. Bu görüşmede de Filistin-İsrail sorunu, Irak krizi, Afganistan'daki karışıklık ve Kıbrıs konusundaki ihtilafli durumlar tartışılır. İki ülke yetkilileri gündemde var olan ve yeni gelişecek sorunlarla ilgili diyalog hattını açık tutmayı kararlaştırır.

23-25 Ekim 2000 tarihleri arasında Rusya Başbakanı Mikhail Kasyanov, Türkiye'ye önemli bir ziyaret gerçekleştirir. Söz konusu ziyaretinde Kasyanov, ikili ilişkileri “*stratejik ortaklık*” seviyesine taşıma çağrısında bulunur. Aynı günlerde Rus lideri Putin, Türkiye'nin kendileri için geleneksel ve önemli bir ortak olduğunu, son zamanlarda iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli mesafeler kat edildiğini, ancak iki ülke arasında hala kullanılmamış imkânlar bulunduğunu ifade eder. Bu sıcak mesajlar üzerine 24 Ekim'de, iki ülke arasında diplomatik temsilciliklerde çalışan eleman kotalarını kaldırma konusunda anlaşmaya varılır. Böylelikle, Soğuk Savaş yıllarında kullanılan rutin prosedüre son verilir ve ikili ilişkilerin geliştirilmesiyle ilgili önemli bir adım atılmış olur.²⁰⁵

²⁰⁵ Suat Kınıklıoğlu, “Türk-Rus İlişkileri: Kasyanov Ziyaretinin Anatomisi”, *Avrasya Dosyası (Rusya Özel)*, Ankara, 2001, C. 6/4, s. 155-156; Milliyet Gazetesi, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/moskova-turkiye-geleneksel-ortagimiz-5335566>, (Erişim tarihi: 15.12.2020)

2001 yılı Türk-Rus ilişkileri açısından oldukça hareketli geçer. Siyasi ve diplomatik ilişkilerde olumlu adımlar atıldıkça ekonomik ilişkilerde de ilerlemeler kaydedilir. Örneğin her geçen gün Rusya'dan alınan doğalgaz miktarının artması, bavul ticareti ve turizm sektöründeki gelişmeler ile ekonomik ilişkiler önemli bir ivme kazanır. Bunlar Türk ekonomisine “*Gelişen Pazar Ülkesi*” olma yolunda bir canlılık getirir.

2001 yılının Nisan (28.4.2001) ve Haziran (8.6.2001) aylarında Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov, Türkiye'ye üst üste iki ziyaret gerçekleştirir. Her iki ziyaretinde de Türkiye'de üst düzey görüşmeler yapar. Haziran ayında yaptığı ziyarette Türk mevkidaşı İsmail Cem, “*Stratejik Üçgen*” adı verilen Ankara-Moskova-Merkezi Asya üçgeninde politik-ekonomik-ticari alanlarda işbirliği yapılması teklifinde bulunur. Bunun üzerine bu anlamda araştırmalar yapıp ilişkilerin geliştirilmesi bakımından bir alt yapı oluşturulması için çalışma grubu oluşturulması kararlaştırılır. Dışişleri müsteşar yardımcılar düzeyinde oluşturulan bu çalışma grubu, aynı yılın 31 Temmuz'da Moskova'da ilk toplantısını yapar.²⁰⁶

Türkiye ile Rusya arasında 16 Kasım 2001 tarihinde “*Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa*” adlı anlaşma, dönemin Rus Dışişleri Bakanı İgor İvanov ve Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından New York'ta imzalanır. Bu plan Avrasya'da çok boyutlu işbirliğini öngörür. Söz konusu plana göre iki ülke sadece ikili işbirliğini devam ettirmekle kalmaz, buna ilaveten Avrasya ve Doğu Akdeniz bölgesinde de beraber çalışmaya başlarlar. Böylece, iki ülke mevcut ilişkilerini geliştirerek yapıcı ortaklık düzeyine taşımış olurlar. Bu anlaşma üzerine daha sonraki yıllarda ABD, Türkiye ve Rusya'ya karşılık dolar bazında bazı hamleler yapar. Bu da Avrasya'da İşbirliği anlaşmasıyla ilgili konuyu iki ülke arasında yeniden gündeme taşır.²⁰⁷

3 Nisan 2002'de Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Sergey Razov, Moskova Büyükelçisi Nabi Şensoy ile Moskova'da bir araya gelerek 9 Nisan 2002'de Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Aleksandır Saltanov'un Türkiye Dışişleri Bakan Yardımcısı Ali Tuygan

²⁰⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11.09.2001, s. 10.

<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/2001/9/11/10.xhtml>, (Erişim tarihi: 10.12.2020)

²⁰⁷ Hasan Kanbolat, “Türkiye-Rusya: Çok Boyutlu ve Çok Yönlü İşbirliğine Doğru”, *Orta Doğu Stratejik Araştırmaları Merkezi*, (<https://www.orsam.org.tr/tr/turkiye-rusya-cok-boyutlu-ve-cok-yonlu-isbirligine-dogru/>); Riyad Makaev, “Türkiye ve Rusya ilişkileri”, *Doğru haber hepimizin gazetesi*, 18.09.2018, (<https://dogruhaber.com.tr/haber/309276-turkiye-ve-rusya-iliskileri/>), (Erişim Tarihi: 26.12.2020).

ile buluşmasının ön hazırlığını yaparlar.²⁰⁸ Yine aynı yılın Eylül ayında Rus Dışişleri Bakanı İvanov, Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Sina Gürel ile Ankara'da görüşür.

Ankara, dokuz yıllık bir aradan sonra ilk kez Rusya Federasyonu'ndan bir dışişleri bakanını ağırlar. İvanov'un Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerin öncelikli gündem maddesini Mavi Akım Projesi oluşturur. Görüşmelerde, terörle mücadelede işbirliği ve uluslararası güvenlik konuları ele alınır. Zira Çeçen eylemcilerin İstanbul Swiss Oteli işgal etmesi, Ankara ile Moskova arasında tansiyonu yükseltmiştir. Dönemin Rus basını, İvanov'un Ankara'ya teröre karşı mücadelede işbirliğine ivme kazandırılması gerektiği mesajını vereceğini vurgular. Diğer taraftan, Türkiye'nin baş ağrısı olan terör örgütü PKK konusunda Rusya'ya yönelik sıkıntıları olduğundan bahseder.²⁰⁹

7 Mart 2002 tarihinde Türkiye Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınç'ın Türkiye'nin ABD'yi devre dışı bırakmadan Avrupa Birliği'ne karşı Rusya ve İran ekseninde hareket etmesi gerektiğini ifade etmesi bölge ülkeleri nezdinde ses getirip tartışılan bir açıklama olur. AK Parti Genel Başkanı Erdoğan 24 Ekim 2002 tarihinde Rusya'nın başkenti Moskova'ya yaptığı ziyarette Rus lideri Putin ve dönemin Rus Başbakanı Kasyanov ile önemli bir görüşme gerçekleştirir. Irak krizi esnasında hem Türkiye hem de Rusya Irak'ın toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesi konusunda hemfikir olduklarını açıklarlar. Rusya Federasyonu'nda Vladimir Putin'in 2000 yılından itibaren yönetimin başına gelmesi, Türkiye'de de AK Parti'nin 2002 yılının Kasım ayında iktidara gelmesiyle Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir canlanma görülür.²¹⁰

24 Aralık 2002 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Putin, AK Parti Genel Başkanı Erdoğan ile Kremlin'de aynı yılın ikinci görüşmesini gerçekleştirir. Bu görüşme sırasında Putin, Rusya ile Türkiye arasında var olan iyi ilişkilerin korunarak daha da ileriye taşınmasını umduğunu ifade eder ve son zamanlarda iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde ve gidişatından memnun olduğunu belirtir. Büyük enerji projesi Mavi Akım'ın

²⁰⁸ Mitat Çelikpala, "1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, S. XIII, No.1, s. 283-284; İlyas Kamalov, "Rus-Türk İlişkileri: Avrasya Birliğine Doğru Mu?", *Putin Dönemi Rus Dış Politikası. Moskova'nın Rövanşı*, (Yeditepe yay.), İstanbul, 2008, s. 189-206; Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri", *Akademik Fener Dergisi*, (Balıkesir Üniversitesi), Bandırma, 2010, No. 13, s. 38; *Rusya Federasyonu Ankara Büyükelçiliği* resmî internet sitesi: <http://www.turkey.mid.ru>, (Erişim tarihi: 10.12.2020); *Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliği* resmî internet sitesi: <http://moskova.be.mfa.gov.tr>, (Erişim tarihi: 10.12.2020).

²⁰⁹ NTV Haber Kanalı, "Rus Dışişleri Bakanı Ivanov bugün Ankara'da", <http://arsiv.ntv.com.tr/news/87247.asp>, (Erişim: 10.12.2020)

²¹⁰ Fatih Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010", *Bilge Strateji*, C. 3, S. 4, Bahar 2011, s. 54.

uygulamasının pratik olarak tamamlandığını ve Türkiye-Rusya ortaklığının güvenilirliğini bir kez daha vurgular. Bu arada Türkiye ile Rusya'nın, uluslararası terörle mücadele koalisyonunun aktif üyeleri olduğunu, bu alanda da işbirliğinin geliştirilmesi gerektiği üzerinde durur. Ayrıca Putin, Recep Tayyip Erdoğan'ı 3 Kasım 2002'de yapılan seçimlerde gösterdiği başarıyı ve zaferini tebrik eder. Görüşmelerde ticari-ekonomik ve askeri-teknik alanlarda ikili işbirliğinin geliştirilmesine de değinilir ve Irak konusu da masaya yatırılır.²¹¹ Bu buluşma, 2002 yılına ait iki ülke arasındaki üst düzey görüşme olarak kaydedilir.

1.1.2. 2003 Irak Savaşı Sırasında ve Sonrasında Türk-Rus İlişkilerinin Seyri

20 Mart 2003 tarihinde ABD ile İngiltere'nin başını çektiği Çok Uluslu Koalisyon güçlerinin Irak topraklarını ilhak etmesi ve ABD silahlı güçlerinin Türkiye üzerinden Irak'a girmesi konusunun ve bu konudaki ABD talebinin TBMM tarafından kabul görmemesi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin hararetli tartışılan ve müzakere edilen dış politika kararlarından birisi olduğu kaydedilir. Kimilerine göre ABD'nin arzu ettiği şeyler, Türkiye tarafından kabul edilmiş olsaydı, Türkiye de söz konusu ittifakın tarafı olacaktı. Türk hava sahasının koalisyon savaş jetlerine ve füzelerine sonradan açılıp çatışma devam ettiği sürece sınırlı yardımda bulunmuş olsa da TBMM kararı, ABD'nin taleplerinin reddedildiği anlamına gelmiştir. Bu alınan karar, Irak'ta gerçekleşen savaşı durdurmaya yetmese de ABD'nin bölgedeki askeri planlarını kısmen de olsa bozmuş ve zorlaştırmıştır. Bunun süreç içerisinde gerek Türkiye-ABD ilişkileri gerekse Türkiye-İrak münasebetleri üzerinde kritik etkisi olacaktır.²¹² Irak savaşı sırasında Türkiye'ye yönelik yardım konusunda NATO üye ülkeleri arasında gerçekleşen tartışmalar da Transatlantik kapsamında yaşanan kaygılanmaları ortaya çıkarır. ABD tarafından Irak'ın ilhak edilmesi Türkiye'nin Irak ve Ortadoğu'ya ilişkin dış politikalarını ciddi şekilde tekrar gözden geçirmesini gerekli kılar.²¹³

²¹¹ “Vladimir Putin provel vstrechu s liderom partii spravedlivosti i razvitiya Turtsii Redzhepom Tayipom Erdoganom, pribyvshim nakanune v Moskvu s dvukhdnevnyim rabochim vizitom”, *Kremlin Administratsiya Prezidenta Rossii*, (“Владимир Путин провел встречу с лидером партии справедливости и развития Турции Реджепом Тайипом Эрдоганом, прибывшим накануне в Москву с двухдневным рабочим визитом”), *Кремль Администрация Президента России, (Official Internet Resources of the President of Russia)*, 24.11.2002, <http://kremlin.ru/events/president/news/27890>, (Erişim tarihi: 14.12.2020).

²¹² Sevilay Aksoy, “The Turkish Stance Toward Theus Requests For The 2003 Iraq War: A Case of Norms Versusinterests?”, *Ortadoğu Etütleri/Middle Eastern Studies*, (ORSAM) C.2/10, Ankara, 2018, s. 10-11.

²¹³ Alptekin Molla, “Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD NATO İlişkileri”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi), C. 7/11, 2009, s. 43; Cihat Yayıncı, “İrak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri”, *Güvenlik Stratejileri*, C. 15/30, (Milli Savunma Üniversitesi), İstanbul, Haziran 2019, s. 349.

2003'te ABD'nin Irak'ı ilhak etmesi, Ankara-Moskova arasındaki ilişkilerin yeni bir ivme kazanmasında etkili olur. 11 Eylül saldırıları sonrası terörle mücadele alanında cephe oluşturmak için ABD'nin Afganistan'daki operasyonuna destek veren Rusya yönetimi, Washington'un BMGK'nin kararını göz ardı ederek Irak'ı işgal etmesine tepki gösterip onay vermez. Irak operasyonu için ABD'nin talepte bulunduğu tezkereyi Türk hükümetinin reddetmesi üzerine Türk-Amerikan ilişkilerinde belli seviyede soğuma yaşanırken, ABD'nin Kuzey Irak'taki bölgesel Kürt Yönetimine verdiği ve başta ABD ve İngiltere olmak üzere koalisyon güçlerinin yaptığı işgal sonrasında bölgede güç kazanan PKK varlığı Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde esas gündem haline gelir.²¹⁴

ABD'nin Irak'ı işgali sonrası özellikle ABD ve ona destek veren bazı AB ülkeleri ile yaşanan sıkıntılar nedeniyle Türkiye'deki kimi çevreler Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi ve stratejik işbirliği düzeyine çıkarılması görüşünü dillendirirler.²¹⁵ AK Partinin tek başına iktidara gelmesiyle Türk dış politikasının seyri değişmeye başlar ve AB'ye karşı yeri geldikçe tepkisel tutumlar dikkat çeker. Dönemin Türk dış politika başdanışmanı Ahmet Davutoğlu tarafından öne sürülen “çok boyutlu ve çok kulvarlı dış politika”, “komşularla sıfır sorun” ve “ritmik diplomasi” gibi prensipler, Türk dış politikasında ABD ve AB kadar Rusya'nın da önemli bir yere sahip olması gerektiğini ortaya koyar. Davutoğlu Radikal gazetesine verdiği demeçte, *Türkiye, Rusya ve AB ile eşzamanlı olarak ortak çıkar alanları geliştirebilmek, yakın komşular ile işbirliğini artırmak ve aynı zamanda ABD ile stratejik münasebetleri devam ettirmek bir çelişki değil, yeni dış politikanın temel esası olarak görülmelidir*, ifadelerini kullanır.²¹⁶

4 Haziran 2003 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı İvanov, dönemin Türk Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ile Moskova'da görüşür. Görüşmede Avrupa ve Asya coğrafyalarındaki güvenlik ve istikrara ilişkin konular müzakere edilir. Ayrıca başta Kuzey Kafkasya olmak üzere uluslararası terörizmle mücadele hususunda iki ülke arasındaki

²¹⁴ Emre Erşen, “2000’li Yıllarda Türkiye-Rusya İlişkileri Kompartmanlaştırma Stratejisinin Sorunları”, *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler Kuşku ile Komşuluk*, Der: Genger Özcan-Evren Balta-Burç Beşgül, (İletişim yay.), İstanbul, 2017, s. 150.

²¹⁵ Şener Aktürk, “The Fourth Style of Politics: Eurasianism as a Pro-Russian Rethinking of Turkey's Geopolitical Identity”, *Turkish Studies*, Vol. 16/1, 2015, p. 54.

²¹⁶ Ahmet Davutoğlu, “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, *Radikal Gazetesi*, (26.02.2004), <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/>, (Erişim Tarihi: 01.01.2021)

işbirliğinin derinleştirilmesi kararlaştırılır. Söz konusu toplantıda Irak sorunu ele alınır ve Orta Doğu’da barışın yeniden tesis edilmesi gibi konular da gündeme gelir.²¹⁷

Görüldüğü üzere bu dönemde Türkiye’nin ABD ile ilişkilerinde belli sıkıntılar yaşayınca Rusya ile ilişkiler ivme kazanır. Türkiye, ABD’nin Irak’ı işgal etmesine karşıdır. Operasyona arzu edilen desteği vermediği için de ABD tarafından cezalandırılma sinyalleri verilir. Bu arada Irak savaşı nedeniyle dünya piyasalarında petrol fiyatları yükselir. Ekonomisi büyük ölçüde enerji kaynaklarına dayalı olan Rusya, fiyatların yükseldiği bu dönemde ekonomisini güçlendirmeye öncelik verir. O dönemde ihtiyaç duyduğu doğalgazın çoğunu Ruslardan temin eden Türkiye, Rusya için önemli bir pazar halini alır.²¹⁸

16 Eylül 2003 tarihinde Moskova’da Türkiye-Rusya *Yüksek Seviyeli Ortak Çalışma Grubu* konferansı düzenlenir. Toplantı sırasında iki ülke ilişkilerinin mevcut gidişatıyla beraber her iki devletin Avrasya coğrafyasındaki her iki ülke çıkarlarıyla ilişkin güncel uluslararası konular da fikir alışverişinde bulunulur. Ayrıca söz konusu toplantıda iki ülkenin yetkili bakanlıkları arasında yapılmış olan uluslararası terörizmle mücadelede işbirliğinin devamı hususunda hemfikir oldukları tasdik edilir. 17 Eylül 2003 günü ise Rus Bakan Yardımcısı Saltanov, Türk Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Tuygan ile bir görüşme gerçekleştirir. Görüşme sırasında Irak’taki durum ve Orta Doğu’da oluşan sorunların çözümü konusunda görüş alışverişinde bulunulur.

Moskova’da 16-17 Eylülde gerçekleştirilen toplantılardan tam bir ay sonra (17 Ekim 2003) iki ülke liderleri Putin ve Ahmet Necdet Sezer Malezya’da düzenlenen İslam Konferansı Örgütü’nün olağan toplantısında bir araya gelirler. Bu görüşmede iki lider, ikili ilişkilerin yanı sıra özellikle Irak ile ilgili konuları ele alır. 2003 yılının iki ülke arasındaki son görüşmesi, 7-10 Aralık tarihinde Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Razov Türkiye’yi ziyaret eder. Razov, Türk Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Gül ile bir araya gelir ve toplantıda dönemin Rus Dışişleri Bakanı İvanov’un terörizme karşı mücadelede iki devletin karşılıklı işbirliğine gitmesinin önemini vurgulayan mektubunu sunar. Mektupta İstanbul ve Rusya’da gerçekleşen son terör olaylarının gerek Türkiye ve Rusya gerekse diğer tüm ülkeleri tedirgin eden uluslararası teröristlerin icraatı olduğuna dikkat çeker. Görüşmede ikili işbirliği çerçevesinde aktüel konular ve Kafkasya’daki gelişmeler tartışılır. Hem Rusya hem

²¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliği’nin resmî internet sitesi: <http://moskova.be.mfa.gov.tr/mission.aspx>, (Erişim tarihi: 17.12.2020)

²¹⁸ Cankara, “2000’li Yıllarda Türkiye-Rusya İlişkileri”, s. 491.

de Türkiye'nin, gündeminde olan Gürcistan ile Kafkasya'da durumun iyileşmesi amacıyla üzerine eş zamanlı işlemler yapılması için ortak hareket edilmesi konusunda görüş birliğine varılır.²¹⁹

1.1.3. 2004-2006 Yıllarında İki Ülke Arasındaki İşbirliği ve Diplomatik Görüşmeler

2004-2006 yılları arasında iki ülkenin karşılıklı olarak attığı adımlar, günümüze kadar inişli çıkışlı da olsa gittikçe gelişme gösteren Türk-Rus ilişkilerinin seyrinin şekillenmesinde belirleyici olur. Dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Gül'ün 2004 yılının ilk çeyreğinde (23-26 Şubat 2004) yaptığı üst düzey Moskova ziyareti ile başlayan iki yıllık dönemde iki ülke arasında üst düzey ziyaretler gerçekleştirilir.²²⁰ Kıbrıs sorununun görüşülmesi Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Moskova'ya resmi ziyaretiyle başlar. Gül, bu resmi ziyaretinde mevkidaşı Rus Dışişleri Bakanı İvanov ile bir araya gelir ve ayrıca Rus lideri Putin tarafından da kabul edilir. Bu kabul esnasında Gül, iki ülke arasında hızlı bir şekilde gelişme gösteren ekonomik-ticari ilişkilere eş zamanlı olarak Kıbrıs konusundaki problemlerin çözümü hususunda da Moskova'nın desteğini talep eder.

21 Nisan 2004'te BMGK'de oylanacak olan *Kıbrıs Karar Tasarısı* ve 24 Nisan'da Kıbrıs Türk ve Rum kesiminde paralel olarak yapılacak olan referandum öncesinde düzenlenecek olan bu ziyaret ile Rusya'nın Kıbrıs sorununda yardımı talep edilir. Öte yandan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) Dışişleri Bakanı Yorgo Yakovu, BMGK'de yapılacak oylamadan bir gün önce Moskova'yı ziyaret ederek Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile bir araya gelir. Rus Bakan görüşme sonrası yaptığı açıklamada, *Kıbrıs Sorunu* ile ilgili görüşmelerin gerçekleştiğini ve probleme ancak masada karşılıklı anlaşma ve BMGK kararları çerçevesinde çözüm üretilmesinden yana olduklarını ifade eder. Lavrov, Rusya ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi arasında var olan ve uzun yıllara dayanan iyi ilişkilere dayanarak GKRY'nin Avrupa Birliği'ne üyelik teması ve Kıbrıs'ın hangi kesiminin AB'ye üye olacağını Rusya açısından kritik olduğuna dikkat çeker. Rus Bakan, gazetecilerin sorduğu soru üzerine referandum öncesi Kıbrıs konusunda BMGK'da herhangi bir karar

²¹⁹ *Rusya Federasyonu Ankara Büyükelçiliği*'nin resmî internet sitesi: <http://www.turkey.mid.ru>, (Erişim tarihi: 10.12.2020); Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliği'nin resmî internet sitesi: <http://moskova.be.mfa.gov.tr>, (Erişim tarihi: 10.12.2020).

²²⁰ Efe Çulha, "Türk-Rus İlişkilerinin Kronolojisi (1991-2017)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. III/2, İstanbul, 2016, s. 291, (287-298).

alınmasının doğru olmayacağını vurgulayarak adeta alınacak kararda veto hakkını kullanacaklarının işaretini verir. Nitekim Rusya, 21 Nisan 2004'te BMGK'de oylanın *Kıbrıs Tasarısını* BMGK'nin 15 üyesinden 14'ünün kabul etmesine rağmen daimi üye statüsü ile veto eder.²²¹

21 Nisan 2004 tarihinde (aynı gün) Rusya Dışışleri Bakan Yardımcısı Yuri Fedotov, Türkiye'nin Rusya'daki Büyükelçisi Kurtuluş Taşkent ile bir görüşme gerçekleştirerek Kıbrıs sorununun çözümü ve özellikle bu konunun BMGK da gündeme getirilmesi müzakere edilir.²²² Diğer yandan Mayıs 2004 tarihinde Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen GKRY'nin tüm adayı temsil edecek şekilde AB üyeliğine kabul edilmesi sonrası Türkiye ile Avrupa Birliği münasebetlerinde bir soğuma gözlemlenir.

17 Mayıs 2004 tarihinde Rus Dışışleri Bakan Yardımcısı Razov, 2001'de iki ülke Dışışleri Bakanları tarafından imzalanan "*Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Avrasya'da İşbirliği Geliştirme Eylem Planı*" belgesine atıfta bulunarak oluşturulan *Yüksek Seviyeli Ortak Çalışma Grubu*'nun oturumuna iştirak etmek üzere Ankara'ya gelir. Razov, Kıbrıs konusunu Türk Dışışleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Baki İlkin ile müzakerelerde bulunur. Söz konusu toplantıda ikili ilişkiler, Avrasya coğrafyasındaki güncel sorunlar görüşülür.

16 Haziran 2004 tarihinde İstanbul'da düzenlenen *İslam Konferansı Örgütü* Dışışleri Bakanları Toplantısına katılan Rus Dışışleri Bakanı Lavrov, Türkiye Dışışleri Bakanı Gül ile bir araya gelir. İki ülke dışışleri bakanları, bölgesel sorunları ve özellikle Kıbrıs sorununun çözümü konusunu masaya yatırır.

2004 yılının Aralık ayının başında (5-6 Aralık) Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirir. Putin, Türkiye'yi ziyaret eden ilk Rusya Devlet Başkanı olarak kayıtlara geçer. Putin'in Türkiye ziyaretine Lavrov, Savunma Bakanı Sergey İvanov, Enerji Bakanı Viktor Hristenko, Tataristan Başkanı Mintimenr Şaymiyev ve İnguşetya Devlet lideri Murat Zyazikov eşlik eder. Uzun aradan sonra Türkiye'ye gelen Rus lideri Putin'in resmi ziyareti, Rusya dış politikası ve Türkiye için birçok açıdan dönemeç noktası oluşturur. Durum böyle olunca da, özellikle Rus tarafı söz konusu resmi ziyarete oldukça önem verir ve bu üst düzey ziyaret, birçok somut anlaşmaların imzalanmasına vesile

²²¹ Sinan Oğan, "Rusya Federasyonu'nun Kıbrıs Politikası", *Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi*, <https://turksam.org/rusya-federasyonu-nun-kibris-politikasi>, (Erişim: 17.12.2020)

²²² Çulha, s. 291.

olur.²²³ Ziyaret sırasında “*Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon*” belgesinin yanı sıra askerî-güvenlik, ekonomik-ticari alanlarında altı ayrı anlaşma imzalanır.²²⁴ Söz konusu ziyarette şu konular ele alınmıştır: *Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı; Boğazlara alternatif boru hatları inşası; Ekonomik işbirliği; Rusya’nın enerji ağırlıklı yeni yatırım teklifleri; askerî işbirliği; bölgesel konular; Terörizmle karşı mücadele işbirliği.*

Türkiye’nin başta AB ülkeleri olmak üzere Batı ile ilişkilerinin gerildiği bu dönemde, Rusya ile Avrasya Birliği’nin kurulması ve iki ülke arasındaki işbirliğinin daha da ileriye taşınması gündeme gelir. Resmi statüde Türkiye’ye gelen ilk Rusya lideri Putin’in ziyaretinin, AB ülkeleri liderlerinin 17 Aralık 2004’te Türkiye ile ilgili aldığı kararlar öncesine rastlaması, dikkat çekicidir. Öte yandan ABD’nin bu dönemde Irak’a müdahale etmesi sonrası Türk-Amerikan ilişkilerin gerilmesine ve 11 Eylül olayları sonrası iyi bir pozisyonda bulunana Rus-Amerikan ilişkilerinin soğuması ise yine dikkatlerden kaçmaz. Türkiye ile Rusya arasında ekonomik-ticari ilişkilerin gelişmesinin yanı sıra uluslararası sorunlarda da iki ülkenin tutumunun benzerlikler sergilemesi, Türkiye ile Rusya’nın Avrasya Birliği²²⁵, ne zemin hazırlamış gibi görülmesi ve ayrıca Türkiye’nin AB’ye alternatif olarak Rusya ile sıcak ilişkilere girmesi tartışmalara yol açıp gündem oluşturur.²²⁶

Türkiye ile Rusya arasında *derinleştirilmiş çok boyutlu ortaklığın*, bu üst düzey ziyaretten sonra, özellikle rekabet ettiği Kafkasya ve Türkistan’da yeni fırsatların ortaya çıkmasına ve genelde Avrasya coğrafyasındaki ilişkilerin yeni bir anlayış tarzıyla yürütülecek olması, bu ziyaretin en önemli sonuçlarından bazıları olarak görülebilir. Başta

²²³ Sinan Oğan, “Putin’in Ardından”, *Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi*, <https://turksam.org/putin-in-ardından-2>, (Erişim tarihi: 18.12.2020)

²²⁴ “İstoriya rossiysko-turetskikh otnosheniy. Spravka / История российско-турецких отношений. Справка”, *RIA Novosti*, (13.01.2010), <https://ria.ru/20100113/204301523.html>, (Erişim Tarihi: 01.01.2021)

²²⁵ **Avrasyacılık**: Alman dilbilimci Aleksander Von Humboldt tarafından ortaya atılır. Rusya’da ise ilk defa 1915 yılında Rus jeolog V. Semyonov-Tian-Şanski tarafından “Rus Avrasyası” (Russkaya Evraziya) şeklinde Volga’dan Yenisey’e, Kuzeyde Sibiryaya Arktığıne, güneyde ise Türkistan’a kadar olan coğrafyayı tanımlamak için kullanılır. Kısa süre sonra ise bütün kıtayı tanımlamak için kullanılmaya başlar. Avrasyacılar olarak tanımlanan düşünce çevresi, *Ekim Devrimi*’nin ardından yaşanan göç sonucunda Avrupa’nın çeşitli şehirlerinde Batı’ya karşı düşünce ekolünü oluşturan Rus entelektüelleridir. Avrasyacı entelektüeller ise kendilerini Devrim sonrası yegâne orjinal Rus hareketi olarak görür. Avrasyacılık, 19. Yüzyıl Rus muhafazakâr-milliyetçi akımlarından tamamen kopuk bir düşünce akımı da değildir. (Meşdi İsmayilov, *Avrasyacılık Mukayeseli Bir Okuma Türkiye ve Rusya Örneği*, (Doğu Batı yay.), Ankara, 2011, s. 19-21. Avrasyacılık, Rusya Federasyonu’nda SSCB sonrası iktidara gelen “Atlantikçi”lere rakip olarak ortaya çıkar, 90’ların ortasında dengeyi sağlar, günümüzde Rus yönetimi üzerinde önemli seviyede etkisi olan bir düşünce akımıdır. Türkiye’de ise 90’ların sonlarına doğru AB ile ilişkilerinde yaşanan düş kırıklığına tepki olarak “Avrasya seçeneği” adı kapsamında gündeme gelir, o tarihten günümüze dek tartışılır.

²²⁶ Kamalov, (Ed. Çakmak), *Türk Dış Politikası*, s. 944

Rusya olmak üzere iki taraf arasında var olan uzun yılların oluşturduğu ve iki devlet arasındaki kritik engellerden birisi olan algılama ve güven problemi, söz konusu üst düzey ziyaret ile büyük ölçüde aşıldığı görülür.²²⁷

Putin'in Türkiye'ye yaptığı ziyarete kadar iki ülke arasındaki resmî ilişkiler, iş adamlarının gerçekleştirdiği ticari girişimlerin gerisinde kalmıştır. Bu ziyaret ile resmî ilişkiler önemli bir ivme kazanır. İlk defa ülkelerarası ilişkilere kurumlar arası işbirliği kazandırılması imkânı ortaya çıkar.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Putin'in Türkiye'ye ziyaretinin üzerinden çok zaman geçmeden 2005 yılının Ocak ayında (10-12 Ocak) Moskova'yı ziyaret eder.²²⁸ Bu ziyarette “*Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon*”nun yanı sıra ekonomik-ticari, askerî ve savunma alanlarında altı ayrı anlaşma imzalanır. Erdoğan'ın Rusya ziyaretinde iki ülke arasındaki ilişkiler çok yönlü ele alınsa da ilk sırada ekonomik-ticari konular yer alır. Bu ziyarette Kıbrıs konusunun da detaylı bir şekilde konuşulduğu anlaşılmaktadır. Zira ziyaret sonrası bizzat Putin'in ağzından Rusya'nın dış politikası çerçevesinde Kıbrıs konusunda ciddi değişiklikler olacağı sinyalleri verilir. Putin'in, Erdoğan'ın Moskova ziyareti daha tamamlanmadan BM Genel Sekreteri'ni telefonla arayarak *Annan Planı* konusunda bundan sonra Rusya'nın “*veto*” hakkını kullanmayacağını belirtmesi ve KKTC'ye karşı uygulanan ekonomik ablukayı adaletsiz bulduğunu belirtmesi²²⁹ Putin'in Türkiye'ye yönelik önemli bir jesti olarak algılanır.²³⁰

Erdoğan'ın Rusya'yı ziyaretinden yaklaşık beş ay sonra 24 Mayıs 2005 tarihinde Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Valeri Loşinin ile Türk Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Tuygan ile yapılan müzakerelerde 2004 yılının Aralık ayında Ankara'da ve 2005 yılının Ocak ayında Moskova'da gerçekleştirilen Türkiye-Rusya heyetlerinin gerçekleştirdiği zirveleri esnasında özellikle ikili ilişkilerin daha da artırılmasına yönelik konular tartışılır. Orta Doğu'da yaşanan problemler, Güney Kafkasya, Türkistan (Merkezi Asya) ve diğer

²²⁷ Oğan, <https://turksam.org/putin-in-ardindan-2>, (Erişim tarihi: 18.12.2020)

²²⁸ Kürşat Akyol, “Erdoğan Rusya ziyaretine başlıyor”, *BBC Türkçe*, 10.01.2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/01/050110_erdogan_russia.shtml (Erişim tarihi: 01.01.2021)

²²⁹ “Vladimir Putin met with Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdogan”, Kremlin, 17.07.2005, URL: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/33756> (Erişim tarihi: 21.12.2020); Давид Гургенович Боян, “Периоды Трансформации В Российско-Турецких Отношениях”, *Вестник МГИМО-Университета*, Москва, 2017, Том. 4/55, С. 126-127, (165-182).

²³⁰ Sinan Oğan, “Erdoğan'ın Moskova Ziyareti”, *Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM)*, <https://turksam.org/erdogan-in-moskova-ziyareti>, (Erişim Tarihi: 21.12.2020)

bölgesel sorunlar dâhil olmak üzere iki tarafı ilgilendiren güncel uluslararası konularda da görüş alışverişinde bulunulur.

2005 yılında (17-18 Temmuz) Soçi’de Putin ile Erdoğan yine bir araya gelir. Görüşmede ikili ilişkiler geniş bir şekilde masaya yatırılır. Aralık 2004’te Ankara’da ele alınan konular üzerinde kapsamlı olarak durulur. Ayrıca Karadeniz ve Kafkasya bölgesindeki güvenlik konular müzakere edilir. Aynı yıl (17 Kasım 2005) Putin ile Erdoğan Mavi Akım Doğalgaz Hattı Projesi’nin açılış töreninde Samsun’da da bir araya gelerek ikili ilişkileri değerlendirdikleri görülür.

2006 yılının ilk resmi ziyareti bir Haziran’da Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov’un Türkiye’yi ziyareti ile gerçekleşir. Ziyaretin ana gündem maddelerini iki ülke arasındaki ilişkilerin gözden geçirilmesi, İran’ın nükleer programı meselesi ve Kıbrıs sorunu oluşturur. Ayrıca görüşmede Türkiye’ye gelen yaklaşık iki milyon Rus turistin karşılaştıkları adli sorunlar için iki ülke güvenlik kurumları arasında “kurumsal bir yapı” oluşturulması kararına varılır. Rus Dışişleri Bakanı Lavrov, Rusyalı turist sayısının artması nedeniyle Rusya’nın Antalya Konsolosluluğu’nun işlem kapasitesinin artırılarak başkonsolosluk seviyesine çıkarılacağını bildirir. Buna karşılık Türkiye’nin de St. Petersburg’da başkonsolosluk açması kararlaştırılır. Gül, ayrıca Lavrov’dan PKK terör örgütünün Rusya’nın terör örgütleri listesine alınmasını talep eder. Lavrov, Gül ile yaptığı görüşmeden sonra Erdoğan tarafından kabul edilir. Başbakan Erdoğan’a Rusya lideri Putin tarafından gönderilen Rusya Devlet madalyasını takdim eder. Görüşme esnasında İran’la iyi ilişkileri nedeniyle Türkiye’nin bu ülkenin nükleer faaliyetlerinden kaynaklanan sorunların çözümüne katkıda bulunabileceğini söyleyen Lavrov, Rusya’nın bu konuda beklentilerinin bu yönde olduğunu ifade eder. Erdoğan ise konuşmasında Lavrov’dan, KKTC’ye ilişkin izolasyonların ortadan kaldırılması konusunda destekte bulunmasını ister.²³¹

SSCB’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Rusya Federasyonu’nu ziyaret eden ilk Türkiye Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer, Kremlin Sarayı’nda Rus lideri Putin tarafından karşılanır. Görüşmede 2004 yılının Aralık ayında Türkiye’ye gerçekleştirdiği ziyareti hatırlatan Putin, *"Ankara’da bana ve heyetime gösterdiğiniz sıcak konukseverlik ve dostluğu unutmadım"* ifadelerini dile getirir. Ayrıca Putin bu birliktelikte özetle şunları söyler: *"İkili ilişkilerimiz tarihi Ankara ziyaretimde öngördüğümüz gibi şekillendi ve çok iyi*

²³¹ “Erdoğan’a Rus Devlet Nişanı”, *Milliyet Gazetesi*, 02.06.2006, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogana-rus-devlet-nisani-159096>, (Erişim Tarihi: 21.12.2020).

devam ediyor. Son dönemde ticaret hacmimiz yüzde 35-40 oranında arttı. Şimdi ise büyük yatırım projeleri gündemimizde. Ayrıca, uluslararası konularda ve sorunlarda görüşlerimizin örtüşmesi bize memnuniyet veriyor." Ahmet Necdet Sezer de görüşmede Son yıllar, "Türkiye-Rusya ilişkilerinin karşılıklı olarak ortak çıkarlara dayalı gelişmesine sahne olduğunu belirtir. Bugüne dek elde edilen kazanımlarımızı karşılıklı güven, dostluk, komşuluk ve anlayışla daha da üst düzeye taşınmasını ifade eder. Köklü dostluk ve ticari-ekonomik ilişkilerimiz 1991'den sonra siyasi alana da yansdı. Bu ilişkiler 2000'den sonra diğer bütün alanlara yayıldı. Türkiye, Rusya'yı sadece bölgesel bir güç olarak değil, aynı zamanda küresel bir aktör olarak görüyor. İlişkilerini de bu bakış açısına göre, bölgede ve dünyada barış için düzenliyor ve geliştiriyor. 1991'de 2 milyar dolar olan ticaret hacmimiz son dönemde kazandığı ivme ile 15 milyar dolara ulaştı. Beraber çalışarak bunu 25 milyar dolara çıkarabiliriz. Karşılıklı ekonomik ve ticari ilişkilerimizi daha da çeşitlendirerek genişletmeyi diliyoruz. Bunu başarabileceğimize inanıyoruz." Samimi bir ortamda geçen görüşme sonrasında Sezer, Mavi Akım'ın gerçekleşmesiyle iki ülke arasındaki işbirliğinin stratejik düzeye ulaştığının altını çizer. Putin ise açıklamasında iki ülke arasında ciddi yatırım projeleri olduğunu ve nükleer enerji alanında da işbirliği imkânı olduğuna vurgu yapar.²³²

1.1.4. Rusya-Gürcistan Savaşı (2008) ve Bölgesel Sorunların Türk-Rus İlişkilerine Etkisi

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 2008 yılına gelindiğinde Transkafkasya bölgesi, Türkiye, Avrasya ve dünya açısından önemli gelişmelere sahne olur. Sovyetler sonrası bu bölgede yaşanan gelişmelerin en önemlisi yaklaşık 200 yıldır Rus kontrolü altında yaşayan Transkafkasya'da üç devletin bağımsızlığına kavuşup ortaya çıkmasıdır. Neredeyse 500 yıldan beri Avrasya coğrafyasındaki Türk-Rus mücadelesinin ve rekabet sahasının merkezinde Transkafkasya olduğunu söylemek yanlış olmaz. Transkafkasya bölgesi, her iki devletin yaklaşık aynı hedeflere yönelik menfaatlerinin karşı karşıya geldikleri coğrafya olmuştur.²³³

²³² *Hürriyet Gazetesi*, "Rusya Çok Önemli Küresel Bir Aktör", 30.06.2006, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rusya-cok-onemli-kuresel-bir-aktor-4673550>, (Erişim Tarihi: 27.12.2020).

²³³ Ahmet Sapmaz, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, (Ötüken Neşriyat), İstanbul, 2008, s. 13.

SSCB'nin çöküşüyle başlayan süreçte Batı ile Rusya arasında Kafkasya bölgesini kontrol ve bu bölgeye nüfuz etme mücadelesi başlar. 11 Eylül olaylar neticesinde oluşan havadan yararlanan Rusya, öncelikle Çeçen sorununu kısa sürede halleder ve akabinde de Ermenistan'ı, Dağlık Karabağ problemi gibi özel nedenlerin de etkisiyle kendine bağlamayı başarır. Ancak, Rusya ile ilişkilerdeki tarihi tecrübelerin de etkisiyle, Azerbaycan ve Gürcistan kademeli olarak Rusya'nın etkisinden uzaklaşıp Batı ile işbirliği yapma yoluna gider. Özellikle Gürcistan'ın demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti gibi konularda AB ile NATO programları ve ordunun modernizasyonu çerçevesinde de ABD ile yakın hareket etmeye başladığı görülür. Bu gelişmelerin gidişatı Gürcistan'ı ister istemez Rusya ile karşı karşıya getirir. Rusya ile ikili ilişkilerini Azerbaycan kadar iyi yönetemeyen Gürcistan, Batı ile Rusya'nın nüfuz mücadelesinin açık sahası haline gelir. Özellikle Rusya'da yönetime Putin'in gelmesiyle başlayan süreçte Gürcistan'ın Batı eksenli politika izlemesi Rusya'yı rahatsız eder. Bu nedenle de ekonomik, askeri, sosyal ve diplomatik olmak üzere birçok konuda Gürcistan üzerinde baskı oluşturmaya başlar. Kullanılan baskılar arasında ayrılıkçı bölgelerin desteklenmesi en etkin faktör olur. Fakat Rusya'nın kullandığı baskılar, Gürcistan'ın Batıyla olan işbirliğini daha da hızlandırır. Bu arada Gürcistan NATO üyeliğine resmen başvurur. Gürcistan'ın attığı bu adım, Rusya'yı endişeye sokar. Özellikle, Kosova'nın Sırbistan'dan kopartılarak bağımsızlığının tanınması, Gürcistan'daki ayrılıkçı bölgeler sorununu Rusya için iyi bir hesaplaşma argümanı haline getirir.²³⁴

8 Ağustos 2008 tarihinde Gürcistan askeri kuvvetleri, 1992'de Tiflisen bağımsızlığını ilan eden ancak dünyanın hiçbir ülkesi tarafından tanınmayan Güney Osetya Özerk Cumhuriyeti'ne girmesi üzerine Rusya, Gürcistan'ı Güney Osetya'yı ilhal etmekle suçlu bularak en kısa sürede *Tshinvali* kentini hızlı bir şekilde terk etmesi konusunda Tiflis'i uyarır. Aksi takdirde kendi vatandaşlarını korumak amacıyla söz konusu bölgeye gireceğini ilan eder. Buna karşılık Gürcistan, Rusya'nın uyarılarını göz ardı ederek *Tshinvali* şehrini terk etmeyeceğini açıklar. Bunun üzerine Rusya'nın kendi vatandaşlarını koruma bahanesiyle Güney Osetya'ya müdahale etmesi²³⁵ ile meydana gelen savaş, Kafkasya bölgesindeki jeopolitik dengeleri bozar. Rus askeri güçlerinin kesin zaferiyle sonuçlanan bu müdahale sonucunda Rusya, bir taraftan AB ve NATO ile yakınlaşmaya çalışan Mihail

²³⁴ Reha Yılmaz, "Bağımsızlık Sonrası Dönemde Rus-Gürcü İlişkileri ve Kırılma Noktaları", *Avrasya Etüdleri*, (T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı), 38/2, Ankara, 2010, s. 21. (21-42).

²³⁵ "Rusya Gürcistan'a Girdi", *Hürriyet Gazetesi*, 08.08.2008, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusya-gurcistana-girdi-9611495>, (Erişim Tarihi:22.12.2020).

Saakaşvili liderliğindeki Gürcistan yönetimine gözdağı verirken diğer yandan da 25 Ağustos 2008'de Güney Osetya ile Abhazya'nın da bağımsızlığını tanır. Kısa bir süre sonra 9 Eylül günü onlarla resmi diplomatik ilişkileri kurarak bölgedeki politik nüfuzunu güçlendirir. Putin yaptığı açıklamada, Gürcistan'ın saldırgan ve soykırım siyasetiyle toprak bütünlüğünü ihlal ettiğini belirtir.²³⁶ Gürcistan ise toprak bütünlüğünü ihlal ettiği ve uluslararası hukuka aykırı müdahalede bulunduğu²³⁷ gerekçesiyle Rusya ile siyasi ve diplomatik kanalları kapatır ve Rusya Meclis olan Duma'da "*Rusya Federasyonu'nun Gürcistan topraklarını işgaline dair*" kınama kararı alır. Bu arada Türkiye ise kuzeydoğu sınırında ortaya çıkan bu savaşın bölgedeki yansımalarını endişeyle takip ederken, savaşan iki ülke ile yakın politik ve ekonomik ilişkilerinin bozulmaması için özel gayret sarf eder.

Bölgede yaşanan gelişmeler diplomasi trafiğini yoğunlaştırır. Gürcistan Dışişleri bakanı Eka Tkeshelashvili temaslarda bulunmak üzere 31 Ağustos 2008'de Ankara'ya gelir ve Türk Dışişleri Bakanı Ali Babacan ile görüşür. Aynı yılın 2 Eylül'ünde ise Lavrov İstanbul'u ziyaret ederek mevkidaşı Ali Babacan ile bir araya gelir. Bu arada 5 günlük savaştan sonra ilk kez ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney bölge ülkelerinden Gürcistan, Azerbaycan ve Ukrayna'yı ziyaret eder. Kuşkusuz yapılan bütün bu ziyaret trafiğinde, önemli gündem maddeleri masaya yatırılır ve bölgenin geleceği ile ilgili önemli kararlar alınır.

Lavrov'un İstanbul ziyareti sırasındaki ikili görüşmelerde Türkiye Gürcistan'ın toprak bütünlüğü konusuna vurgu yaparken Rusya Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığının altını çizer. Ancak iki devletin bu konuda farklı düşüncede olmasının ilişkilere hanel getirmeyeceği konusunda mutabık kalınır. Bu çerçevede Lavrov, Türkiye'nin daha önce Kosova'yı tanımasının iki ülke ilişkilerinin normal seyrinde devam etmesine engel olmadığına vurgu yapması önemlidir.²³⁸ Gürcistan'da yaşanan bu problemde Türkiye,

²³⁶ Виктор Андреевич Кабисов, "Последствия грузино-югоосетинского вооруженного конфликта 2008 года", *Историческая и социально-образовательная мысль*. Краснодар, 2016. Том 8. № 2. Часть 2. с. 56-58 (Viktor Kabisov, "Consequences of the Georgian-South Ossetian armed conflict in 2008", *Istoricheskaya i sotsialno-obrazovatelniy mysl, Historical and Social Educational Ideas*, Krasnodar, 2016. Tom, 8. № 2. Vol. 2. p. 56-58.

²³⁷ Vildan Meydan, "2008 Rusya-Gürcistan Savaşının Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı Çerçevesinde Analizi", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2/2, Aralık 2017, s. 417, (417-429).

²³⁸ Sinan Oğan, "Kafkasya Krizinden Küresel Rekabete", *2023 Dergisi*, S. 89, Ankara, 5 Eylül/2008, s. 11-12. (8-13).

Moskova'nın yaptıklarına ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne bakışına olumlu bakmayıp AB ve ABD ile beraber söz konusu ülkenin toprak bütünlüğüne vurgu yapar.

Türkiye'nin Rus-Gürcü (5 günlük) savaşı karşısında Rusya'yı sert dille kınayan ABD ve AB ülkelerinin aksine daha temkinli ve yumuşak bir dille tutumunu ve tepkisini belirtmesinin nedeninin o dönemde Türkiye'nin doğalgazda büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı olması gösterilebilir. 2008 yılı itibarıyla %62 seviyesine kadar ulaşan bu doğalgaz ithalatının Türkiye'nin Kafkasya bölgesindeki gelişmeler karşısında hareket serbestliğini sınırladığı bizzat Başbakan Erdoğan tarafından dile getirilir. Erdoğan'ın savaşın hemen akabinde Rusya, Azerbaycan ve Gürcistan'ı ziyaret ederek "*Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu*" adı altında bir danışma mekanizması kurulması talebi bu açıdan değerlendirilmelidir. Kafkasya bölgesi ile ilgili sorunlara ele alınması amacıyla önerilen bu danışma mekanizması fikrine Rusya tarafından destek gelirken AB ve ABD, kendilerini dışarıda bırakacak bu girişime tepki gösterirler.²³⁹

Türkiye, bölgedeki bu ve bunun gibi negatif gelişmelere, ortaklarının çekincelerine ve başta ABD olmak üzere Avrupalı müttefiklerinin eleştirilerine aldırmandan Rusya ile ilişkilerinin seyrini bozmayıp iki ülke arasındaki gelişmekte olan süreci koruyarak daha sonraki yıllardaki gidişatı anlayabilmek açısından önemlidir. Başta nükleer enerji yatırımları olmak üzere enerji merkezli hızla gelişen ekonomik-ticari ilişkilerin rolünün kritik olduğu görülür. 2008 yılında Rusya ile ticaret hacmi 38 milyar dolar seviyesine ulaşır. Bu önemli bir faktördür. Yukarıdaki rakama artı olarak 25-30 milyar dolarlık Türkiye'nin Rusya'da işlem gördüğü müteahhitlik hizmetleri ve aynı yıl Rusya'dan Türkiye'ye gelen Rus turist sayısının 2,8 milyona ulaşması da eklenmelidir. Türkiye'nin özellikle güney sınır komşularının içerisinde bulunduğu istikrarsızlığın oluşturduğu olumsuz durum da başka bir faktör olarak düşünülebilir. Model ülke ve bölgesel güç olarak nitelendirilen Türkiye, Batılı müttefikleriyle, ülkenin güneyinde karşı karşıya geldiği sorunlara çıkarları ile orantılı olarak yapıcı çözümler üretilmediği düşüncesindedir. Bölgede olup bitenler Türkiye'yi başka arayışlar içerisine de iter. Zira bu dönemde Türkiye'nin Rusya ile çok boyutlu ilişkilerini geliştirerek devam ettirmesinin yanı sıra bölgede Azerbaycan ve İran ile ikili veya üçlü bölgesel ilişkileri ilerletmesi, Ermenistan ile diplomatik görüşmeleri başlatarak normalleşme yönünde adımlar atmaya başlaması, Gürcistan ve Karadeniz'e kıyısı bulunan Ukrayna ile yakın ilişkiler kurması olabilir. Özetle Rusya, her ne kadar bölgesel bir huzuru bozan faktör

²³⁹ Eren, s. 152;

olarak bilinse de Türkiye tarafından bakıldığında ikili ilişkiler çerçevesinde hem bir denge unsuru hem de özellikle ekonomik ve ticari ilişkilerde stratejik ortak olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle Türkiye'nin Rusya ile ikili ilişkileri artırması, Türkiye'ye Avrupalı müttefiklerinden bağımsız ve yaşadığı coğrafyada bölgesel anlamda etkin uluslararası aktör seviyesine ulaşmasına neden olabilir.²⁴⁰

Rusya, Kafkasya'yı güneyindeki rakipleri olan Türkiye ve İran ile karşılaşma sahası, Kafkasya'nın Merkezi Asya'ya (Türkistan) açılan kapı konumunda olması, Karadeniz ve Hazar Denizi havzasına bağlantılı olup iki denize de açılımın olması ve Orta Doğu yolu üzerinde bulunması nedeniyle kendisi için vazgeçilmez görmektedir. Kafkasya, Rusya ekonomisi için tam anlamıyla bir hammadde kaynağıdır. Rusya'nın en büyük kaygısı, Güney Kafkasya'da gittikçe nüfuzunu kaybedecek olması ve dolayısıyla da Karadeniz havzası ile Hazar Denizi havzasının birbirinden kopacak olmasıdır. Karadeniz, Rusya açısından, AB ve ABD'ye karşı kaybedilmemesi gereken bir stratejik üs ve enerji transit bölgesidir.²⁴¹

Sonuç olarak, başta ABD olmak üzere AB'ye güvenerek Güney Osetya ve Abhazyaya girerek toprak bütünlüğünü sağlamaya çalışan Gürcistan, Güney Osetya'ya girdiği gün kendisinden çok daha güçlü Rus ordusunu bulur ve önce Güney Osetya'dan sonra da Poti (liman şehri), yukarı Kodori vadisi ve Gori'den çekilerek Rus askeri tarafından Tiflis'te adeta abluka altına alınır. Uzmanlar, Gürcistan'ın bu hamlesini zamansız ve hatalı olarak yorumlarlar. Stratejistlere göre Gürcistan'ın, askeri güçlerinin Güney Osetya'ya girdiğinde karşısında Rus ordusunu bulacağını, Rusya'nın Gürcistan'ı ölçülü de olsa işgal edeceğini ve bunun kendisini mağdur ve muhtaç duruma düşebileceğini hesaplayabilmeliydi.

²⁴⁰ Çelikpala, s. 14; Ayrıca bkz: Nesrin Sarıahmetoğlu, "Kafkasya'nın Türkiye ve Rusya İçin Önemi", *Türkiye-Rusya İlişkileri* (VII.Uluslararası Karadeniz Sempozyumu), Ed: Abbas Karaağaçlı, (Giresun Üniversitesi yay.), C.I, İstanbul, 2018, s. 309-325; Хасан Селим Озертем-Хабиббе Оздал, "Турция и Россия: преодоление препятствий", *Московский Центр Карнеги*, Россия, 2013, <https://carnegie.ru/2013/06/10/ru-pub-52195>, (Erişim tarihi: 01.01.2021); Силаев Николай Юрьевич, "Итоги августовской войны для Кавказа", Центральная Азия и Кавказ (Журнал социально-политических исследований), Vol. 3/63, p. 1-13, Sweden, 2009, <https://www.ca-c.org/journal/2009-03-rus/00.shtml> (Erişim Tarihi: 01.01.2021); Бурджу Гюльтекин Пунсман-Заал Анджапаридзе- Сос Аветисян-Изида Чания-Вадим Ромашов-Рашад Ширин, "Обзор политики изоляции внутри и вокруг Южного Кавказа", *Кавказский Выпуск*, https://caucasusedition.net/ru/%D0%BE%D0%B1%D0%B7%D0%BE%D1%80-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D0%B8%D0%B7%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D1%86%D0%B8%D0%B8-%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D0%B8-%D0%B8-%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D1%80/#_Точ458199812 (Erişim tarihi: 01.01.2021)

²⁴¹ Can Sönmez, "Jeopolitik Açından Kafkasya", *Avrasya Dosyası*, (Rusya-Kafkasya Özel), C.3/4, Ankara, 1996, s. 209

Türkiye bu büyük coğrafyanın merkezinde olan bir ülkedir. Bu çerçevede, Hem NATO'ya üye olan, hem de AB'ye üye olma sürecinde bulunan Türkiye'nin yeni büyük satranç oyununda ABD-AB eksenini ile Rusya-İran eksenini arasında nasıl bir denge politikası izleyeceği, hangi görevi üstlendiği ve bölgede istikrarın, etkinliğin ve prestijinin hangi seviyede olacağı, bu coğrafyada gelişecek siyasi, askeri ve enerji alanlarındaki izleyeceği politikalara ve gelişmelere bağlı olacaktır.²⁴²

1.1.5. 2009-2010 Türkiye ve Rusya İlişkileri ve Bölgesel İşbirliği

2008 yılı sonrası uluslararası kamuoyunda Rusya'nın değişmiş olan imajının tesiri bağlamında Türk-Rus siyasi ve diplomatik ilişkilerinin seyrine geçmeden önce genel değerlendirme anlamında şunları belirtmekte fayda vardır. Başta ABD olmak üzere Batılı müttefiklerle özellikle Orta Doğu'da yaşanmakta olan krizler konusunda bir araya gelerek ortaklaşa bir çözüme gidilmediği görülür. Türkiye ve Rusya, Irak'ın toprak bütünlüğü ve çatışmaların diplomasi ve masada çözülmesi ile bölgede Suriye ve İran ile münasebetlerin artırılması gibi konularda hemfikirdir. Her iki ülke arasında bir takım uzlaşamayan konular söz konusu olsa da eskisi gibi kuşkulu komşuluk algısının yavaş yavaş ortadan kalktığı görülmektedir.

Beş günlük Rusya-Gürcistan savaşından sonra, Türkiye'nin Kafkaslarda huzurun ve istikrarın yeniden sağlanması için *Kafkasya Barış ve İstikrar Platformu* kapsamında arabuluculuk girişimleri ve komşu Ermenistan'a yönelik açılımları dillendirdiği dönemde Abdullah Gül'ün, 12-15 Şubat 2009 tarihinde Rusya'ya yaptığı ziyaret önem arz eder. Ziyarete bölgesel ve uluslararası problemler ele alınır ve iki ülke arasında iyi ilişkilerin daha da ileriye götürülmesi bağlamında Türkiye-Rusya arasında ortak deklarasyon imzalanır.²⁴³

İki ülke Cumhurbaşkanlarının görüşmelerin ardından yapılan ortak basın toplantısında Medvedev, imzalanan ortak deklarasyonun iki ülke ilişkilerini bir üst aşamaya taşıyacağını belirtir. Bir dönemler iki ülke arasındaki ticaret hacminin sadece bir milyar dolar olduğunu, günümüzde ise bunun yaklaşık 35 kat arttığını belirten Medvedev, Gül'le görüşmelerinde enerji alanında iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konusunu da ele

²⁴² Hakan Kantarcı, "Gürcistan'ın Güney Osetya'ya Yönelik Stratejik Hamlesinin Kafkasya Jeopolitiğine Yansımaları", *2023 Dergisi*, S. 89, Ankara, 5 Eylül/2008, s. 40, (30-40).

²⁴³ Hakan Kantarcı, "Türkiye-Rusya Federasyonu Yakınlaşmasının Jeopolitik Yansımaları", *2023 Dergisi*, S. 95, Ankara, 15 Mart 2009, s. 58-59.(56-59).

aldıklarını ifade eder. Rusya ile Türkiye'nin Karadeniz ve Kafkasya'da barış ve güvenliğin sağlanması konusunda benzer görüşleri paylaştığını bildiren Rus lider, Türkiye'nin gündeme getirdiği, “*Kafkasya Barış ve İstikrar Platformu*” önerisini Rusya tarafı olarak desteklediklerini ve uygulanabilir bir öneri olarak gördüklerini söyler. Ayrıca Medvedev, 2008 yılında 2.5 milyon Rus vatandaşının Türkiye'yi turist olarak ziyaret etmesinin ikili ilişkilerin insani boyutunu da geliştirdiğini vurgular. Türkiye ile Rusya'nın bölgenin iki büyük ve önemli ülkesi olduğunu bildiren Gül ise, ikili ticaret hacminin 40-50 milyar dolara çıkması potansiyeli bulunduğunu dile getirir. 12 sayfalık deklarasyonda, 1921 yılında TBMM Hükümeti ile Bolşevik Rusya arasında imzalanan anlaşmaya da atıfta bulunulur.²⁴⁴

Rus resmi haber ajansı Ria Novosti, iki ülke liderinin görüşmesi sonrasında imzalanan “*Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Yeni Bir Aşamaya Doğru İlerlemesi ve Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Daha da Derinleşmesine İlişkin Ortak Deklarasyonu*”, ortak “*stratejik anlaşma*” olarak nitelendirir.²⁴⁵ Görülüyor ki, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler her geçen yıl olumlu yönde aşama kaydeder. Bu tarihten beş yıl öncesi ile beş sonrasına baktığımızda ciddi bir şekilde fark olduğu gözlemlenebilir. Özellikle Merkezi Asya, Kafkasya, Karadeniz ve Hazar Denizi havzasında istikrar ve barışın sağlanmasına, iki ülkenin işbirliğinin, menfaat ve uzlaşma noktalarının birçok alanda gelişmesinin katkısı büyüktür.

Bu ziyaretle, Türkiye ile Rusya arasında; diplomatik, enerji ve ekonomik alanlarında karşılıklı açılımlar sağlanır. Belki de söz konusu zirveden çıkan en önemli sonuç, Türk-Rus ilişkilerinin önceki yıllara göre daha da derinleştirilmesi kararıdır.

ABD açısından Türkiye, Hazar Denizi Havzası, Kafkasya, Karadeniz Havzası, Orta Doğu, Doğu Akdeniz Havzası ve Türkistan'da (Merkezi Asya) ne kadar kritik ise Rusya için de kritiktir. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti ABD ve Rusya'ya karşı her daim denge politikasını iyi yürütmesi gerekir. Bu açıdan bakıldığında, tarihi, coğrafi ilişkisi olan diğer ülkelerle de siyasi-diplomatik, ekonomik-ticari, askeri ve enerji politikaları alanlarında iyi işbirliği olması gerekmektedir.²⁴⁶

²⁴⁴ Cenk Başlamış, “Türkiye ile Rusya Güçlü Ortak Oldu”, *Milliyet Gazetesi*, 14 Şubat 2009.

²⁴⁵ Halit Gülşen, “Abdullah Gül'ün Rusya Ziyareti Çerçevesinde Yakın Dönem Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri”, *Stratejik Analiz*, C. 9/107, s. 74 (72-77).

²⁴⁶ Kantarcı, “Türkiye-Rusya Federasyonu Yakınlaşmasının Jeopolitik Yansımaları”, s. 59.

2009 yılında dönemin Türkiye Başbakanı Erdoğan, Mayıs (Soçi) ve Aralık aylarında (Moskova) Rusya'ya iki defa ziyarette bulunur.²⁴⁷ Rusya Federasyonu Başbakanı Vladimir Putin ise, 6 Ağustos 2009 tarihinde Ankara'ya günlük bir ziyaret gerçekleştirir. Günübürlük olan bu ziyarette Başbakan Erdoğan ile iki ülke arasında çoğunluğu enerji alanında olmak üzere 20 işbirliği protokolüne imza atar. İmzalanan protokollerin en önemlisi Rus doğalgazını uluslararası piyasaya taşıyacak ve Türkiye'nin Karadeniz'deki karasularından geçecek olan *Güney Akım Doğalgaz Projesi*'dir. Moskova, Güney Akım projesinin Avrupa'ya doğal gaz tedariki için yeni bir güzergâh oluşturmasını umar. Ayrıca Rusya bu projeye, Türkiye üzerinden geçecek olan Nabucco projesine²⁴⁸ alternatif oluşturması ve onun önüne geçmesi için özel önem verir. Güney Akım Doğalgaz Projesi'nin ortaklarından biri de, İtalyan enerji devi *ENİ* olması nedeniyle Ankara'daki görüşmelere ve imza törenine dönemin İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi de katılır. İmza töreni ve ardından düzenlenen basın toplantısında konuşan Erdoğan, "*İki ülke arasındaki işbirliğini geliştirmeye yönelik protokolleri üç ayrı başlık altında imzaladık. İmzaladığımız gaz protokolü, Rusya'dan doğalgaz alımımıza imkân sağlayan ve süresi 2011 yılında son bulacak olan doğalgaz alım sözleşmesinin süresinin uzatılmasını öngörmektedir.*" ifadelerini kullanır. Erdoğan, aynı protokol çerçevesinde *Güney Akım Boru Hattı*'nın Türkiye'nin Karadeniz'deki karasularından geçmesi için gerekli araştırma çalışmalarının yapılmasına da izin verildiğini belirtir.²⁴⁹

Rus lideri Putin'in Ankara ziyareti, dünya basınında da geniş yankı bulur. Özellikle Batı basını, Türkiye ile Rusya arasında enerji sektöründe varılan anlaşmalar sayesinde Rusya'nın enerji hâkimiyetini pekiştirdiğini ileri sürerken, bazı gazeteler de uluslararası ilişkilerde dostluğun değil çıkarın önemli olduğunu bir kez daha görüldüğü manşetleri atılır. Örneğin, New York Times, "*Türkiye, Moskova'nın enerji hâkimiyetini pekiştirdi*" adlı yazısında, Türkiye, Rusya'nın Karadeniz'den geçecek boru hattı için karasularını kullanmasına izin vererek, Moskova'nın Avrupa'nın enerjisi üzerindeki hakimiyetinin pekişmesine yardımcı oldu ifadeleri yer alır. Rusya'dan Bulgaristan üzerinden Avrupa'ya

²⁴⁷ Fatih Hafız Mehmet, "Türkiye-Rusya ilişkilerinin son 16 yılı", *Anadolu Ajansı*, 4 Aralık 2016, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iliskilerinin-son-16-yili/698807>, (Erişim Tarihi: 28.12.2020).

²⁴⁸ *Nabucco Projesi*: Ankara'da 13 Temmuz 2009 tarihinde Türkiye ile AB ülkeleri arasında imzalanan ve Avrupa'ya doğalgaz taşımak üzere planlanan uzun geçişli bir boru hattı taşımacılığı projesidir. Avrupa'nın en büyük doğal gaz tedarikçisi konumundaki Rusya'dan yapılan sevkiyata alternatif olması amacıyla daha çok ABD ve AB tarafından desteklenir.

²⁴⁹ "Türkiye ile Rusya arasında 20 anlaşma", *BBC News Türkçe*, 6 Ağustos 2009, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/08/090806_putin_update, (Erişim Tarihi: 28.12.2020)

uzanan boru hattı, enerji arzı üzerindeki Rusya hakimiyetinin artmasına ilişkin Avrupa ülkelerinin endişelerini yoğunlaştırır derken Financial Times'ta yer alan “*Anlaşma, dost değil, ortak olduğunu gösterdi*” adlı makalede, *Vladimir Putin, beyaz sulara rafting yapmaktan daha fazla ustalık gerektiren bir görev için Türkiye’deydi, Sibiry’a’daki fotojenik tatille tazelenen Rusya Başbakanı, ev sahibini Güney Akım konusunda ikna etmek için Ankara’daydı, Putin’in elde ettiği başarı, boru hattı reel politiğinin mükemmel bir örneği oldu, Putin ile mevkidaşı Erdoğan arasında varılan anlaşma, hayati çıkarların tehlikeye girmesi halinde ortada dost değil sadece çıkar ortaklıklarının bulunduğu açık bir kanıtı oldu...*, ifadeleri kullanılır.²⁵⁰

2010 yılının başında (Ocak ayında) Moskova'yı ziyaret eden Erdoğan, Rusya Başbakanı Putin ve Devlet Başkanı Medvedev ile bir araya gelir.²⁵¹ Ziyaret sırasında iki ülke arasında Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) kurulmasına karar verilir. Ancak Rusya ile gerçekleştirilecek konsey toplantısı isminin içerisinde “*stratejik*” kelimesinin yer almaması dikkat çeker. Daha önce iki ülke arasında yapılan “*çok boyutlu güçlendirilmiş ortaklık*” kavramı bir adım daha ileri götürülerek “*ilişkilerin yeni bir aşamaya doğru ilerlemesi ve dostluğun ve çok boyutlu ortaklığın daha da derinleştirilmesi*” hususuna vurgu yapılır.²⁵² Rusya'nın prestijli gazetelerinden biri olan İzvestiya'da “*Enerji Ziyareti*” başlığıyla yayınlanan haberde, iki ülke liderleri arasında yapılan görüşmede ele alınan konuların büyük çoğunluğunu enerji projelerinin oluşturduğu belirtilir.

Rusya'nın resmi gazetesi “*Rossiyskaya Gazeta*” ise Erdoğan'ın, Medvedev ve Putin ile yaptığı görüşmeye geniş yer verir. Medvedev'in görüşmede iki ülke arasındaki işbirliği hakkında “*üst düzey*” ifadesini kullandığı belirtilen haberde, Türkiye'nin yardımı sayesinde Rusya'nın Güney Akım Doğalgaz Boru Hattını Karadeniz'in altından geçirme meselesine çözüm bulduğunu, Türkiye'nin büyük projenin Türk kara sularından geçmesine izin vererek Rusya'yı Karadeniz kıyı ülkeleriyle yaşanabilecek zorlu müzakerelerden kurtararak jest yaptığını kaydeder. Söz konusu haberde, Medvedev'in ortak enerji projeleri hakkında konuşurken “*çok memnun olduğunu*” belirtilerek, Erdoğan'ın da bu işbirliğinin sadece gaz

²⁵⁰ “Türk- Rus anlaşması dünya medyasında”, *Milliyet Gazetesi*, 07 Ağustos 2009, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/turk-rus-anlasmasi-dunya-medyasinda-1125948>, (Erişim Tarihi: 28.12.2020)

²⁵¹ Fatih Hafız Mehmet, “Türkiye-Rusya İlişkilerinin Son 16 Yılı”, *Anadolu Ajansı*, 4 Aralık 2016, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iliskilerinin-son-16-yili/698807>, (Erişim Tarihi: 28.12.2020).

²⁵² Sinan Oğan , “Dimitri Medvedev’in Türkiye Ziyareti ve Türk-Rus İlişkilerinin Perspektifleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, Ankara, Mayıs 2010, S. 17, s. 18. (13-22).

alanında değil, petrol ve petrol ürünleri alanlarıyla da çeşitlendirilmesi için yeni fırsatlar bulunduğunu ifade ettiğini belirtir. Yine söz konusu haberde, Erdoğan-Medvedev buluşmasında *Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı* konusunun da ele alındığı, ayrıca Rusya Başbakan Yardımcısı İgor Seçin'in yaptığı açıklamada da, Rusya'nın Samsun-Ceyhan projesine aktif şekilde katılacağını söylediği belirtilerek *"Yeni anlaşmalar iki ülkeye geçen yıl küresel ekonomik krizden dolayı ikili ticaret hacminde kaybedilenlerin telafisini sağlayacak. Nitekim hem Erdoğan hem de Putin ticaret hacmini 5 yıl içinde 100 milyar dolara çıkartma hedefini dile getirdi. Hedefe ulaşma yolunda bazı adımlar da atıldı. Rusya ve Türkiye arasında atom enerji dalında ortak işbirliği konusunda anlaşmaya varıldı"* ifadelerini kullanıldığına yer verilir. Erdoğan ve Putin'in görüşme esnasında ayrıca vize uygulamasının karşılıklı olarak kaldırılması konusunun da ele alındığı belirtilir. İki ülke arasında uygulanan vizelerin Mayıs ayına kadar kaldırılabilmesi, her iki başbakanın da bu doğrultuda görüş bildirdiklerine dikkat çekilir.²⁵³

Erdoğan'ın Moskova ziyaretinin üzerinden çok geçmeden aynı yılın Mayıs ayında Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev resmi bir ziyaret için Ankara'ya gelir. Medvedev, Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan ile ayrı ayrı bir araya gelir. Bu ziyaret esnasında heyetler arasında yapılan görüşmelerde enerji, denizcilik, hava ulaştırma ve vize muafiyeti gibi konular öncelikle ele alınır. Görüşmeler sonucunda iki ülke arasında başta enerji, vize muafiyeti ve güvenlik alanlarında olmak üzere toplam 17 anlaşma imzalanır.²⁵⁴

İki ülke kamuoyunda en çok ilgi uyandıran anlaşma konusu ise vize muafiyeti olur. İki ülke tarafından oluşturulacak heyetlerin vizenin kaldırılması konusunda görüşmelere devam etmesine, nihai metinde tarafların mutabakata varması halinde anlaşmanın yürürlüğe gireceğine ve muhtemelen bir aya kadar hem Türk hem de Rus vatandaşlarının turistik ziyaretlerini vize zorunluluğu olmadan yapabileceğine karar verilir.²⁵⁵ Bizzat Rusya'nın Ankara Büyükelçisi tarafından da ifade edildiği üzere birkaç yıl önce hayal edilmesi bile zor

²⁵³ "Başbakan Erdoğan'ın Moskova Ziyareti Rus Basınında", *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ocak 2010, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/basbakan-erdoganin-moskova-ziyareti-rus-basininda-112666>, (Erişim Tarihi: 28.12.2020).

²⁵⁴ İktisadi Kalkınma Vakfı (<https://www.ikv.org.tr>), "Rusya Devlet Başkanı Medvedev Ankara'da Temaslarda Bulundu", https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/rusya_devlet_baskani_medvedev_ankarada_temaslarda_bulundu.pdf, (Erişim Tarihi: 28.12.2020).

²⁵⁵ Cengiz Özbek, "Medvedev'in Türkiye ziyareti ne getirecek?", *Hürriyet Gazetesi*, 11 Mayıs 2010, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/medvedevin-turkiye-ziyareti-ne-getirecek-14690964>, (Erişim Tarihi: 28.12.2020).

olan bu gelişme,²⁵⁶ Türkiye ve Rusya arasındaki resmi ilişkilerin geldiği noktayı temsil etmesi bakımından oldukça önemlidir.

2010 yılı Türk-Rus ikili ilişkileri açısından özel bir öneme sahiptir. Zira söz konusu tarih, iki devlet arasında 1920 yılında tesis edilen resmi siyasi ve diplomatik ilişkilerin 90. yılıdır. 2010 senesinde iki ülke ilişkileri derinleşerek kurumsallaşmaya doğru yol alır. İkili ilişkilerin tetikleyici ve lokomotifleri olarak bilinen ekonomik-ticari ilişkilerde iki ülkenin hedeflediği rakam, 40 milyar dolara ulaşmakta olan ticaret hacminin 2010 yılından itibaren 5 yıl kapsamında 100 milyar dolara ulaşma arzusudur. Petrol/doğalgaz odaklı enerji alanındaki işbirliğinin nükleer enerjiyi de kapsayacak şekilde çeşitlendirilmesi dikkat çeken bir noktadır.²⁵⁷

Özetle, daha önce Türk-Rus ilişkilerinde ve iki devleti oluşturan toplumlar arasında var olan tehdit ve düşmanlık algısı ile bunu destekleyen kamuoylarındaki söylem ve gündemlerin dışına çıkarılarak ilişkilerde yeni bir yaklaşım tarzı dikkat çekmektedir. 2007 yılı Türkiye’de 2008’de ise Rusya’da karşılıklı olarak Rus ve Türk Kültür Yılı ilan edilmiştir. 2010 yılında Türk-Rus siyasi-diplomatik ilişkilerinin 90. Yıldönümü münasebetiyle yapılan kutlamalarda çok sayıda bilimsel ve kültürel etkinlik düzenlenir. Buna ilaveten aynı yılın (2010) Ekim ayında radikal faaliyetlere karşı bir örnek olarak Türkiye modelini öne sürme amacıyla Moskova’da Türk Kültür Merkezi açılışı gerçekleştirilir. 1990’larda düşünülmesi zor olan alanlarda işbirliğine gidilmiştir. İki devlet arasında atılan bu adımlar olumlu yöndeki değişime önemli katkılar sağlar.

²⁵⁶ Eren, s. 154.

²⁵⁷ Mitat Çelikpala, “Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği”, *EDAM*, (Dış Politika ve Güvenlik 2019/5), İstanbul, Mayıs 2019, s. 14, (1-29).

1.2. 2011-2016 YILLARI ARASI İKİLİ İLİŞKİLER

2010 yılının sonlarından itibaren gelişen olaylar, Türk-Rus ilişkilerinin seyrinde belli değişim ve her iki taraf açısından da bazı zorlanmalara neden olur. Türkiye'nin, TANAP ve Nabucco gibi Rusya'ya seçenek olarak geliştirilen enerji boru hattı projelerinin kapsamında, enerji merkezli ilişkiler bölgesel dengelerde negatif etkileri olur. Bunun yanı sıra muhalif Çeçen unsurlara yönelik olarak Türkiye'de gerçekleştirilen suikastlar, Karadeniz bölgesi ile Orta Doğu'nun genelinde yaşanan gelişmelere yönelik Türkiye ile Rusya'nın tamamen birbirine karşı ve farklı tutum sergilemeleri, iki ülke ilişkilerini dolaylı olsa da etkiler. Özellikle *Arap Baharı*'nın etkisiyle önce Libya'da (Kaddafi yönetimine yönelik yapılan operasyon) gelişen iktidar değişikliği ve daha sonra da Türkiye'nin güney komşusu Suriye'deki gelişmelere farklı bakış açıları, Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirir. Orta Doğu'da gelişen bunlara benzer olaylar, iki ülke arasındaki ilişkileri zorlamaya başlar. Yine Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi, Karadeniz bölgesinde öngörülen işbirliği ihtimalini ortadan kaldırır. Özetlemeye çalıştığımız iki ülkeyi de ilgilendiren bu olayları şimdi belli başlıklar altında biraz daha açmaya çalışalım.

1.2.1. Türkiye ve Rusya'nın Arap Baharına ve Onun Etkisiyle Oluşan Suriye İç Savaşına Karşı Tutumları

21. yüzyılda uluslararası camiada yaşanan en dikkat çekici konulardan biri, Avrasya coğrafyasında Türkiye-Rusya yakınlaşması olarak görülür. Farklı bloklarda yer alan Rusya ile Türkiye yeni yüzyılın başlamasıyla birlikte çok yönlü ve birçok alanda işbirliğine gider. 1990'lı yılların ağır şartları içerisinde "bavul ticareti" ile başlayan ikili ülke ilişkilerinin seviyesi gittikçe yükselir. Ancak 2011 yılının başından itibaren *Arap Baharı* ve onun etkisiyle Libya ve Suriye'de ortaya çıkan gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkilerde zaman zaman iniş çıkışlara neden olur.

Rusya'da *Arap Baharı* kavramı "*Arap Dünyasının tekrar İslam'a dönme süreci*" olarak değerlendirilir. Batı'nın "*demokratik halk devrimleri*" olarak tanımladığı Arap baharı söylemi, Rusya kamuoyunda kabul görmez. Zira Rusya'ya göre, Arap Baharı sonucunda

hiçbir Orta Doğu ülkesinde demokrasiyi yaşatan yönetim oluşmaz. Aksine Arap Baharı olarak nitelendirilen süreç kargaşa, aşırılık ve istikrarsızlık getirir.²⁵⁸

2011 yılından itibaren Tunus ve Mısır'da ortaya çıkan yönetim değişikliklerini dikkatle takip eden Rusya, ayaklanmaların iyi derecede ilişkilerinin bulunduğu Libya'ya sığramasını bir kırılma noktası olarak görür. Mart 2011 tarihinde özellikle Rusya, Libya'da sivilleri koruma adına uçuşa yasak bölge oluşturulmasına yetki veren BMGK'daki oylamada Çin ile beraber çekimser kalır. BMGK'da alınan söz konusu kararı takiben başta Fransa, İngiltere ve ABD olmak üzere bazı NATO ülkelerinin Libya'da Kaddafi yönetiminin yıkılması ile sonuçlanan askeri bir hava hareketi başlatmaları, Rusya'da endişe ile karşılanır.

Türkiye Libya'ya yönelik bu askeri harekâta başta karşı çıkmasına rağmen sonradan NATO tarafından düzenlenen bu operasyonda Batılı müttefiklerine uymayı tercih ederek Rusya'dan farklı bir pozisyon sergiler. Arap Baharı olarak adlandırılan halk ayaklanmalarının Suriye'ye sığraması ise, Türk-Rus ilişkilerini kritik bir noktaya getirir. Suriye'de başlayan iç savaştan bizzat Beşar Esad rejimini sorumlu tutan Ankara, 2011 yılının ortalarından sonra bazı Batılı ülkelerle beraber Esad rejimine karşı savaşan muhalif grupları desteklemeye başlar ve uluslararası platformlarda Suriye'nin yönetiminde Esad rejiminin devam etmesi halinde Suriye sorununa çözüm bulunmasının mümkün olamayacağını savunur. Türk dış politikasının bu yaklaşımı Türkiye'yi, Suriye iç savaşı sürecinde Esad rejimini destekleyen İran ve Rusya ile karşı karşıya getirir.²⁵⁹

Rusya, Libya konusunda AB ve ABD ile karşı karşıya gelmeyi kendi milli menfaatleri için çok uygun bulmasa da Suriye, Rusya'nın bölgedeki kilit konumunda olarak nitelendirdiği en önemli ortağıdır.²⁶⁰ 10-11 Mayıs 2010 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Medvedev, Suriye'ye bir ziyarette bulunur ve bu ülkenin kendileri için bölgede stratejik boyutta olduğunu hatırlatır. Bu ziyaret aynı zamanda Rusya'dan Suriye'ye devlet Başkanı sıfatında ilk ziyareti olması bakımından önemlidir.²⁶¹ Rusya Suriye'ye desteğini uluslararası her platformda ifade eder. Beşar Esad'ın zaman zaman kendi halkına karşı uyguladığı orantısız ve uluslararası toplum tarafından da tepki çeken güç kullandığı sıralarda Rusya,

²⁵⁸ Pavel Baev, "Russia's Counter-Revolutionary Stance Toward the Arab Spring", *Insight Turkey*, C. 13/3, Ankara, 2011, s. 11. (11-19).

²⁵⁹ Eren, s. 154-155.

²⁶⁰ Altan Çetin, "Yeni Görünümlü Eski İttifaklar: Suriye Bağlamında Türk-Rus İlişkileri", *2023 Dergisi*, Ankara, 15 Kasım 2012, S. 139, s. 9. (4-13).

²⁶¹ Salih Yılmaz, *Rusya Neden Suriye'de?*, (Yazar yay.), Ankara, 2016, s. 156.

Esad'a olan desteğini belli ölçüde de olsa azalttığı görünümü verir. Rusya Suriye'ye karşı zaman zaman farklı kararlar almak gerektiğini dillendirse de 1970'li yıllardan itibaren her aşamada destek verdiği bölgedeki eski müttefikinden vazgeçmek düşüncesinde değildir. Rusya, Suriye'de Esad rejiminin yıkılmasının kendileri açısından büyük kayıp olacağını düşünmektedir.²⁶²

Suriye krizinde Türkiye'nin NATO'ya yakın görünen pozisyonunun Rusya'yı ciddi şekilde rahatsız ettiği görülür. 2012 yılında Ankara'nın Suriye'den gelebilecek muhtemel saldırıları önlemek amacıyla NATO'dan Patriot füze savunma sisteminin konuşlandırılması talebi üzerine Moskova'nın eleştirilerine maruz kalır. Türkiye'nin söz konusu talebi üzerine Rus Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Lukaşeviç "*Türkiye-Suriye sınırının silahlandırılması tabii ki, endişe edilmesi gereken bir durum*" olarak yorumunda bulunur.²⁶³

1.2.2. İki Ülke Arasında Yaşanan İlk Uçak Krizi (Ekim 2012)

10 Ekim 2012 tarihinde Moskova-Şam seferini gerçekleştiren ve 35 kişi taşıyan A320 tipi Suriye yolcu uçağı, kargo bölümünde silah ve mühimmat bulunduğu gerekçesiyle Türk savaş uçakları F-16'lar tarafından Esenboğa Havalimanı'na indirilir.²⁶⁴ Mürettebat dâhil 37 kişinin bulunduğu uçakta yapılan ilk araştırmada içerisinde çeşitli silah sistemlerine ait parçalarla dolu 12-13 adet dev koliye rastlanır. Bu olay sırasında Türk yetkililerin uçakta bulunan Rusya vatandaşlarına kötü muamelede bulunduğunu iddia eden Moskova, uçakta taşınan malzemelerin uluslararası kanunlara aykırı olmadığını savunur. Türk tarafı ise Rus şirketi KBP tarafından Suriye'ye askeri mühimmat taşıdığı iddiasını sürdürür. Dünya basını havada gerçekleşen gerginlik haberini manşetlerine taşır ve uçak krizi uluslararası basında büyük ilgi görür. Gazeteler ve haber ajansları Türkiye'nin bu adımının iki ülke arasındaki zaten var olan yüksek tansiyonu daha da yükseltebileceğini belirtirken, Suriye'nin olayla ilgili sessizliğine dikkat çeker. Örneğin, New York Times: *Türkiye Suriye yolcu uçağını askeri kargo taşıdığı şüphesiyle Ankara'ya indirerek, Türk sivil uçaklarına Suriye hava sahasından uzak durma uyarısında bulundu. Türkiye, Suriye bombalarının Türk topraklarına düşmeye devam etmesi halinde vereceği yanıtın güçleneceği uyarısında bulunarak iki ülke arasındaki tansiyonu birden yükseltti*, ifadelerini kullanır. Associated

²⁶² Çetin, s. 9.

²⁶³ "Rusya'dan Patriot uyarısı", *Habertürk*, 22.11.2012, (Erişim tarihi: 29.12.2020)

²⁶⁴ Tolga Özbek, "Türkiye Suriye uçağını Esenboğa'ya jetler eşliğinde indirdi", *Milliyet Gazetesi*, 10.10.2012.

Press: *Türkiye ile Suriye arasındaki tansiyonun daha kapsamlı bir bölgesel çatışmaya neden olabileceğinden korkulurken, Türk jetleri Suriye yolcu uçağına Ankara'da zorunlu iniş yaptırdı. Suriye Enformasyon Bakanı Umran Zubi olayla ilgili yorum yapmaktan kaçındı, sözlerine yer verir. Financial Times: Suriye ile Türkiye arasındaki ilişkiler bu olay nedeniyle daha da gerildi. Rusya lideri Putin'in gelecek hafta yapacağı Türkiye ziyaretini iptal etmesinin hemen ardından son yaşanan olay Türkiye'nin Rusya ile ilişkisine de yansiyabilir* şeklinde yazar. CNN kanalı ise, *Moskova'dan kalkan bir Suriye uçağı, Ankara'ya iniş yapmaya zorlandı. Kapsamlı bir araştırmadan sonra yetkililer uçakta taşınan malzemelerin bir kısmına el koydu, haberini geçer.*²⁶⁵ Kriz ancak iki ülke Dışişleri Bakanlarının görüşmeleri sonucu sakinleştirilir. Bütün bunlara rağmen söz konusu krizden kısa bir süre sonra Rus lideri Putin'in Türkiye'yi ziyaret etmesi, söz konusu ziyarette Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) toplantısına bizzat iştirak etmesi ve iki ülke arasında yeni işbirliği anlaşmaları imzalanması, uçak krizi nedeniyle bazı beklentilerin aksine Türk-Rus ilişkilerini pozitif anlamda daha da üst seviye taşır.

Putin ziyaretini, Suriye'deki çatışmaların doruğa ulaştığı kritik dönemde gerçekleştirir. Görüşmelerde Türkiye-Suriye sınırına yerleştirilecek Patriot füze savunma sistemleri ile Suriye'de bütün yaşananlar masaya yatırılır.²⁶⁶ Bu ziyaretinde Putin'e Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Enerji Bakanı Aleksandr Novak ve Rosatom Genel Müdürü Sergey Kiriyeenko gibi çok sayıda üst düzey yetkili eşlik eder. Putin, Rusya tarafından Türkiye'de yapılacak Akkuyu Nükleer Santrali konusunda her şeyin planlandığı gibi devam edeceğini ve bu konuda bir sorun görmediğini, Türk tarafının projenin gerçekleştirilmesine ilgi duyduğunu, Türk ortaklarının da Rusya tarafının üstlendiği riskleri anlayacağını umduğunu ifade eder. Ayrıca Putin, Akkuyu'da yatırım hacminin çok ciddi olduğunu, bunun Rusya tarafından karşılanacağını belirterek yapılan yatırımın %25'inin Türkiye'de yeni iş yerlerine yönlendirileceğini ve karşılıklı ödemelerde milli paraların kullanılmasının söz konusu olduğunu söyler.²⁶⁷

²⁶⁵ "Uçak Krizi Büyüyor", *Yeni Çağ Gazetesi*, 11.10.2012, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ucak-krizi-buyuyor-74097h.htm>, (Erişim tarihi: 29.12.2020)

²⁶⁶ Mustafa Küçük-Seyit Erçipek, "Erdoğan ve Putin Dolmabahçe'de buluştu", *Hürriyet Gazetesi*, Haber Giriş: 03.12.2012, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-ve-putin-dolmabahcede-bulustu-22066264>, (Erişim Tarihi: 30.12.2020)

²⁶⁷ *Akkuyu Nükleer Güç Santrali*, <http://www.akkunpp.com/rusya-devlet-baskani-vladimir-putin-rusya-enerji-bakani-aleksander-novak-ve-rosatom-genel-muduru-sergey-kiriyeenkunun-da-bulundugu-onemli-bir-heyet-ile-turkiyeye-geldi>, (Erişim tarihi: 30.12.2020); "Geliş tarihi belli oldu", *Habertürk*, 12.10.2012, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/784506-gelis-tarihi-belli-oldu>, (Erişim tarihi: 30.12.2020)

Başbakan Erdoğan ertesi yıl 5-6 Eylül 2013 tarihinde St. Petersburg'da yapılan G20 zirvesinde Putin ile bir araya gelir. Söz konusu G20 Liderler Zirvesi'nde ekonomik konular yerine Suriye krizi ağırlıklı gündemi teşkil eder. Zirvede özellikle, ABD ve Rusya'nın Suriye konusundaki karşıt görüşlerinde değişiklik olmaz. Putin, zirvede BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan Suriye'ye yapılacak bir müdahalenin meşru olmayacağına ısrar eder. Putin, Suriye'ye askeri müdahalede bulunulması halinde Beşar Esad yönetimine yardım edeceklerini dile getirir ve *"Silah teslimatı yapıyoruz, ekonomik alanda da ilişkilerimiz var"* ifadelerini kullanır. Türkiye tarafı ise, duruma göre olası bir müdahalenin oluşturulacak bir koalisyonun ortak operasyonu olacağı görüşünü vurgular. Başbakan Erdoğan Suriye'ye şu anda henüz ortak operasyon kararı olmadığını belirterek, *"Burada şu andaki görüntü BM Güvenlik Konseyi'nin kararı olmadığına göre zaten ortak bir operasyon olmaz. Ancak oluşturulabilecek bir koalisyon gücünün ortak operasyonu olur. Bu koalisyon güçleri 3 ülke olur, 5 ülke olur, velhasıl böyle bir şey ancak olabilir. Rusya ve Çin ile de şu anda bizim diyaloglarımız devam ediyor, devam edecek. Onların, özellikle Rusya'nın şu anda takıldığı konu kimyasal silah noktasında bir belgeler, iki kim tarafından kullanıldığı. Kendileri, Rusya hala bu işin yani Beşşar Esed tarafından kullanıldığını kabullenmiyor"*²⁶⁸ ifadelerini kullanır.

G-20 zirvesinden yaklaşık 2.5 ay sonra yine St. Petersburg'ta 22 Kasım 2013 tarihinde Türkiye ile Rusya arasında Üst Düzey İşbirliği Konseyi toplantısı için Erdoğan, Rusya'ya gider. İki ülke arasındaki ilişkiler, iki liderin baş başa yaptıkları görüşmede ve konsey toplantısında kapsamlı olarak masaya yatırılır ve güncel, bölgesel ve uluslararası gelişmeler değerlendirilir. Karşılıklı işbirliği iradesi en üst düzeyde teyit edilir. Yapılan ziyarette enerji, gümrük ve basın-yayın alanlarında toplam beş anlaşmaya imza atılır. Bu ziyaret esnasında Putin, Suriye krizinin çözümü için Cenevre'de ikinci bir uluslararası konferans toplanması için çalışmaların hızlandığını ve Türkiye'nin de bu konferansa destek vermesini talep eder.²⁶⁹ Söz konusu ziyarette Erdoğan'a Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu,

²⁶⁸ "G20 Zirvesi'nde ekonomiden çok Suriye konuşuldu", *Anadolu Ajansı*, 06.09.2013, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/g20-zirvesinde-ekonomiden-cok-suriye-konusuldu/220440>, (Erişim tarihi: 30.12.2020)

²⁶⁹ "Putin'den Erdoğan'a: Uzun zamandır görmesem de!", *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Kasım 2013, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/putinden-erdogana-uzun-zamandır-gormesem-de-12133>; "Erdoğan ve Putin görüştü", *Sabah Gazetesi*, 22.11.2013 <https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/11/22/erdogan-ve-putin-gorustu>, (Erişim tarihi: 30.12.2020).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan, Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım, Kültür ve Turizm Bakanı Ömer Çelik eşlik eder.

Erdoğan'ın ziyareti ile gerçekleşen ÜDİK toplantısından sonra Akkuyu Nükleer Enerji Santrali Projesi ile birlikte Türk-Rus enerji işbirliği yeni bir boyut kazanır. Projenin gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalar öngörülen takvim çerçevesinde devam eder. İki ülke arasındaki enerji işbirliğinin, ilerleyen dönemde faaliyete geçmesi için üzerinde çalışılan Samsun-Ceyhan petrol boru hattıyla daha da gelişmesi için çabalar yoğunlaştırılır. İki ülke ilişkilerinde insani temas ve ziyaretler, vizesiz seyahat rejimiyle daha da kolaylaşır ve önemli bir ivme kazanır. Türkiye'yi ziyaret eden Rus turist sayısı 2013 yılı sonu itibarıyla 4.3 milyona yükselir. ÜDİK bünyesindeki Toplumsal Forum'un çalışmalarının ve karşılıklı olarak açılması planlanan kültür merkezlerinin beşeri bağları daha da pekiştireceği beklenir.²⁷⁰

2013 yılının Kasım ayında başkent Kiev'deki yapılan gösteri ve protestolar, dönemin Ukrayna lideri Viktor Yanukoviç'in 2010 yılında Avrupa Birliği ile paraf edilen "*Derinleştirilmiş Doğu Ortaklığı Projesi*" görüşmelerine katılmayacağını açıklaması, ülkede bir iç krize neden olur. Yapılan gösterileri ve insanların sokağa çıkması sonucu çok sayıda insan yaralanırken 100'den fazla insanın ölümüne yol açar. Bu krizin bir çatışmaya dönüşmesinde milliyetçi gruplar ve muhalefet partileri ile zenofobik ve anti semitik grupların etkili olduğu kaydedilir. Protestolar karşısında çaresi tükenen Yanukoviç'in Rusya'ya sığınmasıyla Ukrayna Parlamentosu Yanukoviç'in Devlet Başkanlığı görevinden azledilmesi kararı alır. Ülkede kriz devam ederken, Rus birliklerinin Kırım'a girmesi, sorununun uluslararası boyuta taşınmasına neden olur. Akabinde Rusya'nın öncülüğünde yapılan referandumla Kırım Rusya'ya bağlanma kararı alır. Rusya, Kırım'ın kendisine bağlanmasını self determinasyon (BM'in madde 2/4'teki kuvvet kullanma yasağı ve self determinasyon hakkı) hakkına dayandırır. Ancak başta ABD ve AB olmak üzere Batılı devletler bu oldu-bittiyi uluslararası hukukun ihlali olarak değerlendirir ve Rusya'yı kınar.²⁷¹

BM sözleşmesi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması ve Helsinki Nihai Senedi'ne göre, bir ülkenin başka bir ülkeye ait toprağı herhangi bir yolla işgal etmesini yasaklar ve bu eylemi hukuksuz olarak nitelendirir. Rusya, Kırım'da gerçekleştirdiği askerî girişimle tüm

²⁷⁰ 2013 *Faaliyet Raporu*, (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı), s. 46-47, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2014_mali_rapor.pdf, (Erişim tarihi: 30.12.2020).

²⁷¹ Fatma Taşdemir-Adem Özer, "Uluslararası Hukuk Açısından Kırım Sorunu: Kosova'nın Rövanşı mı?", *Erciyes Hukuk Dergisi*, C.10/1, s. 44, (43-61).

bu uluslararası sözleşmelerin aksine hareket eder ve Ukrayna devletinin uluslararası alanda tanınmış sınırlarını ilhak eder.

Avrasya'nın en önemli iç denizi olarak görülen Karadeniz'in kuzeyinde bir yarımada olan Kırım, oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Bu özelliğinden dolayı Kırım bölgesi, tarih boyunca imparatorlukların ve büyük güçlerin daima hedefinde olur. Bu bağlamda asırlarca Kırım'a hâkim olan Türk devletleri gibi Ruslar da bölgeye özel önem verir. Zira Kırım'ı Karadeniz'e açılan bir kapı olarak gören Rusya, bölgedeki hâkimiyetini kaybetmesi hâlinde bütün güney sınırlarının tehlikeye girebileceğini düşünmektedir.

Nitekim Sovyetler Birliği döneminde Kırım'ın Sivastopol Limanı, Rusya'nın en büyük donanmasına ev sahipliği yapması nedeniyle bölge günümüzde de Moskova için önemli görülür.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'nın Karadeniz Donanması'nın Ukrayna'nın egemenlik alanında kalması, Rusya'yı rahatsız eder. Bu Rusya'nın Karadeniz bölgesindeki liderlik konumunu da zayıflatır. Bundan dolayı Ukrayna ile Rusya arasında 1992'den başlayıp 1997'ye kadar süren görüşmeler, Karadeniz Donanması'nın statüsüne ilişkin bir anlaşmayla sonuçlanır. Ancak Kırım'ın egemenlik meselesi, Moskova açısından hiç unutulmayıp kendileri için önemli problemlerden biri olmaya devam eder²⁷²

Öte yandan 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını elde eden Ukrayna ile Türkiye ilişkileri artan bir ivme kazanır. İki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi, hem Türkiye hem de Ukrayna için oldukça stratejik olarak görülür. Karadeniz'e kıyıdaş olmak, ikili ilişkilerin en önemli ve belirleyici unsurlarından biri olarak öne çıkar, Ukrayna'da yaşayan Kırım, Ahıska, Gök Oğuz Türkleri de iki ülke ilişkilerinde önemli bir bağ oluşturur. Türkiye'nin bu ülkedeki soydaşları, ikili ilişkileri derinleştirirken Ankara'nın başta Kırım olmak üzere Ukrayna'daki krize ilgisiz kalması düşünülemez. Türkiye-Ukrayna ilişkileri, Ukrayna krizinin başlamasıyla birlikte, özellikle de Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinden sonra pozitif anlamda daha da ileriye gider. Türkiye, bu zorlu süreçte Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne saygı duyulması ve uluslararası hukuka göre sorunun çözülmesi gerektiğini belirtirken, Kırım Türklerinin haklarının korunmasının Ankara için önem arz ettiğini vurgular. Argümanlarını oradaki soydaşları üzerinden yürüterek her platformda ilhaka karşı

²⁷² Burak Çalışkan, "Jeopolitik Rekabette Düğüm Noktası, Kırım Raporu", *İNSAMER*, İstanbul, 2020, s. 4, 5, 16, https://insamer.com/tr/kirim-raporu-jeopolitik-rekabette-dugum-noktasi_2586.html, (Erişim tarihi: 15.01.2021)

olduğunu dile getirir.²⁷³ Nitekim dönemin Türk Dışişleri Bakanı Davutoğlu, krizin henüz ilk günlerinde Kiev’i ziyaret ederek hem Ukrayna hükümetinin temsilcileri, hem de Kırım Tatar Türklerinin önde gelenleriyle bir araya gelerek çeşitli görüşmeler gerçekleştirir.

Rusya’nın Kırım’ı ilhakı, başta ABD, NATO ve AB tarafından büyük tepki çekerken Türkiye’yi de son derece rahatsız eder.²⁷⁴ Diğer yandan aynı yılın Mayıs ayında Ukrayna’nın doğusundaki Donetsk ve Lugansk bölgelerinde gerçekleştirilen bağımsızlık referandum sonuçları da Türkiye tarafından kabul görmez.²⁷⁵ Dönemin Türkiye Başbakanı Erdoğan, Rusya lideri Putin ile telefonda görüşme gerçekleştirerek Ukrayna ve Kırım’daki son gelişmeleri ele alır. Türkiye lideri Erdoğan, ülkedeki krize çözüm üretmenin en başta Ukraynalıların görevi olduğunu ifade ederek ülkedeki istikrarsızlığın tüm bölgeyi etkileyeceğini vurgular. Ayrıca Erdoğan, Kırım’ın asli unsurları olan Tatar ve Rus topluluklarının Ukraynalılarla birlikte barış ve huzur içerisinde yaşamalarını sağlayacak ortamın elbirliğiyle oluşturulması gerektiğini belirtir.²⁷⁶

Herşeye rağmen Kırım krizi, Türkiye-Rusya ilişkilerinde derin çıkmazlara yol açmaz. Ukrayna krizi ve Suriye iç savaşındaki görüş farklılıkları iki ülke arasındaki tansiyonu yükseltmesine rağmen, Putin, aynı yılın Aralık ayında 5. ÜDİK toplantısı için Ankara’yı ziyaret ederek Erdoğan ile bir araya gelir. Toplantıda, Batı ülkelerinin Rusya’ya karşı uyguladığı yaptırımın da etkisiyle doğalgaz boru hattı projesi olan *Güney Akım* projesi yerine Türkiye topraklarından geçecek olan Türk Akımı projesi söz konusu olur.²⁷⁷ Böylece Türk-Rus ilişkileri bu sınavı da ağır bir yara almadan geçmiş olur. Bunun en büyük delillerinden biri de 1 Aralık 2014 tarihinde Türkiye ve Rusya’nın ortak doğalgaz boru hattı projesi olan *Türk Akımı* için taraflar görüş birliğine varır.²⁷⁸

²⁷³ Çalışkan, s. 22.

²⁷⁴ Ece Göksedef, “Türkiye-Rusya ilişkilerinde sorunlu alanlar”, *BBC Türkçe*, 10 Şubat 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51389034>, (Erişim tarihi: 30.12.2020).

²⁷⁵ Eren, s. 156.

²⁷⁶ Fatih Kuduğ, “Türk-Rus ilişkileri 2014’te büyük ivme kazandı”, *Sputnik Haber Ajansı*, 31.12.2014, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201412311013317491/>, (Erişim Tarihi: 30.12.2020).

²⁷⁷ Fatih Hafız Mehmet, “Türkiye-Rusya ilişkilerinin son 16 yılı”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iliskilerinin-son-16-yili/698807>, (Erişim tarihi: 30.12.2020).

²⁷⁸ “Beş maddede fırtınalı Türk-Rus ilişkileri”, *Deutsche Welle Türkçe Haber Ajansı*, 10.10.2016 <https://www.dw.com/tr/be%C5%9F-maddede-f%C4%B1rt%C4%B1nal%C4%B1-t%C3%BCrk-rus-ili%C5%9Fkileri/a-36002484>, (Erişim tarihi: 30.12.2020)

1.2.3. 2015 Uçak Krizinin Türk-Rus İlişkilerine Etkileri

2015 yılı, Türkiye ve Rusya arasındaki “stratejik” ilişkilerinin en önemli ayaklarından biri olarak değerlendirilen Akkuyu Nükleer Santrali’nin temelinin atıldığı yıldır. Erdoğan ile Putin aynı yıl içinde üç kere görüşme gerçekleştirir. Gerçekleşen üst düzey görüşmelerin sonucunda dış politikadaki görüş (özellikle Suriye’deki iç savaş ile ilgili ayrılıklarına rağmen ekonomik ve ticari işbirliğinin devam edeceği mesajları verilir. Rusya, Suriye’de gün geçtikçe büyüyen krize rağmen Türkiye ile ticari çıkar işbirliğine zarar vermemeye dikkat eder. Bu durum, 2015 yılının Kasım ayına kadar sürer. Nihayet Türkiye’nin Kasım ayının 24’ünde Türkiye sınırında (Suriye’de) bir Rus savaş uçağının Türk F-16’ları tarafından düşürülmesi ilişkilerin yönünü tamamen değiştirir.²⁷⁹

Yukarıdaki paragrafta belirttiğimiz gibi 14 Nisan 2015’te Türkiye’nin ilk nükleer santrali (Akkuyu) inşaatının temeli törenle atılır. Akkuyu Nükleer Deniz Yapıları İnşaatı temel atma törenine, Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, Rusya Devlet Nükleer Şirketi Rosatom Genel Müdürü Sergey Kirienko’nun yanı sıra milletvekilleri, bürokratlar, işadamları ve çok sayıda misafir katılır.²⁸⁰

Rus lider Putin’in 2014 yılının sonunda Türkiye’ye teklifte bulunduğu *Türk Akımı* doğalgaz boru hattı projesinin genel hatları 2015’in Ocak ve Şubat aylarında şekillenmeye başlar.²⁸¹ Toplam kapasitesi 65 milyar metreküp olması tasarlanan *Türk Akımı* ile önce Türkiye’nin daha sonra AB ülkelerinin doğalgaz ihtiyacının karşılanması hedeflenir.²⁸² Söz konusu büyük boru hattı projesi için heyetler Moskova ve Ankara arasında gidip gelirken, hattın geçeceği yerler de belirlenir. Ancak yılın ilk aylarında anlaşmanın imzalanmasına yönelik somut bir adım atılamaz. Türk karar vericilerin de ilgisini çeken Türk Akımı ilk başta heyecan uyandırır. Ancak büyük projenin gündeme taşındığı 2015 yılında iki ülkenin siyasi ilişkilerinde, bölgesel gelişmeler nedeniyle giderek sertleşmeler görülür.

²⁷⁹ “2015’te Rusya–Türkiye ilişkileri: Stratejik ortaklıktan krize giden yol” *Sputnik Türkiye*, 31.12.2015, <https://tr.sputniknews.com/analiz/201512311019961413-rusya-turkiye/> (Erişim tarihi: 06.01.2021); Ece Göksedef, “Putin dönemi Türk-Rus ilişkileri”, *Aljazeera Türk*, 04.08.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/aljazeera-ozel/putin-donemi-turk-rus-iliskileri>, (Erişim tarihi: 05.01.2021)

²⁸⁰ Akkuyu Nükleer Güç Santrali İnşaat Projesi, <http://www.akkunpp.com/akkuyuda-ilk-temel-torene-atildi>, (Erişim tarihi: 05.01.2021)

²⁸¹ “2015’te Rusya–Türkiye ilişkileri: Stratejik ortaklıktan krize giden yol” *Sputnik Türkiye*, 31.12.2015, <https://tr.sputniknews.com/analiz/201512311019961413-rusya-turkiye/> (Erişim tarihi: 06.01.2021);

²⁸² Gareth Winrow, “Turkey and Russia: The Importance of Energy Ties”, *Insight Turkey*, Vol.19/1, Ankara, 2017, p.20, (17-31).

Rusya'nın saygın gazetelerinden biri olan Kommersant, Rus enerji şirketi Gazprom'un bir ilki gerçekleştirerek Türk Akımı projesine zaman kaybetmeden başlayacağını yazar. Söz konusu yazıda, Türkiye'nin anlaşma imzalama süresini sadece siyasi nedenlerden dolayı ertelediği ve imzaların 7 Haziran'da yapılacak genel seçimlerden sonra atılacağı belirtilir. Ayrıca gazete, Ankara'nın Türk Akımı anlaşmasını imzalamayı daha sonraya bırakmasının nedeninin, Ruslardan alacağı doğalgaz fiyatında indirim beklediğini ve bu projeyi elinde koz olarak değerlendirmek istediğini yazar. Gazetede çıkan bu varsayımlara, Rus ve Türk yetkililerden yalanlama gelir.²⁸³

Ermenistan'da 24 Nisan tarihinde yapılacak 1915 Olaylarının 100. yıldönümü törenlerine katılma kararı alan Putin'in, 1915 olaylarıyla ilgili Kremlin'in internet sitesinde yer alan yazılı açıklamasındaki “soykırım” ifadesi tartışma oluşturur.²⁸⁴ Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından Putin'in ifadesine hızlı bir şekilde şu cevap verilir: *Rusya Devlet Başkanı Putin'in, tüm uyarı ve çağrılarımıza rağmen, 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendirmesini reddediyor ve kınıyoruz. Hukukun açık ihlali olan bu tür siyasi açıklamalar Türkiye bakımından yok hükmündedir.* Dışişleri Bakanlığı yaptığı yazılı açıklamada, Putin'in sözlerini “hukukun açık ihlali” şeklinde niteleyerek, “*Rusya'nın Kafkaslar, Orta Asya ve Doğu Avrupa'da yüz yıl boyunca gerçekleştirdiği kitlesel katliamlar, sürgünler ve Holodomor gibi topluca cezalandırma yöntemleri ile özellikle kendi tarihinde Türk ve Müslüman halklara yönelik insanlık dışı uygulamaları göz önüne alındığında, "soykırım" ne olduğunu ve hukuki boyutunu esasen en iyi kendisinin bilmesi gerektiğini düşünüyoruz*” ifadelerini kullanır.²⁸⁵ Putin'in “soykırım” ifadesi iki ülke ilişkilerinde tansiyonun

²⁸³ “Ankara imzalamadan Türk Akımı inşasına başlayacak”, *Dünya Gazetesi*, 20 Mayıs 2015, <https://www.dunya.com/ya/039ankara-imzalamadan-turk-akimi-insasina-baslayacak039-haberi-280415>, (Erişim tarihi: 06.01.2021)

²⁸⁴ Putin de o 'soykırım' kelimesini kullandı, *Takvim Gazetesi*, 23.04.2015, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2015/04/23/putin-de-o-soykirim-kelimesini-kullandi-1429804712>, (Erişim tarihi: 06.01.2021); “Rusya Devlet Başkanı Putin: Etnik kaynaklı toplu katliamların haklı gerekçesi olamaz”, *Hürriyet Gazetesi*, Haber Giriş: 23.04.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusya-devlet-baskani-putin-etnik-kaynakli-toplu-katliamlarin-hakli-gerekcesi-olamaz-28812438>, (Erişim tarihi: 06.01.2021); “Putin ‘Soykırım’ demedi”, *Yeni Çağ Gazetesi*, 25.04.2015, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/putin-soykirim-demedi-113331h.htm>, (Erişim tarihi: 06.01.2021); “Soykırım Erivan'da anılıyor”, *Deutsche Welle Türkçe*, 24.04.2015, <https://www.dw.com/tr/soyk%C4%B1r%C4%B1m-erivanda-an%C4%B1%C4%B1yor/a-18405859>, (Erişim tarihi: 06.01.2021); “Путину передали слова Эрдогана относительно Крыма”, *Lenta.ru*, 27 апреля 2015, <https://lenta.ru/news/2015/04/27/peskov>, (Erişim tarihi: 06.01.2021).

²⁸⁵ “Турция осудила Путина за слова о геноциде армян”, Подробнее на РБК: 24 апр 2015, <https://www.rbc.ru/politics/24/04/2015/553a71f99a7947869674f69e>, (Erişim tarihi: 06.01.2021); “Dışişleri'nden flaş Rusya açıklaması!”, *Sözcü Gazetesi*, 24.04.2015, <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/disislerinden-flas-rusya-aciklamasi-813639/>, (Erişim: 06.01.2021); “Dışişleri'nden Putin'e kınama: 'Soykırımı en iyi siz bilirsiniz’”, *Bir Gün Gazetesi*, 24.04.2015,

yükselmesine neden olduğu dillendirilse de bu gerginliğin krize dönüşmesine izin verilmez. Nitekim Erdoğan, “*Bu, Rusya’nın ilk defa kullandığı bir ifade değil*” ve “*Putin böyle bir ifade kullandığı içinse üzgün ve kırgınım*” diyerek olayı daha da ileriye taşımaz.

Kremlin Sözcüsü Dmitriy Peskov, RIA Novosti'ye yaptığı demeçte, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, Türk mevkidaşı Recep Tayyip Erdoğan'ın “Ermeni Soykırımı” ifadesi ile ilgili sözlerine tepkisinin farkında olduğunu söyler. İki devlet arasındaki ortaklığın gelişimini etkilemeyeceğini umduğunu dile getirir. Elbette, çok yönlü işbirliğimizin daha da geliştirilmesi bizim için bir önceliktir. Sözcü, ilişkilerin daha önce olduğu gibi şimdi de istikrarlı bir şekilde gelişeceğini umuyoruz. Ortaklığımızın gelişerek devam edeceğinden eminim. Çok sayıda ortak projemiz, yani yapacak çok işlerin olduğunu vurgular.²⁸⁶

12 Haziran 2015 tarihinde Bakü’de *Birinci Avrupa Oyunları* açılış töreni düzenlenir. Açılış sırasında Erdoğan ve Putin ikili bir görüşme gerçekleştirir. Putin'in 1915 Ermeni Olaylarındaki tutumu ve Erivan'a yaptığı ziyaret sonrası Türkiye tarafından ikili ilişkilerde gerçekleşen kesinti sonrası bu görüşme, ikili ilişkiler açısından önemlidir. Görüşme esnasında Suriye sorunu başta olmak üzere bölgesel meseleler ve iki ülke arasındaki enerji konusu hakkında görüş alışverişinde bulunulur. Basına kapalı olarak görüşme, 1.5 saat civarında sürer. Görüşmede Putin’e, başkan yardımcısı Yuriy Uşakov, Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Enerji Bakanı Aleksandr Novak, Rosatom Başkanı Sergey Kiriyenko ve Gazprom Başkanı Aleksey Miller eşlik eder.²⁸⁷

Türk-Rus ilişkilerinin Suriye sorunu nedeniyle zorlu bir döneme doğru ilerlediğinin ilk işaretleri aslında Haziran 2015’de belli olmaya başlar. Türkiye’nin Suriye’ye müdahale edeceği ile ilgili yorumların yoğunlaşması üzerine Rusya’nın Suriye’ye doğrudan askeri müdahaleye karar vermesi, aynı zaman dilimine denk gelir. Rusya Hava Kuvvetlerinin, Hmeymim üssüne dönüştürülen Basil El Esad Havaalanı’nda yığınağa başladığına ilişkin

<https://www.birgun.net/haber/disisleri-nden-putin-e-kinama-soykirimi-en-iyi-siz-bilirsiniz-78009>, (Erişim tarihi: 06.01.2021).

²⁸⁶ “Путину передали слова Эрдогана относительно Крыма”, 27 апр 2015, *Lenta.ru* <https://lenta.ru/news/2015/04/27/peskov/>; “Путину доложили о реакции Эрдогана на его слова о геноциде армян”, Подробнее на *РБК.*, <https://www.rbc.ru/politics/27/04/2015/553e71ac9a794762bdb3ae7c>, (Erişim tarihi: 06.01.2021)

²⁸⁷ “1. Avrupa Oyunları görkemli açılışla Bakü’de başladı”, *Sputnik Türkiye*, 12.06.2015, <https://tr.sputniknews.com/spor/201506121015976635/>, (Erişim tarihi: 07.01.2021); “Putin'den Erdoğan'ın çıkışına ilginç cevap”, *Karar Gazetesi*, 13.06.2015, <https://www.karar.com/putinden-erdoganin-cikisina-ilginc-cevap-15334>, (Erişim tarihi: 07.01.2021).

haberlerin 2015 yılının Eylül ayında uluslararası medyada gündeme taşınmasıyla geri dönülmesi zor bir yola girilir.²⁸⁸

Erdoğan 23 Eylül 2015 tarihinde Moskova'ya günübürlük bir ziyaret gerçekleştirir. Bu ziyaretinde önce Putin ile birlikte Moskova'daki Merkez Camii'nin açılışını yapar. Rusya Dini İdaresi tarafından inşa edilen 10 bin kişi kapasiteli caminin iç dekorasyonu Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından karşılanır.

Erdoğan, Camii'nin açılışında yaptığı konuşmada Suriyeli sığınmacılarla ilgili yaşanan krize değinerek, *“Mülteci sorununun çözümü, sınırları kapatmaktan veya bu insanları denizlerde ölüme terk etmekten değil, ülkelerini onlar için yeniden yaşanabilir yerler haline dönüştürmekten geçiyor”* ifadelerini kullanır. Ünlü Rus yazar Lev Tolstoy'un *“Hayatta en önemli uğraş iyiliktir.”* sözünü hatırlatarak *“Akdeniz'de, Ege'de ölen, mağdur olan, zarar gören insanlığın vicdanıdır, insanlığın ta kendisidir. Ben, bu vesile ile Avrupa ülkeleri başta olmak üzere tüm dünyaya, tüm devletlere, tüm halklara büyük Rus edebiyatçısı Tolstoy'un söz konusu mesajını iletmek istiyorum. Tolstoy, başka bir hikâyesinde de art niyetle yakılan ateşin o evle birlikte tüm köyü de yok edebileceğini söylüyor”* diyerek mülteciler konusunun önemini vurgular. Erdoğan konuşmasının devamında *“Bölgemizdeki gelişmelere de bu açıdan bakmalıyız. Ortadoğu'da yanan ateşi, iyilikle, adaletle, vicdanla söndürmeye çalışmalıyız. İşte biz bunun için sınırlarımıza gelen iki milyon mağduru hiç tereddüt etmeden kabul ettik. İşte bu yüzden bu insanlara, elimizden gelen yardımı yapıyoruz.”*²⁸⁹ ifadelerini kullanır. Erdoğan'ın bu ifadeleri aslında Rusya'dan Türkiye'nin önceliklerini dikkate almasını beklediğini vurgular. Bu değerlendirme, aynı zamanda iki ülke arasında uzunca bir süreden beri ilk defa ikili ilişkileri gözetererek herhangi bir sorunlu konu başlığının en azından kamuoyunun önünde tartışılmasının uygun olmadığını işareti olarak kabul edilebilir.²⁹⁰

²⁸⁸ Çelikpala, “Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği”, s. 16; Ayrıca bkz: Gencer Özcan, “Rusya'nın Suriye Bunalımına Müdahalesi ve Türkiye”, *Kuşku ile Komşuluk, Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler*, (Der: Gencer Özcan-Evren Balta-Burç Beşgül), (İletişim yay.) İstanbul, 2017, s. 269-288.

²⁸⁹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin ile birlikte Moskova Merkez Camii'nin açılışını yaptı”, *Hürriyet Gazetesi*, 23 Eylül 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-putin-ile-birlikte-moskova-merkez-camiinin-acilisini-yapti-30146277>. (Erişim tarihi: 06.01.2021); “Erdoğan tüm dünyaya bu sözlerle seslendi”, *Milliyet Gazetesi*, 23.09.2015, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-tum-dunyaya-bu-sozlerle-seslendi-2121743>, (Erişim tarihi: 06.07.2021); “Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Akdeniz'de, Ege'de ölen, mağdur olan”, *Timetürk*, 23.09.2015, <https://www.timeturk.com/cumhurbaskani-erdogan-akdeniz-de-ege-de-olen-magdur-olan/haber-62032>, (Erişim tarihi: 06.07.2021).

²⁹⁰ Çelikpala, “Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği”, s. 17.

Açılış töreninin ardından Erdoğan ve Putin, Kremlin Sarayı'nda bir araya gelir. Erdoğan'a gününbirlik Moskova ziyaretinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Ali Rıza Alaboyun, Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu ve Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci de eşlik eder.²⁹¹ Görüşmede öncelikli gündem, Rusya'nın son dönemde önemli askeri destek verdiği Suriye sorunu olur. Kremlin Sözcüsü Dmitriy Peskov, Suriye'de yaşanan olayların her iki tarafı da kaygılandırıldığını ifade eder. Müzakere sonrası yapılan açıklamalarda ise iki tarafın dış politikadaki görüş ve düşünce ayrılıklarına rağmen işbirliğine devam açıklamalarında bulunulur.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı Rusya'ya ait jetlerin, 3 Ekim'de olduğu gibi 4 Ekim'de de Türk hava sahasını ihlal ettiğini bildirir. Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Bakanlığa çağrılarak Rusya tekrar uyarılır. Türk Dışişleri Bakanlığı, *"ihlalin tekrarı halinde yaşanabilecek arzu edilmeyen bir hadiseden Rusya Federasyonu sorumlu olacaktır"* şeklinde sert bir açıklama yapar. Rusya tarafı ise, ihlalin navigasyon hatasından kaynaklandığını öne sürer. Dönemin Türkiye Başbakanı Davutoğlu, *"Şunu ifade edeyim, Türkiye'nin angajman kuralları ister Suriye ister Rusya ister başka bir ülke uçakları için olsun, geçerlidir. Türk Silahlı Kuvvetleri, net olarak talimatlandırılmıştır. Uçan kuş bile olsa, kim Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını ihlal ederse, gereken müdahalede bulunulur"* ifadelerini kullanır.²⁹²

Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu da, ihlal üzerine Rus meslektaşları Sergey Lavrov'u telefonla arayarak Türkiye'nin rahatsızlığını dile getirir. Ayrıca Sinirlioğlu; ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanlarıyla da birer telefon görüşmesi gerçekleştirerek durum değerlendirmesi yapar. NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg ve Almanya Dışişleri Bakanı Frank Walter Steinmeier ile de birer telefon görüşmesi yapar. Rusya tarafı, bir hafta öncesi Suriye yönetimine destek amacıyla muhalif bazı gruplara yönelik hava saldırıları başlattığını, saldırıların İŞİD dışındaki muhalif grupları da hedef aldığı şeklinde bir açıklama yapar.²⁹³

²⁹¹ "Erdoğan Rusya'da", *Deutsche Welle Türkçe*, 23.09.2015, <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-rusyada/a-18731659>, (Erişim tarihi: 07.01.2021).

²⁹² "Rus savaş uçakları Türk hava sahasına girdi", *CNN Türk*, 05.10.2015, <https://www.cnnturk.com/turkiye/rus-savas-ucaklari-turk-hava-sahasina-girdi>, (Erişim tarihi: 07.01.2021); "Dışişleri Bakanlığı: Rus uçakları hava sahamızı ihlal etti!", *Sabah Gazetesi*, 5.10.2015, <https://www.sabah.com.tr/aktuel/2015/10/05/disisleri-bakanligi-rus-ucaklari-hava-sahamizi-ihlal-etti>, (Erişim tarihi: 07.01.2021); "Türkiye Dışişleri: Rus savaş uçağı Türk hava sahasını ihlal etti", *Sputnik Türkiye*, 05.10.2015, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201510051018164478-turkiye-rusya-suriye-ucak-saha-ihlal/>, (Erişim tarihi: 07.01.2021)

²⁹³ "Dışişleri: Türk hava sahasını ihlal eden Rus uçağı engellendi", *BBC News Türkçe*, 05.10.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151005_turkiye_rusya_ucak, (Erişim tarihi: 07.01.2021)

Türkiye ve Rusya liderleri (Erdoğan ve Putin) yılın üçüncü görüşmesini Antalya'daki G20 Liderler Zirvesi kapsamında 15 Kasım'da gerçekleştirir.

Söz konusu zirvede, Suriye sorunu ve enerji işbirliği başta olmak üzere ikili ilişkiler gözden geçirilir. Erdoğan, Putin'e Rusya'nın Suriye'deki faaliyetlerinin Türkiye'de güvenlik riski oluşturduğunu bildirir. Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin 6. toplantısı için 15 Aralık' 2015 tarihinde Rusya'da bir araya gelinmesine karar verilir. Ayrıca toplantıda Türk Akımı projesinin uygulanması konusu ele alınır. Rus Enerji Bakanı Aleksandr Novak, basına verdiği demeçte, "Evet, bu konuyu gerçekten müzakere ettik," diyerek, "Şimdi, hükümet atanır atanmaz, yeni Türkiye Enerji Bakanı ile birlikte bu projenin uygulanması konusunda görüşmelere devam edeceğiz" ifadelerini kullanır.²⁹⁴

Türkiye'nin Suriye sınırında 24 Kasım 2015 tarihinde hareketli dakikalar yaşanır. Türk hava sahası ihlalinde bulunduğu ve angajman kurallarını ihlal ettiği gerekçesiyle, Rusya'ya ait SU-24 tipi bir bombardıman savaş uçağı saat 09:30 sıralarında TSK'ya ait iki Türk F-16 uçağı tarafından düşürülür. Vurulan savaş uçağının, Türkmen bölgesine bağlı Yamani köyündeki çadırların üzerine düştüğü öne sürülür. Söz konusu SU-24 tipi uçağın iki pilotunun paraşütle atladığı birinin hayatını kaybettiği, diğerinin de kurtulduğu kaydedilir.²⁹⁵ Bu gelişmenin ardından iki ülke arasında kriz patlak verir. Rusya'yı Bayırbucak Türkmenlerini bombalamakla suçlayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Türkiye'nin kendi sınırlarını koruma hakkında herkes saygı göstermelidir. Türkiye Suriye'de muhalif grupları samimiyetle destekliyor" ifadelerini kullanır.

Rus lider Putin, IŞİD petrolünü satın almak ve teröre destek vermek gibi Türkiye'ye yönelik ağır suçlamalarda bulunur. Bu iddialara karşı Erdoğan'ın yanıtları da ağır olur. Rusya, Türkiye ile askeri ilişkilerini askıya aldığını bildirir. Ayrıca Suriye'ye füze sistemleri yerleştirir, Ermeni soykırımını tasarısını parlamentoya getirir ve ekonomik yaptırım kararları

²⁹⁴ "Sammit G20 v Antalya. Hronika sobytij", ("Саммит G20 в Анталье. Хроника событий"), TASS, 15.11.2015, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2438217>, (08..01.2021); "Sammit G20 V Antali", Rossiyskaya Gazeta, ("Саммит G20 В Анталье"), *Российская Газета*, 15.11.2015, <https://rg.ru/sujet/5596/>, (Erişim tarihi: 08.01.2021); "Putin i Erdogan obsudili "Turetskiy potok"" *Rossiyskaya Gazeta*, ("Путин и Эрдоган обсудили Турецкий поток") *Российская Газета*, <https://rg.ru/2015/11/16/potok-site.html>, (Erişim tarihi: 08.01.2021); "Putin, G20 için Antalya'da", *Sputnik Türkiye*, 15.11.2015, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201511151019029886-rusya-putin-g20-turkiye-antalya/>, (Erişim tarihi: 08.01.2021)

²⁹⁵ "Rus savaş uçağı sınırı ihlal etti, Türk F-16'lar düşürdü", *NTV Kanalı*, 24.11.2015, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-dusuruldu, mP74HrTmEe3cc8qXBIqrA>, (Erişim tarihi: 08.01.2021)

alır.²⁹⁶ Krizin akabinde Putin, “*Terörü destekleyenlerin destekçisi tarafından terör ile mücadelemizde sırtımızdan bıçaklandık. Rus savaş uçağı Türkiye sınırına 4 kilometre uzakta düştü ve uçak vurulduğunda Türkiye sınırına 1 kilometre uzaklıktaydı. Rus pilotlar kimse için tehdit oluşturmuyordu. Uçak düşürme olayının Rusya-Türkiye ilişkileri açısından önemli sonuçları olacaktır.*” ifadelerini kullanır. Dönemin Rusya Başbakanı Medvedev, Putin'in söylediklerini tekrarlar ve Türkiye'nin “*IŞİD militanlarıyla yaptığı petrol ticareti nedeniyle örgütü koruduğunu*” dillendirerek suçlamalarda bulunur.²⁹⁷

Erdoğan, “*Özür dilemesi gereken bir taraf varsa, bu biz değiliz. Hava sahamızı ihlal edenler özür dilemeli*” vurgusunu yapar. France 24 kanalına konuşan Erdoğan, uçağın düşürülmesi hemen sonrasında olayla ilgili görüşmek için Putin'i aradığını, ancak Rusya Başkanı'nın geri dönüş yapmadığını bildirir. Erdoğan, “*Rus uçağı olduğunu bilseydik, belki uyarımızı farklı şekilde yapardık*” şeklinde ifadeler de kullanır. Türkiye'nin IŞİD'den petrol aldığı iddiaları konusunda da “*Tabii ki bunlar yalan, bunlar iftira. Biz asla hiçbir terör örgütüyle ticari ilişki içinde olmadık. İddialarını kanıtlamaları gerek, kanıtlayabilirlerse ben bu makamdan ayrılırım, ispat edemezse Putin de o makam da durmasın*” diyerek açıklamalarda bulunur.²⁹⁸ Rusya tarafından olay sonrasında yapılan açıklamalar ve Moskova'nın Türkiye'yi doğrudan köşeye sıkıştırmaya yönelik stratejileri, Türkiye-Rusya ilişkilerini neredeyse durma aşamasına getirir. Rusya, Türkiye'ye yaptırım uygulama kararı

²⁹⁶ “Uçak krizi patladığından beri Erdoğan ve Putin neler söylediler?”, *CNN Türk*, 30.11.2015, <https://www.cnnturk.com/dunya/ucak-krizi-patladigindan-beri-erdogan-ve-putin-neler-soylediler>, (Erişim tarihi: 08.01.2021)

²⁹⁷ “Putin: ataka Turtsii na Su-24 - eto "udar v spinu" RF, on budet imet' ser'yeznyye posledstviya”, TASS, 24.11.2015, (“Путин: атака Турции на Су-24 - это "удар в спину" РФ, он будет иметь серьезные последствия”), TASS, 24.11.2015, <https://tass.ru/politika/2467403>, (08.01.2021); Birman Aleksandr, “Torg na krovi: kak "partner" nanes "udar v spinu”, *Forbes*, 25.11.2015, (Бирман Александр, “Торг на крови: как "партнер" нанес "удар в спину”), *Forbes*, 25.11.2015, <https://www.forbes.ru/mneniya-column/mir/306675-torg-na-krovi-kak-partner-nanes-udar-v-spinu>, (Erişim tarihi: 08.01.2021) “Putin: Sırtımızdan bıçaklandık”, *Bloomberg*, 24.11.2015, <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1836850-putin-sirtimizdan-bicaklandik>, Erişim tarihi: (08.01.2021); “Rusya Devlet Başkanı Putin: Sırtımızdan bıçaklandık”, *Sözcü Gazetesi*, 24.11.2015, <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/rusya-devlet-baskani-putin-sirtimizdan-bicaklandik-994021/>, (Erişim tarihi: 08.01.2021)

²⁹⁸ “Erdogan otkazalsya izvinyat'sya pered Rossiye”, *Interfax*, 26.11.2015, (“Эрдоган отказался извиняться перед Россией”), *Interfax*, (“Интерфакс”), 26 ноября 2015, <https://www.interfax.ru/world/481791>, (08.01.2021); “Erdogan otkazalsya izvinyat'sya za Su-24”, *Vedomosti*, 26.11.2015, “Эрдоган отказался извиняться за Су-24”, *«Ведомости»*, 26.11.2015, <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2015/11/26/618525-erdogan-su-24>, (Erişim tarihi: 08.01.2021); “Prezident Turtsii otkazalsya izvinit'sya za to, chto VVS yego strany sbili rossiyskiy samolet”, TASS, 26.11.2015, (“Президент Турции отказался извиниться за то, что ВВС его страны сбили российский самолет”), TASS (TASS), 26.11.2015, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2475780>, (Erişim tarihi: 08.01.2021)

alır ve iki ülke arasındaki ekonomik-ticari, turizm ve enerji sektörlerindeki işbirlikleri askıya alınır.

Dönemin Başbakanı Davutoğlu, Times gazetesine verdiği bir demeçte, *"Dikkatimizi, bizi birleştiren davadan ayırmamalıyız. Uluslararası toplum içine kapanmamalı. Aksi takdirde galip çıkanlar sadece DEAŞ ve Suriye rejimi olur. Zaten ikisini de ilişkileri hayatta tutuyor"* der.²⁹⁹ Rusya Devlet Başkan Yardımcısı Yuri Uşakov, yaptığı açıklamada *Erdoğan'ın Putin ile telefonda konuşmak istediğini ancak, Putin'in Türkiye özür dileyene kadar Erdoğan ile görüşmeyeceğini* söyler. Bu arada Rusya'nın bütün resmi ve resmi olmayan kurumlarından arka arkaya genelgeler yayınlanır. Rusya Eğitim Bakanlığı bir genelgeyle ülkedeki üniversitelerin Türkiye ile işbirliklerine son verilmesi talebinde bulunulur. Moskova büyük şehir meclisi yaptığı açıklamada, Türk dizilerinin yasaklanmasını gündeme getireceklerini söyler.³⁰⁰

Cumhurbaşkanı Erdoğan, uçak kriziyle ilgili Rusya'yla, yarın Paris'te başlayacak İklim Zirvesi'nde görüşme çağrısını yineler. Yaşanan olaydan "üzgün" olduklarını vurgulayan Erdoğan³⁰¹, *"Rusya'ya "Gelin bu meseleyi aramızda, kendi sınırları içinde konuşalım, çözüme kavuşturalım. Konuyu, tüm ilişkilerimizin zarar göreceği bir boyuta vardırıp, kimseyi sevindirmeyelim"* çağrısında bulunarak *"Pazartesi günü Paris'te yapılacak Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Zirvesi, ilişkilerimizin tamiri için bana göre bir fırsat olabilir. Gelin bu fırsatı değerlendirelim. Rusya Türkiye için önemli olduğu kadar, Türkiye de Rusya için o denli önemli bir ülkedir. Her iki ülkenin de, diğerini gözden çıkarma lüksü yoktur. Biz, bu konuda istekli ve ümitliyiz. Rus tarafının da en kısa sürede bu çizgide olmasını, bu çizgide buluşmamızı ümit ediyorum."*³⁰² ifadelerini kullanır. Açıklamalarına *"Biz egemenlik haklarımızın ihlaline sürekli izin verirsek iz olur, orası bizim toprağımız olmaktan çıkar. Eğer hava sahamızın ihlaline bir değil, iki değil, üç değil, dört değil, ses çıkarmazsak iz olur. Onun için egemenlik haklarımızı korumalıyız. Biz bu konuda geçmişte*

²⁹⁹ "27 Kasım İngiltere basın özeti", **BBC Türkçe**, 27.11.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151127_basin_ozeti, (Erişim tarihi: 09.11.2021)

³⁰⁰ "Türkiye-Rusya uçak krizi: 10 günde neler yaşandı?", **BBC News Türkçe**, 04.12.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu, (Erişim tarihi: 08.01.2021)

³⁰¹ Emre Döker, "Erdoğan'dan Rusya'ya aynı çağrı: İklim Zirvesi'nde görüşelim", **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Kasım 2015, <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogandan-rusyaya-ayni-cagri-iklim-zirvesinde-goruselim-435441>, (Erişim tarihi: 09.01.2021).

³⁰² "BM İklim Değişikliği Zirvesi, İlişkilerimizin Tamiri İçin Fırsat Olabilir", **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kurumsal İnternet Sayfası** (TCCB), 28.11.2015, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/36118/bm-iklim-degisikligi-zirvesi-iliskilerimizin-tamiri-icin-firsat-olabili>, (Erişim tarihi: 09.01.2021).

gerekli müsamahayı ziyadesiyle gösterdik, görüşmelerimizi yaptık, ihlallerin tekrür etmemesi için her düzeyde ikazlarımızı açıkça yaptık. Buna rağmen, ihlallerin devam etmesinin dostlukla, iyi niyetle, misafirlikle bir ilgisi yoktur. Davetsiz misafir olmaz." şeklinde devam eder.³⁰³

Putin, Türkiye'ye karşı yaptırımların işleme konulmasını onaylar. Yaptırımlar arasında Türkiye'den ithal edilen bazı gıda maddelerinin durdurulması, Türk şirketlerine yönelik kısıtlamalar, Türkiye'ye turizmin durdurulması ve bazı uçak seferlerinin iptali, vizesiz turların kaldırılması, Türkiye'den gelen turların ve Karadeniz'deki gemilerin daha sıkı bir denetime tabi tutulması yer alır.³⁰⁴

Bu çerçevede ilk önce Türkiye vatandaşlarının Rusya'ya vizesiz seyahat hakkı kaldırılır. Rusya Dışişleri Bakanlığı ve Bakan Sergey Lavrov, Rus vatandaşlarına Türkiye'ye gitmemeleri tavsiyesinde bulunur ve hâlihazırda Türkiye'de olan vatandaşlarının geri dönmeleri çağrısı yapar. Bunu takiben Rusya Genelkurmay Başkanı Türkiye ile bütün askeri diyalogun kesildiğini açıklar. Rusya'nın bölgedeki hava savunma sisteminin güçlendirileceğini bildirir.³⁰⁵

Rus savaş uçağının düşürülmesinin akabinde Rusya, yukarıda belirtilenlerin dışında Türkiye'ye karşı şu kararları da alır: Lavrov, Türkiye ziyaretini iptal eder. Rus turizm acenteleri Türkiye turlarını iptal ettiklerini açıklar. Akdeniz'deki Rus donanması, Suriye açıklarına hava savunma sistemi (S-300 füzelerini) taşıyan savaş gemilerini gönderir. Rusya, Suriye'de Lazkiye'nin kuzeyindeki askeri operasyonların devam edeceğini açıklar. Bir kısım Rus milletvekilleri, 1915 olaylarının "Ermeni soykırımı" olduğunu inkâr edenlerin cezalandırılması yönünde yasa teklifini meclise getirerek, yasaya uymayanların 5 yıl hapse mahkum edilmelerini talep ederler.³⁰⁶

Rusya Başbakanı Medvedev, 01.12.2015 tarihinde yaptığı açıklamada, Türkiye'den ithali yasaklanan özellikle sebze ve meyve ağırlıklı malların listesini onaylar ve bu

³⁰³ "Erdoğan: Yaşanan hadiseden dolayı üzgünüz", *Hürriyet Gazetesi*, 28.11.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/erdogan-yasanan-hadiseden-dolayi-uzgunuz-40020235>, (Erişim tarihi: 09.01.2021)

³⁰⁴ "Türkiye-Rusya uçak krizi: 10 günde neler yaşandı?", *BBC News Türkçe*, 04.12.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu, (Erişim tarihi: 08.01.2021)

³⁰⁵ "Türkiye-Rusya uçak krizi: 10 günde neler yaşandı?", *BBC News Türkçe*, 04.12.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu, (Erişim tarihi: 08.01.2021)

³⁰⁶ "Zakonoprojekt ob ugovnom nakazanii za otritsaniye genotsida armyan vnosen v GD", ("Законопроект об уголовном наказании за отрицание геноцида армян внесен в ГД"), *Regnum*, 25.11.2015, <https://regnum.ru/news/polit/2020528.html>, (Erişim tarihi: 08.01.2021)

yaptırımların 01.01.2016 tarihinden itibaren geçerli olacağını açıklar.³⁰⁷Bundan iki gün sonra (3 Aralık) Rusya Enerji Bakanı Türk Akımı Projesinin resmen askıya alındığını duyurur. Bu arada Putin, Türkiye'nin “*Bir savaş suçu işlediğini, bu davranışı nedeniyle pişman olacağını, Türkiye'yi affetmeyeceklerini ve Rusya'nın yanıtının sadece yaptırımlarla sınırlı kalacağını düşünenlerin yanıldığını*” dile getirir.

03.12.2015 tarihinde iki ülkenin dışişleri bakanları Çavuşoğlu ve Lavrov, AGİT toplantısı için gittikleri Belgrad'da bir araya gelir. Bu görüşme, Türkiye ve Rusya arasında, “uçak krizi” sonrası yapılan en üst düzey temas olarak kayda geçer. Çavuşoğlu, görüşmede üzüntülerini ve başsağlığı dileklerini ilettiklerini bildirirken, Rusya basınına göre Lavrov, “*Yeni bir şey duymadık, Türk bakan daha önceden bildiğimiz pozisyonlarını yineledi*” ifadesini kullanır. Bu arada iki ülke dışişleri bakanının hem görüşme öncesi hem de sonrasında basına görüntü verilmemesi dikkat çeker. Öte yandan 15 Aralık'ta Rusya'da yapılması planlanan Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) toplantısı ve bu vesile ile iki ülke liderinin bir araya gelmesi iptal edilir. Böylece iki ülke arasında 2010 yılından beri düzenlenen ÜDİK konferansı 5 yıldan sonra ilk kez gerçekleştirilemez.³⁰⁸

Suriye politikasındaki birbirine zıt tutumlarına rağmen iki ülkenin, “ekonomik-ticari işbirliği” eksenli iyi ilişkileri ve çok sayıda anlaşma sağladıkları ortak projeler belirsiz hale gelir. Uçak krizi sonrası özellikle Rus yetkililerin Türkiye'ye karşı mesnetsiz suçlamaları, ilişkilerin kısa sürede tamir edilme zeminini gittikçe tahrip eder.

1.2.4. Uçak Krizi Sonrası Büyük Zarar Gören İlişkilerin Tamiri Yönünde Adımlar

29 Kasım günü akşamı Erdoğan, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'i arayarak bir telefon görüşmesi gerçekleştirir. Görüşmede ikili ilişkilerin yanı sıra Rus Su-24 uçağının düşürülmesinin ardından Rusya ile yaşanan kriz ve gelişmeler ele alınır. Kazakistan Cumhurbaşkanlığı Basın Merkezi'nin 30 Kasım'da yaptığı açıklamaya göre, Erdoğan'ın talebi üzerine yapılan telefon görüşmesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin

³⁰⁷ “Rusya, Türkiye'den ithali yasaklanan ürün listesini açıkladı”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151201_rusya_yaptirim_liste, “Türkiye-Rusya uçak krizi: 10 günde neler yaşandı?”, *BBC News Türkçe*, 04.12.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu, (Erişim tarihi: 08.01.2021)

³⁰⁸ “2015'te Rusya-Türkiye ilişkileri: Stratejik ortaklıktan krize giden yol” *Sputnik Türkiye*, 31.12.2015, <https://tr.sputniknews.com/analiz/201512311019961413-rusya-turkiye/> (Erişim tarihi: 09.01.2021)

yanı sıra düşürülen Rus jeti ile ilgili detaylar konuşulur. Kazak lider Nazarbayev'in, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde geline noktanın endişe verici olduğunu belirttiği, olayın bir an önce aydınlatılması için bir komisyonun kurulmasını önerdiği ifade edilir. Nazarbayev'in, iki ülke arasında yaşanan krizin, en kısa zamanda çözüme kavuşturulması için iki tarafın da diplomatik kanalları açık tutmasının önemine dikkat çektiği vurgulanır. Yine görüşme sırasında Erdoğan'ın, Putin ile en kısa zamanda görüşmeye hazır olduğunu ifade ettiği bildirilir. Rusya ile Türkiye arasında vuku bulan olaylardan büyük üzüntü duyduklarının vurgulayan ve yakınlaştırmak için çaba sarf ettiğini söyleyen Nazarbayev, *"Biz her zaman anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesinden yana olduk. Süleyman Demirel ve Boris Yeltsin döneminden beri, Rusya ile Türkiye'nin pozisyonlarının yakınlaşması ve dost olmaları için bizzat ben uzun yıllar çalıştım"* ifadelerini kullanır.³⁰⁹

Bu arada Rusya tarafından açıklanan Türkiye'ye yönelik yaptırımların ciddiyeti gündemde tartışılmaya devam eder. 5 Şubat 2016 tarihinde Başbakan Davutoğlu başkanlığında Türkiye'den bir heyet Kazakistan'a resmi ziyarette bulunur. Davutoğlu'na Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım ile Başbakan Yardımcısı Tuğrul Türkeş eşlik eder. Görüşmede, Kazakistan-Türkiye ilişkilerinin yanında özellikle Türkiye-Rusya ilişkileri masaya yatırılır. Nazarbayev, görüşmenin hemen akabinde Putin'i arayarak tavrını yoklar ve aldığı olumlu izlenimle bir arabuluculuk süreci başlatır.

Nazarbayev, Türkiye-Rusya ilişkilerindeki süreci daha detaylı görüşüp katkı sağlamak amacıyla 12-14 Nisan'da İstanbul'da gerçekleşen İslam İşbirliği Teşkilatı toplantısına Türkiye'ye bir gün önceden gelir. Yıldız Sarayı'nda Nazarbayev ve Erdoğan bu konuda neler yapılabileceğini görüşmek üzere 1.5 saatlik bir toplantı gerçekleştirirler. Bu toplantıda muhtemelen Nazarbayev'in önerisi üzerine Erdoğan'ın Putin'e olaydan duyulan üzüntünün ve iyi niyet duruşunun vurgulandığı bir mektup yazması kararlaştırılır.

Süreç bu şekilde devam ederken Nazarbayev, 9 Mayıs'ta zafer bayramı sebebiyle gittiği Petersburg'ta Putin ile bir araya gelir. Bu görüşmede diğer konuların yanı sıra Türkiye-Rusya ilişkilerindeki süreç ele alınır. Muhtemelen bu görüşmede Nazarbayev,

³⁰⁹ "Erdoğan, Nazarbayev'i Aradı: Putin ile En Kısa Zamanda Görüşmeye Hazırım", *Haberler.com*, 30.11.2015, <https://www.haberler.com/erdogan-nazarbayev-i-aradi-putin-ile-en-kisa-7923065-haberi/>, (Erişim tarihi: 22.01.2021); "Nazarbayev'den Türkiye ve Rusya'ya çağrı", *Kırım Haber Ajansı*, 30.11.2015, <http://old.qha.com.ua/tr/siyaset/nazarbayev-den-turkiye-ve-rusya-ya-cagri/140999/>, (Erişim tarihi: 22.01.2021); "Nazarbayev'den Türkiye ile Rusya'ya 'sorumlu davranma' çağrısı", *Sputnik Türkiye*, 30.11.2015, <https://tr.sputniknews.com/asya/201511301019350813-kazakistan-nazarbayev-erdogan-putin-turkiye-rusya/>, (Erişim tarihi: 22.01.2021)

Putin'i Türk-Rus ilişkilerinin tekrar normalleştirilmesi yönünde ikna eder. Mayıs ayının sonunda Putin ile bir kez daha bu konuyu ele alır. 20 Haziran'da Nazarbayev, Kazakistan'ın Türkiye Büyükelçisi Tüymebayev'i arayarak ortamın uygun olduğunu bildirip Taşkent'te gerçekleşecek Şanghay zirvesinde Putin'e teslim edilmek üzere Türkiye'nin yazacağı mektubun hazırlanması için aracılık yapmasını ister. Büyükelçi Tüymebayev 21 Haziran'da Mevlüt Çavuşoğlu ve İbrahim Kalın'a konuyu aktarır. Erdoğan'a mesele iletilir ve Erdoğan mektubun yazılmasına onay verir.

22.06.2016 tarihinde Nazarbayev Taşkent'e ulaştığında mektup, metni Türkiye'nin Taşkent Büyükelçiliği kanalıyla Nazarbayev'e iletilir. Nazarbayev her iki ülkeyi rahatsız etmeyeceğine inandığı metni beğenir. Putin Taşkent'ten ayrılmadan liderlere verilen bir yemek esnasında mektubu Rus lidere verir. Bu olay yani Erdoğan'ın Putin'e mektup göndermesi ayın 27'nde iki ülke tarafından resmi açıklamalarla duyurulur. İlk açıklama, Türkiye Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'dan gelir. Kalın Rusya ile ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda mutabık kalındığını ifade eder. Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin normalleşeceği haberi iki ülke tarafından bütün dünyaya duyurulunca Erdoğan ve Nazarbayev tekrar bir telefon görüşmesi gerçekleştirilir. Erdoğan Nazarbayev'i en kısa zamanda Türkiye'ye davet eder. Nazarbayev'in Ankara'yı ziyareti 5 Ağustos'ta gerçekleşir.³¹⁰

Nazarbayev'in devreye girmesiyle yaşanan bu sürecin ardından Rusya'dan pozitif anlamda tepkiler gelmeye başlar. Nitekim 29 Haziran'da iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi bağlamında ilk adım olarak bir telefon görüşmesi gerçekleşir. Erdoğan ve Putin, uçak krizinin ardından ilk kez telefonla görüşür. Görüşme ile ilgili Türkiye Cumhurbaşkanlığı'ndan yapılan açıklamada, "*Sayın Cumhurbaşkanımız ve Sayın Putin, ikili ilişkileri yeniden canlandırmak için gerekli adımları atmanın yanı sıra bölgedeki siyasi, ekonomik ve insani krizler karşısında işbirliği içinde olmanın önemine de işaret etmişlerdir*" ifadeleri kullanılır.

01.07.2016 tarihi itibarıyla Türk-Rus ilişkilerinde normalleşme süreci başlarken Kremlin, iki ülke Devlet Başkanlarının Eylül ayında Çin'de düzenlenecek G20 zirvesi öncesinde bir araya gelebileceklerini ifade eder. Kremlin Sözcüsü Peskov, yaptığı açıklamada, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin tamiri için yoğun görüşmeler sürecine girileceğini açıklar. Peskov basın mensuplarının sorusu üzerine Erdoğan ve Putin'in G20

³¹⁰ Kürşad Zorlu, *Büyük Bozkırın Yükselişi Nazarbayev Liderliği*, (Kripto yay.), Ankara, 2019, s. 162-164.

zirvesi öncesinde bir araya gelmelerinin mümkün olduğunu bildirir.³¹¹ Türkiye Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ise, yaptığı açıklamada *"İki Cumhurbaşkanı esasen G-20 kapsamında Çin'de görüşmek için teyitlemişlerdi. Fakat Cumhurbaşkanımız Çin'e gitmeden önce de bir araya gelme arzusunu iletmişti. Bunun çalışmalarını yapıyoruz. Ev sahibi olma sırası Rusya'da. Bu görüşmenin hazırlığını yapmak için bir dizi görüşmeler gerçekleştireceğiz"* ifadelerini kullanır.³¹²

Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Dışişleri Bakanları Konseyi'nin Soçi'deki toplantısında (01.07.2016) kriz sonrası Sergey Lavrov ile Mevlüt Çavuşoğlu başbaşa ilk toplantıyı gerçekleştirirler. Ankara-Moskova ilişkilerinin yanı sıra Suriye krizinin de müzakere edildiği görüşmeden sonra bir açıklama yapan Çavuşoğlu, Suriye Devlet Başkanı Esad'ın geleceği konusu da dahil bütün meseleleri görüşmeye hazır olduklarını dile getirir. Görüşmenin akabinde "interfax" haber kanalına konuşan Çavuşoğlu, enerji, ekonomik-ticari olmak üzere iki ülke ilişkilerini ele aldıkları ifade eder. *"Türkiye ve Rusya'nın Suriye'de siyasi çözüm için birlikte çalışması gerektiğini ve Ankara'nın Moskova ile daha yakın bir koordinasyon sağlayacağını"* belirtir.

Rus savaş uçağının düşürülmesinden yaklaşık dokuz ay sonra ilk kez 9 Ağustos 2016 günü Erdoğan ve Putin, Rusya'nın St. Petersburg şehrinde ilk kez bir araya gelirler. Toplantı sonrası her iki lider de ilişkilerin kriz öncesine dönmesi konusunda kararlılık vurgusu yapar. Putin, Türkiye'de 15 Temmuz darbe girişimine ilişkin Erdoğan'ı arayan ilk liderlerden olduğunu hatırlatıp *her türlü darbe girişiminin karşısında olduğunu* ifade ederek *"bu görüşme iki ülke ilişkilerinin geleceği açısından önem taşıyor. Türk-Rus ilişkilerinin tamamına yönelik yapıcı bir görüşme gerçekleştirdik. Önceliğimiz krizden önceki döneme dönmektir. Bu çok önemli bir hedeftir"* derken Erdoğan, *"Türkiye-Rusya ilişkilerinin geçmişe göre çok daha güçlendiğini düşünüyoruz"* şeklinde ifadeler kullanır.³¹³ Erdoğan ve Putin görüşmede siyasi, ekonomik, eğitim, kültürel ve insani ilişkileri geliştirmek için bir eylem

³¹¹ "Kremlin: Eylül öncesinde Erdoğan-Putin görüşmesi olabilir", *Deutsche Welle Türkçe*, 01.07.2016, <https://www.dw.com/tr/kremlin-eyl%C3%BCI-%C3%B6ncesinde-erdo%C4%9Fan-putin-g%C3%B6r%C3%BCC%C5%9Fmesi-olabilir/a-19370990> (Erişim tarihi: 18.01.2021)

³¹² "Çavuşoğlu: Esad dahil her konuyu konuşabiliriz", *Sputnik Türkiye*, 01.07.2016, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201607011023669062-turkiye-rusya-soci/>, (Erişim tarihi: 18.01.2021)

³¹³ "Erdoğan ile Putin St. Petersburg'da bir araya geldi", *BBC News Türkçe*, 09.08.2016, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37020971>, (Erişim tarihi: 18.01.2021); "Erdoğan ile Putin görüştü", *Deutsche Welle*, 09.08.2016, <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-ile-putin-g%C3%B6r%C3%BCC%C5%9Fmesi-olabilir/a-19461680>, (Erişim tarihi: 18.01.2021); "Türkiye-Rusya ilişkilerinde yeni sayfa açılıyor", *Deutsche Welle*, 09.08.2016, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-rusya-ili%C5%9Fkilerinde-yeni-sayfa-a%C3%A7%C4%B1%C4%B1yor/a-19461034>, (Erişim tarihi: 18.01.2021)

planı hazırladıklarını açıklarlar. Ayrıca Putin, “Türkiye’ye yönelik yaptırımları adım adım kaldıracamız” derken, Erdoğan da “İlişkilerin eski seviyelere taşınmasında iki taraf da kararlı” ifadelerini kullanır.

Mevlüt Çavuşoğlu, 10 Ağustos’ta Anadolu Ajansı (AA) Editör Masası toplantısında gündeme ilişkin soruları yanıtlarken Suriye konusunda Türkiye ile Rusya arasında üçlü bir mekanizma kurduklarını dile getirir. Bu mekanizmada iki devletin dışişleri bakanlıkları, istihbarat ve genelkurmay başkanlıklarından temsilcilerin yer alacağını belirtir.³¹⁴

3 Eylül’de Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya lideri Putin G20 zirvesi için gittikleri Çin’de bir araya gelir. Putin, Çin’in Hangzhou kentindeki görüşme öncesinde yaptığı açıklamada, “Türkiye’de iç siyasi hayatın normalleşmesini görmekten memnuniyet duyuyoruz” ifadelerini kullanır. Putin, “Türkiye’nin zor dönemden geçtiğini görüyoruz. Terörle mücadele etmektedir ve önemli tehditlerle karşı karşıyadır. Türkiye’deki durumun normalleşmesi konusunda önemli ilerlemeler var. Normalleşme tamamen sağlandıktan sonra ilişkileri daha da ileriye götüreceğiz” vurgusunu yapar.³¹⁵ Erdoğan ise yaptığı açıklamada “Bugün St. Petersburg’daki görüşmelerde ele aldığımız konuları burada tekrar değerlendirmek suretiyle, geleceğe yönelik, gerek siyasi, gerek ekonomik, gerek bölgesel birçok konuları ele alma fırsatımız olacak” ifadelerini kullanır.³¹⁶

Rus jetinin düşürülmesi nedeniyle yaşanan krizin ardından Putin, 10 Ekim’de Türkiye’ye ilk ziyaretini gerçekleştirir. Putin ile Erdoğan İstanbul’da bir araya gelir ve heyetler arasında görüşmeler gerçekleşir. Putin, görüşme sonrası yaptığı açıklamada, Türkiye-Rusya hükümetlerarası komisyonunun Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin tam anlamıyla yeniden tesis edilmesi için çaba göstereceğini dile getirir. Erdoğan ise, “Türkiye-Rusya ilişkileri açısından bugün çok etkili, çok dolu bir iş günü geçirdik. Çalışmalarımızın sonunda anlaşmalar imzalandı. Türk-Rus ilişkilerinin normalleşme sürecinin tüm hızıyla devam edeceğinden eminim.” ifadelerini kullanır.³¹⁷ Bu tarihi görüşmede, Rus doğalgazını

³¹⁴ “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Rusya ile Suriye konusunda üçlü mekanizma kuruyoruz”, *Anadolu Ajansı*, 10.08.2016, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/disisleri-bakani-cavusoglu-rusya-ile-suriye-konusunda-uclu-mekanizma-kuruyoruz/625894>, (Erişim tarihi: 18.01.2021)

³¹⁵ “Erdoğan ve Putin Çin’de görüştü”, *BBC Türkçe*, 03.09.2016, <https://www.bbc.com/turkce/37266791>, (Erişim tarihi: 26.01.2021).

³¹⁶ “Erdoğan ve Putin Çin’de görüştü”, *Deutsche Welle*, 04.09.2016, <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-ve-putin-%C3%A7inde-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Ft%C3%BC/a-19525557>, (26.01.2021)

³¹⁷ “Erdogan: protsess normalizatsii otnosheniy s Rossiyey prodolzhitsya polnym khodom”, (“Эрдоган: процесс нормализации отношений с Россией продолжается полным ходом”), *RIA Novosti*, 10.10.2016, <https://ria.ru/20161010/1478912491.html>, (Erişim tarihi: 19.01.2021).

Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak olan "*Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı Projesi*" için hükümetler arası anlaşma imzalanır. İki ülke lideri yaklaşık 1 saat 40 dakika süren görüşmelerinin akabinde, ortak basın toplantısı düzenlerler. Türk Akımı anlaşması, iki ülkenin enerji bakanları tarafından imzalanır. Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı Projesi, iki hattan oluşacak ve toplam 31,5 milyar metreküp kapasiteye sahip olacak. Hatlardan biri Türkiye'ye uzanacak ve Türkiye'nin ihtiyaçları için kullanılacak.³¹⁸ İmza töreninin ardından Erdoğan, hem Türk Akımı hem de Akkuyu NGS projesini hızlandırmak için çaba harcayacaklarını dile getirir.

İki ülke ilişkilerindeki normalleşme sürecini hızlandırmak için ziyaret trafiği devam eder. Bu çerçevede 6 Aralık'ta Türk Başbakanı Binali Yıldırım Moskova'yı ziyaret eder. Putin ve mevkidaşı Medvedev ile bir araya gelir. Medvedev, Rusya-Türkiye görüşmelerinin ardından düzenlediği basın toplantısında, "*Önümüzdeki süreçte nasıl çalışacağımıza ilişkin planların hızlandırılmasının yanı sıra, gelecek yılın ilk yarısında cumhurbaşkanlığı düzeyinde planlanan Üst Düzey İşbirliği Konseyi toplantısı için gerekli tüm hazırlıkların yapılması konusunda anlaşmaya vardık.*" şeklinde ifadeler kullanır.³¹⁹

İki ülkenin son bir yılda zor günler geçirdiğini vurgulayan Yıldırım ise, "*Mavi Akım ve Batı Akım'ın yanı sıra Türk akımı konusunda da önemli kararlar aldık. Nükleer enerjiyle ilgili Akkuyu projesi, bizim stratejik bir proje olarak gördüğümüz alandır. Bununla ilgili kararlar son aşamasındadır. Bundan sonra, projenin biraz daha hızlandırılarak Türkiye'nin yüzüncü kuruluş yıldönümünden önce bir fazının hayata geçmesi hedefimizdir.*"³²⁰ ifadelerini kullanır.

Kremlin basın servisi 14 Aralık'ta yaptığı açıklamada, Putin ve Türk mevkidaşı Erdoğan'ın Suriye'deki gidişatı telefonla görüştüğünü bildirir.³²¹ 14 Aralık'ta Suriye'nin

³¹⁸ "Türkiye ile Rusya arasında Türk Akımı projesi için anlaşma imzalandı", *Anadolu Ajansı*, 10.10.2016, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ile-rusya-arasinda-turk-akimi-projesi-icin-anlasma-imzalandi/662282>, (Erişim tarihi: 19.01.2021); Merve Erdil, "Tarihi imza: 'Türk Akımı'nda anlaşma tamam, Rus gazı doğrudan Türkiye'ye gelecek", *Hürriyet Gazetesi*, 11.10.2016, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tarihi-imza-turk-akiminda-anlasma-tamam-rus-gazi-dogrudan-turkiyeye-gelecek-40245179>, (Erişim tarihi: 19.01.2021)

³¹⁹ "Medvedev rasskazal, kogda sostoyatsya peregovory Putina i Erdogana", ("Медведев рассказал, когда состоятся переговоры Путина и Эрдогана"), *RIA Novosti*, 06.12.2016, <https://ria.ru/20161206/1482970827.html?in=t>, (Erişim tarihi: 19.01.2021)

³²⁰ "Rusya ile Türkiye ortak yatırım fonu kuruyor", *BBC Türkçe*, 6 Aralık 2016, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38220930>, (Erişim tarihi: 22.01.2021)

³²¹ "Putin i Erdogan po telefonu obsudili razvitiye situatsii v Aleppo", ("Путин и Эрдоган по телефону обсудили развитие ситуации в Алеппо"), *Interfax*, 14.12.2016, <https://www.interfax.ru/world/541449>, (Erişim tarihi: 22.01.2021)

Halep kentinde Türkiye saatiyle 03.30'da devreye giren yeni ateşkesle birlikte şehirden sivillerin tahliyesi konusunda iki ülke arabuluculuğunda bir anlaşmaya varılır.³²² Suriye ordusu, 23 Aralık'ta Halep'ten sivil ve silahlı muhaliflerin tahliyesinin bitmesiyle birlikte, kentin tamamının yeniden kontrollerine girdiğini duyurur.³²³ Böylece Suriye'nin Halep kentinde 4 yıldır devam eden savaş Türkiye ve Rusya'nın arabuluculuğuyla yapılan anlaşma sayesinde sona erer.

1.2.5. Rus Büyükelçisine Yapılan Suikast

24 Kasım 2015 tarihinde Suriye'nin kuzeyi Türkiye sınırında bir Rus jetinin sınır ihlali nedeniyle Türk F16'ları tarafından düşürülmesi sonucunda derin yaralar alan iki ülke ilişkileri tamir edilmeye çalışılıp belli bir yere gelmişken 19 Aralık 2016 tarihinde Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov, Ankara'da katıldığı bir sergi açılışında uğradığı suikast sonucu hayatını kaybeder. Suikasti gerçekleştiren kişi Büyükelçiye ateş ettikten sonra Arapça ve Türkçe olarak "*Halep'i unutmayın, Suriye'yi unutmayın*" diye bir nida atar. Daha sonradan bir polis memuru olduğu anlaşılan saldırgan Mevlüt Mert Altıntaş, güvenlik güçleri tarafından vurularak öldürülür. Türkiye ile Rusya arasında uçak krizinin yaşandığı dönemde ilişkilerin normaleştirilmesi için yürüttüğü çabalarla öne çıkan Karlov'un ölümünün ardından ilk açıklama Rusya tarafından gelir. Rus lideri Putin, "*Türkiye'den trajik bir haber geldi. Rusya Büyükelçisi Andrey Gennadiyeviç Karlov alçakça öldürüldü. Rus Büyükelçiye yapılan saldırıya verilecek cevap, terörizme karşı savaşı güçlendirmektir*" açıklaması yapar.³²⁴

Olayın hemen ardından uluslararası kamuoyunda Büyükelçi Karlov'un öldürülmesinin Türk-Rus ilişkilerinde Rus uçağının düşürülmesi sonrası görülenden daha ciddi bir gerilim yaşanabileceği yorumları yapılırken, bu beklentiler gerçekleşmez. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin'i telefonla arayarak olayla ilgili bilgi verir. Telefon görüşmesi sonrası Erdoğan, yaptığı açıklamada, suikastın Rusya ile

³²² "Suriye'nin Halep kentinde son durum!", *Sözcü Gazetesi*, 14.12.2016, <https://www.sozcu.com.tr/2016/dunya/son-dakika-suriyenin-halep-kentinde-son-durum-halepte-neler-oluyor-1566477/>, (Erişim tarihi: 22.01.2021)

³²³ "Suriye ordusu: Tahliyeler bitti, Halep yeniden kontrolümüzde", *BBC Türkçe*, 23.12.2016, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38408044>, (Erişim tarihi: 22.01.2023)

³²⁴ "Rus Büyükelçi Karlov'a suikast", *Sputnik Türkiye*, 19.12.2016, <https://tr.sputniknews.com/trend/rusya-ankara-buyukelcisi-andrey-karlov/>, (Erişim tarihi: 19.01.2021); Ayrıntılı bilgi için bkz: "Rus büyükelçiye suikast ve sonrasındaki gelişmeler", *BBC Türkçe*, 19.12.2016, <https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-turkiye-38370294>, (Erişim tarihi: 20.01.2021).

ilişkilerdeki normalleşme sürecini bozmaya yönelik bir provokasyon olduğunu ifade eder ve Putin ile suikasta ilişkin olarak ortak soruşturma komisyonu kurma konusunda anlaşmalarını açıklar.

Putin de daha sonra yaptığı açıklamada, Karlov suikastını “*provokasyon*” olarak nitelendirirken, amacın hem Türk-Rus ilişkilerine hem de Suriye'deki barış sürecine zarar vermek olduğunu ifade eder. Hem Rusya hem de Türkiye dışişleri bakanlıkları suikastı “*terör saldırısı*” olarak nitelendirirler. Karlov'un, öldürülmeden kısa süre önce Suriyeli muhaliflerle görüşmeler yaptığının açıklanması da dikkat çeken noktalardan biridir.³²⁵

Büyükelçiye yapılan suikastın sıcaklığı devam ederken suikastın ertesini günü 20 Aralık'ta Türkiye Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Moskova'da Rus ve İranlı mevkidaşları ile önemli bir toplantı gerçekleştirir. Toplantıda Çavuşoğlu, Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov'un öldürüldüğü suikastla ilgili açıklamalar yapar. Lavrov ise toplantı sonrası yapılan ortak basın toplantısında, suikasta hızla tepki vermesinden dolayı Rusya'nın Türkiye'ye müteşekkir olduğunu belirtir. Türkiye, Rusya ve İran; Suriye'de ateşkesin genişletilmesi ve Şam yönetimi ile muhalifler arasında barış görüşmelerinin yeniden başlaması konusunda anlaşmalarını, ortak bir deklarasyonla basına duyururlar. Deklarasyonda üç ülkenin barış görüşmelerinin garantörü olacağı belirtilir. Rus Büyükelçi Karlov'un bir önceki gün suikasta kurban gitmesi daha önceden planlanmış olan bu üçlü toplantının iptaline engel olmaz. Aksine üçlü Suriye konulu zirveden barış görüşmelerine yeniden başlama kararı çıkar.³²⁶

Üçlü görüşme sonrası yapılan basın toplantısında konuşan Çavuşoğlu, “*Suriye'de kalıcı bir ateşkes sağlanması için çabalarımızı birlikte sürdürmeye devam edeceğiz*” vurgusunu yapar. Lavrov ise “*Üç ülke de Suriye'de önceliğin rejim değişikliği olmadığı konusunda mutabık*” diye açıklamada bulunur. Lavrov, hedeflerinin Suriye'nin toprak

³²⁵ “Erdoğan ve Putin hemfikir: Suikast bir provokasyon”, *BBC Türkçe*, 20.12.2016, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38365002>, (Erişim tarihi: 21.01.2021); “2016: Rusya – Türkiye ilişkileri için sınav yılı”, *Sputnik Türkiye*, 31.12.2016, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201612311026532699-turkiye-rusya-ozur-erdogan-putin-karlov/>, (Erişim: 20.01.2021)

³²⁶ “Suriye için 'Moskova Deklarasyonu’”, *Duvar Gazetesi*, 20 Aralık 2016, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2016/12/20/suriye-icin-moskova-deklarasyonu>, (Erişim tarihi: 26.01.2021)

bütünlüğü ile bağımsızlığını korumak ve “teröre karşı mücadele etmek” olduğunu ifade eder ve Kazakistan'ın barış görüşmelerine ev sahipliği yapmayı önerdiğini de duyurur.³²⁷

1.3. 2017-2020 YILLARI ARASI İKİLİ İLİŞKİLER

1.3.1. 2017 Yılındaki Gelişmeler

2016 yılının son günlerinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev devreye girerek Erdoğan ve Putin ile ayrı ayrı telefon görüşmesi gerçekleştirir. Suriye konusunda yapılacak müzakereler için platform oluşturmaya ve buna ev sahipliği yapmaya hazır olduğunu açıklar. Bunun üzerine Putin, Suriye'deki çatışan taraflara Astana'da yeni bir platformda barış görüşmeleri sürecini devam ettirme konusunda Erdoğan ile anlaşacağını duyurur. Putin'e göre yeni platform Cenevre görüşmelerini tamamlayıcı mahiyette olacaktır.³²⁸ 2016 yılının sonunda Türk-Rus ilişkilerinin odak noktasını oluşturan Suriye krizinin çözümü konusunda önemli bir adım atılmış olur. Bu süreç daha sonra *Astana Süreci* adıyla anılacaktır.

2017 yılı Türkiye ve Rusya ilişkileri, 12 Ocak günü iki ülkenin Suriye hava sahası üzerinde askeri uçuşlarının muhtemel çatışma riskini önlemek amacıyla uçuş güvenliği konusunda mutabakat imzalaması ile başlar.³²⁹ 2017 yılı Türkiye-Rusya ilişkileri açısından son derece yoğun geçtiği ve iki ülke liderinin yedi kez bir araya geldiği bir yıl olur.

Daha sonra da *Astana Süreci* olarak da anılacak olan toplantılar serisi, 20 Ocak 2017 günü Türkiye, Rusya ve İran'ın katılımıyla Kazakistan'ın başkenti Astana'da başlar. Astana görüşmelerinde temel amaç, Suriye'de kalıcı barışın sağlanması ve Suriye krizinin çözümü olur. 2017 yılının başında başlayan ve Astana Süreci olarak bilinen bu görüşmelerde Suriye bölgesinde istikrarın sağlanması adına birçok kararlar alınır ve çeşitli adımlar atılır. Astana süreci, Suriye hükümeti ve muhalefetini aynı masada bir araya getirmesi açısından da büyük

³²⁷ “Türkiye, Rusya ve İran'dan Suriye mutabakatı”, *BBC Türkçe*, 20 Aralık 2016, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38377569>, (Erişim tarihi: 26.01.2021);

³²⁸ “Lavrov obsudil s glavoy MID Kazakhstana vstrechu Damaska i oppozitsii v Astane”, (“Лавров обсудил с главой МИД Казахстана встречу Дамаска и оппозиции в Астане”), *RIA Novosti*, 30.12.2016, <https://ria.ru/20161230/1484994169.html>, (Erişim tarihi: 26.01.2021)

³²⁹ “Türkiye ile Rusya Arasında Suriye’de Uçuş Güvenliği Mutabakatı”, *VOA News* (Voice of America), 12 Ocak 2017, <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-ile-rusya-arasinda-suriyede-ucus-guvenligi-mutabakati/3673962.html>, (Erişim tarihi: 27.01.2021)

önem taşır. Astana'da yapılan görüşmelerinin, Cenevre toplantılarına bir temel ve tamamlayıcı unsur olduğu kaydedilir.

Rus Dışişleri Bakanı Lavrov, Astana görüşmelerinin amacına ilişkin "*Astana'nın amacı Suriye'de ateşkesin güçlendirilmesi ve saha komutanlarının siyasi süreçte eşit haklara sahip katılımcılar olmalarının sağlanmasıdır. Bu, sahada durumu belirleyenlerin katıldığı sağlıklı bir süreç.*" tespitinde bulunur.³³⁰ Hatta bu sürecin Suriye'deki problemleri çözme konusunda Cenevre görüşmelerinden daha etkili olduğunu ifade edenler vardır. 20 Ocak 2017'de başlayan bu sürece ait toplantılar serisi belli bir süre devam edecektir.

2014 yılında yapılan Türk-Rus Üst Düzey İşbirliği Konseyi toplantısı, uçak krizi nedeniyle 2015 ve 2016 yılında gerçekleştirilemez. İşte iki ülke arasındaki ilişkiler açısından önemli olan bu toplantıların 6.sını gerçekleştirmek amacıyla 10.03.2017 tarihinde Erdoğan Moskova'ya gider. İki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini kurumsallaştırmak ve stratejik bir çerçeveye oturtmak amacını taşıyan ÜDİK toplantısının altıncısı, 10 Mart 2017 günü Erdoğan ve Putin'in katılımıyla Moskova'da yapılır. Bu toplantı üç yıl aradan sonra gerçekleşen ilk ortak toplantı olur. Toplantıda Türkiye-Rusya arasındaki ikili ilişkiler kapsamlı bir şekilde ele alınır. Örneğin, toplantıda ikili ilişkiler ve bölgesel gelişmeler ile enerji, savunma sanayi, turizm ve tarım başlıkları altında siyasi ve ekonomik olmak üzere önemli kararlar alınır ve çeşitli alanlarda birçok anlaşmalara imza atılır. Bu çerçevede kriz dönemi Rusya tarafından tarım ürünlerine uygulanan birtakım kısıtlamalar ile iş adamlarına uygulanan iş vizesinin kaldırılması konusunda adım atılmasına karar verilir. Ayrıca iki ülkenin istihbarat birimleri arasında terörle mücadelede tam işbirliği ve turizm akışı kısıtlanmasına sebep olan hususlarda da önemli kararlar alınır. ÜDİK'in söz konusu toplantısıyla iki ülke arasındaki normalleşme süreci tamamlanmış olur. Bundan sonraki aşamada sıra ülkeler arası "*karşılıklı güven hususunu tesis etmek*" ve "*siyasi düzeydeki diyalogun ekonomik alana sirayet etmesi*"ni sağlamaya gelir.³³¹

³³⁰ "İklere sahne olan Astana görüşmeleri başladı", *BBC Türkçe*, 23 Ocak 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38714279>, (Erişim tarihi: 27.01.2021)

³³¹ "Müthiş gelişme: Rusya ile imzalar atılıyor", *Vatan Gazetesi*, 10 Mart 2017, <http://www.gazetevatan.com/erdogan-ile-putin-arasinda-kritik-gorusme--1046692-gundem/>, (Erişim tarihi: 26.01.2021); Tekin Aycan Taşcı, "Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)", *KARE (Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi)*, S. 8, Kayseri, 2019, s. 107-108; Firas Elias, "Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin Altıncı Toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan-Putin Görüşmesinin Sonuçları", *ANKASAM*, 10 Nisan, 2017, <https://ankasam.org/turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyinin-altinci-toplantisinda-cumhurbaskani-erdogan-putin-gorusmesinin-sonuclari/>, (Erişim tarihi: 26.01.2021)

16 Mart 2017 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı Lavrov, *Regional Post-Caucasus* dergisine verdiği demeçte, "Rusya-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi 3. ülkelere yönelik değildir. Rusya'nın gizli bir gündemi yok. 3. ülkelere karşı ya da herhangi birilerinin çıkarlarını bozacak politik veya ekonomik müttefiklik kurmuyoruz"³³² ifadelerini kullanır.

16 Nisan 2017'de Türkiye'de yapılan Anayasa değişikliği referandumuna başta Fransa olmak üzere birçok Batılı ülke, referanduma sunulan değişikliklerin Avrupa değerlerinden kopuşa yol açacağı şeklinde açıklamalar yaparken Rusya, Türkiye'de gerçekleştirilen referandum sonuçlarına saygı gösterilmesi gerektiğini vurgular ve Kremlin, "Herkesin Türk halkının iradesine saygı duyması gerektiği kanaatindeyiz"³³³ şeklinde bir açıklama yapar.

3 Mayıs 2017'de Erdoğan, Putin'in daveti üzerine Rusya'nın Soçi kentine gider. Görüşme sonrası yapılan açıklamada iki ülke arasındaki vize ve domates ihracatı haricinde tüm kısıtlamaların kaldırıldığı ilan edilir. Putin, bu görüşmeyle iki ülke arasında "normalleşme sürecinin" tamamlandığını ve ilişkilerin tekrar pozitif yönde ilerlemeye başladığını söyler. Ancak bu toplantının asıl önemi Suriye ile ilgili kritik bir karar alınmasıdır. Erdoğan ve Putin, başta İdlib olmak üzere Suriye'de çatışmasızlık bölgelerinin kurulması konusunda hemfikir olduklarının dile getirirler. İki lider, ilerleyen aylarda hayata geçirilecek olan dört çatışmasızlık bölgesi ile ilgili ilk görüşmeyi de Soçi'de harita üstünde gerçekleştirmiş olur.³³⁴

Soçi'deki 3 Mayıs Erdoğan-Putin zirvesinin ardından 3-4 Mayıs tarihlerinde garantör üç ülke heyetleri arasında Astana'da gerçekleştirilen Suriye konulu görüşmelerde Türkiye, Rusya ve İran arasında güvenli bölgenin oluşturulması konusunda anlaşmaya varılır. Kazakistan Dışişleri Bakanı Abdrahmanov, garantör ülkelerin güvenli bölge konusunda anlaşmaya vardığını duyurur. Kazak Bakan, "Astana'da bir sonraki Suriye konulu toplantı

³³² "Rusya-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi 3. ülkelere yönelik değil", *Vatan Gazetesi*, 16 Mart 2017, <http://www.gazetevatan.com/-rusya-turkiye-iliskilerinin-normallesmesi-3-ulkelere-yonelik-de-1048658-dunya/>, (Erişim tarihi: 27.01.2021); "Lavrov: Rusya-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi 3. ülkelere yönelik değil", *Sputnik Türkiye*, 16.03.2016, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201703161027662433-lavrov-rusya-turkiye-iliskilerinin-normallesmesi-ucuncu-yonelik-degil/>, (Erişim tarihi: 27.01.2021)

³³³ "Kremlin: Türk halkının iradesine saygı duyulmalı", *NTV Haber Kanalı*, 17.04.2017, https://www.ntv.com.tr/dunya/kremlin-turk-halkinin-iradesine-saygi-duyulmalı,XL11IP_gfEavRSXpRjVbTw, (Erişim tarihi: 27.01.2021); "Fransa'dan idam uyarısı, Rusya'dan referandum sonucuna saygı çağırısı", *BBC Türkçe*, 17.04.2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39621776>, (Erişim tarihi: 27.01.2021).

³³⁴ "Soçi'de Erdoğan-Putin buluşması", *Deutsche Welle Türkçe*, 03.05.2017, <https://p.dw.com/p/2cGGz>, (Erişim tarihi: 27.01.2021)

Temmuz ortasında gerçekleştirilecektir. Garantör ülkeler Suriye'de güvenli bölge oluşturulması konusunda bildiri imzaladılar." şeklinde açıklamalar yapar.³³⁵ Türkiye Dışişleri Bakanlığı da 4. Astana Toplantısında Türkiye, Rusya Federasyonu ve İran'ın, Suriye'nin İdlib vilayetinin tamamı, Lazkiye, Halep ve Hama vilayetlerinin belli bölümleri, Homs vilayetinin belli bölümleri, Şam/Doğu Guta bölgesi ve Deraa ve Kuneytra vilayetlerinin belli bölümlerini kapsayan alanlarda çatışmasızlık bölgeleri oluşturulmasına ilişkin muhtıra imzaladığını bildirir.³³⁶

8 Temmuz 2017'de Almanya'nın Hamburg kentinde düzenlenen G20 Zirvesi sırasında iki ülke lideri bir araya gelir. Görüşme yaklaşık bir saat sürer. Erdoğan, "Suriye ve Irak bölgesindeki beklentiler çok yüksek. Görüşmemizi bu bakımdan da önemsiyorum" şeklinde açıklamalar yaparken Putin ise sohbet sırasında Türkiye'nin Suriye meselesindeki rolüne vurgu yapar ve Türkiye'nin aktif girişimleri sayesinde Suriye'deki durumun daha da iyiye gittiğini ve terörle mücadelede önemli mesafe katedildiğini dile getirir. Görüşme sırasında Türk Akımı, Akkuyu nükleer santralının inşası da gündeme gelir.³³⁷

06.08.2017 tarihinde 50. Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) Dışişleri Bakanları toplantısı için Filipinler'in başkenti Manila'da bulunan Çavuşoğlu, Lavrov ile bir araya gelerek Suriye'de çatışmasızlık bölgelerinin oluşturulmasını öngören anlaşmanın gerçekleştirilmesi dahil Suriye'deki gelişmeleri ele alırlar.³³⁸

Astana'da 15 Eylül 2017 tarihinde Suriye gündemi ile yapılan toplantıların altıncısı gerçekleşir. Toplantı sonunda alınan kararlar, Kazakistan Dışişleri Bakanı Kayrat Abdrahmanov tarafından açıklanır. Abdrahmanov, garantör ülkelerin, başkent Şam'ın Doğu Guta bölgesi, Humus'un kuzeyindeki belirli bölgeler, Suriye'nin güneyindeki Deraa ve

³³⁵ "Astana'da Türkiye, Rusya ve İran arasında kritik anlaşma", *Hürriyet Gazetesi*, 04.05.2017, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/astanada-turkiye-rusya-ve-iran-arasinda-kritik-anlasma-40446639>, (Erişim tarihi: 27.01.2021)

³³⁶ "Türkiye, Rusya ve İran anlaşta", *Cumhuriyet Gazetesi*, 04.05.2017, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-rusya-ve-iran-anlasti-733759>, (Erişim tarihi: 27.01.2021)

³³⁷ Dmitry Fedorov "Soglasheniya i protesty: chem zavershilas' vstrecha «Bol'shoy dvadtsatki» v Germanii", (Дмитрий Фёдоров, "Соглашения и протесты: чем завершилась встреча «Большой двадцатки» в Германии"), *RT*, 09.07.2017, <https://russian.rt.com/world/article/407211-gamburg-sammit-g20>, (Erişim tarihi: 28.01.2021); "Dünya liderleri G20 zirvesi için Hamburg'ta!", *Habertürk*, 07.07.2017, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1555365-dunya-liderleri-g20-zirvesi-icin-hamburg-ta>, (Erişim tarihi: 28.01.2021)

³³⁸ "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Manila'da Rus Mevkidaşı Lavrov ile Görüştü", *Sondakika*, 06.08.2017, <https://www.sondakika.com/haber/haber-disisleri-bakani-cavusoglu-manila-da-rus-mevkidasi-9905610/>, (Erişim tarihi: 28.01.2021); "Lavrov ve Çavuşoğlu'ndan Filipinler'de 'Suriye zirvesi'", *Sputnik Türkiye*, 06.08.2017, <https://sptnkne.ws/fekT>, (Erişim tarihi: 28.01.2021)

çevresinin yanı sıra İdlib vilayetinde de (Halep, Lazkiye ve Hama'nın bazı kısımlarını içerecek şekilde) çatışmasızlık bölgesi kurulmasında anlaşıldığını ifade eder.³³⁹ Açıklamaya göre, Türkiye, Rusya ve İran gerilimi azaltma bölgelerinde gözetim sağlamak amacıyla Suriye'de ortak bir koordinasyon merkezi kuracak. Ayrıca Suriye'deki gerilimi azaltma bölgelerine, 8 Eylül'de Ankara'da üzerinde anlaşılan haritalar temel alınarak her üç garantör ülkenin güçleri gönderilecek. Gözlemci olarak gönderilen güçlerin faaliyetlerinin, üç ülke arasında oluşturulacak Müşterek Koordinasyon Merkezi tarafından koordine edileceği ifade edilir.³⁴⁰

Bu döneme kadar Türk-Rus ilişkileri başta Suriye olmak üzere ekonomik ve ticari ilişkiler üzerinden yürürken Eylül ayından itibaren savunma alanında da işbirliğine ilişkin sinyaller verilmeye başlanır. Örneğin, 12 Eylül'de Türkiye, Rusya'dan S-400 hava savunma sisteminin satın alınması ile ilgili anlaşmanın imzalandığını duyurur.

28 Eylül'de iki liderin görüşmesi için bu kez Putin, Erdoğan'ın davetine icabeten Ankara'ya gelir. İki liderin gündeminde ağırlıklı olarak Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin bağımsızlık referandumu ve Suriye krizi konuları vardır. Erdoğan, Irak ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesi konusunda Putin ile hemfikir olduklarını bir kere daha dile getirir. Putin de yaptığı açıklamada Suriye'deki çözüm çabalarına yaptığı katkılardan dolayı Erdoğan'a teşekkür eder ve Mayıs ayında üzerinde uzlaşmaya varılan çatışmasızlık bölgesi girişimi hayata geçirilerek "*önemli bir başarıya imza atıldığını*" ifade eder.³⁴¹ Ayrıca Erdoğan ve Putin, Suriye ile Irak konusunda hemfikir olduklarını ifade ederler. İki ülke arasındaki ekonomik-ticari ilişkilere de değinen liderler, ilerleyen dönemlerde ilişkilerin daha da iyi olacağını dillendirirler.³⁴²

³³⁹ "Türkiye, Rusya ve İran, İdlib için anlaştı! 500 Türk gözlemci İdlib'e gidiyor", *Milliyet Gazetesi*, 15.09.2017, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/son-dakika-turkiye-rusya-ve-iran-idlib-icin-anlasti-500-turk-gozlemci-idlibe-gidiyor-2519961>, (Erişim tarihi: 29.01.2021).

³⁴⁰ Sergey Romashenko, "Rossiya, Iran i Turtsiya sovместno obespechat mir v siriyskom Idlibe", Сергей Ромашенко ("Россия, Иран и Турция совместно обеспечат мир в сирийском Идлибе"), *Deutsche Welle*, 15.09.2017, <https://p.dw.com/p/2k3se>, (Erişim tarihi: 29.01.2021) "Astana'da Rusya, Türkiye ve İran'dan İdlib uzlaşısı", Sputnik Türkiye, 15.09.2017, <https://sptnkne.ws/fzWf>, (Erişim tarihi: 29.01.2021)

³⁴¹ "Rus basınında Putin'in Türkiye ziyareti: 'Kürtlerin bağımsızlık referandumu Rusya'ya yarayacak'", *BBC Türkçe*, 27.09.2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41427129>, (Erişim tarihi: 29.01.2021); "Putin ve Erdoğan, Suriye ve Irak'ın toprak bütünlüğüyle ilgili tarihi bir açıklama yaptı", *Sputnik Türkiye*, 29.09.2017, <https://sptnkne.ws/f85Z>, (Erişim tarihi: 29.01.2021); "Erdoğan ve Putin Beştepe'de başbaşa görüştü", *Sputnik Türkiye*, 28.09.2017, <https://sptnkne.ws/f7Yv>, (Erişim tarihi: 29.01.2021).

³⁴² "Putin ve Erdoğan arasında yapıcı görüşme: Görüş ayrılığı yok", *Sputnik Türkiye*, 28.09.2017, <https://sptnkne.ws/f8cQ>, (Erişim tarihi: 29.01.2021)

13 Kasım günü Erdoğan ve Putin, Soçi’de aynı yıl içinde altıncı kez buluşurlar. Görüşme yaklaşık 2 saat 15 dakika sürer. Görüşmenin ardından yapılan basın toplantısında Putin, iki ülke ilişkilerinin kriz öncesi düzeyine döndüğünü ifade ederek Astana sürecinin garantörleri olan Rusya, Türkiye ve İran arasındaki çalışmaların başarıyla devam ettiğini dile getirir. Erdoğan ise, Rusya ile savunma alanındaki işbirliğini artırmaya yönelik adımlar atılacağını ve Suriye’ye ilişkin *"Gelinen noktada siyasi çözüme odaklanabileceğimiz bir zemin oluştuğu hususunda mutabıkız. Buna bağlı olarak Astana görüşmeleri ve şiddetin azaltılması konusunda önemli katkılar yaptık"* ifadelerini kullanır.³⁴³

Aradan çok geçmeden Erdoğan ve Putin, Ruhani’nin de katıldığı Üçlü Zirve için 22 Kasım 2017’de yine Soçi’de buluşurlar. Görüşmelerin ana konusu Suriye krizidir. Yapılan Soçi toplantısı bölgenin geleceği açısından hiç şüphesiz son derece önemlidir. Cumhurbaşkanı Erdoğan 10 gün arayla ikinci kez Rus lider Putin ile bir araya gelir. Erdoğan, Putin ve Ruhani, Suriye’de çözüm çabaları için bir yol haritası niteliğinde olan ortak bir bildiriye imza atarlar. Üç ülke lideri, Suriye’de siyasi bir çözüme ulaşılması için "yakın gelecekte" Suriye Ulusal Diyalog Kongresi’nin toplanması konusunda uzlaşır. Ayrıca Suriye halkının desteğini alacak bir anayasa ile BM gözetiminde adil seçimlerin yapılmasının da önemi vurgulanır. Ancak Türkiye, yapılacak bu kongreye "PKK’nın uzantısı" olarak nitelendirdiği PYD ve silahlı kanadı olan YPG’nin katılmasına karşı olduğunu açıklar.³⁴⁴

Erdoğan ve Putin, 2017 yılı içerisindeki yedinci kez yüz yüze görüşmeyi gerçekleştirmek için Aralık ayının 11’inde Ankara’da tekrar bir araya gelir. Bu zirvede liderler, başta enerji projeleri olmak üzere Suriye’deki son gelişmeler ve diğer aktüel konuları ele alır. Toplantı sonrası basın mensuplarına birlikte açıklama yaparlar. *"Türkiye-Rusya işbirliği her geçen gün daha da güçleniyor. Siyasi düzeyde ahenkli bir çalışma ortamımız var."* ifadelerini kullanan Erdoğan, görüşmelerinde başta iki ülke ilişkiler olmak üzere dünyada gelişen önemli konuları değerlendirdiklerini ve ortak bakış açısı geliştirmeye

³⁴³ "Rusya Devlet Başkanı Putin: Türkiye ile ilişkiler kriz öncesi seviyesine ulaştı", **BBC Türkçe**, 13 Kasım 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41974470>, (Erişim tarihi: 30.01.2021); "Putin: 'Türkiye'yle İlişkilerimiz Kriz Öncesi Seviyeye Döndü'", **VOA News**, 13.11.2017, <https://www.amerikaninseesi.com/a/putin-turkiye-ile-iliskilerimiz-kriz-oncesi-seviyeye-dondu/4113361.html>, (Erişim tarihi: 30.01.2021).

³⁴⁴ "Soçi'de üçlü liderler zirvesi", **TRT Haber**, 22 Kasım 2017, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/socide-ucclu-liderler-zirvesi-341607.html>, (Erişim tarihi: 30.01.2021); "Soçi zirvesi - Erdoğan: Suriye'de önceliğimiz terörist grupların süreçten dışlanması", **BBC Türkçe**, 22.11.2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42079600>, (Erişim tarihi: 30.11.2017); "Vstrecha Putina, Erdogana i Rukhani nachalas' v Sochi", ("Встреча Путина, Эрдогана и Рухани началась в Сочи"), **Interfax**, 22.11.2017, <https://www.interfax.ru/russia/588577>, (Erişim tarihi: 30.01.2021)

çalıştıklarını belirtir. Ayrıca Erdoğan, "Bugün yine Suriye'deki durumu da ele aldık. Soçi'de özellikle ele almış olduğumuz konuların ki, Astana Zirvesi'nin adeta devamı mahiyetindeki bu süreci değerlendirme fırsatımız oldu. Bundan sonraki adımımız en kısa zamanda Soçi'de ikinci buluşmamızı yapmak olacak. Siyasi sürecin ilerletilmesi bağlamında ne gibi ilave adımlar atabileceğimizi de istişare ettik. Astana garantörleri olarak Suriye ihtilafına kalıcı siyasi çözüm bulunması amacıyla Cenevre'de yürütülen sürece önemli katkı sağlayacağımıza inanıyorum." değerlendirmesinde bulunur ve Türkiye ile Rusya arasındaki yakın ilişkinin iki ülkeye sağladığı karşılıklı fayda kadar bölgesel istikrar bakımından da önemli ve anlamlı olduğunu vurgulayan Erdoğan, bu çerçevede yakaladıkları ivmeyi aynen muhafaza etmek niyetinde olduklarını söyler.³⁴⁵

Putin ise, "Amerikan yönetiminin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıma ve büyükelçiliğini oraya taşıma kararı bu bölgedeki durumu daha da kötüleştirmekte ve dengesizleştirmektedir, filen İsrail-Filistin arasındaki barış sürecini baltalayabilir bir karardır. Barış süreci, Birleşmiş Milletler kararları kapsamında yürütülmelidir. Kudüs'ün statüsü kararı, mutlaka İsrail ile Filistinliler arasındaki doğrudan temaslar neticesinde alınmalıdır." ifadesini kullanır. Putin açıklamasına şu şekilde devam eder: "Suriye'deki durumu da ele aldık. Suriye topraklarının neredeyse tamamı teröristlerden kurtarılmış vaziyette. Teröristlerin herhangi bir direniş noktaları veya bölgeleri olursa gerekli karşılığı veririz. Suriye'de çözüm konusunda 22 Kasım'da Soçi'de Rusya, Türkiye ve İran liderlerinin görüşmesinde vardığımız mutabakatın yerine getirilmesi ile ilgili adımları değerlendirdik. Önümüzdeki sene başında Suriye Ulusal Diyalog Kongresi'nin yapılması konusundaki hazırlıkları ele aldık."³⁴⁶

22 Aralık 2017'de Kazakistan'ın başkenti Astana'da düzenlenen barış serisinin sekizinci turu sonucunda, garantör ülkeler, Suriyeli tarafların esir değişimi yapması için bir çalışma grubu kurulması konusunda anlaşılır.

³⁴⁵ "Erdoğan: Türkiye-Rusya işbirliği güçleniyor", *Deutsche Welle Türkçe*, 17.11.2017, <https://p.dw.com/p/2pB1Q>, (Erişim tarihi: 15.02.2021)

³⁴⁶ "Putin Türkiye'ye gitti", *Deutsche Welle Türkçe*, 17.11.2017, <https://p.dw.com/p/2p6u2>, (Erişim tarihi: 15.02.2021)

1.3.2. 2018 Yılındaki Gelişmeler

Türk-Rus ilişkileri açısından oldukça hareketli geçen 2018 yılı, iki ülke arasında dikkat çekici gelişmelere sahne olur. İki ülke arasında bir yandan Suriye'deki krizin çözümü için stratejik işbirliği geliştirilmeye çalışılırken, öte yandan siyasi, diplomatik ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmek için de önemli adımlar atılır. Ancak Türk-Rus ilişkilerinin hâlihazırdaki durumunu gerçekçi bir şekilde analiz edebilmek için yakınlaşma sürecine katkıda bulunan unsurların yanı sıra 2018 yılında bu sürecin mevcut işbirliğini ve geleceğini olumsuz etkileyebilecek bazı ortak sorun alanlarının da varlığı bilinmelidir.

9 Ocak 2018 tarihinde Rusya ve İran'ın Ankara büyükelçileri Suriye'de rejimin İdlib gerginliği azaltma bölgelerindeki saldırıları nedeniyle Türk Dışişleri Bakanlığına çağrılır. Rusya ve İran'dan ihlallerin sonlandırılması istenir. Türkiye'nin, rejimin Suriye'deki gerginliği azaltma bölgelerini ihlallerinden duyduğu rahatsızlık, Rus ve İranlı yetkililere bildirilir. Ayrıca 29-30 Ocak'ta Soçi'de düzenlenecek olan "*Suriye Ulusal Diyalog Kongresi*"ne giden süreçte gerçekleşen ihlal durumuna ivedilikle son verilmesi için rejime gerekli mesajların verilmesi talep edilir.³⁴⁷

11 Ocak'ta Rusya ve İran büyükelçilerinin Türk Dışişleri'ne çağrılmasını yorumlayan Rus Dışişleri kaynakları, Moskova'nın Ankara'yla Suriye'deki yapıcı diyalogu koruma niyetinde olduğunu ancak Fetih el Şam ile (eski adıyla El Nusra Cephesi) mücadeleden vazgeçmeyeceğini açıklar. Kremlin Sözcüsü Dmitriy Peskov, söz konusu soru karşısında, Suriye'de siyasal çözüm arayışlarının, " *tarafların çeşitli düzeylerde sıkı temas halinde olmasını*" gerektirdiğini dile getirir.³⁴⁸

Türk Silahlı Kuvvetleri ile Suriye Millî Ordusu grupları tarafından 20 Ocak 2018'de başlatılan Zeytin Dalı Harekâtı (Afrin Operasyonu), iki ülke arasındaki ilişkilerde bazı hareketlenmelere neden olur. Rusya Dışişleri Bakanlığı, Moskova'nın Türkiye'nin Afrin'e yönelik başlattığı harekâtı dikkatle takip ettiğini ve bu konudaki haberleri endişeyle

³⁴⁷ "Rusya ve İran'ın büyükelçileri Dışişleri'ne çağrıldı", *Habertürk*, 09.01.2018, <https://www.haberturk.com/son-dakika-rusya-ve-iran-in-buyukvelcileri-dilsiisleri-ne-cagrildi-1789824>, (Erişim tarihi: 30.01.2021); "Poslov Rossii i Irana vyzvali v MID Turtsii iz-za situatsii v Idlibe / Послов России и Ирана вызвали в МИД Турции из-за ситуации в Идлибе", *Vedomosti*, 09.01.2018, <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2018/01/09/747288-poslov-rossii>, (Erişim tarihi: 30.01.2021); "Rusya ve İran büyükelçileri Dışişleri Bakanlığına çağrıldı", *Anadolu Ajansı*, 09.01.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/rusya-ve-iran-buyukelcileri-disisleri-bakanligina-cagrildi/1026543>, (Erişim tarihi: 30.01.2021).

³⁴⁸ "Kremlin'den Rus büyükelçinin Türk Dışişleri'ne çağrılması hakkında açıklama", *Sputnik Türkiye*, 11.01.2018, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201801111031766640-kremlin-rusya-turkiye-yerhov-idlib/>, (Erişim tarihi: 30.01.2021).

karşılıklı şekilde açıklamalar yapar.³⁴⁹ Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, Türkiye'nin Afrin'e yönelik operasyonuna bağlı olarak, Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi çağrısında bulunur. Kremlin Sözcüsü Peskov ise, Türkiye'nin yürüttüğü Afrin operasyonu konusunda Türkiye ve Suriye ile yakın diyalog halinde olduklarını belirtir. Peskov, ABD'nin Suriye'de provokasyon yaptığını iddia eder ve Moskova'nın operasyon hakkında önceden bilgisi olup olmadığı yönündeki soruyu ise yanıtlamaktan kaçınır.³⁵⁰

23 Ocak'ta Erdoğan, Suriye'deki son gelişmeler ve Zeytin Dalı Harekâtı çerçevesinde Rus mevkidaşı Putin ile telefonla bir görüşme gerçekleştirir. Her iki ülkenin de resmi kaynaklarının verdiği bilgiye göre, ikili ilişkilere de değinilen görüşmede, Afrin'de icra edilen operasyon dâhil Suriye'deki gelişmeler hakkında görüş alışverişinde bulunulur. Erdoğan, Zeytin Dalı Harekâtı ile Afrin bölgesinin PYD ve IŞİD'den arındırma hedeflediğini açıklar. Türkiye'nin ulusal güvenliğini güvence altına almayı amaçlayan bu harekâtın, Suriye'nin siyasi birliği ve toprak bütünlüğü açısından da önemli bir katkı sunacağına değinen Erdoğan, Suriye meselesinde Rusya'yla eşgüdümlü çalışmaya önem verdiklerini belirtir.³⁵¹ Kremlin basın servisi ise, iki ülke liderinin görüştüğünü doğrulayarak söz konusu görüşmede Afrin bölgesi de dâhil olmak üzere Suriye'deki durumla ilgili görüş alışverişinde bulunup her iki lider de aktif ortaklığın sürdürülmesinin önemini ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması konusunda ortak anlayış içerisinde oldukları şeklinde açıklama yapar.³⁵²

Türkiye, Rusya ve İran liderleri tarafından daha önce kararlaştırılan *Suriye Ulusal Diyalog Kongresi* 29 Ocak'ta Soçi'de başlar.³⁵³ Muhaliflerin katılmadığı kongrenin en önemli sonucu anayasa komitesi kurulmasının kararının alınmasıdır. Bu komite için 150

³⁴⁹ “Rusya'dan Afrin operasyonu için ilk açıklama”, *CNN Türk*, 20.01.2018, <https://www.cnntrk.com/dunya/rusyadan-afirin-operasyonu-icin-ilk-aciklama>, (Erişim tarihi: 30.01.2021)

³⁵⁰ “Rusya'da Afrin açıklaması: Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterilsin” *Duvar Gazete*, 22.01.2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2018/01/22/rusyada-afirin-aciklamasi-suriyenin-toprak-butunlugune-saygi-gosterilsin>, (Erişim tarihi: 30.02.2021).

³⁵¹ “Erdoğan, Putin ile Afrin operasyonunu görüştü”, *Yeniçağ Gazetesi*, 23.01.2018, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/erdogan-putin-ile-afirin-operasyonunu-gorustu-182531h.htm>, (Erişim tarihi: 30.01.2021).

³⁵² “Erdogan i Putin obsudili razvitiye sobytiy v Sirii”, (“Эрдоган и Путин обсудили развитие событий в Сирии”), *Interfax*, <https://www.interfax.ru/world/596774>, (Erişim tarihi: 30.01.2021)

³⁵³ “Suriye Ulusal Diyalog Kongresi Soçi'de başladı”, *Euronews*, 30.01.2018, <https://tr.euronews.com/2018/01/30/suriye-ulusal-diyalog-kongresi-soci-de-basladi->, (Erişim tarihi: 31.01.2021); “Suriye Ulusal Diyalog Kongresi Soçi'de başlıyor”, *Anadolu Ajansı*, 29.01.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ulusal-diyalog-kongresi-socide-basliyor/1045334>, (Erişim tarihi: 31.01.2021)

kişilik bir aday havuzu belirlenmesine karar verilir. Kongre sonrası yapılan açıklamada, katılımcıların yaklaşık yedi yıldır süren savaşın ardından Suriye'nin kurtuluşu için temel prensiplerde anlaştığı bildirilir. Bildirge, ülkenin seçimler yoluyla demokratik bir yola girmesi vurgusu yapılır. Ayrıca bildiride “*Suriye'nin toprak bütünlüğü, bağımsızlığına saygı duyulması ve ülkenin iç işlerine dışarıdan müdahale edilmemesi gerektiği ve Suriye halkının kendi geleceğine seçimle karar vermeli*”³⁵⁴ ifadeleri kullanılır.

Rusya'da 2018 yılının Mart ayında yapılan seçimlerden başarıyla çıkan Putin, 6 yıl daha görevde kalacağını belli olmasının ardından 03.04.2018 tarihinde ilk yurt dışı gezisi için Türkiye'yi ziyaret eder. Putin, 2 iş günlük ziyareti çerçevesinde Erdoğan ile Akkuyu NGS temelini atar. 2023 yılında ilk reaktörün faaliyete geçmesini hedeflediklerini ifade eden Erdoğan, böylelikle Türkiye'nin de nükleer enerji kullanan ülkeler arasında yer alacağını vurgular. Erdoğan, Akkuyu NGS'nin tamamen faaliyete geçmesi ile Türkiye'nin enerji ihtiyacının %10'nun karşılanacağını söyler.³⁵⁵ Daha sonra Erdoğan ile Putin, Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin 7. toplantısına başkanlık eder.³⁵⁶

26 Temmuz'da Erdoğan, “*İslam İşbirliği Teşkilatı*” dönem başkanı sıfatıyla özel davetli olduğu Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yapılan 10. BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) Zirvesi'ne katılır. Erdoğan, Putin ile Zirvede bir araya gelir. Görüşme sonrası açıklama yapan Erdoğan, Türkiye ile Rusya arasındaki her türlü dayanışmanın birilerini gerçekten kışkırdığını söyler. Putin de, iki ülke arasındaki ilişkilerin artmasından dolayı memnuniyet duyduğunu dile getirerek “*Çeşitli krizlerin üstesinden gelinmesi konusunda ilişkilerimiz her daim devam edecek. Ekonomi alanında da ilişkilerimiz gelişecek*” şeklinde açıklamalar yapar.³⁵⁷

³⁵⁴ “Türkiye'den "Suriye Ulusal Diyalog Kongresi" açıklaması”, *Sabah Gazetesi*, 29.01.2018, ‘Soçi kongresinde Suriye anayasası komisyonu oluşturulacak’, *Sputnik Türkiye*, 29.01.2018, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201801271031991823-soci-kongresi-suriye-anayasa-komisyonu/>, (Erişim tarihi: 31.01.2021).

³⁵⁵ “Erdoğan ve Putin Akkuyu Santrali'nin temelini attı”, *Deutsche Welle Türkçe*, 03.04.2018, <https://p.dw.com/p/2vQL6>, (Erişim tarihi: 31.01.2018)

³⁵⁶ “Putin, Erdoğan'la birlikte Akkuyu'nun temelini attı: Bu proje, Türk-Rus ilişkilerinin simgesi haline gelecek”, *Sputnik Türkiye*, 03.04.2018, <https://sptnkne.ws/hhnr>, (Erişim tarihi: 31.01.2021); “Akkuyu Nükleer Santrali'nin temeli atıldı”, *Anadolu Ajansı*, 03.04.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/akkuyu-nukleer-santralinin-temeli-atildi/1107089>, (Erişim tarihi: 31.01.2021).

³⁵⁷ “Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Putin bu yıl ikinci kez 'yüz yüze' görüşecek”, *TRT Haber*, 26.07.2018, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-brics-zirvesinde-rusya-devlet-baskani-putin-ile-gorusecek-377092.html>, (Erişim tarihi: 01.02.2021); “Erdoğan: Dayanışmamız kışkırtıyor”, *Hürriyet Gazetesi*, 26.07.2018, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-dayanismamiz-kiskandiriyor-40909733>, (Erişim tarihi: 01.02.2021); “Erdoğan zayavil Putinu o revnosti drugikh stran iz-za otnosheniy s

23 Ağustos'ta Türk Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Rus mevkidaşı Sergey Lavrov ile görüşmek üzere Moskova'yı ziyaret eder ve görüşmede esas gündemi Suriye'deki gelişmeler oluşturur. 24 Ağustos'ta Putin, başkent Moskova'da bulunan Türk heyetini (Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve MİT Başkanı Hakan Fidan) Kremlin Sarayı'nda kabul eder. Görüşmede Türkiye ile gelişen ikili ilişkilere işaret eden Putin, *"Türkiye ile ilişkilerimiz hem derinleşiyor hem de yeni içeriklerle zenginleşiyor. İş birliğimiz bölgesel ve ekonomik konularda hızla artıyor"* cümlelerini kurar.³⁵⁸ Aynı gün iki ülke Dışişleri Bakanları, Ankara ve Moskova, vize rejimini basitleştirmek için mekanizma kurulması konusunda anlaşır.

Tahran'da 7 Eylül'de Türkiye-Rusya-İran üçlü zirvesi gerçekleşir. Zirvede, Suriye'deki uluslararası terör odaklarının nihai olarak ortadan kaldırılması, siyasi sürecin ilerletilmesi, sığınmacıların ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşleri dâhil insani sorunların çözülmesine yönelik bir dizi ek tedbirler dâhil olmak üzere Suriye'deki krizin kalıcı olarak çözüme kavuşturulması ile ilgili meseleler masaya yatırılır. Tahran Zirvesi'nde 12 maddelik bildiri kabul edilir. Suriye konulu Türkiye-İran-Rusya Üçlü Zirvesi'nin ortak bildirisinde, Türkiye, Rusya ve İran'ın Suriye krizine askeri çözüm getirilemeyeceği ve İdlib'deki durumun Astana mutabakatı kapsamında ele alınacağı bir kere daha vurgulanır.³⁵⁹

17 Eylül'de Erdoğan ve Putin, Soçi'de Suriye gündemiyle tekrar bir araya gelir. Zirvede, Türk-Rus heyetleri arasında uzlaşya varılarak İdlib'de silahsız bölge kurulması konusunda bir anlaşma imzalanarak önemli bir adım atılır.

27 Ekim'de ise, yine Suriye krizini çözümü amacıyla Rusya Devlet Başkanı Putin, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Almanya Başbakanı Merkel ve Fransa Cumhurbaşkanı Macron İstanbul'da bir araya gelirler. Zirvenin ardından ortak bir bildiri yayınlanır. Bildiride liderler, teröre karşı mücadeleye devam etme gereğinin altını çizirken etkili önlemlerin alınıp bunların tam olarak uygulanması ve tüm ilgili tarafların kararlaştırılan hükümlere riayet

Rossiyey", ("Эрдоган заявил Путину о ревности других стран из-за отношений с Россией"), **RBC**, 26.07.2018, <https://www.rbc.ru/politics/26/07/2018/5b5a06649a7947582516a510>, (Erişim tarihi: 01.02.2021)

³⁵⁸ "Putin'den flaş Türkiye açıklaması", **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Ağustos 2018, <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/putinden-flas-turkiye-aciklamasi-1063613>, (Erişim tarihi: 02.02.2021); "Putin'den Türkiye ile ilgili önemli açıklama", **Yeniçağ Gazetesi**, 24. Ağustos 2018, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/putinden-turkiye-ile-ilgili-onemli-aciklama-202912h.htm>, (Erişim tarihi: 02.02.2021).

³⁵⁹ "Üçlü Tahran zirvesinde liderler arasında ateşkes tartışması", **BBC Türkçe**, (Kısa url: <http://urlbu.com/915e7>, Erişim tarihi: 02.02.2021).

etmesinin önemini vurgularlar. Zirvenin ardından Erdoğan ile Putin başbaşa bir görüşme gerçekleştirir.³⁶⁰ İstanbul'da yapılan bu dördümlü zirvenin Suriye'de devam eden krizin çözümü için kalıcı bir mekanizma oluşturup oluşturmayacağı ilerleyen günlerde görülecektir.³⁶¹

19 Kasım'da Türk Akımı'nın deniz ile ilgili bölümünün tamamlanması nedeniyle İstanbul'da Putin'in de katılımıyla bir tören düzenlenir. İstanbul'da Türk Akım töreninde konuşan Erdoğan, projenin iki ülke arasındaki ilişkilerin seviyesini gösterdiğini söyler ve *"İlişkilerimizi diğer ülkelerin dayatmalarına göre belirlemedik"* ifadelerini kullanır. Putin ise Erdoğan'ın 100 milyar dolar ticaret hacmi hedefine sıcak baktıklarını, bunu Çin ile başardıklarını, Türkiye ile de gerçekleştirebileceklerini söyler. Ayrıca Putin, projeye bu adı Erdoğan'ın verdiğini ifade eder. Törenin ardından iki lider bir saat 20 dakika süren bir görüşme gerçekleştirir.³⁶²

Aynı yılın Aralık ayının başında (01.12.2018) Arjantin'de gerçekleşen G20 zirvesinde Erdoğan ile Putin'in yaklaşık bir saat baş başa bir görüşmesi olur. Görüşmeye Erdoğan'ın yanı sıra Türkiye'den Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun ve MİT Başkanı Hakan Fidan katılır. G20'yi takip eden gazetecilere konuşan Erdoğan, Putin ile *"hayati konuları"* görüştiklerini ifade eder. Suriye'nin İdlib bölgesindeki çatışmasızlık anlaşması ile ilgili yeni bir toplantı yapmayı doğru bulduğunu söyleyen Erdoğan, İstanbul'daki dördümlü zirveyi hatırlatarak *"Atmamız gereken çok daha farklı adımların olduğuna inanıyorum"*³⁶³ der. Erdoğan, Rusya ile vize muafiyeti konusuna ilişkin

³⁶⁰ "Suriye Konulu Dördümlü Zirve 27 Ekim'de İstanbul'da", *Euronews*, 19.10.2018, <https://tr.euronews.com/2018/10/19/suriye-konulu-dortlu-zirve-27-ekim-de-istanbul-da>, (Erişim tarihi: 02.02.2021); "İstanbul'da dördümlü Suriye zirvesi düzenlendi: Yılsonuna kadar anayasa komisyonu kurulması hedefleniyor", *BBC Türkçe*, 27.10.2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-46004555>, (Erişim tarihi: 02.02.2021); "Liderler Suriye zirvesi için İstanbul'da", *Bloomberg*, 27.11.2021, <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2167741-istanbul-da-suriye-konulu-dortlu-zirve>, (Erişim tarihi: 02.02.2021)

³⁶¹ Emre Ozan, "İstanbul'da Dördümlü Zirve: Suriye'de ABD'siz Bir Çözüm Mümkün mü?", *ANKASAM*, <https://ankasam.org/istanbulda-dortlu-zirve-suriyede-abdsiz-bir-cozum-mumkun-mu/>, (Erişim tarihi: 02.02.2021)

³⁶² "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Rusya ile ticaret hacmi hedefi 100 milyar dolar", *NTV Haber*, 19.11.2018, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/rusya-ile-ticaret-hacmi-hedefi-100-milyar-dolar,ZiBxv7yglESLOsfBJ8Xekg>, (Erişim tarihi: 05.02.2021); "Erdoğan ile Putin bir araya geldi", *Anadolu Ajansı*, 19.11.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/erdogan-ile-putin-bir-araya-geldi/1315638>, (Erişim tarihi: 05.02.2019).

³⁶³ "Erdoğan Putin ile görüştü: İdlib üzerine yeni bir toplantı yapılmalı", *BBC Türkçe*, 19.12.2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46411517>, (Erişim tarihi: 05.02.2021)

"Putin ile yaptığımız görüşmeler, gerekse arkadaşlarımızın yaptığı görüşmelerle vizelerin kısmi olarak kaldırılması kararını Sayın Putin verdi. Biz tabii bu işin tamamına yönelik bu kararın alınmasını kendilerinden talep ettik. Temenni ederim ki vizeler tamamen kaldırılır." şeklinde ifadeler kullanır.

Komsomolskaya Pravda gazetesinde yer alan bir yazıya göre, Putin 2018 yılında dünya liderleri arasında 19 kez olmak üzere en çok Erdoğan'la telefon görüşmesi yapmıştır.³⁶⁴

1.3.3. 2019-2020 Yıllarındaki Gelişmeler

2019 yılına gelindiğinde iki ülke liderinin 23 Ocak'ta Moskova'da bir araya geldikleri görülür. Görüşmenin gündeminde İdlib'teki son durum ve genel olarak Suriye problemi olur. Görüşme sonrası yapılan basın toplantısında Erdoğan, İdlib mutabakatının ve 4'lü Suriye Zirvesi'nin sonuçlarının takibini yaptıklarını, İdlib başta olmak üzere bu alandaki gelişmeleri ele aldıklarını, bölgeden ABD'nin çekilme kararı üzerine değerlendirmelerde bulduklarını dile getirerek Türkiye ve Rusya arasındaki işbirliğinin Suriye'nin barış, güvenlik ve istikrarı açısından bir mihenk taşı olduğuna vurgu yapar. ABD'nin Suriye'den çekilme planını değerlendiren Putin ise, bunun olumlu bir adım olacağını ve ülkenin kuzeyinde istikrarın sağlanmasına katkı sağlayacağını belirterek Suriye meselesinde kalıcı bir çözüm üzerinde Türkiye ile çalıştıklarını, siyasi ve diplomatik yollarla sorunu çözmek istediklerini açıklar.³⁶⁵ Liderlerin bu görüşmesinden somut bir sonuç çıkmaz ancak işbirliğinin devamı yönünde niyet beyan edilir. Bu görüşmenin en önemli yanlarından birisi basın toplantısında Putin'in Türkiye ile Suriye arasında 1998 yılında imzalanan Adana Mutabakatı'nı gündeme getirmesi olur. Toplantıda, Şubat ayında yeni bir üçlü zirve gerçekleştirme kararı alınır.³⁶⁶

³⁶⁴ "Kak ustroyena spetssvyaz' Prezidenta Rossii: Pochemu Poroshenko ne mozhnet dozvonit'sya v Kremli', a s Merkel' soyedinyayut dazhe noch'yu / Как устроена спецсвязь Президента России: Почему Порошенко не может дозвониться в Кремль, а с Меркель соединяют даже ночью", *Komsomolskaya Pravda*, 28.12.2018, <https://www.kp.ru/daily/26926/3973857/>, (Erişim tarihi: 05.02.2021)

³⁶⁵ "Putin soobshchil o dogovorennosti s Erdoganom sotrudnichat' v obustroytve Sirii / Путин сообщил о договоренности с Эрдоганом сотрудничать в обустройстве Сирии", *Interfax*, 23.01.2019, <https://www.interfax.ru/russia/647424>, (Erişim tarihi: 05.02.2021); "Suriye Gündemi: 21-27 Ocak 2019", *Orta Doğu Araştırmaları Merkezi*, 27.01.2019, <https://www.orsam.org.tr/tr/suriye-gundemi-21-27-ocak-2019/>, (Erişim tarihi: 05.02.2021).

³⁶⁶ İrem Köker, "Soçi Mutabakatı: Erdoğan ve Putin, 3 yılda kaç kere görüştü, Suriye konusunda ne kararlar alındı?", *BBC Türkçe*, 23 Ekim 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42323920>, (Erişim tarihi: 05.02.2021).

14 Şubat'ta Erdoğan, Putin ve Ruhani, Suriye krizine çözüm arayışları çerçevesinde Soçi'de tekrar bir araya gelirler. Her üç lider de toplantı sonrasında *teröre karşı ortak mücadele* vurgusu yaparlar. Zirvenin ardından Erdoğan, "*Suriye'de çözüm umutları hiç bu kadar filizlenmemişti*" ifadelerini kullanır ve "*ABD'nin çekilmesi terör örgütlerinin istismar edeceği bir güç boşluğuna mahal vermemeli. Türkiye olarak güney sınırımız boyunca bir terör koridoru oluşmasına izin vermeyeceğimizi özellikle belirtmek istiyorum*"³⁶⁷ şeklinde açıklamalar yapar. Siyasi çözüm süreci ve anayasa komitesinin kurulması çalışmalarını masaya yatırdıklarını belirten Putin ise, görüşmelerin yapıcı bir havada geçtiğini bildirir.³⁶⁸

Erdoğan, Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin Sekizinci toplantısına katılmak üzere bir heyetle beraber 8 Nisan'da tekrar Moskova'ya gider. Toplantı sonrasında yapılan açıklamalara göre, görüşmelerde iki ülke arasındaki ilişkilerde siyasi, askeri, ticari ve kültürel anlamda bütün konuların masaya yatırılır ve çeşitli anlaşmalar imzalanır. Görüşmeler sonrası yapılan açıklamalarda Putin, Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacminin 25 milyar dolara ulaştığını dile getirir.³⁶⁹

Aynı yılın Haziran ayında (28.06.2019) Japonya'nın Osaka kentinde gerçekleşen G20 zirvesinde Erdoğan ile Putin, yaklaşık bir saat süren bir görüşme gerçekleştirir. Görüşme sonrasında her iki liderin yaptığı açıklamalardan iki ülke arasında gerçekleşen enerji projeleri ve ticaret hacminin artırılması konularıyla S-400'lerin sevkiyatı meselesinin ele alındığı anlaşılmaktadır.³⁷⁰

16 Eylül'de Ankara'da Türkiye'nin ev sahipliğinde İran lideri Ruhani ve Rus lider Putin'in katılımıyla düzenlenen "*Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi*"nde ortak vurgu, Suriye'nin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü koruma olurken, zirvede Anayasa Komitesi

³⁶⁷ "Vstrecha s Prezidentom Irana Khasanom Rukhani i Prezidentom Turtsii Redzhepom Tayipom Erdoganom / Встреча с Президентом Ирана Хасаном Рухани и Президентом Турции Реджепом Тайипом Эрдоганом", *Kremlin*, 14.02.2019, <http://kremlin.ru/events/president/news/59829>, (Erişim tarihi: 05.02.2021).

³⁶⁸ "Erdoğan: Suriye'de çözüm umutları hiç bu kadar filizlenmemişti; geleceğimizi Adana Mutabakatı çerçevesinde planlıyoruz", *T24*, 14 Şubat 2019, <https://t24.com.tr/haber/putin-erdogan-ve-ruhani-nin-soci-deki-gorusmesi-basladi.808245>, (Erişim tarihi: 05.02.2021).

³⁶⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Rusya ile Suriye'de atacağımız adımlar büyük önem arz ediyor", *Anadolu Ajansı*, 08.04.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-rusya-ile-suriyede-atacagimiz-adimlar-buyuk-onem-arz-ediyor/1445372>, (Erişim tarihi: 09.02.2021)

³⁷⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, G-20'de Putin ile görüştü", *Hürriyet Gazetesi*, 29.06.2019, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-cumhurbaskani-erdogan-g-20de-putin-ile-gorustu-41258643>, (Erişim tarihi: 05.02.2021); "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin ile görüştü", *Habertürk*, 29.06.2019, <https://www.haberturk.com/son-dakika-cumhurbaskani-erdogan-putin-ile-gorustu-2499666>, (Erişim tarihi: 05.02.2021)

listesi onaylanır. Görüşmede Üç garantör ülke lideri, beşinci kez bir araya geldikleri Suriye zirvesinde, Suriye'nin egemenliği, bağımsızlığı, birliği ve toprak bütünlüğü ile BM ilkelerine bağlılığına taahhüt vurgusu yapar. Liderler, Suriye'de terörle mücadele adı altında sahada yeni gerçeklikler oluşturulması yönündeki her türlü girişimi reddederek Suriye'nin kuzeydoğusundaki güvenlik ve istikrarın, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı temelinde sağlanabileceği vurgularlar.³⁷¹

Türkiye'nin YPG/PKK'yı oluşturan Kürt grupların kontrolü altındaki Suriye'nin kuzeydoğusuna yönelik başlattığı Barış Pınarı harekâtının ardından ABD'nin devreye girmesiyle duyurulan ateşkesin dolmasına birkaç saat kala Erdoğan ve Putin, 22 Ekim'de Soçi'de bir araya gelir. Bu görüşme, 6,5 saat ile Erdoğan ve Putin'in bugüne kadarki en uzun yüz yüze görüşmesi olup aynı zamanda en önemli kararların alındığı buluşmalardan biri olur. Söz konusu Soçi görüşmesinde, Suriye'deki durumu değiştirecek çok önemli kararlar alınır. Görüşmenin ardından Erdoğan ve Putin'in anlaştığı 10 maddelik Soçi Mutabakatı açıklanır. Kısaca bu mutabakata göre, Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtı ile Suriye'nin kuzeyinde kontrol altına aldığı Tel Abyad ile Resulayn kentleri arasındaki 100 kilometre genişliğindeki bölgede 32 kilometre derinliğe kadar mevcut statükonun korunması öngörülür. Bu hattın dışında kalan bölgelere ise 150 saatliğine Suriye ve Rusya ordularının girerek, Kürt güçleri sınırın 30 kilometre güneyine çekmeleri ve daha sonra da Kamışlı dışında bulunan sınır hattında 10 kilometre derinliğindeki bölgede Türk ve Rus askerlerinin ortak devriyeye başlatmaları kararlaştırılır. Bu mutabakatın açıklanmasından kısa bir süre sonra, Milli Savunma Bakanlığı, Kürt güçlerin çekildiklerini belirterek, yeni bir operasyona gerek kalmadığını açıklar.³⁷² 22 Ekim'deki Soçi zirvesinden sonra 2019 yılında iki ülke arasında başka bir zirve veya toplantı gerçekleşmez.

2020 yılının başında (08.01.2020) Rus doğalgazını Karadeniz ve Türkiye üzerinden Doğu Avrupa ülkelerine taşıyacak olan *Türk Akım Doğalgaz Boru Hattı*'nın açılışı,

³⁷¹ "Ankara'daki Suriye zirvesinden Anayasa Komitesi listesinde uzlaşma çıktı", *Anadolu Ajansı*, 16.09.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ankaradaki-suriye-zirvesinden-anayasa-komitesi-listesinde-uzlasi-cikti/1585808>, (Erişim tarihi: 05.02.2021)

³⁷² "Poshel shestoy chas peregovorov Putina i Erdogan / Пошел шестой час переговоров Путина и Эрдогана", *Interfax*, 22.10.2019, <https://www.interfax.ru/russia/681366>, (Erişim tarihi: 05.02.2021); "Peregovory Putina i Erdogana dlilis' bol'she 6 chasov / Переговоры Путина и Эрдогана длились больше 6 часов", *Gazeta.ru*, https://www.gazeta.ru/politics/news/2019/10/22/n_13608830.shtml, (Erişim tarihi: 05.02.2021); "Soçi Mutabakatı: Putin ile Erdoğan'ın görüşmesinden ne sonuç çıktı?" *BBC Türkçe*, 22.10.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50146866>, (Erişim tarihi: 05.02.2021); "Putin'le Erdoğan, Suriye'nin kuzeyini görüşmek için Soçi'de bir araya geldi: Görüşme yaklaşık 7 saat sürdü", *Sputnik Türkiye*, 22.10.2021, <https://sptnkne.ws/AfZp>, (Erişim tarihi: 05.02.2021).

Erdoğan, Putin, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic ve Bulgaristan Başbakanı Borisov'un katıldığı törenle İstanbul'da yapılır. Erdoğan, söz konusu projeyi Türkiye ile Rusya işbirliğinin 'son nişanesi' olarak nitelendirir. Putin ise, "Eminim ki gelecekte de Rusya ve Türkiye her iki ülke için de kârlı olacak daha pek çok ortak projeyi hayata geçirecek" ifadesini kullanır.³⁷³

Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattının açılışı için İstanbul'a gelen Putin, Erdoğan ile başbaşa bir görüşme gerçekleştirir. Görüşme sonucunda yapılan ortak yazılı açıklamada Libya'daki iç savaşın bir an önce durdurulması için ateşkes çağrısında bulunulur. Ayrıca ABD ve İran arasındaki gerilimin artmasından endişe duyulduğu belirtilerek taraflara itidal çağrısı yapılır. Suriye'ye ilişkin olarak da "Suriye'nin egemenliği, bağımsızlığı, siyasi birliği ve toprak bütünlüğünün muhafazasına olan bağlılığımızı teyit ediyoruz" ifadeleri kullanılır.³⁷⁴

Erdoğan ve Putin, 19 Ocak günü Libya konusunun ele alınacağı Berlin toplantısı öncesi yine bir araya gelirler. Zirve sonrası Erdoğan, "Ortak çabamız, sahada nispi sükûnet sağladı. Ancak girişimlerimizin esas meyvesini Berlin Zirvesi'nin toplanabilmiş olmasıyla alacağız" şeklinde ifadeler kullanırken Putin de Rusya ve Türkiye'nin çeşitli uluslararası konularda görüş ayrılıklarına rağmen kabul edilebilir mutabakatlar yapmayı öğrendiğini dile getirir.³⁷⁵ Libya gündemi ile Berlin'de yapılan toplantı yaklaşık 5 saat sürer ve söz konusu zirve sonunda 55 maddelik bir bildiri açıklanır. Bildiride, daha sonraki toplantılar

³⁷³ "Türk Akım'da doğalgaz akışı başladı", **Bloomberg**, 08.01.2020, <https://www.bloomberght.com/turkakim-da-dogalgaz-akisi-basliyor-2243610>, (Erişim tarihi: 07.02.2021); "Putin i Erdogan dali ofitsial'nyy start rabote gazoprovoda "Turetskiy potok / Путин и Эрдоган дали официальный старт работе газопровода "Турецкий поток", **Interfax**, 08.01.2020, <https://www.interfax.ru/business/690487>, (Erişim tarihi: 07.02.2021); "TürkAkım doğalgaz boru hattı açıldı", **BBC Türkçe**, 08.01.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51033412>, (Erişim tarihi: 07.02.2021); "TürkAkım'da vanalar açıldı: 'Türkiye ile Rusya işbirliğinin son nişanesi", **Ekonomist**, 08.02.2020, <https://www.ekonomist.com.tr/haberler/turkakimda-vanalar-aciliyor.html>, (Erişim tarihi: 07.02.2021); "Türkiye'de tarihi gün! Türk Akımı vanasını dört lider çevirdi", **CNN Türk**, 08.01.2020, <https://www.cnnturk.com/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-ve-putin-turkakiminin-acilisini-bugun-gerceklestirecek>, (Erişim tarihi: 07.02.2021).

³⁷⁴ "Erdoğan ve Putin'den Libya'da ateşkes çağrısı", **Habertürk**, 08.01.2020, <https://www.haberturk.com/son-dakika-erdogan-ve-putin-den-libya-da-ateskes-cagrisi-2556802>, (Erişim tarihi: 07.02.2021); "Erdoğan ve Putin'den Libya'da ateşkes çağrısı", **BBC Türkçe**, 08.01.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51037284>, (Erişim tarihi: 07.02.2021).

³⁷⁵ "Erdoğan ve Putin, Berlin zirvesinden önce buluştu: Hafter'in saldırgan tutumu sona ermeli", **Independent Türkçe**, 19 Ocak 2020, <https://www.indyturk.com/node/119896/haber/erdo%C4%9Fan-ve-putin-berlin-zirvesinden-%C3%B6nce-bulu%C5%9Ftu-hafter%E2%80%99-sald%C4%B1rgan-tutumu-sona>, (Erişim tarihi: 08.02.2021); "Putin ile Erdoğan Berlin'de: 'Rusya ve Türkiye, uluslararası siyasetin birçok alanında etkili bir şekilde çalışıyor", **Sputnik Türkiye**, 19.01.2020, <https://sptnkne.ws/Bckn>, (Erişim tarihi: 08.02.2021).

için yapılması gerekenler sıralanır ve Libya'daki çatışmaların sona ermesi için çağrıda bulunulur.³⁷⁶

Putin ile Erdoğan, İdlib vilayetindeki tansiyonu düşürmek için 5 Mart'ta Moskova'da tekrar bir araya gelir. İki ülke lideri tarafından varılan mutabakat gereği, İdlib'de ateşkes yapılmasına karar verilir. Varılan anlaşmaya göre, "*İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesi'ndeki temas hattı boyunca tüm askeri faaliyetler, 6 Mart 2020 saat 00.01'den itibaren durdurulacak*", "*M4 kara yolu boyunca yolun kuzeyinde ve güneyinde 6 şar km derinliğinde bir güvenli koridoru tesis edilecek. Güvenli koridorunun işleyişine dair ayrıntılı esaslar, Türkiye ve Rusya savunma bakanlıkları arasında 7 gün içinde kararlaştırılacak*" ve "*Türk ve Rus devriyeleri, 15 Martta M4 kara yolunun Trumba'dan (Serakib'in 2 kilometre batısı) Ain Al Havr'a kadar olan kesimi boyunca başlatılacak.*" maddeleri yer alır.³⁷⁷

Astana görüşmelerinin devamı niteliğinde Erdoğan, Putin ve Ruhani 1 Temmuz'da Suriye gündemi ile yeni bir görüşme gerçekleştirir. Ancak bu zirve COVID-19 salgını nedeniyle bu kez video konferans yoluyla gerçekleştirilir. Üçlü zirve sonrası ortak bir bildiri yayınlanır. Bildiride, Suriyeli göçmenlerin Suriye'deki daimi ikametgâhlarına güvenli ve gönüllü olarak dönmesine destek verildiği, bunun yanında Suriye'ye ait olması gereken petrol gelirlerine uluslararası hukuka aykırı şekilde el konması kınanarak bundan rahatsızlık duyulduğuna yer verilir. Toplantı sonrasında her üç liderde, *İdlib gerilimi azaltma bölgesindeki durumu detaylı şekilde ele aldıklarını ve İdlib'le ilgili tüm anlaşmaların eksiksiz olarak uygulanması yoluyla sahada sükunetin korunması gerektiğine* vurgu yapar. Liderler ayrıca, her üç ülke arasındaki ortak ekonomik işbirliğine ivme kazandırmak için farklı alanlardaki üçlü eş güdümü güçlendirme niyetini de teyit eder.³⁷⁸

³⁷⁶ Ece Göksedef, "Berlin'deki Libya Zirvesi'nde alınan kararlar ne anlama geliyor?", **BBC Türkçe**, 20 Ocak 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51182671>, (Erişim tarihi: 08.02.2021)

³⁷⁷ "İdlib'de ateşkes başladı! İşte tarihi zirveden çıkan kararlar", **Hürriyet Gazetesi**, 06.03.2020, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberler-rusyada-kritik-zirve-cumhurbaskani-erdogan-putin-ile-gorusuyor-41462019>, (Erişim tarihi: 08.02.2021); Putin - Erdoğan görüşmesi sona erdi: İdlib ateşkesi bu gece başlıyor, **Sputnik Türkiye**, 05.03.2020, <https://sptnkn.ws/B9G7>, (Erişim tarihi: 08.02.2021); "İdlib'de gece yarısından itibaren ateşkes kararı!", **Habertürk**, 06.03.2020, <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberler-erdogan-putin-gorusmesinde-3-maddelik-mutabakat-idlib-de-ateskes-basladi-2605439>, (Erişim tarihi: 08.02.2021).

³⁷⁸ "Üçlü zirvenin ardından ortak bildiri: Suriyelilerin ülkelerine dönmesine destek verilmeli", **Independent Türkçe**, 1 Temmuz 2020,

<https://www.indyturk.com/node/205256/d%C3%BCnya/%C3%BC%C3%A71%C3%BC-zirvenin-ard%C4%B1ndan-ortak-bildiri-suriyelilerin-%C3%BClkelerine-d%C3%B6nmesine-destek>, (Erişim tarihi: 09.02.2021); "Президенты России, Турции и Ирана приняли совместное заявление по Сирии / Президенты России, Турции и Ирана приняли совместное заявление по Сирии", **RBK**, 01.07.2020, <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5efc8a979a7947a1ca0b83bd>, (Erişim tarihi: 09.02.2021)

01.07.2020 tarihinde gerçekleştirilen üçlü zirveden sonra aynı yılın sonuna kadar Türkiye ile Rusya arasında gerek liderler gerek bakanlar bazında herhangi bir gidiş geliş söz konusu olmaz. Ancak 3 Kasım 2020’de Türkiye ve Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin başlamasının 100. yıldönümü nedeniyle Rusya tarafından bir posta pulunun tedavüle konulduğu açıklanır. Yapılan açıklamaya göre, Türkiye ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin 100. yıldönümü vesilesiyle bugün iki posta pulu çıkartılır. Pulların üzerinde Süleymaniye Camii ve Moskova Ulu Camii yer alır. Pulların yanı sıra ilk gün zarfı da kullanıma sunulur.

“Putin, Erdoğan ve Ruhani'den ortak bildiri: Suriye'nin petrol gelirlerine el konması kınandı”, *Sputnik Türkiye*, 01.07.2020, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/202007011042365750-putin-erdogan-ve-ruhani-ortak-bildiri-suriyenin-petrol-gelirlerine-el-konmasini-kinandi/>, (Erişim tarihi: 09.02.2021); “Kritik Astana Zirvesi sonrası ortak bildiri... Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan önemli açıklamalar”, *Hürriyet Gazetesi*, 01.07.2020, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberler-kritik-astana-zirvesi-sona-erdi-cumhurbaskani-erdogandan-onemli-aciklamalar-41554715>, (Erişim tarihi: 09.02.2021).

2. ASKERİ ve GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

Türk-Rus ilişkileri çok daha eskiye dayanmasına rağmen, özellikle 18. yüzyıldan itibaren Türkiye'nin bölgede en büyük ve önemli komşusu ve yakın çevresinde en ciddi rakibinin Rusya olduğu aşikârdır. Günümüzde Adriyatik Denizinden Çin'e kadar uzanan geniş Avrasya coğrafyasının en büyük iki ekonomik ve askeri gücü kuşkusuz yine Türkiye ile Rusya'dır. Mevzu bahis bu hal Türk-Rus ilişkilerinin tarihin hemen hemen her döneminde büyük rekabete ve zaman zaman da kıran kıran acımasız savaflara sahne olmasına neden olduğu görülür.

Türk-Rus ilişkileri küresel ve bölgesel barışın sağlanması açısından, tarihi, etnik ve kültürel münasebetleriyle yaşadıkları yerleşim konumlarından dolayı, buldukları bölgede birbirini dengeleyici güvenliği koruma ve çeşitli alanlarda işbirliği açısından önemli bir yere sahiptir. Türkiye ve Rusya, sahip oldukları ekonomik, politik, tarihi ve kültürel ağırlıklarıyla karşılıklı ilişkilerinin uzun zamana dayanan geçmişinde hem birbirlerini, hem de ilişkide oldukları ülke ve halkları etkilemişlerdir. Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler, günümüzdeki seviyesine birçok değişik merhaleler sonucu inişli-çıkışlı bir seyir izleyerek ulaşır. Zaman zaman çatışma ve işbirliği süreçlerinin sarmaladığı bu tarihi geçmiş ülkelerin toplumsal hafızalarında köklü izler bıraktığını söylemek yerinde olur.³⁷⁹ Birbirini rakip ve tehdit olarak gören iki milletin coğrafi ve bölgesel konuların çoğunluğunda ulusal çıkarlarının çeliştiği de görülür. İki toplum arasında zaman zaman gerçekleşen çatışmalardan söz konusu iki millet büyük kayıplara uğrarken bunları çekişme ve mücadeleye itekleyenlerin kazançlı çıktıkları görülür. İki ülkenin karar vericileri geçmişi göz önünde bulundurarak geleceği ona göre yönlendirmesi gerekmektedir. Tarihten ders alarak rekabeti bir kenara bırakıp işbirliğine odaklanıldığı son yıllarda geleceği konuşmak için tarafların sıkça bir araya gelmesi ve birbirlerini anlaması gerekti ortadadır.

Z. Brzezinski, *yenidünya düzeni* stratejileri içerisinde, Avrasya coğrafyasının öneminden bahsederken şu gerçeğe işaret eder: “*Dünyanın süper kıtası olan Avrasya'ya hâkim olan herhangi bir güç, dünyanın ekonomik olarak en verimli üç bölgesinden ikisini oluşturan Batı Avrupa ve Doğu Asya üzerinde muazzam bir nüfuz kurabilecektir. Dünya haritasına şöyle kısaca bakmak bile, bize hemen Avrasya'ya hâkim olacak gücün Orta Doğu*

³⁷⁹ Fatih Özbay, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, (TASAM yay.), Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 3/4, İstanbul, Bahar 2011, s. 37.

ve Avrupa'yı da otomatik olarak kontrol edeceğinin ipucunu vermektedir. Bir jeopolitik satranç tahtası konumundaki Avrasya ekseninde birbirlerinden ayrı bir Asya ve Avrupa politikası tasarlamak mümkün değildir. Avrasya ekseninde yer alan güç dengelerindeki herhangi bir değişikliğin, Amerika'nın global üstünlüğü ve tarihsel mirası üzerinde can alıcı etkileri olabilecektir".³⁸⁰ Avrasya coğrafyasının önemli güçlerinden biri, tartışmasız olarak Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olan Rusya'dır. SSCB sonrası dönemde Rusya, jeopolitik ve jeostratejik, siyasi ve askeri konumunu muhafaza ederek tekrar toparlamayı başarır.³⁸¹

Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması, dünyada alışlagelmiş güç dengelerinde köklü bir değişim oluşturur. Bu geçiş döneminde büyük sorunlarla karşı karşıya gelinir ve Avrasya coğrafyası adeta yeniden şekillenir. Bu değişikliklerin ortak noktasını ise söz konusu coğrafyanın ve dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip olan Rusya oluşturur. Yeltsin döneminin sona ermesi ve Putin döneminin başlamasıyla birlikte Avrasya bölgesinde tekrar çarklar dönmeye başlar.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Rusya, bir süre iç politik ve ekonomik krizlerle yüz yüze gelmiş olsa da, 23 Mart 2000 tarihinde ülkenin başına geçen Vladimir Putin'in gerçekleştirdiği politik, ekonomik ve askeri reformların Rusya'nın küresel ve bölgesel gücünü belirgin ölçüde arttırdığı tartışma götürmez. Uluslararası politikada ABD hâkimiyetine adeta meydan okuyan ve 'çok kutupluluk' kavramını öne çıkaran Rusya, bu kapsamda son yirmi yılda Çin, Hindistan ve Brezilya gibi yükselen bölgesel güçlerle çeşitli alanlarda işbirliğini artırır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünü müteakip çeyrek yüzyılda Türk-Rus ilişkilerinin inişli çıkışlı seyrini, iki ülke arasındaki stratejik coğrafya ile birlikte askeri ve ekonomik dengenin eş zamanlı değişimine bağlı olarak Realist bir perspektiften açıklamak mümkündür. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden (1992) Rusya ve Gürcistan arasındaki Beş Gün Savaşı'na (Ağustos 2008) kadar geçen sürede Türk-Rus ilişkilerinin kademeli olarak iyileştiği, özellikle 1999'da Abdullah Öcalan'ın siyasi iltica talebinin Rusya tarafından

³⁸⁰ Zbigniew Brzezinski, "Bir Avrasya Stratejisi", *Türkiye Günlüğü*, Eylül-Ekim 1997, S. 47, s. 35; Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere*, (Çev: Gül Keskil-Gülsev Pakkan), Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s. 32.

³⁸¹ Bekir Demir, "Rusya Federasyonu Cumhuriyetlerindeki siyasi, ekonomik ve Etnik Yapının Federasyon Milli Güvenliği Üzerindeki Etkisi", *Rusya Stratejik Araştırmaları-1*, Ed: İhsan Çomak, (Tasam Yay.), İstanbul, 2006, s. 45-46.

reddedilmesinin iki ülke arasındaki ilişkilere pozitif anlamda önemli bir ivme kazandırdığı görülür.³⁸²

2.1. 2000-2008 Yıllarında Askeri Alandaki Gelişmeler

Rus Başbakanı Mikhail Kasyanov'un 23-25 Ekim 2000 tarihlerinde Türkiye'ye yapmış olduğu resmi ziyaret, her iki ülke için de önem arz eder. Zira Kasyanov, ziyareti sırasında Rusya ve Türkiye arasındaki ikili ilişkileri "*stratejik ortaklık*" seviyesine çıkarma çağrısında bulunur. Aynı günlerde Rusya lideri Putin de yaptığı açıklamada Türkiye'nin Rusya için "*geleneksel ve önemli bir ortak*" olduğunu dillendirir. Kasyanov'un üç günlük resmi ziyareti, yerel gündemde önemli bir yer tutar. İki ülke heyetlerinin gerçekleştirdiği müzakereler sonucunda Türkiye ile Rusya arasında bir "*Ortak Askeri Teknoloji Komisyonu*"nun oluşturulmasına karar verilir. Bu komisyonun esas hedeflerinden biri Rusya'dan Türkiye'ye potansiyel silah ihraç alanlarını belirlemek ve muhtemel satışların gerçekleşmesini sağlamak olacaktır. Türkiye'nin o dönemde gelecek 25 yıllık süre içerisinde 150 milyar dolarlık silah alacağını planlaması, potansiyel silah ihraç eden ülkelerin ilgisini çeker. Söz konusu ülkelerin Türk savunma pazarından pay almak için çeşitli girişimlerde bulunduğu kaydedilir. Rusya'nın da bu girişimleri bu çerçevede düşünülebilir.

Görüşme esnasında Kasyanov, Moskova'nın 4 milyar dolar değerindeki saldırı helikopteri ihalesine vermiş olduğu önemi vurgular. Helikopter ihalesi konusunda Rus heyetinin görüşme talebi, gelen heyet içerisinde Rus Genelkurmay Başkanı'nın olmaması gerekçe gösterilerek geri çevrilir. Buna rağmen Rus Başbakanı, helikopter hususunda ülkesinin ortak yapım ve üçüncü ülkelere satış konusunu ele alabileceklerini ifade eder. Türk tarafı ise, helikopter ihalesinden ziyade Ruslarla hafif silah üreten bir fabrikanın kurulması gibi başka projelerde işbirliği önerir. Kasyanov, iki ülkenin güvenlik alanında yaşadıkları sıkıntılar göz önüne alındığında ikili ilişkileri geliştirmenin jeostratejik ve jeopolitik bir gereklilik olduğunu ifade eder. Ayrıca Kasyanov: "*İki komşu ülke ilişkilerinde, zaman zaman iniş çıkışlar görülmektedir. Ülkelerimizin terörizm ve aşırı dinciliğe karşı tepkisi aynıdır. Ruslar ve Türkler uluslararası terörizmin ne olduğunu edindikleri deneyimlerden dolayı çok iyi biliyor*" şeklinde ifadeler kullanır.

³⁸² Şener Aktürk, "Türkiye'nin Rusya ile İlişkilerinin Yükselişi ve Gerilemesi, 1992-2015 (Neorealist Bir Değerlendirme)", *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler Kuşku ile Komşuluk*, Der: Gencer Özcan-Evren Balta-Burç Beşgül, (İletişim yay.) İstanbul, 2017, s. 130.

Söz konusu ziyarette iki ülkenin istihbarat teşkilatı başkanlarının bir araya gelmeleri neticesinde diğer bazı anlaşmaların yanı sıra *istihbarat işbirliği anlaşması* da imzalanır. Bu anlaşma ile iki ülke arasında özellikle terörizme karşı işbirliği öngörülmekte ve bu bağlamda da Çeçen ve ayrılıkçı Kürt unsurlarının karşılıklı olarak izlenilmesi ve istihbarat alışverişinde bulunulması hedeflenir.

Bu gelişmelerden Washington'un belli derecede rahatsızlık duyduğu gözlemlenir. Amerikan Savunma çevrelerinin Türkiye'nin giderek daha bağımsız bir bölge politikası izlediği ve bu konuda da dönemin Türkiye Genelkurmay Başkanı'nı sorumlu tuttıkları görülür. Nitekim Kasım ayının ortasında Ankara'yı ziyaret eden iki Pentagon yetkilisinin, Türk muhataplarına Rusya'dan potansiyel silah alımlarına karşı bazı öneriler getirdikleri kaydedilir.³⁸³

2002 yılının başlarında Rusya'dan Türkiye'ye askeri anlamda dikkat çekici bir ziyaret gerçekleşir. Rus Genelkurmay Başkanı Anatoli Kvaşnin, 14–18 Ocak 2002 tarihlerinde Türk mevkidaşı Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu ile görüşmeler yapmak üzere Ankara'yı ziyaret eder. Görüşmeler sonucunda imzalanan "*Askeri Alanda İşbirliğine İlişkin Çerçeve ve Askeri Personel Eğitim İşbirliği Anlaşması*", iki ülke kamuoyunda Türk-Rus ilişkilerinin daha da derinleşerek askeri alana taşınması şeklinde değerlendirilir. Kabul edilen anlaşmanın Türkiye ve Rusya ile Karadeniz'de kıyası olan diğer ülkelerin silahlı kuvvetlerinin başarılı çalışmalarının ortak ürünü olduğunu belirten Kıvrıkoğlu, "*ülkelerimiz arasında tesisi öngörülen bu işbirliği, bu anlaşmalarla hukuki bir zemine oturtulacak, bunu, imzalanacak diğer anlaşma ve protokoller takip edecektir*" şeklinde ifadeler kullanır. Karadeniz bölgesinden başlayarak genişleyen bir coğrafyada barışın ve istikrarın korunmasını hedefleyen bu atılım, birbirine rakip hatta zaman zaman düşman olan iki ayrı unsurun ortak hareket zemini oluşturması, askeri ve güvenlik alanında yeni bir işbirliğine doğru gidildiğini gösterir.³⁸⁴

13.03.2002 tarihinde Türk Harp Akademileri'nde düzenlenen bir sempozyumda dönemin MGK Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınç'ın yaptığı konuşmasında "*Türkiye'nin milli menfaatleri ile ilgili konularda AB'den destek görmediği*" ve "*ABD'yi*

³⁸³ Suat Kınıklıoğlu, "Türk-Rus İlişkileri: Kasyanov Ziyaretinin Anatomisi", *Avrasya Dosyası*, (Rusya Özel), Ankara, 2001, C. 6/4, s. 155-158, (155-164).

³⁸⁴ Mitat Çelikpala, "1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Ankara, 2007, C. 13/1, s. 282, (267-298); "Chiefs of General Staff of Russia, Turkey Sign Cooperation Accord", *TASS*, 14.01.2002; "Rusya ile Askerî İşbirliği Anlaşması", *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Ocak 2002.

gözardı etmeden Türkiye'nin Rusya ve İran'ı da içine alan bir bölgesel arayışa girmesi gerektiği'' şeklindeki cümleleri Türk basınında geniş yankı uyandırır. Bu konuda yapılan tartışmalar üzerine Tuncer Kılınç, söz konusu sempozyumda sarf ettiği cümlelerin kendi düşüncesi olduğunu ifade eder.³⁸⁵

Aynı yılın Haziran ayında (04-05.06.2002) Türk Genelkurmay Başkanı Kıvrıkoğlu, dönemin Rusya Savunma Bakanı Sergey İvanov ve Rus Genelkurmay Başkanı Anatoli Kivaşnin ile Moskova'da bir araya gelir. Görüşmede iki ülkenin askeri teknik işbirliği konuları masaya yatırılır. Rus haber ajansı TASS, Kıvrıkoğlu ile Moskova'da yapılan görüşmede askeri işbirliği üzerinde durulduğunu açıklar. Kıvrıkoğlu'nun ziyareti sırasında Rus menşeli helikopter konusu da ele alınır. ABD ve İngiltere'yle birlikte Rusya da, TSK'nın 2.5 milyar dolarlık 130 askeri helikopter ihalesiyle ilgilenir.³⁸⁶

Rusya Federasyonu Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Vladimir Masorin, 26 Şubat 2006 tarihinde Türk Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Yener Karahanoğlu'nu, Kuzey Deniz Saha Komutanlığı makamında ziyaret eder. Oramiral Masorin, Kuzey Deniz Saha Komutanlığına gelişinde, Oramiral Karahanoğlu tarafından askeri törenle karşılanır.

Ziyarete Karahanoğlu, Rusya Deniz Kuvvetleri'ne bağlı gemilerin uzun bir aradan sonra İstanbul Limanı'nı ziyaret ettiğini ifade eder. Karahanoğlu, bu kapsamda Rus Deniz Kuvvetleri Komutanı'nın, davetlisi olarak 3 günlük süre için Türkiye'de bulunduğunu dile getirir. Karahanoğlu, *"Karadeniz'de, denizden sınırları paylaştığımız bir ülke olarak ilişkilerin geliştirilmesi yönünde görüşmelerimiz olacaktır. Bu görüşmemizin esas hedefi, Karadeniz'de barış ve güvenliğin sağlanması, istikrarın devam ettirilmesidir."* ifadelerini kullanır. Misafir komutan Masorin ise, iki ülkenin ortak tarihinde ortak yaşadığı olaylar bulunduğuna değinir. Şu an dünyanın değişim sürecinde olduğunu ifade eden Masorin, *"Bizler Karadeniz'de komşu ülkeleriz. Karadeniz'in dostluk, işbirliği ve barış denizi olması taraftarıyız"* der. Türkiye Cumhuriyeti Deniz Kuvvetleri'nin bugün itibarıyla çok iyi bir durumda olduğunu vurgulayan Masorin, *"Karadeniz'de barış ve istikrarı gerçekleştirecek büyük bir güce sahiptir. Karadeniz'de barış, güvenlik ve istikrarın tesisi ve temini konusunda"*

³⁸⁵ "Kılınç Paşa yanlış mı konuştu?" *Hürriyet Gazetesi*, 13.03.2002, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilinc-pasa-yanlis-mi-konustu-59415>, (Erişim tarihi: 16.02.2021).

³⁸⁶ "Kıvrıkoğlu Ruslarla Helikopter İhalesini Görüştü", *VOA News*, 04 Haziran 2002, <https://www.amerikanin sesi.com/a/a-17-a-2002-06-04-8-1-87879447/801582.html>, (Erişim tarihi: 16.02.2021).

*pratik görüşmeler yapmak ve ortak hareket etmek üzere buradayız” şeklinde açıklamasına devam eder.*³⁸⁷

13.05.2008 tarihinde Rusya’dan askeri ve siyasi alanlarda görüşmeler yapmak üzere bir heyet daha Türkiye’ye ziyarette bulunur. Bu ziyarette Rus heyetine Dışişleri Bakan Yardımcısı Sergey Kisliyak başkanlık eder. Rus heyeti ile Türk yetkililer arasındaki görüşmede Rusya-NATO ilişkileri, Avrupa Klasik Silahlı Kuvvetler Anlaşması, Karadeniz Havzası ve kıyı ülkelerin güvenliği gibi konular müzakere edilir. Ayrıca, heyetlerarası görüşmelere Türk ve Rus Genelkurmay Başkanlıklarından da üst düzey yetkililer de dâhil olur.³⁸⁸

Aynı yılın Haziran ayında (16.06.2008) Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Sergeyeviç Vısotskiy, Türk Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Metin Ataç’ın resmi davetlisi olarak Türkiye’ye gelir. Oramiral Metin Ataç, karşılama esnasında yaptığı konuşmada, Vısotskiy’in göreve başlamasından sonra ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye’ye yaptığını, kendisi ile bölge ve dünya barışıyla ilgili olarak faydalı görüşmeler yapacağına inandığını belirtir. Vısotskiy ise konuşmasında, *"Sayın meslektaşımın nazik davetinden dolayı çok mütehasşısım. Bende burada yapacağımız ziyaretin çok verimli geçmesi, hatta ikili stratejik ortaklık seviyesine getirilmesi arzusunu taşıyorum. Ümit ederim ki, görüşmelerimiz bu yönde fayda sağlayacaktır. Ülkelerimiz arasındaki diğer ilişkiler zaten stratejik ortaklık seviyesindedir. Dinlenmeden daha fazla çalışmamız gerekiyor"* ifadelerini kullanır. Daha sonra Vısotskiy, Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül tarafından kabul edilir. Vısotskiy, İstanbul’daki temasları sırasında Türk Boğazları Gemi Trafik Hizmetleri Merkezi ile Deniz Kuvvetleri’ne ait bazı tesisleri ziyaret eder.³⁸⁹ Türk-Rus askeri ve güvenlik ilişkilerinin seyri bu tarihlerde ivme kazanırken Güney Kafkasya bölgesinde tansiyon yükselir.

³⁸⁷ “Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı İstanbul’da”, *Hürriyet Gazetesi*, 26.02.2006, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rusya-deniz-kuvvetleri-komutani-istanbulda-3991611>, (Erişim tarihi: 15.02.2021)

³⁸⁸ “Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Kisliyak Ankara’da Askeri ve Siyasi Temaslarda Bulundu”, *Sondakika*, 13.05.2008, <https://www.sondakika.com/haber/haber-rus-disisleri-bakan-yardimcisi-kislyak-ankara-da/>, (Erişim tarihi: 15.02.2021)

³⁸⁹ “Rus Oramiral Vısotskiy, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nda”, *İHA*, 16.Haziran 2008, <https://www.iha.com.tr/haber-rus-oramiral-visotskiy-deniz-kuvvetleri-komutanliginda-25447/>, (Erişim tarihi: 15.02.2021); “Rus Komutan Kıyı Emniyeti’ni ziyaret etti”, *Deniz Haber Ajansı*, 20.06.2008, <https://www.denizhaber.net/rus-komutan-kiyi-emniyetini-ziyaret-etti-haber-14101.htm>, (Erişim tarihi: 15.02.2021); “Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Vısotskiy Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nda”, *Haberler.com*, 16.06.2008, <https://www.haberler.com/rus-disisleri-bakan-yardimcisi-kislyak-ankara-da-haberi/>, (Erişim tarihi: 15.02.2021).

Gürcistan Devlet Başkanı olan Saakaşvili, ABD ve Avrupa ülkelerinin desteğini arkasına alarak bazı adımlar atar. Özellikle Batı yanlısı politikaları ile ülkesini NATO ve AB'ye yaklaştırma hedefini gözeterek Saakaşvili'nin iradesi ve isteği AB'den büyük destek görür. Bu dönemde Gürcüler, ABD ve NATO ile ilişkilerini geliştirerek orduda önemli reformlar yapar. Gürcistan yönetimi bu şekilde adımlar atarken Osetler, bağımsızlık mücadelelerinden vazgeçmeyip ayrılıkçı faaliyetlerini devam ettirir. Tüm bu gelişmeler sonucunda ABD ve Batı ülkelerinin desteğine güvenen Saakashvili, “*Anayasal Düzeni Sağlama Operasyonu*” adı altında askerlerini Güney Osetya'ya doğru sevk eder. Bunun üzerine Rusya, olaya dâhil olarak Gürcistan'a girer. Bu harekât 5 günlük Rus-Gürcü Savaşı olarak tarihe geçer.

2.2. Rus-Gürcü Savaşında Türkiye'nin Tutumu (2008)

Rusya'nın Gürcistan'ın özerk bölgesi Güney Osetya'ya girmesi genel anlamda tedirginlikle karşılanırken Gürcistan'a sınır komşusu olan Türkiye, söz konusu iki ülke arasındaki bu kısa savaşta somut bir adım atmaz. Bu konuda aktif bir politika yürütmeyip daha itidalli davranmayı tercih eder. Bu tutumun temel nedeni araştırıldığında öncelikle Rusya ile olan ilişkilerin zedelenmemesinin yattığı görülür. Zira bu dönemde Rusya ile Türkiye arasında başta doğalgaz ve enerji konuları olmak üzere ticari ilişkilerin önemli bir seviyede olması Türkiye'nin Gürcistan konusuna yaklaşımını etkiler. Diğer taraftan Rusya'nın SSCB çatısı altında bölgeyle olan organik tarihi ve kültürel bağları hala güçlüdür. Aynı zamanda Rusya, Kafkasya'yı hala arka bahçesi olarak görmekte ve o bölgede yaşanan gelişmeleri yakinen takip etmektedir. Bütün bunların farkında olan Ankara bu savaş esnasında ve sonrasında soğukkanlı ve diplomatik politika izlemek durumunda kalır. Ayrıca NATO üyesi olan Türkiye'nin bu savaşa yönelik herhangi bir somut hamlesi Batı ile Doğuyu uzun yıllar sonra tekrar sıcak bir çatışmaya sürüklenme ihtimalini barındırır. Türkiye bu krizde akılcı bir yol izlemeyi tercih eder. Bu savaş sırasında *Montrö Boğazlar Sözleşmesi* yeniden gündeme gelir ve Ankara, ABD ile Rusya arasında adeta kısıp alınır. ABD'nin söz konusu savaşı sırasında iki adet hastane gemisini, Gürcistan'a yardım için Boğazlardan geçirmek istemesi ancak Türkiye'nin bu geçişe Montrö gereği izin vermemesi tarafları karşı karşıya getirir. Bunun üzerine ABD'nin Montrö Sözleşmesi'nin yeniden düzenlenmesi gerektiği düşüncesi, Türkiye açısından en hassas konulardan biri olan Boğazlar konusunu tekrar gündeme getirir. Ayrıca NATO gemilerinin de yine Boğazlar üzerinden Gürcistan'a

geçme isteği sonucunda Türk tırları, 2008'in Eylül ayı itibarıyla Rus gümrük kapılarında ambargo ile karşı karşıya kalır. Rusya adeta NATO gemilerine geçiş hakkı tanınmaması için Türkiye'ye gözdağı verir. Zira Boğazlardan NATO'ya ait gemileri geçirmek Ankara için hem Montrö'yü çiğnemek hem de Rusya'yı karşısına almak anlamına gelir. Bütün bu sıkıntılı gelişmeler karşısında Türkiye kendi çıkarlarını düşünerek daha gerçekçi bir politika izleyip Boğazlar meselesini tartışma konusu dahi yapmayarak süreci soğukkanlılıkla yönetmeye çalışır.³⁹⁰

Rusya-Gürcistan krizinden sonra 18.11.2008 tarihinde Rusya Savunma Bakanı Anatoliy Serdyukov, Ankara'yı ziyaret ederek Türk mevkidaşı Vecdi Gönül ile bir takım görüşmeler yapar. İki bakanın başkanlığında, bölgede terörle mücadele, Karadeniz'de taraflar arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi, Avrupa güvenliğinde işbirliği ve askerî-teknik alanda ortak çalışmaların yapılması konuları masaya yatırılır.

Serdyukov, Rusya'nın savunma sanayii konularında iki ülke arasında diyaloga hazır olduğunu, karşılıklı yarar temelinde birçok konunun üstesinden gelinebileceğini belirtir. Ayrıca Deniz Kuvvetlerinin işbirliği seviyesinden memnun olduklarını, Rusya'nın kuzey filosundaki askeri gemilerinin kısa süre önce Türk limanlarını ziyaret ettiğini, Türkiye'nin Karadeniz'de güvenliği tesis yönündeki gayretlerini desteklediklerini dile getirir ve Türk tarafının önerdiği *Kafkasya İstikrar Platformu*'nun kurulmasının da önemli bir girişim olduğuna dikkat çeker. Rus bakan, açıklamasının son kısmında Türkiye'nin Gürcistan'ın toprak bütünlüğü konusundaki görüşlerine katıldıklarını ancak, Gürcü yönetiminin askeri potansiyelini geliştirme ve NATO'ya yaklaşma çabalarından kaygı duyduklarını, bu tip girişimlerin Ağustos ayında cereyan eden olaylardan daha kötü sonuçlar doğurabileceğini ifade eder.

Türk Milli Savunma Bakanı Gönül ise, iki ülke arasındaki ilişkilerin her açıdan giderek büyüdüğünü ifade ederek, Türkiye ile Rusya arasındaki 6 milyar dolarlık ticaret hacminin 30 milyar dolara ulaştığının altını çizer. Ayrıca *Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (Blackseafor)* ve *Karadeniz Uyum Harekâtı* kapsamında iki ülkenin Karadeniz bölgesinde en iyi şekilde işbirliği içerisinde olduklarını dile getiren Gönül, her türlü kaçakçılık, terörle mücadele ve kanun dışı göç gibi konularda da beraber çalışıldığını ifade

³⁹⁰ Buket Elmas, "Türkiye'nin Gürcistan Politikasındaki Değişim ve Dönüşüm / Changes And Transformations Of Turkey's Policy Towards Georgia", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, C: 11/59, İzmit, Ekim 2018, s. 347, (344-351), www.sosyalarastirmalar.com, <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2642>, (Erişim tarihi: 20.02.2021).

eder. Sözlerinin sonunda savunma sanayi alanındaki işbirliğinin de devam ettiğini belirterek *"Silahlı Kuvvetlerimizin ihtiyacı olan mühimmatın bir kısmı Rusya'dan temin edilmektedir. Belki takip ediyorsunuz, Orta Menzilli Tanksavar alımı en son Ruslarda kalmıştı. Onlardan alınması söz konusu vaktiyle MI-17 helikopterlerini de Ruslardan almıştık. Şimdi de Uzun Menzilli Bölge Hava ve Füze Savunma Sistemi, Orta Menzilli Hava Savunma Sistemi'nde de açtığımız ihalelere Ruslar girmişlerdir. Biz, kendileriyle belli projelerle ortak çalışmayı arzu ediyoruz ve ümit ediyoruz ki gerek askeri alanda, gerekse savunma sanayi alanında bugüne kadar başarıyla yürütülen projeler bundan sonra da devam edecektir"* ifadelerini ekler.

İki günlük ziyaret sırasında Rus Savunma Bakanı Ankara'da Aselsan ve Gülhane Askeri Tıp Akademisi ile İstanbul'da Harp Akademileri Komutanlığını ziyaret eder.³⁹¹

2.3. Rusya'nın Kırım'ı İlhakı ve Sonrası İlişkiler

08.03.2014 tarihinde Rusya tarafından Kırım'ın ilhak edilmesine yönelik başından itibaren Türkiye'nin izlediği dış politika, klasik Soğuk Savaş geleneğinden farklılık arz eder. Kırım krizinin ortaya çıkmasından itibaren gelişen süreçte Türkiye, Batı ülkelerinin Rusya karşısında uyguladıkları politikaları bire bir uyma yerine, kendi argümanlarını ortaya koyar ve bunların arkasında durmaya çalışır. Öncelikle Kırım'ın ilhakı sonrasında Türkiye Rusya'nın eylemini kınar. Özellikle Kırım'da yaşayan Kırım Türklerine desteğini her fırsatta dile getirir ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne dikkat çeker. Siyasi konularda bazı gerginlikler yaşasa da Batı'nın Rusya'ya uyguladığı ekonomik yaptırımları benimsemez.³⁹² Ayrıca Türkiye, uluslararası örgütlerin Ukrayna krizinin çözümü konusundaki çalışmalarına da etkin katılım sağlar. BM, AGİT, Avrupa Konseyi ve NATO bünyesinde yürütülen çalışmalara destek verir.

Türkiye, Kırım konusunda bazı konularda Avrupa'dan ayrılarak kendine has bir politika izlediği görülür. Ancak izlenen bu politika, Türkiye ile Rusya arasındaki başta

³⁹¹ "Rus Bakan Ankara'da Tiflis'i uyardı", *CNN Türk*, 18.11.2008, <https://www.cnnturk.com/2008/dunya/11/18/rus.bakan.ankarada.tiflisi.uyardi/501000.0/index.html>, (Erişim tarihi: 17.02.2021); "Rusya Savunma Bakanı Serdyukov, Gönül'ü ziyaret etti", *Milliyet Gazetesi*, 18.11.2008, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/rusya-savunma-bakani-serdyukov-gonulu-ziyaret-etti-1017741>, (Erişim tarihi: 17.02.2021); "Rusya'dan Gürcistan'a Sert Mesaj", *VOA News*, 18.11.2008, <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-11-18-voa15-88090747/860891.html>, (Erişim tarihi: 17.02.2021)

³⁹² Burak Çalışkan, "Kırım Raporu: Jeopolitik Rekabette Düğüm Noktası", 06 Ocak 2020, https://insamer.com/tr/kirim-raporu-jeopolitik-rekabette-dugum-noktasi_2586.html, *İNSAMER*, (Erişim tarihi: 20.02.2021).

enerjiye bağılı olmak üzere diğeri ticari ilişkilerini zedeleyecek aşamada olmaz, iki ülke arasındaki ekonomik ve askeri ilişkilerin hızı kesilmez.³⁹³

15.10.2015 tarihinde Rusya Hava Kuvvetleri Komutan Yardımcısı Tümgeneral Dronov başkanlığındaki bir askerî heyet, Türkiye'ye gelerek Türk askeri yetkililerle bir takım görüşmeler gerçekleştirir. Bu ziyaretle ilgili Türkiye Genelkurmay Başkanlığı sitesindeki basın açıklamasında şu bilgilere yer verilir: "*Rusya Federasyonu Hava Kuvvetleri Komutan Yardımcısı Tümgeneral Dronov başkanlığındaki bir askerî heyet, 3-4 Ekim 2015 tarihlerinde meydana gelen Türk hava sahası ihlallerinin nedenlerini açıklığa kavuşturmak ve ihlallerin tekrürünü önlemek amacıyla alınan tedbirler hakkında, 15 Ekim 2015 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı Karargâhına gelerek bilgi paylaşımında bulunmuştur.*"³⁹⁴

Türkiye ve Rusya arasında özellikle de Erdoğan-Putin yakın diyalogu ile şekillenen iyi ilişkiler, 24.11.2015 tarihinde Rus Hava Kuvvetlerine bağılı Su-24M tipi bir uçağın kuzey Suriye'de sınır ihlali yapması nedeniyle Türk Hava Kuvvetlerine ait F-16 savaş uçağı tarafından düşürülmesinin ardından kısa zaman içerisinde büyük zarar görür. Olayın hemen akabinde Rusya Genelkurmay Başkanı, Türkiye ile bütün askeri diyalogun kesildiğini ve Rusya'nın bölgedeki hava savunma sisteminin güçlendirileceğini açıklar.

25 Kasım'da Türkiye Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan açıklamada uçağın vurulduğu sırada milliyetinin bilinmediği ifade edilir. Ayrıca Moskova'daki askeri makamların telefon ile aranarak irtibat kurulduğu ve Moskova ile her türlü işbirliğine hazır olduğunun söylendiği belirtilir. Rusya Savunma Bakan Yardımcısı Antonov, 2 Aralık'ta Moskova'da gazetecilere yönelik düzenlenen brifingte iki ülke arasındaki ilişkileri zedeleyici açıklamada bulunur ve Türkiye'nin Suriye ve Irak'tan "*çalınan petrolün*" en büyük alıcısı olduğunu öne sürer. Hemen akabinde Washington'dan yapılan açıklamalarda Rusya'nın "*IŞİD petrolünü Türkiye alıyor*" iddialarının asılsız olduğu ifade edilir.³⁹⁵ Aynı gün

³⁹³ Şerife Gökçeçişek Yöntem, *Kırım'ın İlhakının Türkiye-Rusya İlişisine Etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Uluslararası İlişkiler Programı), Ankara, 2019, s. 79-80; Ziya Öniş-Şuhnaz Yılmaz, "Turkey and Russia in a shifting global order: cooperation, conflict and asymmetric interdependence in a turbulent region", *Third World Quarterly*, 30 November 2015, p. 74, 71-95, (<https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1086638>).

³⁹⁴ "Rusya Hava Kuvvetleri Komutan Yardımcısı Genelkurmay'ı ziyaret etti", *Anadolu Ajansı*, 15.10.2015, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/rusya-hava-kuvvetleri-komutan-yardimcisi-genelkurmayi-ziyaret-etti/445721>, (Erişim tarihi: 17.02.2021).

³⁹⁵ "ABD: Türkiye'nin IŞİD'den petrol aldığı iddiaları asılsız", *BBC Türkçe*, 03.12.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151202_abd_turkiye_isid_petrol, (Erişim tarihi: 17.02.2021).

Rusya'nın iddialarıyla ilgili Erdoğan da şu şekilde bir açıklama yapar: “Özellikle DAIŞ'in petrollerini Türkiye'nin satın aldığını söylemek gibi bir iftiranın içerisinde girme ve böyle bir iftirayı Türkiye'ye atma hakkına kimse sahip değildir. Türkiye, bir terör örgütünden petrol alacak kadar ahlaki değerlerini kaybetmemiştir. Bu iftirayı atanlar bunu ispat etmek zorundadır. Bunu ispat ettikleri anda ben Cumhurbaşkanlığı koltuğunda bir dakika durmam. Ancak iftirayı atanlar da oturdukları koltukta durmamaları gerekir”.³⁹⁶

Uçak krizinden dolayı Türk-Rus ilişkilerindeki bozulmalar belli aşamada tamir edildikten sonra 15.09.2016 tarihinde Rus Genelkurmay Başkanı Orgeneral Valeriy Gerasimov, Türkiye'ye kritik bir ziyarette bulunur. Türk mevkidaşı Akar ile Ankara'da Türkiye'nin sınır ötesi harekâtı ve Suriye'deki son durum ile ateşkes rejimini desteklemek için alınacak tedbirleri müzakere eder.³⁹⁷

09.08.2016 tarihinde St. Petersburg'ta Erdoğan-Putin görüşmesiyle başlayan Ankara-Moskova yakınlaşmasının hemen akabinde bozulan askeri ilişkileri düzeltmek ve bu anlamda işbirliklerini geliştirmek amacıyla yapılan bu ziyarette Gerasimov, Akar'la birlikte önemli konuları ele alır. Bu konular arasında Suriye'deki muhtemel Rakka operasyonu, IŞİD'le mücadele, Esad yönetiminin geleceği, Ankara-Moskova arasındaki askeri işbirliğinin geliştirilmesi gibi konular yer alır.³⁹⁸ Gerasimov, mevkidaşı Akar'ı Rusya'ya davet eder.

Aradan çok zaman geçmeden 01.11.2016 tarihinde Akar bir heyetle Rusya'yı ziyaret eder. Akar'la birlikte MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın da Rusya'ya gitmesi dikkat çeker. Ziyaret sonrası Rusya Savunma Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre, Akar ile Gerasimov arasındaki görüşmede, Suriye'deki çatışmaların durdurulması, Halep'teki durumun stabilize edilmesi, bölgede IŞİD tehdidinden kurtularak güvenliğinin istenilen seviyeye getirilmesi ve Ankara-Moskova arasındaki koordinasyonun geliştirilerek devam etmesi konuları masaya yatırılır. Akar da yaptığı açıklamada, görüşmede TSK'nın DEAŞ'la mücadele kapsamında Suriye'de yürüttüğü “Fırtına Kalkanı” harekâtı ile PYD/YPG'nin

³⁹⁶ “Erdoğan: Kimse Türkiye'ye iftira atamaz”, *Deutsche Welle Türkçe*, 02.12.2015, <https://p.dw.com/p/1HG0U>, (Erişim tarihi: 21.02.2021).

³⁹⁷ “Rusya Genelkurmay Başkanı Türkiye'ye gitti”, *Deutsche Welle*, 15.09.2016, <https://p.dw.com/p/1K2so>, (Erişim tarihi: 24.02.2021); “Rusya Genelkurmay Başkanı Orgeneral Gerasimov Ankara'da”, *Anadolu Ajansı*, 15.09.2016, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/rusya-genelkurmay-baskani-orgeneral-gerasimov-ankarada/646554>, (Erişim tarihi: 21.02.2021).

³⁹⁸ “Rusya'yla “kazan-kazan” dönemi”, *Deutsche Welle Türkçe*, 16.09.2016, <https://p.dw.com/p/1K3N9>, (Erişim tarihi: 21.02.2021).

durumu ile Irak'ın Musul kentini DEAŞ'tan temizlemek için yapılan operasyon ve sonrasında ortaya çıkabilecek muhtemel gelişmelerin de gündeme geldiğini ifade eder.³⁹⁹

2.4. 2017-2018 Yılındaki Suriye Ağırlıklı Askeri Görüşmeler

Askeri ilişkiler açısından 2016 yılı iki ülke ilişkileri için zor bir dönemdir. Özellikle Suriye'yle ilgili kritik anlaşmalar ve görüşmeler bu yıl içerisinde gerçekleşir. 2017 yılının ilk saatlerinde Suriye genelinde çatışmaların durdurularak ateşkes yürürlüğe girer. İki ülke arasında yılbaşında Suriye genelinde varılan ateşkesin detayları 12 Ocak'ta iki ülkenin askeri yetkilileri tarafından yapılan toplantı ve sonunda bir anlaşmayla belirlenir. Türkiye ile Rusya arasında Suriye'deki operasyonlar sırasında istenmeyen olayların önlenmesi için ve uçuş güvenliğinin sağlanması yönünde bir mutabakat muhtırası imzalanır. Açıklamada, "*Bahse konu belgenin maksadı, terörist hedeflere yönelik taarruzlar esnasında Rusya Hava-Uzay Kuvvetleri ile Türk Hava Kuvvetlerine bağlı uçakların uçuş güvenliği için koordinasyon ve işbirliğine ilişkin mekanizmaları belirlemektir.*" ifadesine yer verilir.⁴⁰⁰

07.03.2017 tarihinde Türkiye, Rusya ve ABD Genelkurmay Başkanları Antalya'da bir araya gelir. Toplantıda taraflar başta Suriye'de faaliyet gösteren tüm terör örgütleriyle mücadelede gelinen son durum olmak üzere, Suriye ve Irak'taki bölgesel güvenlik sorunları hakkında görüş alışverişinde bulunurlar ve Suriye bölgesinde bu örgütlerle mücadele ederken üç ülke silahlı kuvvetler arasındaki istenmeyen olayların önlenmesi kapsamında alınabilecek ilave tedbirleri de değerlendirirler.⁴⁰¹

³⁹⁹ "Org. Akar ve Fidan Moskova'da", *Hürriyet Gazetesi*, 01.11.2016,

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/org-akar-ve-fidan-moskovada-40265645>, (Erişim tarihi: 21.02.2021); "Hulusi Akar ve Hakan Fidan Moskova'da", *CNN Türk*, 01.11.2016, <https://www.cnnturk.com/dunya/hulusi-akar-ve-hakan-fidan-moskovada>, (Erişim tarihi: 21.02.2021); "Rus ve Türk genelkurmay başkanlarının görüşmesi Suriye'de işbirliğine yardımcı olacak", *Sputnik Türkiye*, 01.11.2016, <https://sptnkne.ws/cAe9>, (Erişim tarihi: 21.02.2021).

⁴⁰⁰ "Türkiye ve Rusya arasında askeri mutabakat", *Bloomberg*, 12 Ocak 2017, <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1973585-turkiye-ve-rusya-arasinda-askeri-mutabakat>, (Erişim tarihi: 27.02.2021); "Türkiye, Suriye'de uçuş güvenliği için Rusya ile mutabakat imzaladı", *Anadolu Ajansı*, 12.01.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-suriyede-ucus-guvenligi-icin-rusya-ile-mutabakat-imzaladi/726176>, (Erişim tarihi: 27.02.2021); "2017: Türk-Rus ilişkileri, uçak krizinin öncesine döndü", *Sputnik Türkiye*, 31.12.2017, <https://sptnkne.ws/gvpx>, (Erişim tarihi: 27.02.2021)

⁴⁰¹ "Türk, Rus ve ABD genelkurmay başkanları Antalya'da bir araya geldi", *Sputnik Türkiye*, 07.03.2017, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201703071027521353-antalya-turkiye-rusya-abd-genelkurmay-baskanlari/>, (Erişim tarihi: 27.02.2021); "ABD: YPG'ye verdiğimiz destek sürecek", *Deutsche Welle*, 09.03.2017, <https://p.dw.com/p/2Ys2N>, (Erişim tarihi: 27.02.2021).

2 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suriye'deki temasların yoğunlaştığı dönemde, Rusya Savunma Bakanı Şoygu'yu Tarabya Köşkü'nde kabul eder. Suriye'deki işbirliğinin görüşüldüğü toplantıya Milli Savunma Bakanı Fikri Işık, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Akar, MİT Müsteşarı Fidan ile Cumhurbaşkanlığı sözcüsü Kalın da eşlik eder.⁴⁰²

18.01.2018 tarihinde Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirir. Ziyarete Rusya Savunma Bakanı ile bir dizi görüşmelerde bulunur. Yapılan görüşmelerde, iki ülke arasındaki güncel konuların yanı sıra Orta Doğu'daki gelişmeler ele alınır. Daha sonra yapılan açıklamalarda görüşmede, bölgesel güvenlik konuları, Suriye'deki son gelişmeler ve Astana/Cenevre sürecinin de değerlendirildiği anlaşılır.⁴⁰³

2018 yılının son günlerinde (29.12.2018) Menbiç'te yaşayan YPG güçlerinin çağrısı üzerine Suriye rejimine ait askeri güçlerin Menbiç'e girmesi üzerine ortaya çıkan durumu Rus mevkidaşları ile görüşmek için Türk Dışişleri ve Savunma Bakanı Moskova'ya gider. Rus mevkidaşları ile uzun bir toplantıda konu ele alınır. Türk heyetinde ayrıca, Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın ile MİT Başkanı Fidan da yer alır.⁴⁰⁴ Görüşme, Menbiç'e yönelik operasyon seçeneğinin gündemde olduğu bir dönemde gerçekleşir.

2.5. Rusya'dan S-400 Füze Alımı ve Etkileri

Türkiye'nin Rusya'dan S-400 füze savunma sistemi satın almasına yönelik anlaşma, "ülke güvenliği" gerekçe gösterilerek gizli tutulur. Bu arada anlaşmanın, Türkiye'nin şart koştuğu ortak üretim ve teknoloji transferine dair hangi maddeleri içerdiği bilinmemektedir. Konuyla ilgili ilk olarak 25 Temmuz 2017'de Erdoğan S-400 sistemi ile ilgili "İmzalar atıldı" şeklinde ifadeler kullanır. Aynı gün Rus haber ajansı Sputnik'e demeç veren Kremlin

⁴⁰² "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Savunma Bakanı ile görüştü!", *Milliyet Gazetesi*, 02.07.2017, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-rusya-savunma-bakani-ile-gorustu-2477975>, (Erişim tarihi: 27.02.2021).

⁴⁰³ "Şoygu vstretilsya s nachal'nikom Genshtaba i glavoy razvedki Turtsii / Шойгу встретился с начальником Генштаба и главой разведки Турции", *EADaily*, 18.01.2018, <https://eadaily.com/ru/news/2018/01/18/shoygu-vstretilsya-s-nachalnikom-genshtaba-i-glavoy-razvedki-turtsii>, (Erişim tarihi: 28.02.2021); "Akar ve Fidan, Şoygu ile görüştü", *Yeni Çağ Gazetesi*, 18.01.2018, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/service/amp/akar-ve-fidan-soygu-ile-gorustu-182130h.htm>, (Erişim tarihi: 28.02.2021).

⁴⁰⁴ "Türk heyeti Rusya'ya gidiyor: Gündem Suriye hava sahasının kullanımı", *Yeni Çağ Gazetesi*, 28.12.2018, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/mobi/-218672h.htm>, (Erişim tarihi: 28.02.2021); "Türkiye ve Rusya arasında Moskova'da Suriye mesaisi", Deutsche Welle Türkçe, 29.12.2018, <https://p.dw.com/p/3AIJ7>, (Erişim tarihi: 28.02.2021).

Sözcüsü Peskov'a Erdoğan'ın bu sözleri sorulduğunda, sözcünün yanıtı "*Erdoğan'ın açıklamasıyla ilgili yorum yapamayacağım*" şeklinde cevap verir. Sputnik, Rus yetkililerin "*prensip anlaşması imzalandığını ancak nihai anlaşmanın henüz imzalanmadığını söylediğini*" yazar. İbrahim Kalın'a 27 Temmuz 2017'de katıldığı TV programında "Bu iş bitti diyebiliyor muyuz?" diye sorulduğunda ise "Bu iş büyük oranda bitti" der ve anlaşma hakkında ufak tefek birkaç konunun hâlâ görüşülmekte olduğunu dile getirir.

31 Ağustos günü Erdoğan, imzaların atıldığını bir kez daha söyler ve "Bunun anlaşması bitmiştir. İnşallah en kısa zamanda alacağız" ifadelerini kullanır. 12 Eylül'de ise Kazakistan ziyaretinden sonra Türkiye'ye dönerken uçakta gazetecilere "*S-400 ile ilgili arkadaşlarımız imzalarını attılar. Bildiğim kadarıyla kaporayı da verdiler*" der. Bu açıklamanın hemen ardından Rusya'dan da ilk kez nihai anlaşmanın imzalandığına dair bir açıklama gelir. Aynı gün Rus devlet haber ajansı TASS'a konuşan, Putin'in askeri ve teknik işbirliği konularındaki danışmanı Vladimir Kojin, "*Sözleşme imzalandı ve uygulamaya geçilmesi için hazırlık yapılıyor*" şeklinde ifadeler kullanır. 27 Aralık 2017'de, Savunma Sanayi Müsteşarlığından "*Sözleşmesi imzalanmış, avans ödemesi yapılarak takvimi daha önceden başlamış olan Projenin, Rusya Federasyonu tarafından sağlanacak kredi ile karşılanacak bölümüne ilişkin kredi anlaşması da imzalanmıştır.*" şeklinde başka bir açıklama yapılır. Nihayet 12 Temmuz 2019'da S-400'lerin Türkiye'ye teslimi başlar. Milli Savunma Bakanlığı, teslimatla ilgili görüntüleri paylaşır.⁴⁰⁵

Bu arada Türkiye'nin Rusya ile 25 Temmuz 2017 tarihinde S-400 alım anlaşması yaptığını açıklamasından itibaren Batı medyası, bu anlaşmayı "*Türkiye'nin NATO'dan kopuşu*" olarak değerlendirir. Özellikle ABD, anlaşmaya tamamen karşı çıkar ve bunu da her platformda dile getirir. Zira Türkiye, S-400 hava savunma sistemine sahip ilk NATO üyesi ülke olur. Sürecin her aşamasında ABD, S-400 sistemi konusunda, Türkiye'ye endişelerini iletmeye devam eder.

Ankara'nın S-400 tercihi, ABD ve Avrupa'nın, Türkiye'ye yüksek teknoloji ürünü savunma sistemlerini kısıtlama girişimlerinin büyük rol oynadığı şüphesizdir. Zira Türkiye, 2010'ların başında balistik füze tehdidine karşı hava ve füze savunma sisteminin takviye edilmesi amacıyla NATO'dan talepte bulunur. Bunun üzerine NATO, Türkiye'nin

⁴⁰⁵ Ece Göksedef, "S-400 hava savunma sistemi: Rusya ile yapılan anlaşmada teknoloji transferi ve ortak üretim garantisi altına alındı mı?", *BBC Türkçe*, 8 Ağustos 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49204696>, (Erişim tarihi: 25.02.2021).

güneyine Patriot füzeleri yerleştirir. Belli bir süre sonra görev ve misyonlarını tamamladı gerekçesiyle NATO ülkeleri tarafından yerleştirilen Patriotlar ile onları kullanmakla görevli NATO askerleri geri çekilir. İşte NATO'nun bu füzeleri geri çekmesi Ankara'yı yeni adımlar atmaya iter. Türkiye bu aşamadan itibaren uzun menzilli hava savunma sisteminin satın alınması için çalışmalara başlar. Öncelikle Patriot savunma sistemi alımı için ABD ile görüşür. Ancak ABD yönetiminin Patriotların teknik özelliklerini Türkiye ile paylaşmayı reddetmesi üzerine Ankara, Türkiye'nin ihtiyacı olan bu sisteme sahip olmak için farklı ülkelere satın alma yoluna gider ve bunun çalışmalarına başlar. Bu konuda ABD'den sonra Fransa ve İtalya gibi NATO ülkeleriyle de görüşmeler yapar. Oralardan da sonuç alamaz. Daha sonra Çin ile yapılan görüşmelerden de sonuç çıkmaz.⁴⁰⁶ Bütün bu gelişmelerden sonra Erdoğan, yaptığı açıklamalarda NATO'daki müttefiklerinin tutumunu yüksek sesle eleştirmeye başlar ve bu aşamalardan sonra Rusya'dan S-400 alımı gündeme gelir.

Rusya'nın fiyat, teslimat, ortak üretim ve teknoloji transferi noktasında Türkiye'nin beklentilerini büyük ölçüde karşılamasının ardından Ankara, 2017 yılında Rusya ile bir anlaşma yaparak S-400 alımına karar verir. Toplam dört bataryadan oluşan iki adet S-400 hava savunma sisteminin ilk partisi 15 Temmuz 2019'da Türkiye'ye teslim edilir. Daha sonra Türkiye, satın aldığı S-400 sistemini ABD'nin karşı çıkmasına rağmen Sinop'ta dener.

Türkiye'nin S-400'ler konusundaki adımlarına ABD'nin tepkisi devam eder. Washington en büyük tepkisini Türkiye'yi F-35 savaş uçağı projesinden çıkarmakla gösterir ve Türk Hava Kuvvetleri için üretilmiş olan F-35 uçaklarının teslimatını durdurma kararı alır.⁴⁰⁷

Başta ABD olmak üzere NATO ülkelerinin Türkiye karşıtı açıklamaları, S-400 alımının önüne geçmek bir yana Türkiye ile Rusya arasındaki askeri işbirliği daha da üst seviyeye çıkar.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Abdulhakim Günaydın, "S-400 krizinde çözüm mümkün mü?... Emekli General Karakuş: ABD, Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatları nedeniyle Türkiye'yi F-35 programından çıkardı", *Independent Türkçe*, 12 Şubat 2021, <https://www.indyrturk.com/node/314746/haber/s-400-krizinde-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCm-%C3%BCnk%C3%BCn-m%C3%BC-emekli-general-karaku%C5%9F-abd-f%C4%B1rat-kalkan%C4%B1-ve-zeytin>, (Erişim Tarihi: 27.02.2021).

⁴⁰⁷ Arda Mevlütoğlu, "S-400'ler Türkiye'nin Savunması İçin Ne İfade Ediyor?", *Perspektif*, 23 Haziran 2020, <https://www.perspektif.online/s-400ler-turkiyenin-savunmasi-icin-ne-ifade-ediyor/>, (Erişim tarihi: 27.02.2021).

⁴⁰⁸ "Türkiye ve Rusya arasında S-400 anlaşması", *Sputnik Türkiye*, <https://tr.sputniknews.com/trend/rusya-turkiye-s-400-hava-savunma-sistemi/>, (Erişim tarihi: 27.03.2021)

S-400 sistemi Türkiye'ye getirilip kurulma aşaması tamamlanmasına rağmen bu konuda ABD başta olmak üzere NATO ülkeleri arasında Türkiye'ye karşı olumsuz bakış devam eder. 2020 yılının sonunda ABD'de iktidarı devralan yeni yönetim de, Türkiye'ye karşı tehditkâr çıkışlarını sürdürür. Buna karşılık Ankara, konunun görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulabileceği yönündeki açıklamalarına devam ettirir.⁴⁰⁹ Türkiye Savunma Bakanı Akar, ABD ile S-400 krizinin aşılmasında “*Girit modeli*”ni önerir. Akar, Kıbrıs'ta Rum yönetiminin 1997'de Rusya'dan alıp Türkiye'nin baskısı sonucu Yunanistan'a verdiği S-300'lere atıfla, “*Bu silahlar da pekâlâ NATO içinde sistemde tutuluyor. Girit'teki S-300'lerde nasıl bir model kullanılıyorsa, biz de bunu müzakereye açtığımız*”⁴¹⁰ şeklinde açıklamalar yapar.

Kimi uzmanlara göre, ABD yönetimi Türkiye'nin PKK/PYD ile mücadelesinde silahlı insansız hava araçlarını bile vermeyi bile kabul etmez, bu konularda gereken yardımı yapmayıp Türkiye'nin istediği dedektörler dahi verilmez. Bir taraftan silah konusunda Türkiye'ye yardım edilmezken TSK'nın Suriye'ye düzenlediği harekâttan rahatsız olunur. Uzmanlar, Türkiye'nin F-35 programdan çıkarılmak istenmesinin asıl nedeninin Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtı olduğu görüşündedir. Zira Türkiye kuzey Suriye'de yaptığı harekâtlarla ABD'nin bu bölgedeki planını bozar.⁴¹¹

2.6. 2019 Yılında Gerçekleşen Askeri Gelişmeler

02.02.2019 tarihinde Savunma Bakanlığı'ndan bir heyet, Suriye'de yaşanan gelişmelerle ilgili müzakereler yapmak üzere Rusya'ya gider. MSB'den yapılan açıklamaya göre, Rusya'daki görüşmelerde İdlib başta olmak üzere Suriye'deki son gelişmelerin, Astana ve Soçi'de imzalanan mutabakatlar çerçevesinde değerlendirildiği, bu kapsamda her türlü provokasyona rağmen bölgede barış ve istikrarın korunması için İdlib'de sürdürülen

⁴⁰⁹ Abdülhakim Günaydın, “S-400 krizinde çözüm mümkün mü?... Emekli General Karakuş: ABD, Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatları nedeniyle Türkiye'yi F-35 programından çıkardı”, *Independent Türkçe*, 12 Şubat 2021, <https://www.indyurk.com/node/314746/haber/s-400-krizinde-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCm-%C3%BCmk%C3%BCn-m%C3%BC-emekli-general-karaku%C5%9F-abd-f%C4%B1rat-kalkan%C4%B1-ve-zeytin>, (Erişim Tarihi: 27.02.2021).

⁴¹⁰ Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar S-400'ler için 'Girit modeli' önerdi, *Duvar Gazete*, 09 Şubat 2021, <https://www.gazeteduvar.com.tr/milli-savunma-bakani-hulusi-akar-s-400ler-icin-girit-modeli-onerdi-haber-1512839>, (Erişim tarihi: 27.02.2021).

⁴¹¹ Abdülhakim Günaydın, *Independent Türkçe*, 12 Şubat 2021, <https://www.indyurk.com/node/314746/haber/s-400-krizinde-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCm-%C3%BCmk%C3%BCn-m%C3%BC-emekli-general-karaku%C5%9F-abd-f%C4%B1rat-kalkan%C4%B1-ve-zeytin>, (Erişim Tarihi: 27.02.2021).

işbirliğinin önemine ve devamına vurgu yapıldığı belirtilir. Ayrıca Münbiç ve Fırat'ın doğusundaki durumla ilgili olarak Türkiye'nin bölgedeki PKK/YPG ve DEAŞ terör örgütlerinden kaynaklanan güvenlik kaygılarının giderilmesi konusunda karşılıklı anlayış birliği içinde olduğu teyit edilir.⁴¹²

7 Ekim'de Erdoğan ile dönemin ABD Başkanı Trump arasında gerçekleşen telefon görüşmesi sonrası Beyaz Saray'dan yapılan açıklamada “Türkiye, yakın zamanda Suriye'nin kuzeyine uzun süredir planladığı operasyon için harekete geçecek. ABD Silahlı Kuvvetleri, bu operasyonu desteklemeyecek ya da bu operasyona dâhil olmayacak.” ifadeleri kullanılır.⁴¹³ Bu açıklamanın akabinde uzun süredir planlanan Fırat'ın doğusuna yönelik askeri operasyon 9 Ekim 2019 tarihinde “Barış Pınarı Harekâtı”⁴¹⁴ adıyla başlar. Barış Pınarı Harekâtının başlamasından birkaç saat önce, Erdoğan ve Putin arasında gerçekleşen telefon görüşmesi sonucu, Rusya'nın bölgesel çıkarlarını da göz önüne alarak harekâtı desteklediği bildirilir. Kremlin'den yapılan açıklamada, Erdoğan'ın, Suriye'nin kuzeyine yönelik başlatılan söz konusu operasyon ile ilgili Putin'i gün içerisinde bilgilendirdiği belirtilir.⁴¹⁵

Türkiye'nin başlattığı Barış Pınarı Harekâtı, Tel Abyad ve Ras'ul Ayn bölgelerinde yoğunlaşır. Harekât başlayınca Suriye'nin kuzeyinde sıkışan PKK/YPG Rusya'nın arabuluculuğunda Suriye rejimi ile görüşmeler yapar ve müzakereler sonucunda yönetimleri altındaki bazı bölgelere Suriye güçlerinin girmesine izin verir. Rusya, Türk ordusunun

⁴¹² “MSB heyeti Rusya'daki temasları tamamladı”, *Anadolu Ajansı*, 02.02.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/msb-heyeti-rusyadaki-temaslari-tamamladi/1381944>, (Erişim tarihi: 28.02.2021).

⁴¹³ Mehmet Çağatay Güler, “Barış Pınarı Harekâtı ve Rusya'nın tavrı”, *Anadolu Ajansı*, 11.10.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/baris-pinari-harekati-ve-rusya-nin-tavri/1610174>, (Erişim tarihi: 28.02.2021).

⁴¹⁴ **Barış Pınarı Harekâtı**: 9 Ekim 2019 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri ve Suriye Millî Ordusu grupları tarafından Suriye'nin kuzeyinde tek taraflı özerklik ilan eden Suriye Demokratik Güçlerine karşı başlatılan sınır ötesi askerî harekâttir. Operasyonun amacı, Türkiye'nin PKK ile bağları nedeniyle terör örgütü olarak tanımladığı, ABD ve diğerlerinin ise Irak ve Şam İslam Devleti'ne karşı bir müttefik olarak kabul ettiği Suriye Demokratik Güçleri'nin sınır bölgesinden uzaklaştırılması, 30 kilometre derinliğinde bir güvenli bölge oluşturularak 3,6 milyon civarındaki Suriyeli sığınmacının bu bölgeye yerleştirilmesi olarak açıklanır. Erdoğan, operasyonun "PKK/YPG ve DEAŞ örgütlerine karşı başlatıldığını" açıklar ve amacının "Türkiye'nin güney sınırında oluşturulmaya çalışılan terör koridorunu yok etmek" olduğunu bildirir.

⁴¹⁵ “Erdoğan uvedomil Putina o nachale operatsii v Sirii / Эрдоган уведомил Путина о начале операции в Сирии”, *İzvestiya*, 09.10.2019, <https://iz.ru/930384/2019-10-09/erdogan-uedomil-putina-o-nachale-operatsii-v-sirii>, (Erişim tarihi: 28.02.2021); “Erdoğan pozvonil Putinu pered nachalom voyennoy operatsii v Sirii / Эрдоган позвонил Путину перед началом военной операции в Сирии”, *RBC*, 09.10.2019, <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5d9de2bc9a79473cb615074e>, (Erişim tarihi: 28.03.2021); “Erdoğan'dan Putin'e 'Barış Pınarı Harekâtı' telefonu” *Milli Gazete*, 09.10.2019, <https://www.milligazete.com.tr/haber/3187887/erdogandan-putine-baris-pinari-harekati-telefonu>, (Erişim tarihi: 28.02.2021).

Suriye ordusu ile karşı karşıya gelmesini engellemek için Ankara ile Moskova arasında temasların sürdüğünü açıklarken Türkiye-Suriye arasında 1998'de imzalanan Adana Anlaşması çerçevesinde diyalog çağrısında bulunur.⁴¹⁶

Türkiye'nin hedeflediği *Barış Koridoru*'nun üç önemli faktörü vardır. Bunlar; 1. *Oluşturulacak güvenli bölgenin derinliğinin 32 km (20 mil) olması.* 2. *Bu bölgenin kontrolünün tamamıyla Türkiye ve Türkiye'ye müzahir güçler tarafından sağlanması.* 3. *Terör örgütü PKK/YPG unsurlarından arındırılan bu bölgelere Suriyeli sığınmacıların yerleştirilmesi.*

Jeopolitik açıdan bölgede, Suriye'nin güneyine nazaran daha az enerji ve su kaynakları bulunur. Türkiye'nin sınır güvenliği, mühimmat sevkiyatı, ticaret rotası ve savaş gücü olarak M4 hattı (Terör örgütünün tüm lojistik ihtiyaçları için kullandığı Suriye'nin kuzeyindeki karayolu) son derece kritiktir. Bölgede kurulması planlanan defacto YPG devletinin önünün kesilmesi, bölgenin güvenliğinin ve istikrarının sağlanarak Türkiye'de yaşayan Suriyeli sığınmacıların kendi vatan topraklarına yerleştirilmesi Türkiye'nin *Barış Koridoru* ile yapmayı planladığı temel hususlardır.⁴¹⁷

Türkiye'nin askeri harekâtına ilişkin uluslararası tepkiler devam ederken Rusya'da yayınlanan yarı resmi günlük gazete *Rossiskaya Gazeta*'da "*Gerçek dostlar savaşta belli olur*" yorumu yer alır. *Rossiskaya Gazeta* yazarı Yevgeni Şestakov, BMGK'de Türkiye'nin Barış Pınarı harekâtının kınanması konusunda Fransa, Almanya, Belçika, İngiltere ve Polonya tarafından verilen karar tasarısının ABD ve Rusya tarafından veto edildiği hatırlatılarak şu görüşlere yer verilir: "*Bundan sadece birkaç yıl önce BMGK'nde Rusya'nın bir NATO üyesini NATO üyelerinin tehditlerine karşı savunması imkânsız bir şeydi. Görünen o ki Ankara 'gerçek dostlar savaşta belli olur' fikrine doğru yaklaşıyor. Türk yetkililer eski NATO müttefiklerine dair hayallerini bir kenara bırakıyorlar. Türkiye'nin iki milyon Suriyeli sığınmacıyı Suriye'nin kuzeyine yerleştirme amacıyla Kürtlere karşı yürüttüğü harekât AB açısından hayat kurtarıcı bir şey. Harekât yeni bir göçmen krizini önleyebilir. Fakat nedense Brüksel bu detaylarla ilgilenmiyor.*"⁴¹⁸ ifadelerini kullanır.

⁴¹⁶ "Barış Pınarı Harekâtı: Rusya Suriye'de ne yapmak istiyor?", *BBC Türkçe*, 15.10.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50061429>, (Erişim tarihi: 28.02.2021).

⁴¹⁷ Mehmet Çağatay Güler, "Barış Pınarı Harekâtı ve Rusya'nın tavrı", *Anadolu Ajansı*, 11.10.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/baris-pinari-harekati-ve-rusya-nin-tavri/1610174>, (Erişim tarihi: 28.02.2021).

⁴¹⁸ "Barış Pınarı Harekâtı - Rus medyasından yorumlar: Gerçek dost savaşta belli olur", *BBC Türkçe*, 14.10.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50040550>, (Erişim tarihi: 28.02.2021).

Türkiye ve Rusya Soçi'de Suriye'nin kuzeydoğusunda ateşkes ilan edilmesi konusunda anlaşır. Ateşkesin bitmesine dakikalar kala Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu, YPG önderliğindeki Suriye Demokratik Güçleri'nin (SDG) Suriye'nin kuzeyinde Türkiye sınırından 30 kilometre güneye inmeyi tamamladığını bildirir. Türkiye tarafından Cumhurbaşkanı İletişim Başkanı Fahrettin Altun ise *"Teröristlerin çekilip çekilmediğini ortak devriyelerle göreceğiz"* açıklamasında bulunur. Ankara ve Moskova, 22 Ekim'de 10 maddelik mutabakatta anlaşarak bölgeyi kontrol eden YPG önderliğindeki SDG'ye Türkiye sınırının 30 kilometre güneyine inmeleri için 150 saat süre tanır.⁴¹⁹ Rusya Savunma Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, Soçi'de varılan mutabakata uygun olarak Rus askeri polis Suriye'nin kuzeyinde ilk devriye faaliyetini hayata geçirdiğini duyurarak *"23 Ekim 2019 tarihinde gündüz saat 12'de, Rus askeri polis konvoyu Fırat nehrini geçti ve Suriye-Türkiye sınırına doğru yola çıktı"* ifadelerine yer verir.

10.12.2019 tarihinde İdlib şehrinin Türkiye'nin sorumluluk bölgesi olduğunu kaydeden Putin'in Suriye Özel Temsilcisi Aleksandr Lavrentyev, Türk partnerlerin İdlib'deki silahlı grupların provokasyonlarını önlemeye yönelik çalışma yapması gerektiğini bildirir.. Lavrentyev; Rusya, Türkiye ve İran'ın garantörü olduğu Astana süreci kapsamında Kazakistan'ın başkenti Nursultan'da yürütülen görüşmelerin 14. turunda basına açıklamalarda bulunur.

2.7. 2020 Yılındaki İlişkiler

Karadeniz, Akdeniz, Kafkaslar, Ortadoğu'dan Kuzey Afrika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafya, Türkiye ile Rusya'nın nüfuz mücadelesine, kimi zaman da Suriye ve Libya'da olduğu gibi karşı cephelelerde yer aldıkları askeri alanda ihtilaflara yol açan stratejik menfaat çatışmalarına sahne olduğu görülür. İki ülke ilişkilerinde, zaman zaman tansiyonun yükseldiği bazı kriz anlarında bile siyasi, diplomasi ve askeri kanalların kapatılmasına izin verilmediğine şahit olunur. Hatta belli bölgelerde farklı bakış açıları nedeniyle karşı karşıya gelselerde taraflar, aralarındaki ekonomik-ticari ve enerji konularında ilişkilerini geliştirmeyi başararak askeri krizlere kapalı kapılar ardındaki müzakerelerle çözüm üretmeyi bilmişlerdir.

⁴¹⁹ "Barış Pınarı Harekati'na verilen 150 saatlik ara sona erdi", *Euronews*, 29.10.2019, <https://tr.euronews.com/2019/10/29/turkiye-ve-rusyanin-socide-ilan-ettigi-150-saatlik-ateskes-bitti-rusya-cekilme-tamamlandi>, (Erişim tarihi: 28.02.2021).

Suriye, Libya ve Dağlık Karabağ'da gelişen olaylarda iki ülke aynı tarafta yer almasalar da 2020 yılında da askeri ve güvenlik alanlarında beraber çözüm üretmeye devam ettikleri görülür. Kremlin Sözcüsü Peskov, Rusya lideri Putin ile Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın uzlaşmaya varmanın hiç mümkün görülmediği durumlarda bile bir biçimde masaya oturabildikleri ve müzakere masasından da bir mutabakat ile kalktıklarını ifade eder. 2020 yılının sonunda yaptığı bir basın toplantısında ise Peskov, dünya liderleriyle ilişkiler sorulduğunda Putin'in ismini andığı iki kişiden birinin Erdoğan olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir. Herşeye rağmen, bölgesel meselelere ilişkin yaklaşımların farklılıkları halen Türkiye-Rusya ilişkilerinin en zayıf noktası olmaya devam etmektedir. Şimdi de 2020 yılında yine iki ülkeyi karşı karşıya getiren Libya ve Karabağ krizini özetle değinmeye çalışalım.

2.7.1. Libya Sorunu

Libya'daki iç savaşta Ankara, başkent Trablus'ta Birleşmiş Milletler tarafından meşru olarak kabul edilen *Ulusal Mutabakat Hükümeti*'ni (UMH) destekler. Rusya ise, UMH'ne karşı savaşan ve ülkenin doğusunda başlattığı operasyonlarla Libya topraklarının neredeyse 4'te 3'ünü kontrolü altına alan Hafter güçlerine destek olur. Libya'daki savaş, dolaylı olarak hem Türkiye hem de Rusya'nın askeri mühimmat, silah, mali yardım ve askeri güçle müdahil olduğu bir iç savaştır.

Rusya, Libya'da gerçekleşen isyan sonucunda ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık ve karşıt gruplar arasındaki çatışmaları bir tarafı dolaylı olarak destekleyerek kendisine Akdeniz'de bir nüfuz alanı oluşturma çabasıdadır. Bu konuda Reuters, Hafter güçlerini desteklemek amaçlı Mısır ile ortak hareket eden Rusya'nın, Mısır'ın batısında Libya sınırına yakın bir bölgedeki hava üssüne özel kuvvetler konuşlandırdı haberini geçer.⁴²⁰ ABD menşeli Wall Street Journal ise, Rusya'nın, Hafter'in Libya'daki en büyük petrol sahasını ele geçirmesine yardım amacıyla Libya'ya paralı asker gönderdiğini bildirir. Suriye'deki bir hava üssü ile Libya arasında düzenli olarak Rus kargo uçakları trafiği yaşandığı belirtilirken ABD'li yetkililer, Rusya'nın bu uçaklarla asker ve askeri teçhizat taşıdığını kaydeder. Rusya'nın Mayıs ve Haziran 2020 tarihlerinde Libya'ya MiG-29 savaş uçakları ile gelişmiş

⁴²⁰ "Link seen between Russia and Libyan commander Haftar: U.S. General" *Reuters*, March 24.03.2017, <http://www.reuters.com/article/us-usa-libya-russia-idUSKBN16V2IW>, (Erişim tarihi:01.03.2021).

radar sistemleri sevk ettiğine dair görüntüler de haberlerde yer alır.⁴²¹ Bütün bunlara karşılık Rusya, Libya'da Hafter güçleri ile beraber terörle mücadele ve IŞİD terör örgütü tehdidine karşı ortak işbirliği içerisinde olduklarını ifade eder. Aynı zamanda Libya'daki iç savaşta taraflar arasında arabuluculuk girişimlerinde bulunduğunu, Libya'da Rusya olmadan bir çözüme ulaşılamayacağını altını çizer.⁴²² Her ne kadar Rusya, bu şekilde açıklamalar yaparak isyancı Hafter'le özel bir ilişki içerisinde olmadığını ileri sürse de Kaddafi'nin ölümünden sonra bölgede ticari imtiyazlarını kaybeden Rusya'nın, Libya'nın en önemli iki petrol kuyusunu nüfuzu altında bulduran Hafter ile olan işbirliği çerçevesinde ekonomik-ticari kazanımlar elde etme ve Libya üzerinde etkili güç olma gayreti içerisinde olduğu bilinir.⁴²³

Türkiye'nin Rusya'ya yönelik yaptığı eleştirilerin başında Libya'daki paralı Rus askerlerinin varlığı gelir. Kaynaklar, 2020'de Libya'daki Wagner milis sayısının 2 bini geçtiği görüşündedir.⁴²⁴ Cumhurbaşkanı Erdoğan, *Aralık ayı sonunda Tunus'ta yaptığı açıklamada Wagner Grubu'nu işaret ederek, "Sormak lazım, Libya'da bulunan, 5 bini Sudan'dan, 2 bini Rusya'dan Wagner diye girenler hangi sıfatla geldiler, orada ne işleri, hangi bağlantıları var?"* cümlelerini kullanır.

Rusya'nın Libya'daki krizde dolaylı olarak Hafter'in yanında olduğunu özetle belirttikten sonra şimdi de kısaca Türkiye'nin Libya'daki pozisyonundan bahsetmeye çalışalım. Türkiye'nin Libya ile derin tarihi ilişkilerinin yanı sıra Kaddafi döneminde Libya ile yapılan birçok tarihi anlaşma bulunmaktadır. Bu anlaşmalar sayesinde onlarca Türk müteahhit ve diğer Türk şirketleri uzun süre Libya'ya hizmet götürürler. Dolayısıyla Libya, Türkiye için basit bir dış politika gündemi değildir. Tüm Doğu Akdeniz haklarını savunmada önemli bir dayanaktır. Doğu Akdeniz'den Türkiye'yi dışlamak isteyenler Libya ile yapılan deniz yetki antlaşmasından sonra oyunun bozulduğunu görürler. Zira bir takım dış güçler

⁴²¹ Jared Malsin, "Russia Reinforces Foothold in Libya as Militia Leader Retreats", *The Wall Street Journal*, 29.06.2020, <https://www.wsj.com/articles/russia-reinforces-foothold-in-libya-as-militia-leader-retreats-11593453304>, (Erişim tarihi: 01.03.2021).

⁴²² Barbara Bibbo, "Can Russia resolve the conflict in Libya?", *Al Jazeera*, 16 March 2017, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/03/russia-resolve-conflict-libya-170316094138550.html>, (Erişim tarihi: 01.03.2021).

⁴²³ Duygu Dersan Orhan, "Rusya Dış Politikasında Orta Doğu: Arap Baharı Sonrası Tehditler ve Fırsatlar", *Avrasya Etüdüleri*, 2018; C. 53/1, s.108 (87-116).

⁴²⁴ "Wagner Grubu: Libya'daki Rus paralı askerler hakkında neler biliniyor?", *BBC Türkçe*, 07.01.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51008162>, (Erişim tarihi: 01.03.2021); "Wagner'in paralı Rus askerleri ve Libya'daki rolü", *TRT Haber*, 11.01.2021, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/wagnerin-parali-rus-askerleri-ve-libyadaki-rolu-545461.html>, (Erişim tarihi: 01.03.2021)

tarafından desteklenen Hafter milislerinin meşru Libya hükümetine karşı savaşa hız vermesinin arkasında da bunlar yatar. Türkiye ile Libya hükümeti ile yaptığı deniz yetki ve diğer anlaşmaların sürmesi, meşru hükümetin kalıcı olmasına bağlıdır.⁴²⁵

02.01.2020 tarihinde Türk askerinin bir yıl süreyle Libya'ya gönderilmesine izin veren tezkere TBMM Genel Kurulu'nda görüşülür. TBMM, Libya'ya asker gönderilmesine ilişkin Cumhurbaşkanlığı tezkeresini 184'e karşı 325 oyla kabul eder. Türkiye'yi Libya'nın Trablus kenti merkezli UMH'ni, kendisine Tobruk'u merkez olarak kabul eden Hafter güçlerine karşı koruma amacıyla askeri destek vermeye götüren süreç, 27 Kasım'da iki taraf arasında savunma ve güvenlik işbirliği ile deniz yetki alanlarının sınırlandırılması muhtıralarının imzalanması ile başlar.

Türkiye, Libya ile varılan deniz yetki alanlarının sınırlandırılması antlaşması ile bir taraftan ABD desteğiyle Yunanistan-Güney Kıbrıs-Mısır ve İsrail tarafından geliştirilen Doğu Akdeniz Doğalgaz Forumu oluşumuna cevap vermiş olur, diğer taraftan da bölgedeki hidrokarbon paylaşım mücadelesinde önemli bir adım atmış olur. Ancak Türkiye açısından bu kazanımın korunması, Başbakan Sarraj liderliğindeki UMH'in varlığını sürdürmesine ve söz konusu meşru hükümetin, arkasına Rusya, Fransa, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan gibi önemli güçleri alan Hafter'e karşı Trablus'u savunmasına bağlıdır. Bu çerçevede Türkiye'nin Libya hükümetini askeri açıdan destek anlamında bir kısım adımları olur. Libya'daki gelişmeleri Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon geriliminden bağımsız görmediğini üst düzey açıklamalarla ortaya koyan Ankara, Kuzey Kıbrıs'a gözlem amaçlı insansız hava araçları yerleştirip muhtemel bir deniz üssü kurma planlarını gündeme getirerek güç politikasından geri adım atmayacağını ortaya koyar. Buna paralel olarak Libya'daki çatışmalarda Trablus hükümetine her türlü desteği vermeye devam edeceğinin altını çizer. Ankara, Meclisten geçen asker gönderme tezkeresi ile elini iyice güçlendirir.⁴²⁶

Türkiye'nin Serraj hükümetine bağlı birliklere verdiği teknolojik ve taktik destek Hafter'in ilerleyişini durdurur. Hatta bazı stratejik bölgeler, tekrar Libya hükümetinin kontrolüne geçer. Avrupa'nın önde gelen düşünce kuruluşları içerisinde yer alan *Avrupa Dış İlişkiler Konseyi*'nden Libya uzmanı Tarek Megerisi, Libya iç savaşının seyrinde çok ani ve

⁴²⁵ Ece Göksedef, "Türkiye-Rusya ilişkilerinde sorunlu alanlar", *BBC Türkçe*, 10 Şubat 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51389034>, (Erişim tarihi: 01.03.2021).

⁴²⁶ "Libya tezkeresi: Türkiye'nin stratejisi ne?", *BBC Türkçe*, 2 Ocak 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50918216>, (Erişim tarihi: 01.03.2021); "TBMM Libya tezkeresini kabul etti", *Deutsche Welle*, 02.01.2020, <https://p.dw.com/p/3VaQm>, (Erişim tarihi: 02.01.2020).

hızlı bir değişime tanık olduğunu belirterek bu değişimin hem Libya modelinin genelinde hem de güçler dengesinde kendini gösterdiğini kaydeder.⁴²⁷

Libya’da bütün bu gelişmeler devam ederken İstanbul’da 08.01.2020 tarihinde Türk Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Rus mevkidaşı Lavrov ile ortak basın toplantısı düzenleyerek Erdoğan ile Putin’in 12 Ocak’ta saat 00.00’den itibaren Libya’da ateşkesin sağlanması için çağrıda bulduklarını ifade eder.

13.01.2020 tarihinde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Milli Savunma Bakanı Akar, Rus mevkidaşları ile Libya konusunu görüşmek üzere Rusya’ya gider ve bu konu Moskova’da masaya yatırılır.

Süreç içerisinde Libya’daki olaylar, Türkiye’nin desteği ile UMH lehinde gerçekleşir ve Hafter milislerinin elinde bulunan birçok önemli nokta Libya hükümetinin kontrolüne girer. Nihayet 22.07.2020 tarihinde Türkiye ve Rusya heyetleri arasında Ankara’da yapılan görüşmeler sonucunda Libya konusunda ortak bir bildiri yayınlanır. Ankara ve Moskova 4 madde üzerinde mutabakat sağlar. Rusya Dışişleri Bakanlığı’ndan yapılan açıklamaya göre iki ülkenin mutabakat sağladığı maddeler şu şekildedir:

-Libya’da uzun süreli ve sürdürülebilir ateşkes için gereken koşulların oluşturulması amacıyla Libyalı taraflara nüfuz edilmesi de dahil olmak üzere ortak çabalara devam edilecek.

-Libya konulu Berlin Konferansı’nın kararlarına (19 Ocak 2020 tarihli) uygun olarak BM’nin koordinasyonunda Libyalı taraflar arasındaki siyasi diyalogun teşvik edilmesine katkı sunulacak.

-İnsani erişimin güvenli olarak sağlanması ve tüm ihtiyaç sahiplerine acil olarak yardım ulaştırılması için taraflara önlem alma çağrısı yapılacak.

-Libya Ortak Çalışma Grubu kurulması ve görüşmelerin bir sonraki turunun en kısa zamanda Moskova’da yapılması konusunda çalışma yapılacak.⁴²⁸

Türkiye ile Rusya Libya’da ateşkesine giden yolda uzlaştığı görülür. Libya krizi dolayısıyla Türkiye ile Rusya arasında oluşan gerilimi yatıştırmak için bildirin açıklanması

⁴²⁷ “Türkiye Libya’da güç dengelerini değiştirdi”, *Deutsche Welle*, 08.05.2020, <https://p.dw.com/p/3bwiV>, (Erişim tarihi: 01.03.2021).

⁴²⁸ “Rusya ve Türkiye, Libya konusunda 4 madde üzerinde mutabakat sağladı”, *Sputnik Türkiye*, 22.07.2020, <https://sptnkne.ws/DdNh>, (Erişim tarihi: 01.03.2021).

önemli bir adım olur. Zira Libya hükümet güçlerinin, Hafter'in elinde bulunan birçok yeri geri alıp Sirte'ye kadar dayanması başta Hafter olmak üzere onu destekleyen bazı dış güçlerin talebi üzerine Türkiye ve Rusya'nın ortak çabasıyla ateşkes sağlanmış olur. Görülüyor ki, Libya'daki iç savaşı sonlandırmada bölgede aktif yükümlülükler üstlenen Türkiye ile Rusya'nın ortak çabaları önemli bir rol oynar.

2.7.2. Dağlık Karabağ Sorunu

Tarih boyunca birçok istilalara maruz kalıp kavimlerin geçiş güzergâhı olan, zor ve geçit vermez dağların bulunduğu Kafkasya, stratejik rolü ve jeopolitik konumu sebebiyle üzerinde devamlı mücadele verilen bir rekabet sahası olur. Avrupa ve Asya'nın omurgasını oluşturan coğrafya Kafkasya; Merkezi Asya/Türkistan'a açılan bir kapıdır. Kafkasya'yı kontrol eden veya nüfuz altına alan güç/güçler, Merkezi Asya'ya, Hazar denizi bölgesine ve Karadeniz'e de etki etme imkânına da sahip olur. Kafkasya bu yönüyle “Kuzey-Güney” ve “Doğu-Batı” arasında köprü olarak yükümlülük üstlenir.⁴²⁹ Transkafkasya bulunduğu coğrafi konumu itibariyle tarihin eski dönemlerinden beri önemli ticari güzergâh bölgesi olarak bilinir ve Basra Körfezi'ni kontrol eden stratejik konuma da sahip olduğu kaydedilir.⁴³⁰

Kafkasya coğrafi açıdan iki bölümde değerlendirilebilir. Birincisi, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bulunduğu Güney Kafkasya, ikincisi ise, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında bulunan sahadır ki bu bölgeye de Kuzey Kafkasya adı verilir. Stratejistler, Kafkasya'nın giriş kapısı mahiyetindeki Kuzey Kafkasya bölgesini elinde bulunduran gücün, Güney Kafkasya'yı da kontrol konusunda önemli bir avantaj sağlayacağı görüşündedir. Bu nedenle Rusya'nın fiilen Kuzey Kafkasya'yı kontrol etmeye özen gösterdiği görülür.⁴³¹ Bununla birlikte, Güney Kafkasya'nın (Transkafkasya) tarih boyunca imparatorlukların rekabet alanı olduğu bilinir. Günümüzde de geçmişte olduğu gibi üç imparatorluğun devamı niteliğinde olan ülkeler (Türkiye, Rusya ve İran) arasında tampon bir bölge durumundadır. Bu üç ülke de bölgeyi kendi nüfuz alanı olarak görmektedir. Bu geçiş, özellikle Türkistan bölgesi ile Türkiye arasında adeta bir vücudun boğazı olarak

⁴²⁹ Hakan Kantarcı, “Kafkasya Jeopolitiğinde Kriz Alanları ve Güç Mücadelelerinin Türkiye'ye Etkileri”, **2023**, Ankara, 2005, S. 53, s. 33.

⁴³⁰ Sönmez Can, “Jeopolitik Açısından Kafkasya”, Avrasya Dosyası, **ASAM**, C.3/S.5, Ankara, 1996, s. 209; Mustafa Aydın, **Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar**, İstanbul, (Gökkubbe yay.), 2005, s. 237.

⁴³¹ Can, s. 209.

görülebilmektedir. Transkafkasya olmadan bütünleşik bir Türk dünyasından bahsetmek mümkün olmaz.⁴³²

Kuzey Kafkasya'nın durumuna gelince yukarıda belirttiğimiz gibi Rusya bu bölgeyi kendisi için vazgeçilmez görür. Kuzey Kafkasya bölgesini Türkiye açısından değerlendirdiğimizde ise, Doğu Anadolu'nun uzaktan korunması, Türkistan bölgesi ile iletişim ve ilişkilerin devam etmesindeki ekonomik katkısı, halkıyla akrabalık, din ve kültür bağları teşkil etmesi nedeniyle sosyo-ekonomik ve politik alanda iyi ilişkiler kurma avantajının olması, stratejik yeraltı zenginliklerine sahip olması ve İdil-Ural Türk toplumları ile Merkezi Asya ülkeleriyle doğrudan iletişim fırsatı açılarından son derece önem arz eder.⁴³³

Görülüyor ki, Kafkasya, özel jeopolitik şartları, politik, tarihi, askeri ve sosyolojik sorunları nedeniyle dünyanın en problemlili ve aynı zamanda önemli coğrafyalarından biridir. Bölgedeki küçük bir gelişme diğer ülkeleri de kolaylıkla etkileyebilmektedir. Zira Kafkasya bölgesi, içinde barındırdığı bütün bu özellikleri nedeniyle, bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri ve bölgesel sorunlara ve krizlere yönelik politikaları bölge gerçekleri ve gerekliliğine değil, uluslararası sistemdeki gelişmeler ve bölge dışı güçlerin rol ve mevcudiyetine göre şekillendirmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz özellikler nedeniyle Kafkasya'nın önemine binaen, Karabağ'da anlaşmazlık meydana gelmesinden hemen sonra kriz kısa zaman içerisinde uluslararası boyut kazanır ve çözümü de karmaşık bir hale gelir.⁴³⁴

27.09.2020 tarihinde sabaha karşı Ermenistan, yıllardır işgal altında tuttuğu Karabağ bölgesinden geçip sınırı ihlal ederek Azerbaycan topraklarına saldırılar gerçekleştirir. Daha önce de sık sık sınır ihlalleri yapıp Azerbaycan topraklarına saldıran Ermenistan güçlerine karşı bütün Karabağ sınırları boyunca Azerbaycan, karşı askeri operasyonlar başlatır. Sıkıyönetim ve bazı illerde de savaş hali ilan eder. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev BM'deki konuşmasında, bir süredir Ermenistan'ın yeni bir saldırı hazırlığında olduğuna

⁴³² Sapmaz, s. 29.

⁴³³ Can, s. 212.

⁴³⁴ Nesrin Sarıahmetoğlu, "Karabağ Sorununun Çözüm Sürecinde Türkiye ve Rusya", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 3/2, İstanbul, 2016, s. 93, (93-119).

dikkat çekerek kimi ülkelerin Ermenistan'a silah verip bölgede barış ve istikrarı baltalayarak adım adım bu savaşa yaklaştığını ifade eder.⁴³⁵

Ermenistan yönetiminin en büyük silah tedarikçisi konumunda bulunan Rusya, 1990'lı yılların başındaki savaşta da Ermenistan'ın en önemli destekçisi olmuştur ve Azerbaycan aleyhine gelişen ateşkes sürecinin arabuluculuğunu yapmıştır. Takip eden süreçte Ermenistan ile askeri müttefiklik anlaşması yaparak bu anlaşma sayesinde hem Ermenistan'a silah satışı yapmış hem de askeri üsler kurarak adeta Ermenistan'a yerleşmiştir. Bir taraftan Ermenistan'da bu politikaları uygularken Azerbaycan'a da normalin üstünde fiyatlarla silah satma yoluna gitmiştir.

Son yaşanan Karabağ savaşında ise, muhtemelen mevcut Ermenistan yönetiminin biraz daha Batı yanlısı olması ve Ermenistan'a adeta bir ders verme gayesiyle Moskova'nın olaya daha mutedil ve soğukkanlı açıklamalarda bulunarak yaklaştığı görülür.

Putin, sıcak çatışmaların başlamasının ardından taraflara masaya oturma ve sorunları diplomasi yoluyla çözüme çağrısında bulunur⁴³⁶ ve Rusya Devlet Dumasının "*Dağlık Karabağ ihtilafı bölgesinde acil ateşkes ihtiyacına ilişkin bir bildiri taslağını*" değerlendireceğini söyler. Ayrıca, Duma'nın Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Leonid Slutsky, "*Savaşın daha fazla tırmanmasını önlemek için bir arabuluculuk misyonu oluşturmaya hazırız*" ifadelerini kullanır.⁴³⁷ Öyle anlaşılıyor ki, Moskova, Batı yanlısı Ermenistan'daki Paşinyan yönetimini yıpratmak ve Ermenistan'ın yüzünü tekrar Rusya'ya çevirmek amacıyla Karabağ savaşını bir süre adeta uzaktan izler.

Rusya bir taraftan Azerbaycan ve Ermenistan'a yönelik açıklamalar yaparken diğer taraftan da Türkiye ile iletişim hâlinde olduklarını dile getirir. Örneğin, Kremlin Sözcüsü Dmitriy Peskov RİA Novosti'ye yaptığı açıklamada, Azerbaycan veya Ermenistan'a askeri destekle ilgili herhangi bir açıklamanın ülkeler arasındaki çatışmanın alevlerini körükleyeceğini söyler. Rusya ayrıca, "*Türkiye gibi ortaklarımız başta olmak üzere tüm*

⁴³⁵ Kürşad Zorlu, "Karabağ'daki işgal artık son bulmalıdır!", *Habertürk*, 28.09.2020, <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-kursad-zorlu/2817135-karabagdaki-iskal-artik-son-bulmalidir>, (Erişim tarihi: 09.03.2021).

⁴³⁶ Barış Kaygusuz, "Buzluktan çıkan savaş: Dört soruda Dağlık Karabağ sorunu", *Habertürk*, 28.09.2020, <https://www.haberturk.com/buzluktan-cikan-savas-dort-soruda-daglik-karabag-sorunu-2817268>, (Erişim tarihi: 07.03.2021).

⁴³⁷ "Slutskiy prizval vneshnikh igrokov napravit' usiliya na uregulirovaniye v Nagornom Karabakhe / Слуцкий призвал внешних игроков направить усилия на урегулирование в Нагорном Карабахе", *TASS*, 28.09.2020, <https://tass.ru/politika/9572615>, (Erişim tarihi: 07.03.2021).

ülkeleri, muhalif tarafları ateşi kesmeye ve uzun süredir devam eden çatışmada siyasi ve diplomatik yollarla barışçıl bir çözüme dönmeye ikna etmek için her şeyi yapmaya çağırır” ifadelerini kullanır. Şu aşamada Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) kapsamında Ermenistan’a herhangi bir yardımın gündemde olmadığı ve Dağlık Karabağ ile ilgili atılacak adımları belirlemek için sürecin yakından takip edilmekte olduğunu⁴³⁸ ifade eder.

Rusya Federal Konseyi Uluslararası İlişkiler Komitesi Başkanı Konstantin Kosaçev, Erdoğan’ın İstanbul’da yaptığı konuşmada Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgaline son verilmesi çağrısını yorumlarken *“Bu açıklama Rusya’ya değil Ermenistan’a yöneliktir. Bu nedenle Ermenistan cevap vermeli.”*⁴³⁹ der.

Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi (RIAC) direktörü Kortunov, *Vzglyad* gazetesine verdiği demeçte, "Türkiye, Azerbaycan lehine güç dengesini değiştiriyor ve Bakü’yü daha güvende hissettiriyor" der. Rus tarafının Erivan veya Bakü ile ilişkileri bozmak istemediğini ve iki ülke arasındaki çatışmanın Moskova için "büyük bir baş ağrısı" olduğunu vurgular. Ayrıca Rusya, Türkiye ile başka bir çatışma cephesi açmak istemez. Zaten Suriye ve Libya’da önemli sorunlar var şeklinde ifadeler kullanır.⁴⁴⁰ Karabağ savaşı süresince ateşkes sağlanıncaya kadar Rusya’dan yukarıda belirttiğimiz açıklamalara benzer birçok görüş bildirildiğini görmek mümkündür.

Olaya daha üst perdeden bakıldığı zaman aslında Rusya’nın, Karabağ sorununun nihai çözüme kavuşmasını istemediği bilinmektedir. Bunun nedenleri de şu şekilde sıralanabilir: Ermenistan’ı sürekli kontrol altında tutabilmek, bölgede devamlı kilit noktada olup meydana gelen anlaşmazlıkların Rusya haricinde çözülemeyeceğini bildirmek, Azerbaycan petrol ve doğalgaz boru hatlarında söz sahibi olmak, Türk Dünyasının beraber hareket etmesini ve sıkı entegre olmasını istememek, Doğu ve Batı Türklerinin coğrafi

⁴³⁸ “Кремль отреагировал на заявление Турции о военной поддержке Азербайджана / Кремль отреагировал на заявление Турции о военной поддержке Азербайджана”, *Delovaya Gazeta Vzglyad*, 29.09.2020, <https://vz.ru/news/2020/9/29/1061672.html>, (Erişim tarihi: 07.03.2021).

⁴³⁹ “Kosachev nazval «strannym» zayavleniye Erdogana ob okkupatsii territorii Azerbaydzhan / Косачев назвал «странным» заявление Эрдогана об оккупации территории Азербайджана”, *Gazeta.ru*, 28.09.2020,

https://www.gazeta.ru/politics/news/2020/09/28/n_15003463.shtml?utm_referrer=https%3A%2F%2Fzen.yandex.com, (Erişim tarihi: 07.03.2021).

⁴⁴⁰ “Эксперт об"yasnil, kak Turtsiya vliyayet na konflikt Armenii i Azerbaydzhan / Эксперт объяснил, как Турция влияет на конфликт Армении и Азербайджана “Turtsiya menyayet sootnosheniye sil v pol'zu”, *Vzglyad*, 28.09.2020, <https://vz.ru/news/2020/9/27/1062514.html>, (Erişim tarihi: 07.03.2021); Azerbaydzhan / Турция меняет соотношение сил в пользу Азербайджана”, *RSMD / РСМД*, 28.09.2020,

<https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/comments/turtsiya-menyaet-sootnoshenie-sil-v-polzu-azerbaydzhan/>, (Erişim tarihi: 07.03.2021).

olarak bağıını zayıflatmak, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü sorunlu halde tutarak statükoyu korumaktır.

Ankara, Rusya'nın büyük oranda desteklediği Ermenistan'a karşı Azerbaycan'ın her anlamda yanında yer alarak “Azerbaycan ne şekilde isterse, o şekilde destek verilecek” şeklinde açıklamalar yapar ve Türkiye'nin yaşanan gerilimdeki pozisyonunu net olarak ortaya koyar. Zira Ankara'ya göre, Türkiye'nin güvenliği Azerbaycan'ın güvenliğine bağlıdır. “İki devlet bir millet” sözü oldukça anlamlıdır ve iki ülkenin müşterek hareket edeceğinin göstergesidir. Türkiye'nin, Azerbaycan ile BM'nin ortaya koyduğu kararlar doğrultusunda beraber ve sıkı iletişim içerisinde hareket etmesi doğaldır. Dünya kamuoyuna sürekli Azerbaycan'ın uluslararası hukuka uygun olarak hareket ettiği, bölgede Ermenistan'ın işgalci olarak bulunduğu anlatılmaktadır.

Ermenistan'ın sivil Azerbaycan bölgelerine yaptığı saldırılarla anılacak olan bu Azerbaycan-Ermenistan çatışması tarihe 44 günlük bir savaşa olarak kaydedilir. Söz konusu savaş, Azerbaycan'ın hızla ilerlediğini gören Rusya'nın devreye girmesiyle ve Rusya'nın hakemliğinde bir ateşkes anlaşması ile sona erer. Türkiye'nin tam arkasında olduğu Azerbaycan, bu savaşta Karabağ'da tam olarak istediğini elde edememiş olsa da, bu bölgede 1992 öncesine büyük ölçüde dönüleceği ve Azerbaycan ve Ermeni vatandaşlarının 1992 öncesi yerleşim yerlerine dönmelerinin önü açılarak bir çözüm yolu bulunabileceği görülmektedir.⁴⁴¹

İki ülke arasında 44 gün boyunca süren bu savaşta Rusya'nın aracılığı ile ateşkes sağlanması ve bu konuda bir anlaşma imzalanması Batı basınında büyük yer bulur. Örneğin, New York Times, “*Askeri bozgunla karşılaşan Ermenistan Dağlık Karabağ'da anlaşmayı kabul etti*” cümlelerini kullanırken Reuters haberi, “*Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya, Dağlık Karabağ ihtilafını sona erdirmek için anlaşma imzaladı.*” şeklinde geçer. İngiliz kamu yayın kurumu BBC, gelişmeleri “*Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya, Dağlık Karabağ'da barış anlaşması imzaladı*” başlığıyla okuyucularına duyurur. Haberde, Ermenistan Başbakanı Paşinyan'ın anlaşmayı “*hem benim hem de halkımız için inanılmaz derecede acı verici*” şeklinde nitelendirdiğine dikkat çekilir. Daily Telegraph ise “*Ermenistan ve Azerbaycan, Rusya'nın barış gücü görevlendirmesiyle ateşkes anlaşması imzaladı*” başlığını kullanır ve bölgeye 2 bin Rus barış gücünün konuşlandırılacağına dikkat

⁴⁴¹ Hüsamettin İnaç, “Yeni Dünya Düzeninin Bir Habercisi Olarak Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasının Sosyo-Politik Analizi”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2021 C.3/3, s. 509, (509-521).

çekilerek Aliyev'in Paşinyan'a hitaben *"Onu bu belgeyi imzalamaya zorladık. Bu aslında bir teslim olmaktır."* ifadelerine yer verilir.⁴⁴²

Dağlık Karabağ'da Azerbaycan ve Ermenistan arasında 27 Eylül'de başlayan çatışmalar, 9 Kasım'da imzalanan ateşkes anlaşmasıyla sona erer. Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan arasında imzalanan antlaşma ile birlikte 10 Kasım itibarıyla çatışmalar durur ve taraflar 9 Kasım'daki pozisyonlarını korur. Azerbaycan, anlaşmayla hem Dağlık Karabağ içinde ilerlediği alanlarda kontrolü sağlamış hem de Ermenistan'ın yedi bölgeden çekilme talebini kabul ettirmiş olur.

Azerbaycan lideri Aliyev, Pazartesi gecesini ateşkes anlaşmasını duyurduğu konuşmasında, *"Kardeşim Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in çabalarını takdir ediyorum. Çatışmaların bitmesinde bu iki lider olumlu rol aldı. Bu aynı zamanda bölgedeki işbirliği formatını da büyük ölçüde belirliyor"* der ve Türkiye'nin 5. Maddede belirtilen *"barış gücü merkezinde"* Rusya'yla birlikte yer alacağını da açıklar. Mutabakatın 5. maddesine göre, *"Anlaşmanın taraflarca uygulanması üzerindeki kontrolün etkinliğini artırmak için, ateşkesi kontrol etmek üzere bir barış gücü merkezi oluşturulacak"* ifadeleri kullanılır.⁴⁴³

11.11.2020 tarihinde Rusya Savunma Bakanı Şoygu ve Türk mevkidaşı Akar tarafından Dağlık Karabağ'da ateşkesi kontrol edecek ortak merkezin kurulmasına ilişkin muhtıranın imzalandığı açıklanır. Rusya Savunma Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, *"Görüşmeleri takiben, Dağlık Karabağ'da ateşkes ve tüm askeri eylemlerin sonlandırılmasını kontrol edecek ortak merkezin kurulmasına ilişkin muhtıra imzalandı"* ifadesine yer verilir.⁴⁴⁴ Akar ise, *"İmzalarla birlikte Karabağ bölgesinde ateşkesin, barışın, huzurun sağlanmasına çok önemli bir adım atacağımıza bütün kalbimle inanıyorum. Yapacağımız bu çalışmanın bölgeye yararlı, hayırlı olmasını temenni ediyorum."* ifadesini

⁴⁴² "Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ anlaşması dünya medyasında yankı buldu", *Anadolu Ajansı*, 10.11.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-ile-ermenistan-arasindaki-daglik-karabag-anlasmasi-dunya-medyasinda-yanki-buldu/2038598>, (Erişim tarihi: 09.03.2021)

⁴⁴³ Ece Göksedef, "Dağlık Karabağ: Ateşkes anlaşması sonrası Türkiye'nin rolü ne olacak, arka planda neler yaşandı?", *BBC Türkçe*, 10 Kasım 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54873432>, (Erişim tarihi: 09.03.2021).

⁴⁴⁴ "Rusya: Karabağ'daki ateşkesi denetleyecek Rus-Türk merkezinin oluşturulmasına ilişkin muhtıra imzalandı", *Sputnik Türkiye*, 11.11.2020, <https://sptnkne.ws/EskJ>, (Erişim tarihi: 09.03.2021).

kullanır.⁴⁴⁵ Daha sonra Rusya Savunma Bakanlığı Sözcüsü İgor Konaşenkov, kurulacak merkezdeki personelin her iki taraftan eşit sayıda olacağını belirtir.⁴⁴⁶

Azerbaycan-Ermenistan arasındaki 44 günlük savaş sonrası Türkiye'nin hem kendine güveninin, hem de uluslararası arenada prestijinin artmış olduğu görülür. Türk İHA ve SİHA'larının söz konusu savaşın seyrini nasıl etkilediğini bütün dünya görmüş olur ve bu konuda dünya kamuoyunda birçok değerlendirmeye yer verilir. Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında açık ve net duruş sergilemesinin bu son sonucun alınmasında önemli bir etken olduğu kaydedilir. Bu gelişmelerden sonra Transkafkasya bölgesinde Rusya'nın izlediği politikalarda Azerbaycan ve Türkiye'yi dikkate alacağı yorumları yapılır. Zira Rusya, Transkafkasya'da oluşan bu problemi Batı ülkeleriyle değil Türkiye ile konuşarak çözüm bulmaya çalışmıştır. Moskova ayrıca Batı eksenli bir politika izlemenin bir bedeli olacağı konusunda Ermenistan'a dolaylı olarak büyük bir ders vermiş olur.

İlk yapılan mutabakatta Lâçin ve Nahcivan koridorlarından sivil ve asker geçişlerinin nasıl ve hangi esaslara göre gerçekleşeceği hususu tam net olmasa da buna mukabil mutabakat, Nahcivan üzerinden Türkiye'nin Kafkasya ile arasında yeniden komşu olması ve yüz yıl önce Lenin tarafından Anadolu Türkleri ve Azerbaycan Türklerini birbirinden koparma politikasını sonlandırması bakımından olumlu karşılanır. Öte yandan içinde Fransa ve ABD'nin de olduğu MİNSK Grubu'nun devre dışı bırakılmış olması önemli bir gelişme olup Rusya'nın Ermenistan'ın garantörü konumunda yer almasının Ermeni ihlallerini engelleyeceği ve geri çekilme dâhil anlaşmanın uygulanmasını kolaylaştıracağı yolunda yaygın bir kanaat oluşur.

44 gün süren Ermenistan-Azerbaycan savaşı sonunda yaşananlar, Güney Kafkasya'daki jeopolitik denklemi tersyüz etmekle kalmayıp Türkiye-Azerbaycan arasında gittikçe derinleşen yeni bir ilişki türünü ortaya çıkarır. Öte yandan Rusya'nın bölgeye harici güçleri sokmamak için Türkiye ile birlikte hareket etmesi ve söz konusu anlaşmanın zamanlaması, Biden dönemi öncesi inisiyatif oluşturma gayreti olarak değerlendirilebilir.

⁴⁴⁵ “MSB paylaştı! Türkiye ve Rusya'dan tarihi imza”, *Milliyet Gazetesi*, 11.11.2020, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/msb-paylasti-turkiye-ve-rusyadan-tarihi-imza-6352539>, (Erişim tarihi: 09.03.2021).

⁴⁴⁶ “Rusya Savunma Bakanlığı: Karabağ'da Türk-Rus Ortak Merkezinin kurulması için anlaşmaya varıldı”, *Sputnik Türkiye*, 01.12.2020, <https://sptnkne.ws/E5En>, (Erişim tarihi: 09.03.2021).

Atılan bütün bu adımlar, MİNSK Grubu başta olmak üzere bölge dışı güçlerin müdahalesini önler.⁴⁴⁷

⁴⁴⁷ Hüsamettin İnaç, “Yeni Dünya Düzeninin Bir Habercisi Olarak Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasının Sosyo-Politik Analizi”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*. C. 3/3, 2021, s. 518-519 (509-521).

BÖLÜM III

EKONOMİK İLİŞKİLER

1. 2000 YILI SONRASI GENEL EKONOMİK İLİŞKİLER

1.1. Bu Dönemdeki Ekonomik İlişkilere Genel Bir Bakış

Türk-Rus ilişkilerinin tarihi gelişimine özellikle de son 500 yıllık geçmişine bakıldığında, iki ülke arasındaki ilişkilerin barış ve işbirliğine dayanan dönemlerin az olduğu görülür. İki ulus arasındaki ilişkilerin tarihine birçok büyük savaş, diplomatik tartışmalar ve politik sorunlar damgasını vurur. Birçok tarihçi ve uluslararası ilişkiler uzmanı ve araştırmacılarının yaptıkları çalışmalarda, Türk-Rus ilişkilerinin daha çok siyasi, askeri ve güvenlik yönüyle ele alındığı, ekonomik, kültürel ve toplumsal boyutların çok işlenmediği görülür. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu doğal olarak Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu ilişkilerinde yeni bir dönem başlar.⁴⁴⁸ Mihail Gorbaçov'un 1987 yılında başlattığı "glasnost" (açıklık) ve "perestroyka" (yeniden yapılanma) reformlarının başarısız olması, 1991 yılında SSCB'nin resmi olarak dağılmasını getirir ve ortaya çıkan belirsizlik nedeniyle Rusya Federasyonu'nda büyük bir ekonomik kriz oluşur. İki kutuplu ideolojik mücadele dönemi yerini esas olarak ekonomik çıkar rekabetinin hâkim olduğu ve ülkeler arası ilişkilerin ekonomik faktörlerle belirlendiği, özellikle de devletlerin dış politikalarında ekonomik faktörlerin öne çıktığı bir uluslararası ortama bırakır.

Bu arada Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları ile bir liberalizasyon süreci başlar. İhracata dayalı büyüme stratejisinin etkisiyle Türk dış ticareti yükselme eğilimine geçer. 1980 sonrası dönemde Turgut Özal ile başlayan liberalleşme süreciyle beraber Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme yerine ihracata yönelik büyüme hedefi olan bir yola girilir. 1980 sonrası dönemde dünyada yaygınlaşan bu akım, birçok ülkenin yerel mal ve finansal

⁴⁴⁸ Erhan Büyükkakıncı, "Türk-Rus İlişkilerinin Değerlendirilmesi: Güvenlik Sorunsalından Çok Boyutlu Derinliğe Geçiş", *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dilli Halklar ve Türkiye ile İlişkiler*, (Ed: Erhan Büyükkakıncı ve Eyüp Bacanlı), (Atatürk Kültür Merkezi yay.) Ankara, 2012, s. 779.

piyasalarını gelişen teknolojilerin de desteğiyle önemli ölçüde birbirine bağlar.⁴⁴⁹ Özellikle Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilere bunun etkisinin bariz bir şekilde yansıdığı görülür.

Türkiye'nin Sovyet Rusya ile 18 Eylül 1984 tarihinde imzaladığı “*Doğalgaz Anlaşması*”, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin çok yönlü olarak gelişmesine başlangıç teşkil eder. 1989 yılından itibaren başta müteahhitlik işleri olmak üzere birçok Türk şirketi Rusya’da iş yapmaya başlar. Aynı yıl iki ülke arasında “*Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması*” imzalanır. Buna bağlı olarak ilk kez “*Sarp sınır kapısı*” ticarete açılır ve iki ülke arasında uzun süre devam edecek “*Bavul Ticareti*” başlamış olur.

1980’li yılların sonlarına doğru başlayan bavul ticareti, SSCB’nin dağılması ile özellikle *Eski Sovyetler Birliği* ülkelerinden gelen yolcuların etkisiyle hız kazanır. 1990’lı yılların ortalarına gelindiğinde Türkiye ile Rusya arasında bavul ticaretinin önemli boyuta ulaştığı görülür. İstanbul’da bulunan Laleli, Türkiye’de bavul ticaretinin merkezi haline gelir. Bavul ticareti kanalıyla Rusya ile iş yapan firmalar zamanla çok önemli tecrübeler elde ederek farklı işler yapmaya başlar. Birçok Türk şirketi Rusya’da market açar ve markalaşmaya başlar. O dönemde Türkiye ile Rusya arasındaki ticari ilişkilerin can damarını oluşturan Laleli, 100 binlerce insandan oluşan muazzam bir ilişki ağı kurulmasını da beraberinde getirir. Bu ticaret şekli 1993-1998 yıllar arasında altın çağını yaşar. Eski önemi kalmasa da günümüze kadar hala devam ettiğini söylemek yanlış olmaz. 1998 yılında Rusya’da yaşanan ciddi ekonomik kriz iki ülke arasındaki ticaret hacmini olumsuz yönde etkilese de 2003 yılı sonu itibarıyla 3.9 milyar doları bulur.⁴⁵⁰ 1998-2003 yılları arası iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde hem resmi hem de kayıt dışı ticaret anlamında gelişme görülür.

2000’li yıllardan itibaren Türkiye-Rusya ilişkilerinin genel seyrini belirleyen en önemli faktörün karşılıklı ekonomik çıkarlar olduğunu söylemek yerinde olur. Süreç içerisinde “*kazan-kazan*” politikası gereği Rusya, Türkiye’nin neredeyse en önemli ticaret ortağı haline gelir. Özellikle 1997 yılında iki ülke tarafından imzalanan “*Mavi Akım*” doğalgaz boru hattı projesi, bir dönüm noktası oluşturur. Türkiye-Rusya ilişkilerinde

⁴⁴⁹ Emine Çetin-Mesut Savrul, “Türkiye’de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye’nin Cari Açığına Etkisi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi / Journal of Administrative Sciences*, C. 14/28, Çanakkale, 2016, s. 511.

⁴⁵⁰ Murat Kırıcı, *Türkiye’deki Bavul Ticareti Gelişmeler ve Yeni Alternatifler*, (Yüksek Lisans Tezi-Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Uluslararası İktisat Bilim Dalı), İstanbul, 2007, s. 13-18.

ekonomik rakamların yükselişe geçtiği bu yıllarda Vladimir Putin Rusya’da yönetimin başına geçer. Ekim 2000’de dönemin Rus Başbakanı Mikhail Kasyanov’un ve daha sonra Haziran 2001’de Dışişleri Bakanı İgor İvanov’un Türkiye’ye yaptığı ziyaretin gündeminin ağırlıklı olarak ticari konular olduğu görülür. Takip eden yıllarda iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin artarak devam etmesi sonucunda Ankara ve Moskova arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi hız kazanır. Bu da iki ülkenin Avrasya coğrafyasında ekonomik işbirliğini esas alan uluslararası bir politika sürdürülmesine önemli ölçüde etki eder.⁴⁵¹

Bu bağlamda, *ticaret, müteahhitlik hizmetleri, karşılıklı yatırımlar, Karadeniz Ekonomik İşbirliği, Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi, enerji, turizm ve doğrudan yabancı yatırım* akışlarına ilişkin gelişmeler ve bu hususların çeşitlendirilmesinin yanı sıra her iki ortağın ekonomik stratejilerinin çeşitlendirilmesi konuları ele alınır. Zira 21. yüzyıla gelindiğinde ekonomik boyut, iki ülke tarafından daha iyi farkına varılır ve kalıcı ilişkiler kurulur.

1.2. Rusya Federasyonu ve Türkiye Arasındaki Bavul/Mekik Ticareti

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu’nun ekonomik ve tüketim ihtiyaçlarının hızlı ve acil bir şekilde karşılanmasına katkı için “*bavul ticareti*” giderek önem kazanır ve ekonomik bir işleme dönüşür. Kapitalist ve piyasa ekonomisine geçiş ani ve hızlı olunca, Sovyetlerin dağılması sonrası ekonomik sistemleri büyük ölçüde sarsıntı geçiren ülkelerde acil ihtiyaç duyulup rağbet gören tüketim ürünlerinin temin edilmesi konusunda ve ekonomik krizden çıkışta önemli bir ticaret yolu haline dönüşür. Bavul ticaretinin 1990’lı yılların ikinci yarısına kadar hızlı bir şekilde devam ettiği, 1998 yılında Rusya’nın yaşadığı ekonomik kriz sırasında yavaşladığı görülür. 2001 yılından itibaren ise, eskisi kadar canlı olmasa da günümüzde kendine has bir yapı haline gelerek devam etmektedir.⁴⁵²

⁴⁵¹ Erşen, s. 148-149; Suat Kınıklıoğlu, “Türk-Rus İlişkileri: Kasyanov Ziyaretinin Anatomisi”, *Avrasya Dosyası*, C.6/4, s. 155, (155-164); Ayrıca geniş bilgi için bkz: Nurcan Özgür Baklacioğlu, Faruk Sönmezoğlu, Özlem Terzi, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, (Der yay.), İstanbul, 2012, s. 678-702.

⁴⁵² Erkan Gölçek, *Ekonomik Kriz, Göç ve Bavul Ticareti: Laleli Piyasası Örneği*, (Yüksek lisans tezi-İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü), İstanbul, 2011, s. 1; Darja İrdam, *Suitcase Trade between Turkey and the Post-Soviet States: The Resistance, the Dynamics, and the Change*, (A thesis submitted to the Graduate School of Social Sciences and Humanities in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in International Relations-Koç University), İstanbul, 2011, s. 52-54.

Bavul ticaretinin Türk-Rus ekonomik ilişkilerinde önemli ticari ve toplumsal fonksiyonları olduğu malumdur. Bu ticaretin canlı olduğu dönemlerde İstanbul'a günde ortalama 55 charter uçağı, 600 civarında otobüs ve bir iki gemi, mekik ticareti amacıyla geldiğı kaydedilir. Boyutunun farklı yıllarda 5-15 milyar dolar arasında gerçekleştiğı bavul ticaret şekli Türkiye'ye önemli miktarda döviz bırakır ve binlerce üretim tesisi ve atölyenin açılmasında neden olarak önemli ölçüde istihdam oluşturur. Öte yandan bavul ticareti ile sermaye biriktiren Ruslar ise aşamalı olarak Rusya'nın ilk serbest girişimcileri olarak ortaya çıkar ve iki ülke arasında resmi ticaretin başlamasına önayak olur.⁴⁵³

Şimdi Türkiye'nin 1996-2011 yılları arası dönemde gerçekleştirdiğı bavul ticareti miktarlarını tablolar halinde vermeye çalışalım.

Tablo 1. Türkiye'nin Bavul Ticareti Hacmi (Milyon \$)

Yıllar	Hacim (Milyon \$)	Değişim (%)	Yıllar	Hacim (Milyon \$)	Değişim (%)
1996	8.842	-	2004	3.880	-1,8
1997	5.849	-33,8	2005	3.473	-10,5
1998	3.689	-36,9	2006	6.408	84,5
1999	2.255	-38,9	2007	6.002	-6,3
2000	2.946	30,6	2008	6.200	3,3
2001	3.039	3,2	2009	4.783	-22,9
2002	4.065	33,8	2010	4.951	3,5
2003	3.953	-2,8	2011	4.424	-10,6

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum, 09.03.2012.

⁴⁵³ Mensura Akgün, Turan Aydın, *Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, (TÜSİAD yay.), İstanbul, 1999, s. 122-123, ; Hasan Kanbolat, "Rusya Federasyonu'nda Bir Federe Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü: Adigey", *Stratejik Analiz*, C. 1/11, Mart 2001, s. 77.

Tablo 2. Bavul Ticaretinin Toplam İhracat İçerisindeki Payı

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	Pay %	Yıllar	İhracat (Milyon \$)	Pay (%)
1996	32.067	27,6	2004	68.535	5,7
1997	32.110	18,2	2005	78.365	4,4
1998	30.741	12,0	2006	93.613	6,9
1999	29.031	7,7	2007	115.361	5,2
2000	30.825	9,6	2008	140.800	4,4
2001	34.729	8,8	2009	109.647	4,4
2002	40.719	10,0	2010	120.902	4,1
2003	52.394	7,5	2011	143.491	3,1

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum, 18.03.2012.

Rusya Dış Ticaretinde Bavul Ticaretinin Yeri (Milyar dolar)

Bavul Ticareti	1994	1995	1996	1997
İhracat	0,8	1,3	1,5	1,8
İthalat	11,9	14,4	16,1	14,7
Toplam Ticaret				
İhracat	68,1	81,3	88,4	87,9
İthalat	50,5	60,9	61,5	67,6

Kaynak: Rosgoskomstat

Bavul ticareti hukuksal açıdan bedelsiz ihracat çerçevesinde değerlendirilir. Kaynağı gümrük verileri olan dış ticaret verilerine bavul ticareti dâhil edilmediği görülür. Yolcu beraberli olması nedeniyle herhangi bir sınırlama ya da belgeye konu olmaz. Karşılığında yurda herhangi bir bedel ödenmeksizin yurt dışına mal gönderilmesine bedelsiz ihracat denilir. Bavul ticaretinin, tekstil, deri ürünleri, yapı malzemeleri, ayakkabı, gıda ve plastik ürünleri üzerinde yoğunlaştığı görülür. Türkiye’de bavul ticareti ile ilgili en önemli yerlerden birisi Atatürk Havalimanı’nın charter terminalidir. Ürünlerin birçoğu buradan yurt dışına çıkar. Mekik ticareti ile Rusya’ya giden mallar, deftere kayıtlı olarak tutulur. Fakat defterde kargo şirketinin adı, malın cinsi gibi genel bilgiler dışında pek fazla bilgi bulunmaz. Kontrollerin gevşek olduğu bu noktalarda, kayıt dışılık ve enformel ekonominin yoğun olduğu görülür. DEİK’e göre, bavul ticaretinin bölgesel toplam ticaret hacmi 20 milyar dolar olup bunun yarısı Türkiye’de kalmaktadır. Merkez Bankası’nın tahminlerine göre bu rakam 9 milyar dolar; DEİK’e göre 4.3 milyar dolar; Laleli Sanayici ve İşadamları Derneği’nin tahminine göre ise, 1996-2000 yılları arasında, 21 milyar dolar bavul ticaretinde kayıp yaşanır. Örneğin, 1996 yılında Türkiye ile Rusya arasındaki resmi olmayan ticaretin 6 milyar dolar seviyesinde gerçekleştiği tahmin edilirken, resmi ticaret yaklaşık 3.5 milyar dolar olur. Aynı yıl DEİK verilerine göre, 1 milyar dolarlık turizm geliri ve 500 milyon dolarlık taahhüt hizmetlerinin dâhil edilmesi ile Rusya, ticarete Türkiye’nin ikinci büyük ortağı haline gelir.

Bavul ticareti vergisel açıdan ülkeye bir katkıda bulunmazken özellikle Rusya'dan gelen turistlerin sayısındaki artış ve bununla birlikte gelen pozitif dışsallıklar ekonomi açısından önem arz eder. Tahminlere göre 1996 yılında bavul ticareti ile 1.5 milyon turist ülkeye giriş yapar. Rusya hükümetinin 2006 yılında yolcu beraberinde eşya olarak tanımlanan bavul ticaretinde uygulanan muafiyeti 65000 rubleye indirmesi ve gümrük vergilerini artırması bu anlamdaki ticareti olumsuz etkiler.⁴⁵⁴

Bavul ticaretinin zirveye çıktığı 1995 yılında, ticaret hacminin 10 milyar dolara yükseldiği görülür. 1998 yılındaki ruble krizinden sonra dahi, bavul ticareti; Rusya'nın dış ticaret cirosunun yüzde 10.3'ünü teşkil eder.⁴⁵⁵ Bavul ticareti ile Türkiye 1996-2006 yılları arasında önemli gelirler elde eder. Verilere göre 1996 yılında 8.8 milyon dolar gelir elde edilirken, 2003 yılına gelindiğinde elde edilen gelir, yaklaşık 3.953 milyon dolara iner.⁴⁵⁶

Rusya Federasyonu tarafından uygulanan kısıtlayıcı önlemler sonucu özellikle 2000 yılından itibaren kademeli olarak etkisini kaybeden bavul ticareti, yine de 2014 yılında Türkiye için yaklaşık 8.5 milyar dolar tutarında bir ihracat değerine tekabül eder. Görece düşen kar marjları, çeşitli iflas vakaları ve sürekli değişen düzenleyici gümrük kurallarına rağmen, uluslar ötesi bu ağların oldukça dirençli hale geldiği görülür.

Laleli'deki bu ticaret ağının uluslarüstü tüccarlar için bir merkez olarak faaliyetlerini yirmi yıldan uzun bir süre devam etmekte olduğu görülür. Esasen, 'güven' kavramı Laleli'de ticari bağlar oluşturan ekonomik araçlar arasındaki kayıt dışı ilişkilerin anlaşılmasında kilit bir rol oynamıştır.

⁴⁵⁴ Kırıcı, s. 23-25.

⁴⁵⁵ 1991 ve 1996 yılları arasındaki döneme yönelik olarak bavul ticaretine ilişkin sınırlı resmi bilgi bulunmaktadır. Bavul ticaretine ilişkin resmi veriler 1996 yılından itibaren mevcuttur. Soli Özel-Belkıs Gökçe Uçar, "Türkiye-Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu", *EDAM*, Rapor, Temmuz, 2019, s. 7-8.

⁴⁵⁶ Sinem Yapar Saçık, "Türkiye'de Bavul Ticaretinin Dış Ticaret İçerisindeki Yeri ve Büyüme – Bavul Ticareti İlişkisi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 12/4, Gaziantep, 2013, s. 809; Mine Eder, Andrey Yakovlev, Ali Çarkoglu, "Suitcase Trade Between Turkey and Russia: Microeconomics and Institutional Structure", *State University-Higher School of Economics*, Moscow, 2003, s. 5-11 / Эдер М., Яковлев А., Чаркоглу А. "Челночная торговля между Турцией и Россией: микроэкономическая и институциональная структура", https://www.hse.ru/data/2010/05/05/1216427500/WP4_2003_07.pdf, (Erişim tarihi: 25.03.2021); Murat Kırıcı, s. 25.

1.3. Resmi Ticarete Geçiş Dönemi

Sovyetler Birliğı'nin son dönemlerinden başlamak üzere ve özellikle de Rusya Federasyonu'nun kurulmasından itibaren iki ülke arasındaki ticari ortaklığın aşamalı olarak geliştiğı görülür. Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkileri pozitif yönde etkileyen esas unsur her iki ülkenin de jeopolitik konumundan kaynaklanır. Politik anlamda gelişen siyasi ilişkiler ve iki ülkenin birbirine coğrafik olarak yakın konumlarda yer alması ekonomik anlamda da yoğun bir ilişki döngüsü oluşturur.⁴⁵⁷ Türkiye'nin 90'lı yılların başlarından günümüze Rusya ile ticari ilişkileri inişli çıkışlı bir yol izler. Süre içerisinde iki ülke arasında dış ticaret dengesinde Türkiye aleyhine bir durum gelişir. 1998 yılındaki kriz sonrasında büyük düşüş gösteren ticari ilişkiler daha sonra tekrar yükselme trendine girer.⁴⁵⁸

2002 yılında Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Türk-Rus ilişkilerinin yeniden ivme kazandığı görülür. Putin ve Erdoğan arasındaki diyalog iki ülke arasındaki ilişkilerdeki jeopolitikliğin yanına jeoekonominin eklenmesine ve karşılıklı geniş alana yayılmasına neden olur. 21.yüzyılın ilk on yılındaki Türkiye-Rusya yakınlaşmasının en önemli etkenlerinden birinin her iki ülkenin lider unsurunun olduğunu söylemek yanlış değildir. Ülkelerinde ekonomik yapılanma stratejilerini ön plana çıkaran Putin ve Erdoğan'ın iki ülke arasındaki eskilere dayanan siyasal sorunları bir kenara bırakarak özellikle ekonomik işbirliği ve iktisadi anlamda stratejik ortaklığa ağırlık vermeleri, 1990'lı yıllara kıyasla daha rekabetçi yapıdaki ikili ilişkilerin artık rasyonel düzeyde ilerlemesine ve rahatlmasına yardımcı olur.⁴⁵⁹

İki ülke ilişkilerinde 20. yüzyıl boyunca ekonomik ilişkilerin gidişatının, siyasi ilişkilerin rotasına göre belirlendiğı görülür. Bundan dolayı da ekonomik ilişkilerde devamlı iniş çıkışlar yaşanır. Oysa Türkiye ve Rusya'nın coğrafi konumu ve birbirlerini tamamlayan ekonomik yapıya sahip olmaları, istikrarlı ve sürdürülebilir ilişkilerin kurulmasına

⁴⁵⁷ Semanur Soyuyiğit-Kıymet Yavuzaslan, "Türkiye ve Rusya Arasındaki Ticari İlişkilerin Kompleks Ağ Yaklaşımı ile Sektör Bazlı Analizi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18, Nisan 2019, s. 404.

⁴⁵⁸ Mehmet Duman-Nigâr Samadov, "Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6/2, 2003, s. 35.

⁴⁵⁹ Büyükkakıncı, s. 814-823.

uygundur. Bu ekonomik gerçek ancak son 21.yüzyılın başlarından itibaren iki ülke tarafından anlaşılır ve kalıcı ilişkiler kurulmaya başlanır.⁴⁶⁰

Şimdi 2000-2019 yılları arası iki ülkenin GSMH, kişi başına düşen milli gelir ve bu konulardaki artış hızını tablo halinde verelim.

Türkiye ve Rusya'nın Karşılaştırmalı Ekonomik Büyüklüğü (GSMH), 2000-2020 (USD)

Yıllar	Türkiye/GSMH/ Milyar Dolar	Kişi Başına	Artış Hızı	Rusya/GSMH/ Milyar Dolar	Kişi Başına	Artış Hızı
2000	\$272.94	\$4,320	6.88%	\$250.29	\$1,710	11.15%
2001	\$229.52	\$3,580	6.74%	\$259.63	\$1,780	6.55%
2002	\$233.70	\$3,590	7.09%	\$305.72	\$2,100	4.19%
2003	\$260.87	\$3,950	5.90%	\$373.99	\$2,590	6.06%
2004	\$353.35	\$5,270	10.23%	\$490.86	\$3,410	8.07%
2005	\$463.42	\$6,820	9.34%	\$638.63	\$4,450	5.99%
2006	\$542.00	\$7,880	6.95%	\$830.47	\$5,810	7.54%
2007	\$622.94	\$8,950	5.20%	\$1,079.92	\$7,560	9.29%
2008	\$693.94	\$9,850	0.76%	\$1,367.97	\$9,580	4.45%
2009	\$687.84	\$9,640	-5.01%	\$1,318.48	\$9,230	-7.92%
2010	\$759.06	\$10,490	8.81%	\$1,425.18	\$9,980	4.48%
2011	\$830.74	\$11,310	11.19%	\$1,581.32	\$11,060	4.27%
2012	\$892.78	\$11,960	4.91%	\$1,931.71	\$13,490	3.89%
2013	\$956.94	\$12,600	8.32%	\$2,179.43	\$15,190	1.34%

⁴⁶⁰ Erdiñ Tokgöz, “Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal of Ufuk University Institute of Social Sciences*, C. 1/1 Ankara, 2011, s. 11-12.

2014	\$975.16	\$12,630	4.97%	\$2,137.99	\$14,630	0.97%
2015	\$944.50	\$12,030	5.82%	\$1,725.23	\$11,780	-1.21%
2016	\$898.813.	\$11,260	3.38%	\$1,426.95	\$9,730	0.29%
2017	\$890.15	\$10,980	7.27%	\$1,352.32	\$9,210	1.87%
2018	\$865.63	\$10,520	2.72%	\$1,506.14	\$10,250	2.66%
2019	\$808.70	\$9,690	0.76%	\$1,651.39	\$11,260	0.58%
2020	\$719,5	\$8 550	1,8	\$1,473.58	\$10,040	-3,1%

Kaynak: <https://www.macrotrends.net>,

<https://www.dogrulukpayi.com/bulten/yillara-gore-kisi-basina-dusen-milli-gelir>,

<https://ticaret.gov.tr/data/5ef4643b13b8767a5802184f/Rusya%20%C3%9C%9C%9C%20Profili.pdf> ⁴⁶¹

Sürekli dış ticaret açığı vermekte olan Türkiye'nin, 2000'li yılların başından itibaren dış ticaret açığının önemli bir kısmı Rusya Federasyonu ile yapılan ticaretten kaynaklanır. Rusya 2011 yılına kadar Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında birinci sırada yer alırken, bu ülkeye yapılan ihracat ithalata nazaran oldukça düşük seviyede kalıp, istenilen seviyeye henüz ulaşamadığı görülür.⁴⁶²

Şimdi de Türkiye'nin temel ticaret ortaklarıyla ihracat ve ithalatını belli yıllar bazında tablo halinde vermeye çalışalım.

Genel Görünümü (Milyar \$)

İHRACAT

Ülkeler/Yıl	1995	2000	2010	2011
İngiltere	1,14	2.04	7.22	8.16

⁴⁶¹ "Turkey GNP 1967-2021", *Macrotrends*, 02.04.2021, <https://www.macrotrends.net/countries/TUR/turkey/gnp-gross-national-product>, (Erişim tarihi: 02.04.2021); "Russia GNP 1991-2021", *Macrotrends*, 02.04.2021, <https://www.macrotrends.net/countries/RUS/russia/gnp-gross-national-product>, (Erişim tarihi: 02.04.2021)

⁴⁶² Cemalettin Kalaycı, "Rusya Federasyonu ile Ticarete Türkiye'nin Açmazları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 8/1, Nisan 2013, s. 38.

Almanya	5,04	5,18	11,45	13,96
İtalya	1,46	1,79	6,51	7,85
Fransa	1,03	1,66	6,04	6,81
Rusya Federasyonu	1,24	0,64	4,63	6,00
ABD	1,51	3,14	3,77	4,60
İran	0,27	0,24	3,04	3,60
Çin	0,07	0,10	2,26	2,47
Toplam	21.64	27,77	113,88	134,97

İTHALAT

Ülkeler/Yıl	1995	2000	2010	2011
Rusya Federasyonu	2,08	3,89	21,59	23,95
Almanya	5,55	7,20	17,53	22,99
İtalya	3,19	4,33	10,20	13,45
Fransa	2,00	3,53	8,18	9,23
İngiltere	1,83	2,75	4,68	5,84
ABD	3,72	3,91	12,32	16,03
İran	0.69	0.82	7.64	12.46
Çin	0,54	1,34	17,18	21,69
Toplam	35.71	54.50	185.54	240.83

DIŞ TİCARET DENGESİ

Ülkeler/Yıl	1995	2000	2010	2011
Çin	-0.47	-1.25	-14.92	-19.22
Rusya Federasyonu	-0.84	-3.24	-16.96	-17.95
ABD	-2.21	-0.78	-8.55	-11.43
Almanya	-0.51	-2.02	-6.08	-9.03
İran	-0.42	-0.58	-4.60	-8.86
İtalya	-1.74	-2.54	-3.69	-5.60
Fransa	-0.96	-1.87	-2.14	-2.42
İngiltere	-0.69	-0.71	2.55	2.32
Toplam	-14.07	-26.73	-71.76	-105.86

Tabloda da görüldüğü gibi veriler ithalat açısından incelendiğinde Türkiye'nin en fazla ithalatı sırasıyla Rusya Federasyonu, Almanya, Çin ve ABD'den yaptığı görülür. 2000-2010 döneminde Türkiye'nin karşılıklı olarak dış ticaret açığı olan ülkeler itibariyle rakamlara bakıldığında sırasıyla Rusya Federasyonu, Çin ve ABD olduğu kaydedilir. Özellikle Rusya, yapılan yüksek enerji ithalatı nedeniyle Türkiye'nin en fazla dış ticaret açığı verdiği ülkelerin başında gelir. Türkiye'nin toplam dış ticaret açığı içerisinde Rusya'nın payı 2000 yılında yüzde 12, 2008 yılında yüzde 36, 2009 yılında yüzde 42, 2010 yılında yüzde 24, 2011 yılında ise yüzde 17 olur. İki ülke arasındaki ticaretin her geçen yıl Rusya'nın lehine gelişmesi nedeniyle, bu ülkeyle yapılan ticarete 1995 yılı itibariyle

yaklaşık olarak yüzde 60 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 2011 yılında yaklaşık yüzde 25 düzeyine düştüğü görülür.

Türkiye'nin Rusya ile olan dış ticaret açığının en önemli nedeni⁴⁶³ enerji ithalatıdır. Bu durumda, enerji tüketimi her geçen gün artan Türkiye'nin, dış ticaret açığının azaltılması kısa sürede mümkün olmadığı görülür. Türkiye enerji konusunda dışa bağımlılığını azaltmak için bir yandan enerji tasarrufuna yönelik uygulamalara ağırlık verirken, bir yandan da alternatif enerji kaynaklarına yaptığı yatırımları artarak devam ettirmelidir.⁴⁶⁴

Hâlihazırdaki verilere bakılarak değerlendirme yapıldığında Türkiye-Rusya arasındaki ekonomik-ticari ilişkilerdeki hala devam eden dengesizliğin bir süre daha devam edeceği anlaşılıyor. 2018 yılında Rusya, 3.4 milyar dolarlık bir hacimle Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında 12. sırayı alırken ithalat açısından 21.989 milyar dolarla birinci sırayı aldığı görülür. Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat; tekstil (yaklaşık %20), makine ve ekipman (%23), gıda (yaklaşık %22) ve ev eşyalarından oluşmaktadır.⁴⁶⁵ İki ülke arasındaki dış ticaret açığını kapatmanın yegâne yolu, yenilenebilir enerji kaynaklarını çeşitlendirerek arttırmaktır.

⁴⁶³ İki ülke arasındaki dış ticaret açığının giderek artması birçok etkenden kaynaklanır. Bu etkenler şu şekilde sıralanabilir: Birinci, Türkiye 2002 yılından itibaren Mavi Akım Projesi kapsamında Rusya'dan önemli miktarda doğalgaz ithal etmeye başlaması ve Rusya'dan yapılan doğalgaz ithalatının büyük ölçüde artmasına neden olur. 1995-2010 döneminde Rusya'dan yapılan toplam ithalat yaklaşık olarak 10 kat artarken, Türkiye'nin dış ticaret açığının en önemli nedenlerinden birisi olan mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünlerin ithalatı yaklaşık olarak 20 kat artmış olduğu kaydedilir. Böylece Türkiye enerji konusunda giderek Rusya'ya bağımlı hale geldiği görülür. İkincisi, Türkiye nüfusundaki ve üretim düzeyindeki artışlar her geçen yıl daha fazla enerji ihtiyacını ortaya çıkarmakta, bu durum da enerji ithalatının ve buna bağlı olarak dış ticaret açıklarının büyümesine neden olmaktadır. Üçüncüsü, Rusya Federasyonu'nda 1998 yılında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle Rublenin önemli ölçüde değer kaybetmesi Rus halkının satın alma gücünü düşürmüştü, böylece Rusya Federasyonu'nun ihracatı artarken, ithalatı azalmıştır. Dördüncüsü, Türkiye hammadde, aramal ve yatırım malı yönünden büyük ölçüde dışa bağımlı olup, bu kapsamda önemli ölçüde hammadde ve aramal ithalatı yapılmaktadır. Beşincisi, Türkiye-Avrupa Birliği (AB) arasında oluşturulan gümrük birliği gereğince AB dışı ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulanmaya başlanmıştır. Gümrük birliğinin 1996 yılında uygulanmaya başlanması ile birlikte, Türkiye'ye OGT ve AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı tercihli ticaret rejimlerini üstlenmesi için beş yıl süre verilmiştir. Türkiye 2001 yılı sonundan itibaren gerek OGT, gerekse tercihli tarifeleri üstlenme konusundaki taahhüdünü yerine getirmiştir. Böylece Türkiye'nin koruma düzeyi gümrük birliği öncesine nazaran önemli ölçüde azalmıştır. Diğer AB dışı ülkelere karşı olduğu gibi Rusya Federasyonu'na da bu kapsamda eskiye oranla daha düşük gümrük tarifeleri uygulamak durumunda kalması, ikili ticarete dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine gelişmesine ve dolayısıyla Türkiye'nin dış ticaret açıklarının artmasına neden olmuştur. (Kalaycı, s. 39-40).

⁴⁶⁴ Eyüp Zengin, "Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, C. IV/1, 2015, s. 94.

⁴⁶⁵ TÜİK,

<http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist;>
Özel-Uçar, s. 12.

https://countries.bridgat.com/Turkey_Trade_Partners.htm;

İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler, genel olarak Türk-Rus ilişkilerinde lokomotif bir rol üstlenir. Rusya, Türkiye'nin en önemli dış ticari ortaklarından. Türkiye'nin 2019 yılında Rusya'ya yapmış olduğu ihracat, bir önceki yıla göre %13 artış göstererek 3,853 milyar dolara ulaştığı görülür. Rusya, Türkiye'nin 2019 yılında ihracat yaptığı ülkeler arasında %2,3 lük pay ile 10. sırada yer alır. Aynı yıl Rusya'dan yapmış olduğu ithalat ise bir önceki yıla göre %2 artarak 22,373 milyar dolar olur ve ithalat yaptığımız ülkeler arasında %11,1 pay ile 1.sırada yer alır. 2020 yılının ilk üç ayında Türkiye'den Rusya'ya yapılan ihracat, bir önceki yılın aynı dönemine göre %18 oranında artarak 1 milyar dolar olur, ithalat ise, yine aynı dönemler baz alındığında % 4 oranında azalarak 5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşir.⁴⁶⁶

1.4. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) kuruluş düşüncesinin temelinde 1980'li yılların ortaya çıkardığı ekonomideki liberalizasyon eğilimleri, küreselleşmeye uyum sağlama çabaları yatmakta olup Türkiye'nin ekonomik bütünleşme grupları içinde yer alma fikriyle yeni pazarlara açılmasını ve dış dünya ile bütünleşmesini zorunlu kılar. İşte bu çerçevede, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal başkanlığındaki hükümet, ekonominin siyasetin önünde değerlendirilmesini daha çok siyasal bir tercih olarak açıklar.⁴⁶⁷ KEİ düşüncesi, öncülüğünü Türkiye'nin yaptığı bölgesel bir ekonomik işbirliği girişimidir. Aynı zamanda bu KEİ düşüncesinin temelinde 1980'lerde eski Sovyetler Birliği'nin gıda ve tüketim ürünlerine, Türkiye'nin de enerjiye olan talebinin karşılanması kapsamında bir işbirliği kurulması fikri yatar. Bu fikir, bölge ülkelerinden Romanya ve Bulgaristan'ın da katılması ile bölgesel bir işbirliği zemininde olgunlaşmaya başlar. Başlangıçta, hedef olarak Karadeniz'e komşu ülkeler arasında serbest ticaret bölgesi kurma düşüncesi ön plana çıksa da, daha sonra hedefin ekonomik işbirliği çerçevesinde değerlendirilmesi kararlaştırılır. 3 Şubat 1992'de Türkiye'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen toplantıda, Türkiye, Rusya, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Moldova, Romanya ve Ukrayna KEİ ile ilgili temel belgeyi paraf eder. 25 Haziran 1992 tarihinde ise, İstanbul'da gerçekleşen ve söz

⁴⁶⁶ "Rusya Ülke Profili", *T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü*, 2020, s. 14. <https://ticaret.gov.tr/data/5ef4643b13b8767a5802184f/Rusya%20%C3%9Cİke%20Profili.pdf>, (Erişim tarihi: 30.03.2021).

⁴⁶⁷ Büyükkakıncı, s. 790-791.

konusu dokuz üye ülkenin yanı sıra, Yunanistan ile Arnavutluk'un da kurucu üye olarak kabul edildiği zirve toplantısında “İstanbul Zirvesi Bildirisi” adı altında resmen işlerlik kazanır.⁴⁶⁸

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, yeni coğrafyalardaki ekonomik işbirliği potansiyellerini kalkındırmaya yönelik çabalar olarak görülür. Turgut Özal, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Türkiye'ye önemli imkânlar sunacağı düşüncesinde olup Soğuk Savaş'ın etkisini kaybetmesi ve Sovyet ekonomik sisteminin pazar odaklı hale gelmesiyle birlikte, Türkiye'ye sınırında bulunan bölgelerin ekonomik işbirliğine uygun hale geldiğine inanır.⁴⁶⁹

Türkiye ile ekonomik avantajlarını paylaşmak hatta bunları kaptırmak kaygısı Rus strateji uzmanlarını meşgul etse de ekonomik, idari, sosyal ve hukuksal bakımdan kriz dönemi yaşayan Rusya, KEİ gibi bölgesel bir işbirliği örgütlenmesine gidilmesini öncelikle liberalleşen yeni döneme adapte olmanın zorunluluğu olarak görür.⁴⁷⁰

Karadeniz bölgesine yönelik işbirliği çabaları, ilk büyük darbesini 2008 Rusya-Gürcistan savaşı ile alır. 2014 yılında Kırım'ın işgali ile KEİ içinde ikinci önemli çatışma çıkmış olur. Kırım'ın ilhakı, Karadeniz'de bölgesel istikrarı zedeleyen, ekonomik entegrasyonu kısıtlayan ve Karadeniz deniz güvenliğini tehlikeye maruz bırakan bir durumdur. Karadeniz bölgesinin uluslararası stratejik, güvenlik ve bölgesel ekonomik işbirliği bağlamında kompleks ve karmaşık yapıya sahip olması KEİ'nin işini zorlaştırır. Aslında KEİ, Karadeniz bölgesinde işbirliğini artıracak önemli unsurlardan biri iken Ukrayna'nın Kırım'ı kaybetmesi, bu bölgesel işbirliğine büyük darbe vurur.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 30.03.2021); Geniş bilgi için bkz: Emin Ertürk, *Uluslararası İktisadi Birleşmeler*, Bursa, 2002, (Vipaş yay.); Nevzat Güran-İsmail Aktürk, *Uluslararası İktisadi Kuruluşlar*, (Karınca matbaa), İzmir 1992; Birol Erkan-Şule Batbaylı, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) Üyesi Ülkelerin Küresel Pazarlardaki Karşılaştırmalı Üstünlükleri”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi / Marmara University Journal of Political Science*, C. 5, Özel Sayı, Nisan 2017, s. 32.

⁴⁶⁹ Özel-Uçar, s. 10.

⁴⁷⁰ Alaeddin Yalçınkaya, “Kuruluşundan Günümüze Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi / Marmara University Journal of Political Science*, C. 5, Özel Sayı, Nisan 2017, s. 11; Panagiota Manoli, “Regional Cooperation in the Black Sea: Building an Inclusive, Innovative, and Integrated Region”, *Black Sea Trade and Development Bank*, Thessaloniki, Greece, 2014, s.12-13.

⁴⁷¹ Sezai Özçelik, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) ve Kırım”, *QHA*, 24 Temmuz 2017, <http://old.qha.com.ua/tr/fikir-yazilari/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-keio-ve-kirim/157799/>, (Erişim tarihi: 13.04.2021).

Türkiye ve Rusya, aralarındaki siyasi cepheleşmeye rağmen birinin ekonomisi önemli ölçüde fosil enerji ihracına bağlı iken, diğeri ise büyük ölçüde enerji ithalatçısı, iki ülke olarak söz konusu örgütlenmenin öncüleri olmaları anlamlıdır. Ancak 2015 yılında yaşanan uçak krizinden sonra Türkiye'ye gönderilen Rus turist, Türk inşaat şirketlerinin Rusya'daki yatırımları ve Türkiye'den meyve-sebze ihracatına kısıtlamalar getirilir. Sadece Rusya'nın Türkiye'ye doğalgaz satışı devam eder. Türkiye'nin bu alandaki telafi edilmez ihtiyacı kadar Rusya'nın da ekonomik durumu bu satışı zorunlu kılar. Hem Rusya'nın hem de Türkiye'nin şiddetle ihtiyaç duyduğu bu ve benzeri konulardaki işbirliği gerçeği, aynı zamanda bölgesel örgütlenmenin somut altyapı unsurlarından birini oluşturur.⁴⁷²

Kuruluş sürecinde özellikle ekonomik ve sosyal alanda bölgesel işbirliği konusunda iddialı olarak ortaya çıkan KEİ'nin, kuruluş amaçları çerçevesinde günümüzde faaliyetlerinin oldukça sınırlı kaldığı görülür. 2017 başı itibariyle artık KEİ'nin kuruluş amacı doğrultusunda arzu edilen başarıyı gösteremediği ortaya çıkar. Örneğin üye ülkelerin her biri diğeri üye ülke vatandaşlarına karşı vizeleri kaldıramazlar. Bunun yanında ekonomik işbirliği açısından son derece önemli olan çifte vergilendirmenin önlenmesi konusunda ortak politikalar oluşturulamaz. Öte yandan yatırımların teşviki, desteklenmesi ve korunması konusunda da gerekli anlaşmalar yapıp altyapı oluşturulamaz.

Türkiye'nin kendi imkânları dikkate alındığında büyük fedakârlık gösterdiği kuruluş aşamasında, şüphesiz Soğuk Savaş sonrası şartlarını kendi çıkarları istikametinde değerlendirme hedefi söz konusudur. Türkiye'nin kendi üreticisi veya yatırımcısına güvenilir pazarlar oluşturma arzusu, KEİ için yapılan fedakârlıkların temel gerekçelerinden biri olarak görülmesi yanlış olmaz.⁴⁷³

1.5. Müteahhitlik Hizmetleri ve Yatırımlar

Türk menşeli şirketler ve bilhassa inşaat alanındaki müteahhitler iki ülke arasında 1984 yılında imzalanan *doğalgaz anlaşmasının* maddelerinden yararlanarak o tarihten itibaren Rusya'da aktif olarak iş yaparlar. Bu şirketlerin büyük bir kısmı kendi sektörlerinde

⁴⁷² Yalçınkaya, s. 11-12.

⁴⁷³ Yalçınkaya, s. 13-14; Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*, (Beta yay.), İstanbul, 2014, s. 549; Arzu Al, "Ekonomik (Finansal) Krizin Kavramsal Çerçevesinin Küresel Yönetişim Açısından Değerlendirilmesi", *Uluslararası Politik Ekonomi, Ekonomik Krizler ve Türkiye*, Ed: Arzu Al, (Babiali Kültür - BKY yay.), İstanbul 2016, s. 30.

büyük itibar kazanırlar.⁴⁷⁴ Türk inşaat sektörünün Rusya'daki faaliyetleri, Türk iş adamlarının bu ülkedeki başarılarını sağlayan en önemli faktör olarak nitelendirilir. Verilere göre, 1998 yılı itibariyle Rusya'da 138 Türk şirketi 9 milyar 246 milyon dolar değerinde 533 proje üstlenir. Bu projelerden 22'si 100 milyon doların üstünde değere sahip iken 347 projenin değeri ise 10 milyon doların altında olduğu görülür.⁴⁷⁵

Emlak piyasasının, 2001 yılından sonra Moskova ve St. Petersburg gibi bazı büyük şehirlerde hızla gelişme gösterdiği bilinir. 1990'lar boyunca arz ve talep arasındaki belirgin dengesizlik, kiraların çok ciddi derecede artmasına neden olur. Örneğin A sınıfı bir ofis kirası metrekare başına 700/800 \$'a kadar yükselir. Bu da Moskova'yı dünyadaki en pahalı iş merkezlerine sahip şehirlerden biri haline getirir. 1998 krizi sonrasında ofis talebinin düşmesi ve aynı zamanda büyük ölçekli inşaat projelerinin de hayata geçirilmesi ile kiralar önemli ölçüde düşüş gösterir. 2001-2005 yılları arasında Moskova'da tamamlanan yeni projelerle ofis miktarı yaklaşık iki katına çıkar. Moskova'da 2001 yılında 2.6 milyon metrekare ofis bulunmakta iken, bu rakam 2005 yılında 4.6 milyon metrekare civarına ulaşır. Bununla birlikte tüm ülke geneline bakıldığında gayrimenkul piyasası yeterince gelişmiş düzeyine ulaşmaz. Konut piyasasındaki büyüme oranı 2004'te yaklaşık %50'ye ulaşırken, 2010 yılında tamamlanacak yeni konut inşaatları ile konutlarda 80 milyon metrekareye ulaşılması hedeflenir.⁴⁷⁶

Sovyet döneminde 1980'li yıllardan itibaren inişe geçen konut inşaatı, 2001 yılı itibariyle yeniden yükselmeye başlar. Özellikle Moskova'da olmak üzere 2005-2006 yıllarında canlanma devam eder.⁴⁷⁷

Rusya Federasyonu'nda uygulamaya geçen yeni mevzuat uyarınca ülkede faaliyet gösteren yerli ve yabancı inşaat firmalarının lisansları, 1 Ocak 2010 tarihinden itibaren iptal edilerek söz konusu değişiklik kapsamında firmaların en az 100 üyeden oluşan Özerk

⁴⁷⁴ Özel-Uçar, s. 13.

⁴⁷⁵ Mensura Akgün, Turan Aydın, *Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, s. 126-127.

⁴⁷⁶ Ayşe Oya Benli, "Rusya Federasyonu Ülke Raporu", *T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi*, Ankara, April, 2011, s. 11; T.C.Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, "Rusya Ülke Raporu", 2011, s. 37.

⁴⁷⁷ *T.C. Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği*, "Rusya Ülke Raporu 2011", 2011, s. 37; Turan Akın, *Türkiye Rusya Dış Ticaret Pazarı*, (Karahana kitabevi), Adana, 2013, s. 69; *DEİK*, "Rusya Ülke Raporu", 2011, s. 13-14.

Düzenleyici Kurumlar (Self Regulatory Organization, SRO) çatısı altında birleşmeleri kararı da alınır. Bu karar Türk şirketlerini de doğrudan ilgilendirir.

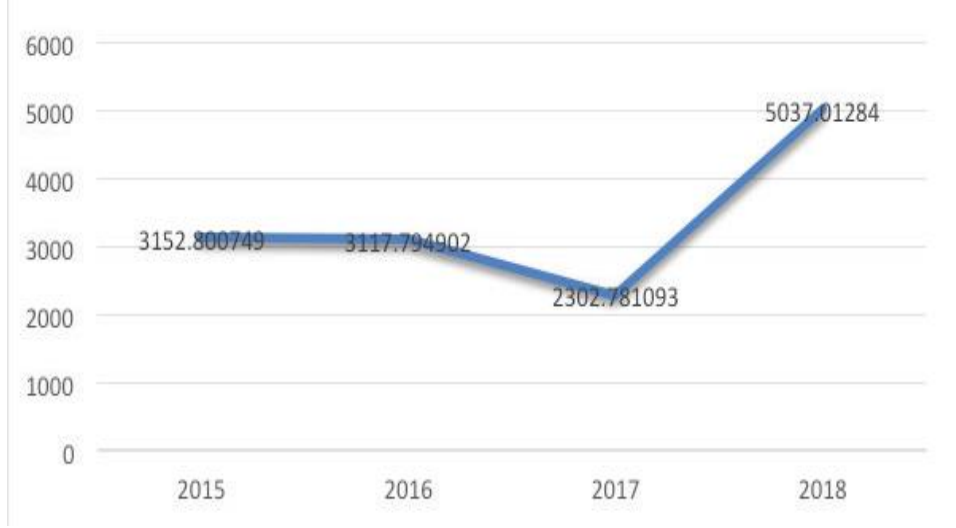
Ülkedeki turizm yatırımlarına bağlı olarak müteahhitlik sektörünün hız kanacağı beklenmektedir. Moskova büyükşehir yönetimi 2025 itibariyle kentte açılan yeni otel sayısının 300 civarında olmasının hedeflendiğini açıklar. Turizm ile ilgili bu yatırımlar diğer büyükşehirlerde de kendini gösterir. Ülkede başta Moskova olmak üzere ortaya konan bu hedeflerde Türk firmaları için müteahhitlik hizmetleri alanında çok çeşitli fırsatlar doğar.⁴⁷⁸

Türk müteahhitlerin 2017 sonu itibariyle, Rusya'da, 65 milyar dolar değerinde sözleşmeye dayalı iş tamamlandığı görülür ve ülkede 10 milyar dolar civarında yatırım yapılır. Bunun karşılığında, Akkuyu Nükleer Santrali haricinde Rusya'nın Türkiye'deki yatırımları bu rakamlara yakın seviyededir. Türkiye'deki Rus yatırımlarının enerji, metalurji, bankacılık ve otomotiv sanayii gibi sektörlerde odaklandığı görülür. Bu sektörlerin Rusya'daki Türk yatırımlarına kıyasla çok daha fazla stratejik önem ve katma değere sahip olduğu bilinmelidir. 2016 yılı sonu itibariyle, Türkiye'de iş yapan 2.000'den fazla Rus menşeli şirket bulunurken, Rusya'da iş yapan 1.500'ü aşkın Türk firması olduğu kaydedilir. 2018 yılı itibariyle Rusya, yurt dışındaki Türk müteahhitlik firmalarının en yüksek ciro elde ettiği ülke konumundadır.⁴⁷⁹ 2015-2018 yılları arasında Rusya'daki Türk inşaat firmalarında çalışan toplam işçi sayısını iki tablo halinde vermeye çalışalım.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ “Rusya Ülke Raporu”, Mayıs 2019, *Keşan Sanayi ve Ticaret Odası*, s. 13-14, <https://www.kesantso.org.tr/file/rusya.pdf>, (Erişim tarihi: 04.04.2021).

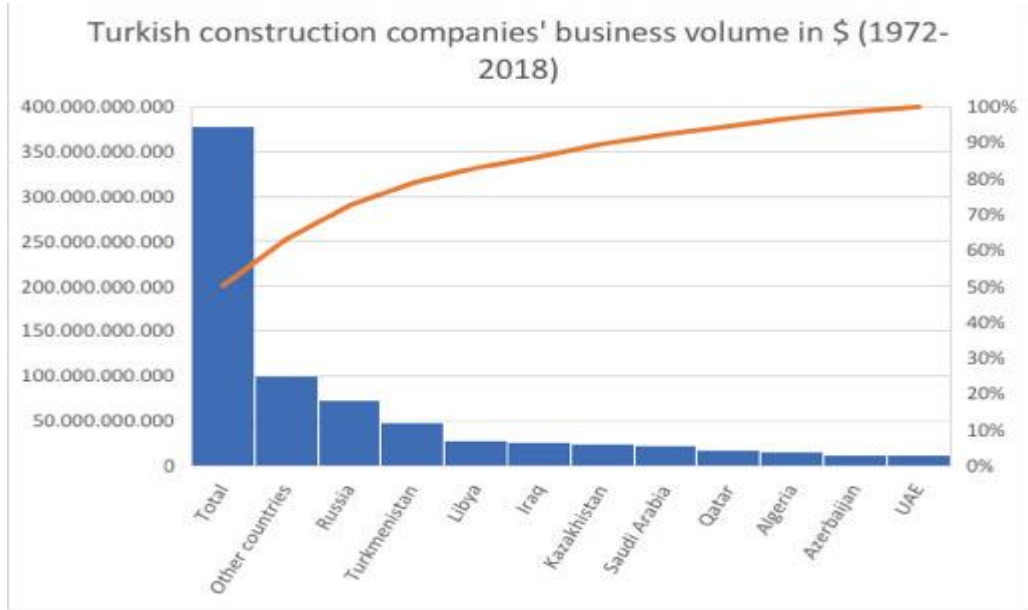
⁴⁷⁹ “Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri”, *Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliği*, 11.01.2019, <http://moskova.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/219659>, (Erişim tarihi: 04.04.2021).

⁴⁸⁰ Özel-Uçar, s. 13.

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı ve Türkiye İş Kurumu/ Özel-Uçar, s. 13.

Öte yandan 1972'den başlayıp 2018 yılına kadar yurtdışında çeşitli ülkelerde Türk inşaat firmaları tarafından gerçekleştirilen iş hacmini dolar bazında bir tablo halinde vererek Rusya'daki payı göstermeye çalışalım.

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı/ Özel-Uçar, s. 13.

Bütün bunlar gösteriyor ki, müteahhitlik hizmetleri alanında Rusya Türkiye'nin bir numaralı pazarı konumunda bulunmaktadır. Bugüne kadar Türk müteahhitlik sektörünün yurt dışında üstlendiği 400 milyar doları aşan proje portföyünün yaklaşık 5/1 Rusya merkezli projelere ait olduğu kaydedilir. Halihazırda, Rusya'da *tekstil-konfeksiyon, bankacılık, turizm, gıda-gıda işleme, beyaz eşya-makina, cam sanayi ve müteahhitlik-inşaat* ürünleri alanlarında güçlü Türk yatırımlarının bulunduğu görülür. Ayrıca, Türk şirketlerinin üçüncü ülkeler üzerinden Rusya'ya gerçekleştirmiş olduğu yatırımlar da göz önüne alındığında Rusya'da gerçekleştirilen ve Türkiye tarafından yapılan yatırımların toplam sermaye pozisyonu tutarının yaklaşık 2 milyar doları aştığı tahmin edilir. Rusya'daki Özel Ekonomik Bölgeler (ÖEB) ise ülkeye yatırım çekmek için kullanılan en etkili enstrümanlardan birisidir. Şu anda dört farklı kategoride olmak üzere (muhtelif bölgeler hariç) toplam 36 adet ÖEB bulunmaktadır.⁴⁸¹

Türkiye Ticaret Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen 2019 yılı yurt dışı yatırım anket çalışması verilerine göre, Rusya'nın, 575 milyon dolar tutarındaki sermaye pozisyonu ile Türkiye'de yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin yurt dışında gerçekleştirdikleri yatırımlar içerisinde sahip olduğu %0,6'lık payın, %1,5'e yükselmiş olduğu görülür. Ayrıca, Türk şirketleri tarafından üçüncü ülkeler üzerinden Rusya'ya gerçekleştiren yatırımlar da dikkate alındığında, Rusya'da gerçekleştirilen Türk yatırımlarının toplam sermaye pozisyonu tutarının 2.2 milyar doları aştığı tahmin edilir. Rusya'daki başlıca Türk yatırımcıları arasında; Anadolu Efes Biracılık ve Malt Sanayi AŞ, Hayat Holding, Gama Holding, ENKA Holding, Rönesans, Şişecam, Credit Europe (Fiba Holding), Yıldırım Holding, Zorlu Holding, Koç Holding ve Coşkunöz Holdinglerini saymak mümkündür. Türkiye menşeli şirketlerin Rusya'ya yönelik yatırım kararlarında nazarı dikkate alınabilecek hususları bir tablo halinde vermeye çalışalım.⁴⁸²

⁴⁸¹ **T.C. Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği**, "Rusya Federasyonu Ülke Raporu (2021)", s. 4, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/rusya-federasyonu/raporlar/musavirlik-raporlari>, (Erişim tarihi: 04.04.2021); Erdinç Tokgöz, "*Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem*", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal of Ufuk University Institute of Social Sciences*, C. 1/1, 2011, s. 13-14.

⁴⁸² **T.C. Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği**, "Rusya Federasyonu Yatırım Raporu (2020)", s. 13-14, https://ticaret.gov.tr/data/5bcc5d4813b876034cfce26/Rusya_Yatirim_Raporu_2021.pdf, (Erişim tarihi: 04.04.2021).

Tablo : Rusya'ya Yatırım / Fırsatlar ve Tehditler

<p style="text-align: center;">GÜÇLÜ YÖNLER</p> <ul style="list-style-type: none">- Zengin doğal kaynaklar- 147 milyona dayanan nüfus- Satın alma gücü paritesine göre dünyanın en büyük altıncı ekonomisi- Yüksek gelir düzeyine sahip tüketici grubu- Güçlü ekonomik göstergeler- Nispeten başarılı bir ekonomi planlaması	<p style="text-align: center;">ZAYIF YÖNLER</p> <ul style="list-style-type: none">- İş ve yatırım koşullarının her bölgede farklılık arz etmesi- 2014 krizinin devam eden yan etkileri- Stratejik sektörlerde yatırım konusundaki mevcut düzenlemeler- Dönemsel finansman kısıtları- Hammadde fiyatlarına duyarlı gelir düzeyi- İngilizcenin yaygın olarak kullanılmaması
<p style="text-align: center;">FIRSATLAR</p> <ul style="list-style-type: none">- Yükselen orta sınıf, artan altyapı yatırımı ihtiyacı- Kısıtlı üretim nedeniyle çeşitli yatırım fırsatları- DTÖ üyeliği- İş yapılabilirliğin nispeten kolaylaşması- Ekonomide mevcut büyüme eğilimi- Moskova ve St. Petersburg dışındaki diğer şehirlerde de artan potansiyel- Rus partnerler ile ortak girişimler- Artan tüketici hassasiyeti sonucu kaliteli ve sağlıklı ürünlere yönelik artan eğilim	<p style="text-align: center;">TEHDİTLER</p> <ul style="list-style-type: none">- Vize uygulamaları, çalışma izni problemleri- Lojistik sorunları- Muhtelif mevzuat düzenlemeleri- Devlet kontrolündeki büyük şirketler nedeniyle rekabet gücünün zayıflaması- Dış ticaret prosedürlerindeki uygulamalar- Anlaşmazlıkların çözümünde zorluklar- Pazarda tutunmak için ciddi zaman, sermaye ve personel ihtiyacı- COVID-19 salgınının olumsuz etkileri

1.6. Turizm

Son yıllarda turizm, sürekli gelişme göstererek dünyanın en hızlı büyüyen ihracat sektörlerinden biri haline gelir. Turizm sektörü genel anlamda küreselleşmeden olumlu etkilenmekte, hatta en çok fayda gören sektörlerden biri haline gelmektedir. Küreselleşme ile birlikte günümüzde bilgi transferi kolaylaşmış ve hızlanmış, bunun sonucunda da insanlar tüm dünyadan daha çok haberdar olmaya başlamıştır. Bu da insanların hem farkındalığını hem de merakını arttırır. İnsanlar daha önce tanımadıkları yeni kültürleri tanıma ve yeni deneyimler kazanma arzusundadır. Bununla birlikte ulaşımın da kolaylaşması, insanları daha çok seyahat etmeye teşvik eder. Tüm dünyada seyahat eden insanların sayısının 2018 yılının ilk 9 aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre %5 arttığı kaydedilir.⁴⁸³

Turizm sektörü, işsizliğin düşürülmesi, ekonomik artışın sağlanması ve ihracat gelirinin yükselişi gibi ortaya çıkardığı pozitif katkılar nedeniyle ülkelerin ekonomilerinde giderek önem kazanan bir niteliğe sahiptir. Turizm sektörünün dünyada en hızlı ve en çok büyüyen sektör olduğunu söylemek yanlış olmaz. Dünya Turizm Örgütü'nün verilerine göre, turizm sektöründe uluslararası faaliyetlerin yaklaşık %53'ünün dinlenme ve tatil amaçlı yapıldığı görülür. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin sahip olduğu tarihi eserler, konum, iklim ve doğal özellikleri itibariyle önemli bir turizm potansiyeline sahip olduğu ortadadır. Uluslararası ziyaretçi sayısına bakıldığında, Türkiye'nin dünyada en çok ziyaret edilen ülkeler arasında 6. sırada yer aldığını ifade edebiliriz.⁴⁸⁴

Türkiye ile Rusya arasındaki turizm ekonomi cirosu en fazla gelişme kaydeden ekonomik sektörlerden biri olarak görülür. Dünya ülkeleri arasında Türkiye ve Rusya, elde ettikleri turizm gelirleri, ağırladıkları turist sayıları devamlı artan iki ülke kategorisindedir. Dünya turizm sektörü içerisinde Türkiye'nin payı yaklaşık 1.6 oranındadır. Avrupa'da turizm sektöründe pazar payını en fazla artıran ülke Türkiye'dir.

Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısına bakıldığında 2014 yılına kadarki istatistiklerde Almanya ve Rusya'nın ilk iki sırada yer aldığı görülür. 2000'li yıllardan

⁴⁸³ *TÜROFED / TUROFED*, "Turizm Raporu", Ankara, 2019, S. 14, s. 4,

https://www.turofed.org.tr/panel/upload_system/pages_file/f0d8ac64de76e795a84a98a188b926b1.pdf, (Erişim tarihi: 04.04.2021); Ali Çımat-Ozan Bahar, "Turizm sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme", *Akdeniz İİBF Dergisi*, S.6, Antalya, s. 2.

⁴⁸⁴ "Turizm Raporu", *TÜROFED / TUROFED*, Ankara, 2019, S. 14, s. 4,

https://www.turofed.org.tr/panel/upload_system/pages_file/f0d8ac64de76e795a84a98a188b926b1.pdf, (Erişim tarihi: 04.04.2021).

İtibaren Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin %25-35'i bu ülkelerden olmuştur. Türkiye'ye yönelik turizm talebinin çeşitli ülkeler arasında çeşitlenmesi sonucu Almanya'dan gelen yabancı turist sayısında azalma olmasada gelen yabancı turistler içindeki payı 2000 yılında %28 iken 2015 yılında %15'e geriler. Bununla birlikte Rusya'nın sahip olduğu pay, 2000 yılında %6 iken 2014 yılında %12'ye kadar çıkar. Bu durum, Rusya'dan Türkiye'ye gelen turistlerin aşamalı olarak yükseldiğini ve gittikçe oranın arttığını gösterir. Ancak 2015 ve 2016 rakamlarına bakıldığında, Türkiye'ye gelen Rus turist sayısında iki ülke arasında yaşanan uçak krizi nedeniyle önemli ölçüde düşüş görülür.⁴⁸⁵

Uçak krizinden belli bir süre sonra Türk-Rus ilişkilerinin tekrar iyiye doğru gitmesiyle Rusya'dan turist sayısı aşamalı olarak artmaya başlar. Rusya Federal Güvenlik Birimi Sınır Hizmetleri verilerine göre, 2018 yılının ilk 3 çeyreğinde Rusya'dan yabancı ülkelere yapılan seyahat sayısında %7.34 artış gerçekleşir. Varış sayılarına bakıldığında; Türkiye ilk sırada yer alır. Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısında Rusların payı artarak tekrar %14,5 seviyelerine ulaşır.⁴⁸⁶

Verilere göre 2017 yılı, Rus turistlerin Türkiye'de kaldıkları toplam geceleme sayısı 30 milyon sınırını aşarak önemli bir seviyeye ulaşır.⁴⁸⁷ Bu rakamlarla 2017 yılında 2014 yılı rakamlarının çok daha üstüne çıkılmış olur.⁴⁸⁸

Tablo: Rusların 2018 Yılı İlk 3 Çeyreklik Döneminde En Çok Seyahat Ettikleri İlk 10 Ülke:⁴⁸⁹

	Ülkeler	Seyahat Sayısı	Değişim Oranı
1	Türkiye	5.054	%25.5
2	Almanya	1.035	%4
3	İtalya	912.6	%19.8

⁴⁸⁵ Musa Bayır, "Rusya'nın Türkiye'ye Yönelik Turizm Talebi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı", *Yönetim ve Ekonomi*, (Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F), C. 26/1, Manisa, 2019, s. 240. (239-261).

⁴⁸⁶ Turizm Raporu", *TÜROFED / TUROFED*, Ankara, 2019, S. 14, s. 4,

https://www.turofed.org.tr/panel/upload_system/pages_file/f0d8ac64de76e795a84a98a188b926b1.pdf, (Erişim tarihi: 04.04.2021).

⁴⁸⁷ "25. MITT Moskova Turizm Fuarı Raporu", *Türkiye Seyahat ve Acentalar Birliği (TÜRSAB)*, https://www.tursab.org.tr/e-dergi?pdf=apps/OldFiles/dosya/17257/mitt-moskova-fuar-raporu-2018_17257_3550545.pdf, (Erişim tarihi:04.04.2021).

⁴⁸⁸ Bayır, s. 243.

⁴⁸⁹ <https://www.russtd.com/topic/destinations>

4	İspanya	851.4	%2.14
5	Tayland	829.2	%12.5
6	Yunanistan	776	%-5.3
7	Kıbrıs	727	%-5.7
8	Birleşik Arap Emirlikleri	661.6	%42.5
9	Tunus	576.2	%21.8
10	Bulgaristan	435.2	%-9.3

Rakamlara bakıldığında Rusların 2018 yılında en çok Türkiye'yi ziyaret ettiği görülür. 2017 yılının verilerine göre, kıyaslandığında 2018 yılında Türkiye'ye yapılan seyahat sayısında %25.5'lik bir artış olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹⁰

Ülkelere Göre Türkiye'den Çıkış Yapan Yabancı Sayısı (Bin Kişi)

Ülkeler	Yıllar			Değişim (%)	
	2015	2016	2017	2016	2017
Rusya	3.652	856	4.700	-76,6	449,2
Almanya	5.593	3.929	3.594	-29,8	-8,5
İran	1.663	1.657	2.487	-0,3	50,1
Bulgaristan	1.826	1.697	1.851	-7,1	9,1
İngiltere	2.520	1.721	1.663	-31,7	-3,3
Irak	934	425	871	-54,5	104,9
Hollanda	1.239	916	807	-26,1	-11,8

İran⁴⁹⁰ Turizm Raporu”, *TÜROFED / TUROFED*, Ankara, 2019, S. 14, s. 4, https://www.turofed.org.tr//panel/upload_system/pages_file/f0d8ac64de76e795a84a98a188b926b1.pdf, (Erişim tarihi: 04.04.2021).

Suudi Arabistan	451	534	653	18,4	22,3
Yunanistan	755	594	622	-21,4	4,8
Fransa	852	562	580	-34	3,2
Belçika	619	415	423	-32,9	1,9
Romanya	443	359	422	-18,9	17,4
İsrail	224	294	379	31,2	28,8
ABD	808	470	338	-41,8	-28,1
Polonya	501	206	295	-58,9	43,5

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK (2019)

Rusya Federasyonu'ndan Türkiye'ye (2000-2020 yılları arası) giriş ve çıkış yapan kişi sayısı:

Yıllar	Giriş	Çıkış	Yıllar	Giriş	Çıkış
2000	677 152	667 287	2011	3 468 214	3 446 915
2001	757 121	741 863	2012	3 599 925	3 585 728
2002	946 494	909 015	2013	4 269 306	4 269 220
2003	1 257 559	1 300 299	2014	4 479 049	4 482 388
2004	1 603 372	1 579 451	2015	3 649 003	3 652 430
2005	1 864 682	1 878 179	2016	866 256	855 714
2006	1 853 442	1 782 568	2017	4 715 438	4 699 557
2007	2 465 336	2 353 333	2018	5 964 613	5 937 850
2008	2 879 278	2 863 857	2019	7 017 657	7 000 407
2009	2 694 733	2 696 784	2020	2 128 758	2 124 373
2010	3 107 043	3 087 737			

Özetle turizm, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde önemli bir rol oynamaktadır. Esasen, Antalya'nın turizmde en fazla pay alan şehirlerden biri olması sebebiyle, ilişkilerin iyi olmadığı yıllarda Rusya'dan buraya yapılan direkt uçuşların yasaklanmasının turizm endüstrisi üzerinde yıkıcı bir etkisi olur. Zira bu şehirdeki otellerin önemli bir kısmı özellikle Rus turistlere hizmet vermek için bu müşteri kitlesine cazip gelecek şekilde tasarlanmıştır. Şüphesiz Kırım'ın ilhakı sonrasında Rusya'ya uygulanan yaptırımlar ve Rus ekonomisindeki yavaşlama sonucu Rus turist sayısında bir azalma görülür.

2015 yılında yaşanan uçak krizinde bu sektör daha da olumsuz etkilenir. Rusya'nın yaptırımları sonucunda ziyaretçi sayısında çok daha keskin bir düşüş yaşanarak sayı 900.000'e kadar geriler. Ancak ilişkilerin tekrar rayına oturmasının ardından, turist sayılarında hızlı bir toparlanma yaşanır ve gelen turist sayısı 2017 yılında 4.7, 2018'de ise 6 milyona kadar çıkar. Diğer yandan Rus hükümetinin vize uygulamasının kaldırılmasını reddetmesi, Rusya'ya seyahat eden Türklerin sayısında ciddi bir azalma yaşanmasına neden olur.⁴⁹¹

2019 yılının Türkiye ve Rusya'da kültür ve turizm yılı olarak ilan edilmesi, karşılıklı etkileşimin arttırılması bakımından önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilir. Nitekim, 2019 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Rus turist sayısı %17,9'luk bir artışla 7 milyona ulaşır ve bu kapsamda elde edilen döviz geliri 3.5 milyar doları aşar. Böylelikle Rus vatandaşları Türkiye'yi ziyaret eden yabancı ülke vatandaşları arasında ilk sıradaki yerini korur. Ancak 2020 yılında COVID-19 salgını ve bu kapsamda getirilen seyahat kısıtlamaları nedeniyle Rus turist sayısında önemli ölçüde tekrar bir azalma görülür.⁴⁹²

Aynı zamanda Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın verileri 2019 yılının Türkiye için turizmde bir rekor yılı olduğunu göstermektedir. Bu verilere göre, 2019 yılında Türkiye, toplamda 51.7 milyon ziyaretçi ağırlar. Bu yıl için 34.5 milyar dolar gelir elde edildiği açıklanır. Türkiye'ye gelen yabancılar sıralamasında 7 milyon 17 bin 657 kişiyle Rusya birinci sırada yer alır. Kültür Bakanlığı ve TÜİK verileri, 2019 yılında Türkiye'nin turizm gelirinin yüzde %17 arttığını ve kişi başı ortalama harcamanın ise 666 dolar şeklinde gerçekleştiği gösterir. Gecelik kişi başına harcamanın ise 68 dolar olduğu belirtilir.⁴⁹³

2019 yılında Erdoğan ve Putin başkanlığında Moskova'da düzenlenen Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi Toplantısı'nda her iki ülkenin kültür bakanları tarafından '2019 Türkiye-Rusya Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı Niyet Bildirgesi' imzalanır. Söz konusu bildirge, ilan edilen Kültür ve Turizm Yılı kapsamında⁴⁹⁴ karşılıklı etkileşimin arttırılması bakımından önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilir. Nitekim 2019 yılında Türkiye'yi

⁴⁹¹ Özel-Uçar, s. 17.

⁴⁹² Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *Rusya Federasyonu Ülke Raporu (2021)*, s. 4, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/rusya-federasyonu/raporlar/musavirlik-raporlari>, (Erişim tarihi: 04.04.2021).

⁴⁹³ "Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı ilk kez 7 milyonu aştı", *Sputnik Türkiye*, 31.01.2020, <https://tr.sputniknews.com/ekonomi/202001311041300341-rusyadan-turkiye-ye-gelen-turist-sayisi-ilk-kez-7-milyonu-asti/>, (Erişim tarihi: 04.04.2021).

⁴⁹⁴ "Türkiye-Rusya Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı: 'İlişkiler çok hızlı gelişen bir dönemden geçiyor", *Sputnik Türkiye*, 28.06.2019, <https://sptnkne.ws/mMc9>, (Erişim tarihi: 25.03.2021).

ziyaret eden Rus turist sayısı %17,9'luk bir artışla 7 milyona ulaşır. Ayrıca elde edilen döviz geliri 3.5 milyar doları aşar ve yukarıda belirttiğimiz gibi böylelikle Rus vatandaşları Türkiye'yi ziyaret eden yabancı ülke vatandaşları arasında ilk sırayı alır.⁴⁹⁵

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) İstanbul Planlama Ajansı İstanbul İstatistik Ofisi'nin verilerine göre, COVID-19 salgını nedeniyle 2020 yılında, İstanbul'a gelen yabancı turist sayısı yüzde 66.4 azalarak 5 milyona düşer. Buna rağmen en çok turist Rusya'dan gelir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Devlet Hava Meydanları verileriyle hazırlanan İstanbul Turizm Bülteni'nden öne çıkan rakamlara göre ise, 2019'da 15 milyona yakın olan İstanbul'a gelen turist sayısı, 2020 yılında 5 milyona düşer. Bu sayıya 2019'un ilk beş ayında ulaşıldığı görülür. Genel anlamda Türkiye'ye gelen toplam turist sayısında yüzde 71.7 bir düşüş yaşanır ve 12 milyon 734 sayısına iner. İstanbul'un Türkiye içindeki payı ise, Türkiye genelindeki durumdan farklı olarak %39.3'e yükselir. Yine en çok turist geldiği ülke, 421 bin ile Rusya olur. Bunu sırasıyla, Almanya (375 bin), Fransa (227 bin) ve İngiltere (202 bin) takip eder. 2019 yılında kaydedilen ortalama konaklama tesisleri doluluk oranı yüzde 59.7 iken 2020'de yüzde 24.2 'ye geriler. 2019'da doluluğun yüzde 43.6'sı yabancı, yüzde 16.1'i yerli turistlerden oluşurken 2020'de oranlar yüzde 14.5'i yabancı, yüzde 9.7'si yerli olarak kaydedilir.⁴⁹⁶

1.7. Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) Dönemi

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler ve işbirliği 1990'lı yıllardan bu yana her açıdan önemli ölçüde gelişme kaydeder. 1990'lı yıllarda ekonomik-ticari işbirliği iki ülke ilişkilerinin lokomotif itici gücü rolünü üstlenir. 2000'li yıllardan itibaren ise ekonominin içinde yer alan enerji merkezli ilişkilerin yanı sıra siyasi ilişkilerde de ciddi gelişmeler görülür. Türkiye-Rusya ilişkilerinde işbirliği esastır. İki ülkenin karşılıklı güven ortamının

⁴⁹⁵ Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *Rusya Federasyonu Ülke Raporu (2021)*, s. 4, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/rusya-federasyonu/raporlar/musavirlik-raporlari>. (Erişim tarihi: 04.04.2021).

⁴⁹⁶ "2020'de İstanbul'a gelen turist sayısı 5 milyona düştü: En çok ziyaretçi Rusya'dan", *Sputnik Türkiye*, 17.02.2021, <https://sptnkne.ws/FvqC>, (Erişim tarih: 04.04.2021).

daha da güçlendirilmesi, işbirliğinin ilerletilmesi, şeffaf ve samimi ikili ilişkilerin sürdürülmesi Türk-Rus politikalarının başlıca unsurları ola gelmiştir.⁴⁹⁷

Türkiye ve Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK), 11-12 Mayıs 2010 tarihinde dönemin Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev'in Ankara ziyareti sırasında kurulur ve ilk toplantısı gerçekleştirilir. Rusya tarafından Devlet Başkanı, Türkiye tarafından ise Başbakan'ın eş başkan oldukları ve ortak kabine gibi çalışan Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) çerçevesinde her yıl bir zirve toplantısı düzenlenmesi kararlaştırılır. 2010 yılında ihdas edilen ÜDİK iki ülke ilişkilerinde kurumsallaşan işbirliği dönemini de başlatmış olur.⁴⁹⁸

ÜDİK'in ilk toplantısı, konseyin kurulduğu 12 Mayıs 2010 tarihinde Ankara'da gerçekleşir. Toplantıda iki ülke arasında 20-25 milyar dolar seviyelerinde olan ticaret hacminin 2015 yılında yani 5 yıl içerisinde ikili ticaret hacminin 100 milyar dolara çıkarılma ve bu ticaretin de milli para birimleri ile gerçekleştirilmesi hedeflenir.⁴⁹⁹ Toplantıda toplamı 25 milyar dolardan fazla değere sahip 17 anlaşma imzalanır. Bunlardan karşılıklı vize muafiyeti, Akkuyu'da inşa edilecek Nükleer Güç Santrali hakkındaki anlaşmalar ve Samsun-Ceyhan ham petrol boru hattı projesi üzerine işbirliğini öngören zabit ön plana çıkar. Böylece Türkiye-Rusya arasında ilk defa vizesiz seyahat rejimine geçilirken, Türkiye'nin nükleer enerjiye geçiş için 60 yıldır Avrupa'dan beklediği destek Rusya'dan gelmiş olur. Toplantıda ayrıca İran'ın nükleer faaliyetleri ile Orta Doğu, Kafkasya ve Akdeniz'deki diğer gündem maddeleri hakkında görüş alışverişinde bulunulur. Medvedev'in de ifadesiyle ÜDİK'in ilk toplantısında atılan bu adımlar, Rusya'nın Türkiye'ye karşı iyi ve güvenilir bir komşu olarak bakmaya başladığının kanıtı olmuştur. Bu ise iki ülke ilişkilerinin ileride stratejik ortaklığa dönüşeceği yönündeki öngörülerini en üst seviyede kuvvetlendirmiş olur.⁵⁰⁰

ÜDİK bünyesinde ikili ilişkilerin dış politika ve strateji boyutunun ele alındığı Ortak Stratejik Planlama Grubu (OSPG) ve ticari-ekonomik boyutun konuşulduğu Karma Ekonomik Komisyon (KEK) toplantıları süre içerisinde düzenli olarak gerçekleştirilir.

⁴⁹⁷ TC Dışişleri Bakanlığı St. Petersburg Başkonsolosluğu, "*Türkiye-Rusya Federasyonu ikili ilişkileri*", 11.1.2019, <http://stpetersburg.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/219910>, (Erişim tarihi: 05.04.2021).

⁴⁹⁸ Hasan Kanbolat, "Davutoğlu Moskova'da: Türk-Rus İlişkilerinde Yeni Dönem", *ORSAM*, <https://www.orsam.org.tr/tr/davutoglu-moskova-da-turk-rus-iliskilerinde-yeni-donem/>, (Erişim tarihi: 05.04.2021).

⁴⁹⁹ "Турецкие СМИ называют визит Медведева "историческим прорывом", *RIA*, 13.05.2010, <https://ria.ru/20100513/233875113.html>, (Erişim tarihi: 04.04.2021).

⁵⁰⁰ Tekin Aycan Taşcı, "Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)", *Uluslararası Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi, KARE*, S. 8, s. 98.

ÜDİK kapsamında sivil toplum düzeyindeki temaslar üzerine yoğunlaşan "*Türk-Rus Toplumsal Forumu*" da faaliyetlerini devam ettirir. ÜDİK toplantılarında Rusya'yı 2010 ve 2011 yıllarında Medvedev temsil ederken, 2012 ve 2013 yıllarından itibaren Putin temsil etmeye başlar. Türkiye tarafı ise daha önce Başbakan, daha sonra da Cumhurbaşkanı sıfatıyla Tayyip Erdoğan tarafından temsil edilir.⁵⁰¹

İkinci ÜDİK toplantısı 15-17 Mart 2011 tarihlerinde Moskova'da gerçekleştirilir. Bu toplantıda başka gündem maddeleri olsa da Akkuyu Nükleer Santrali'nin yeri ve inşaatla ilgili takvimin belirlenmesi geniş yer tutar. 3 Aralık 2012'de 3. ÜDİK toplantısı Suriye krizinin Moskova ve Ankara'ya yansımaları nedeniyle gecikmeli yapılır. Ankara'nın Moskova-Şam seferi yapan Rus uçağının indirilip aranması krizi, Türkiye'nin Suriye sınırındaki patlamalar ve Türk jetinin düşürülmesi gibi sıcak gelişmeler, Ankara ve Moskova arasındaki tansiyonu yükseltir. Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin Dördüncü Toplantısı 22 Kasım 2013 tarihinde St. Petersburg'da düzenlenir.⁵⁰² Erdoğan ve Putin'in eş başkanlıklarında yapılan bu toplantıda Türkiye-Rusya ikili ilişkileri tüm boyutlarıyla ele alınır ve başta Suriye olmak üzere iki ülkeyi ilgilendiren temel bölgesel ve uluslararası meseleler hakkında kapsamlı görüş alışverişinde bulunulur.⁵⁰³

2014 yılının Aralık ayının başında Ankara'da yapılan beşinci ÜDİK toplantısında genel olarak ekonomik ve ticari konuları kapsayan sekiz çeşit memorandum imzalanır. Söz konusu toplantı öncesi Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından Akkuyu'da yapılacak Türkiye'nin ilk nükleer santrali için hazırlanan ÇED raporunu onaylaması önem arz eder. Böylece 20 milyar dolar değerindeki projenin inşa aşamasına geçmesi için hiçbir engel kalmaz. Aralık 2015'te yapılması planlanan altıncı ÜDİK toplantısı, 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin Rusya'ya ait SU-24 savaş uçağını düşürmesiyle patlak veren kriz neticesinde iptal edilir. Kriz sonrası Türk-Rus ilişkilerinde normalleşme ve işbirliğini geliştirme yönünde atılan adımlar, bir sonraki toplantının yapılmasını geciktirir. Altıncı toplantı iki yıl aradan sonra ancak 10 Mart 2017 tarihinde gerçekleşir. Bu toplantı kriz

⁵⁰¹ "Türkiye ve Rusya; Üst düzey işbirliğine giden yolun köşe taşları", *Sputnik Türkiye*, <https://sptnkne.ws/sWbK>, (Erişim tarihi: 04.04.2021).

⁵⁰² "Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi Dördüncü Toplantısı St.Petersburg'da gerçekleştirildi", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyi-dorduncu-toplantisi-st_petersburg_da-gerceklestirildi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 07.04.2021).

⁵⁰³ Firas Elias, "Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin Altıncı Toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan -Putin Görüşmesinin Sonuçları", *ANKASAM*, 10.04.2017, <https://www.ankasam.org/turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyinin-altinci-toplantisinda-cumhurbaşkanı-erdogan-putin-gorusmesinin-sonuclari/>, (Erişim tarihi: 05.04.2021).

sonrası zedelenen ilişkilerin tekrar onarılması ve toparlanmasına önemli katkı sağlar. Yedinci ÜDİK toplantısı, Rusya’da gerçekleşen Devlet Başkanlığı seçimlerinin hemen ardından yapılır. Bu toplantı vasıtasıyla Putin, seçim sonrası hem ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye’ye yapmış olur hem de 3 Nisan 2018 tarihinde yapılan yedinci toplantıya Rusya adına başkanlık eder. Bu toplantı iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik ortaklığa dönüşmesi açısından büyük önem arz eder. Toplantıda 20 milyar dolarlık projenin tamamlanması ve santralin ilk ünitesinin devreye alınması için Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 100. yılı dönümü münasebetiyle 2023 yılı hedefi belirlenir.⁵⁰⁴

Yedinci toplantı ile bir sonraki toplantı arasında ikili ilişkiler, bir dizi önemli gelişmelere ve üst düzey ziyaret ve görüşmelere sahne olur. Zira bu süre içerisinde Erdoğan ve Putin arasında başta Suriye nedeniyle ortaya çıkan konular olmak üzere iki ülke arasındaki ilişkileri görüşmek üzere altı kez görüşme gerçekleşir.⁵⁰⁵

Görülüyor ki, 2000’li yılların başından itibaren aşamalı olarak gelişme gösteren Türk-Rus ilişkilerinin derinleşmesinde 2010 yılından itibaren devreye giren ÜDİK’in oldukça önemli rol üstlendiği anlaşılmaktadır. ÜDİK, son 10 yılda iki ülke arasında yaşanan bölgesel ve ikili krizlere ve ülkelerin milli çıkarlarına ters düşen gelişmelere rağmen ilişkilerde oluşabilecek bazı olumsuzlukların önüne geçer ve aksine ülkeler arası çeşitli alanlarda işbirliğini genişleterek stratejik ortaklık boyuta yükseltip iki ülkenin de kazanmasına katkı sağlar. Böylece, iki ülke arasında hızla gelişen ekonomik ilişkilerin yanı sıra başta kültürel ve eğitim konuları olmak üzere birçok konuda önemli ilerlemeler sağlanır. ÜDİK çerçevesinde gerçekleşen ortak işbirliğinin gelişmesi, özellikle ekonomi, ticaret, turizm, enerji ve bölgesel güvenlik alanlarında oluşturulan stratejik ortaklık konularında önemli rol oynar. Türk-Rus ilişkilerinin kurumsallaşmasını sağlayan ve ikili ilişkilerde tarihi öneme sahip bir platform olarak belirtilen ÜDİK, iki ülke arasında oluşan kararlılığın eyleme geçmesinde motor rolü üstlenir. Özetle, iki ülke arasında stratejik düzeyde yapılan bu toplantı iki ülke için de son derece öneme sahiptir.

⁵⁰⁴ TC Dışişleri Bakanlığı St. Petersburg Baş Konsolosluluğu, “*Türkiye-Rusya Federasyonu ikili ilişkileri*”, 11.1.2019, <http://stpetersburg.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/219910>, (Erişim tarihi: 05.04.2021).

⁵⁰⁵ Putin, Erdoğan’la birlikte Akkuyu’nun temelini attı: Bu proje, Türk-Rus ilişkilerinin simgesi haline gelecek, *Sputnik Türkiye*, 03.04.2018, <https://sptnkne.ws/hhnr>, (Erişim tarihi: 07.04.2021); “Erdoğan: Türkiye’de yatırım yapmak isteyen Rus firmalarına her türlü kolaylığı sağlayacağız”, *Sputnik Türkiye*, 08.04.2019, <https://sptnkne.ws/mgCt>, (Erişim tarihi: 07.04.2021).

2. ENERJİ MERKEZLİ İLİŞKİLER

Daha önce de belirttiğimiz gibi Türk-Rus ilişkilerinde ekonomik ve ticari konulardaki ilişkilerin payı ve potansiyelinin yüksek olduğu görülmektedir. Rusya'nın enerji kaynakları bakımından zengin bir ülke olmasına rağmen, iklim şartlarının tarımsal ürünlerin üretimine arzu edildiği şekilde el vermemesi ve coğrafi konumları nedeniyle Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkilerin, her iki ülke açısından da kritik rol oynadığı kaydedilir. Bu arada enerji tüketimi her geçen yıl daha artan Türkiye, Rusya ile özellikle başta enerji olmak üzere ekonomik ve ticari ilişkilere özel öne verir. Türkiye özellikle doğalgaz ihtiyacının büyük bir kısmını Rusya'dan temin etmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra özellikle de 21. yüzyıla gelindiğinde ekonomik ilişkilerin önemi iki ülke tarafından daha iyi farkına varılır ve kalıcı ilişkiler kurulmaya başlanır. Bu süre içerisinde iki ülke arasında enerji alanında geliştirilen her proje ve yatırım iki tarafın da stratejik konumlarını güçlendirir. Doğalgaz boru hatları ve nükleer enerji konularında atılan adımların iki ülkeyi adeta öncelikli ticari ortak haline getirdiği görülür.

2.1. Türkiye – Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte iki ülke arasında gelişen ekonomik ve ticari ilişkilerin yanı sıra enerji alanında da ilişkilerin hızla aşamalı bir şekilde geliştiği görülür. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Türkiye'nin enerji ve doğal kaynaklarına olan talebinin hızla artış göstermesidir. Türkiye, İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ülkeleri içerisinde 2000-2018 yılları arasındaki verilerine göre enerji kaynaklarında dışa bağımlı ülkelerin başında gelir.⁵⁰⁶

1990'ların ilk yarısından itibaren iki ülke arasında yeni sayfa açılır ve ülkeler arasındaki ilişkilerde çok boyutlu işbirliğine geçilir.⁵⁰⁷ İki ülkenin yakınlaşmasını başlıca üç faktöre bağlayabiliriz. Bunlar, güç dengesindeki gelişmeler, devlet yönetimlerindeki politika değişiklikleri ve 2003 yılı sonrası bölgedeki ortak jeopolitik menfaatler şeklinde

⁵⁰⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, "Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi", http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 21.03.2021).

⁵⁰⁷ Mitat Çelikkpala, "Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri", *Bilig Dergisi*, Ankara, 2015, S. 72, s. 117–144.

sıralanabilir.⁵⁰⁸ Biz burada enerji merkezli ikili ilişkileri hem Rusya hem de Türkiye açısından iki ülkenin enerji politikaları bağlamında ayrı ayrı vermeye çalışalım.

2.2. Rusya'nın Enerji Konumu ve Enerji Jeopolitikası

Rusya enerji kaynakları açısından çok zengin bir ülkedir. Dünyanın en büyük ham petrol ve doğal gaz üreticilerinden biridir. Aynı zamanda oldukça büyük miktarda kömür rezervlerine sahip olup üretimini de yapmaktadır. Sadece ülkenin petrol ve doğal gaz üretiminden elde edilen gelirleri ülke bütçesinin üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır. Rusya petrol üretiminde, Suudi Arabistan ve Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra günde ortalama 11.2 milyon varille dünyanın en büyük petrol üreticilerindedir. Aynı zamanda, doğal gaz üretiminde ABD'den sonra dünyada ikinci sırada yer alır.⁵⁰⁹

2011 yılının verilerine göre, Rusya'nın ihracat gelirlerinin % 67'sinden fazlasını enerji sektörünün oluşturduğu kaydedilir. Son yirmi yılda Rusya'nın ekonomisi petrol ve doğal gaz üretiminden elde edilen gelire bağımlı hale gelmiştir.⁵¹⁰ 2016 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) üye Avrupa ülkeleri, yıllık petrol ithalatının üçte birini Rusya'dan tedarik etmiştir. Avrupa ülkeleri, tüm doğalgaz ihtiyaçlarının %70'den fazlasını Rusya'dan karşılamaktadır.⁵¹¹

2016 yılındaki verilere göre, Rusya'nın dünyanın en büyük dördüncü nükleer enerji üreticisi ve yine en büyük nükleer kapasiteye sahip olan ülkeler arasında beşinci sırada yer aldığı anlaşılmaktadır. 2016 yılının istatistiksel incelemelerine göre, 2017 yılından itibaren Rusya yapım aşamasında olan yedi nükleer reaktör ile Çin'den sonra ikinci sırada yer alır.⁵¹² 2018 yılında Rusya, Avrupa ülkelerine 200.8 milyar metreküp doğalgaz ihracatı yapmıştır. Söz konusu doğalgaz ihracatının yaklaşık %81'i Batı Avrupa ülkelerine gerçekleştirilir.

⁵⁰⁸ Tolga Demiryol, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C.17 /4, 2018, s. 1438-1455.

⁵⁰⁹ "Country Analysis Brief: Russia", *International Energy Agency (IEA)*, 2018, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS>, (Erişim Tarihi: 26.08.2019).

⁵¹⁰ Tatiana Mitrova, "The Geopolitics of Russian Natural Gas", *James A. Baker III. Institute For Public Policy Rice University*, Harvard University's Belfer Center and Rice University's Baker Institute Center for Energy Studies, 2014, s. 1-99.

⁵¹¹ "Country Analysis Brief: Russia", *International Energy Agency (IEA)*, 2018, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS>, (Erişim tarihi: 26.08.2019).

⁵¹² "Nükleer Enerji Raporu-II", 2016, s. 11-23-25, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, https://www.emo.org.tr/ekler/ec9abf11f8841ad_ek.pdf, (Erişim tarihi: 26.08.2019).

Rusya'dan doğalgaz alan ülkeler arasında Türkiye de önemli bir yer tutar. Rusya'nın en fazla doğalgaz ihracatı yaptığı ülkeler arasında ilk sırada Almanya ve Türkiye yer alır.⁵¹³

“Petrol ve Gaz” dergisinin istatistiki verilerine göre, Rusya'nın sadece Batı Sibirya Ural dağlarında ve Orta Sibirya platosu arasında 60 milyar varil petrole sahip olduğu anlaşılmaktadır. Toplamda ise, 67 milyar varil olarak dünyanın en büyük petrol rezervine sahip ülkeler arasındadır.

Rusya enerji kaynaklarını dünya ülkelerine pazarlamada alternatifli enerji lojistik ağı geliştirmiştir. Genellikle doğal gaz boru hatları Doğu'dan Batı'ya uzanmaktadır. Rusya'nın Batı Sibirya bölgesinden Avrupa ülkelerine uzanan doğal gaz boru hatlarını şöyle sıralayabiliriz. Baltık Denizi'nden Almanya'ya ulaşan Kuzey Akım (Nord Stream) Doğal Gaz Boru Hattı, Karadeniz'den Türkiye'ye ulaşan Mavi Akım⁵¹⁴ (Blue Stream) Doğal Gaz Boru

	Kapasite Milyar m3
Mavi Akım (Türkiye)	16
Kuzey Akım (Almanya)	55
Ukrayna-Slovakya	100
Ukrayna-Romanya	19
Yamal-Avrupa (Belarus üzerinden)	33

⁵¹³ “Gas Supplies to Europe / Динамика реализации газа в Европу”, *Gazprom Export*. 2019, <http://www.gazpromexport.ru/statistics/>, (Erişim tarihi: 26.08.2019).

⁵¹⁴ Mavi Akım, Rusya'dan Türkiye'ye doğalgaz taşıyan boru hattıdır. 3,3 milyar ABD Doları maliyetli hat Gazprom (Rusya) ve ENI (İtalya) ortaklığıyla kurulan Blue Stream Pipeline BV tarafından inşa edilmiş olup BOTAŞ ve Gazprom tarafından işletiliyor. Bu boru hattı sayesinde Türkiye, Rusya'dan aldığı doğalgazı üçüncü ülkelerin aracılığı olmadan tedarik edebilmekte. Bin 207 kilometrelik boru hattının 396 kilometresi Karadeniz'in altından geçmektedir. Türkiye, Rusya Federasyonu'yla 1997 senesinde imzaladığı anlaşma doğrultusunda bu ülkeden yılda 16 milyar m3 doğalgaz almayı taahhüt ediyor. 2003 yılında işletmeye alınan hattın resmi açılışı 2005'de yapılmıştır. Fakat birçok uzman, bu işbirliğinin Türkiye'yi Rusya'ya enerji konusunda aşırı derecede bağımlı hale getirdiği endişesini taşıyor. Bununla birlikte Mavi Akım'ın muhtemel iki bağlantı hattı eklenerek geliştirilmesi gündemde. Bunlardan birincisi, Mavi Akım'ın İzmir ve/veya Ceyhan'a uzatılarak doğalgazın sıvılaştırma işlemlerine tabi tutulup tankerlerle gazın ihraç edilmesini sağlayabilir. İkincisi ise Ege Denizi'nin altına döşenecek bir boru hattı ile Yunanistan ve diğer Avrupa ülkelerine doğalgaz satışı yapılmasını mümkün kılabilir. Ancak iki ülke arasındaki mevcut anlaşma Türkiye'nin Rusya'nın mutabakatı olmadan üçüncü ülkelere satış yapmasını engellemektedir. (reeksport yasağı). Söz konusu projeler Türkiye'nin doğal bir enerji merkezi olmasını kolaylaştıracak niteliktedir.

<http://www.gazpromexport.ru/about/activity/>

Tablo 1. Rusya'nın AB ülkelerine ve Türkiye'ye ihraç edilen doğal gaz boru hatları ve yıllık m3 tasarım kapasitesi.

Hattı, Soyuz ve Urengoy - Uzhgorod Doğal Gaz Boru Hattı'dır. Belirtilen son hat, Ukrayna ve Slovakya'dan Batı'ya doğru uzanmaktadır. Yamal – Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Belarus ve Polonya üzerinden Batı Avrupa'ya ulaşmaktadır.⁵¹⁵

Rusya, 1998 yılında gerçekleşen krizin ardından ekonomisini yeniden güçlendirmek için ülkenin enerji kaynaklarına dayalı siyasi, ekonomik stratejiler geliştirmiş ve neticesinde yapılan stratejik hamleler başarılı olmuştur. Aynı dönemde, dünya genelinde enerji kaynaklarının fiyatlarının yükselmesi, Rusya ekonomisinin gücünün kat kat artmasını sağlamıştır. Ülkenin, ekonomik güçlenmenin ardından bölgesel ve küresel nüfuz alanını genişletmede enerji kaynaklarını koz olarak kullandığı görülür.

Enerji sektörü, Rusya ekonomisinin motoru olarak algılanabilir. Rusya, ana gelir kaynağını büyük ölçüde petrol ve doğalgazdan elde etmektedir. 2000 yılında Putin'in başa gelmesiyle enerji sektöründe alınan radikal kararlar, ilerleyen yıllarda ekonomik anlamda ülkenin önünü açar. Rusya, devlet olarak sadece "oyunun kuralları"ni geliştirmekle yetinmeyip aynı zamanda enerji sektörüne her an müdahale etme politikası güder. *Rosneft* ülke petrolünün yaklaşık %50'sini üretmekte, *Gazprom* ise ülkenin tüm doğalgaz sektöründeki üretimin %75'sini elinde bulundurmaktadır. Ayrıca enerji sektöründeki özel şirketlerin gücü devlet kadar olmasa da önemli bir seviyededir.⁵¹⁶

Vladimir Putin tarafından enerji nakil hatları üzerinde izlenen politika, son derece önemli olup Rusya'nın uluslararası arenada daha etkili olmasını sağlamıştır. Rusya'nın enerji politikası Avrasya coğrafyasını kapsamaktadır. Batı Sibirya'dan Batı Avrupa ülkelerine kadar, Orta Asya'dan Doğu Akdeniz'e kadar birçok ülkeye enerji boru hatları uzanmaktadır. Bu nedenle geniş bir coğrafyada nüfuzunu devam ettirebilmesi için ve aynı zamanda siyasal etkinliğini koruması gerekmektedir. Avrasya coğrafyasının doğusunda

⁵¹⁵ Heli Simola-Laura Solanko, "Overview of Russia's Oil and Gas Sector", *Bank of Finland, BOFIT Institute for Economies in Transition*, Policy Brief, 5, Helsinki 2017, <https://helda.helsinki.fi/bof/bitstream/handle/123456789/14701/bpb0517.pdf?sequence=1>, (Erişim tarihi: 27.08.2019).

⁵¹⁶ Mitrova, "The Geopolitics of Russian Natural Gas", s. 11-12.

ekonomik güç olarak yükselen ve aynı anda bölgenin enerji kaynaklarını kullanmada etkili olan Çin ve bölgede faaliyetini sürdüren dünyaca büyük Batılı enerji şirketleriyle rekabet halindedir.⁵¹⁷

“Rusya Federasyonu Enerji Stratejisi-2030”⁵¹⁸, Rusya’nın enerji politikasının temellerini belirleyen önemli belgelerden biridir. Burada ana hedef, Rusya’nın doğal enerji kaynaklarını, ülkenin enerji sektörünün potansiyelinin güçlenmesine, ülke ekonomisinin kalkınmasına ve aynı zamanda ülke halkının yaşam standart kalitesinin yükselmesine kanalize etmektir.⁵¹⁹ Rusya’nın enerji endüstrisindeki en önemli stratejik girişimleri şu şekilde sıralamak mümkündür:⁵²⁰

- Ülkenin doğusunda petrol ve doğalgaz sanayi komplekslerinin oluşturulması (Asya Pasifik ülkelerine enerji ihracat akımlarını çeşitlendirmek);
- Arktik kıta sahanlığının ve Kuzey Bölgelerinin keşfedilmesi, petrol üretiminde yaşanacak olan gerilemeleri ilerletmek, aynı zamanda petrol ve doğal gaz üretiminin devamlılığını sürdürmek;
- Ulaşılması zor olan enerji alanlarını geliştirmek (devlet olarak vergi indirimlerini sağlamak);
- Enerji altyapısının geliştirilmesi ve bu konuda bölgesel çeşitlendirmeler sağlamak;
- Yenilenebilir enerji teşvikini arttırmak;
- Enerji tasarrufunu sağlamak.

Ayrıca Rusya enerji politikaları açısından, petrol ve doğalgaz boru hatlarının çeşitlendirilmesi önemli faktörlerden biridir. Rusya, enerjisini ulaştırmada çeşitli planlar kurarken, aynı anda boru hatlarının Avrupa ülkelerine uzanacak alternatif nakli güzergâhlarını geliştirme yoluna gitmektedir. Hâlihazırda bulunan tranzit devletleri plan dışı bırakarak yeni enerji boru hatları oluşturma peşindedir. Bu bağlamda ileride ve şu anda ekonomik ve siyasal sorun oluşturacak olan tranzit ülkelere karşı alternatif çözümler üretme

⁵¹⁷ Cemal Kakışım, “Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi”, *International Journal of Political Science & Urban Studies, Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, C. 7/1, Mart 2019, s. 74-75.

⁵¹⁸ “Rusya Federasyonu Enerji Stratejisi-2030” Resmi belgesi 2009 yılı 13 Kasım’da Rusya Federasyonu Hükümeti tarafından resmi olarak onaylanmıştır.

⁵¹⁹ “*Energeticheskaya Strategiya Rossii na Period do 2030 Goda / Энергетическая Стратегия России на период до 2030 года*”, <https://minenergo.gov.ru/node/1026>, (Erişim tarihi:29.08.2019).

⁵²⁰ Mitorova, “The Geopolitics of Russian Natural Gas”, s. 13.

çabasına girerek aynı zamanda Rusya enerjisini güvence altına alıp ülkeyi karşılıklı bağımlılık zorunluluğundan kurtarmaya çalışmaktadır. Örneğin, 2006 yılında Rusya Ukrayna ile yaşadığı sorunlar sebebiyle, Avrupa ülkelerine ihracat edilen doğal gaz miktarını azaltmak zorunda kalmıştır. Buna ilişkin, Baltık Denizi'nden Almanya'ya uzanan Kuzey Akım Doğal Gaz boru hattının devreye alınması Rusya'yı tranzit ülke olan Ukrayna'ya karşı karşılıklı bağımlılıktan büyük ölçüde kurtarmıştır. Yine Rusya, Kuzey Akım Doğalgaz boru hattının yararlı olduğunu anlamasıyla Kuzey Akım – II Doğalgaz boru hattının yapılması için harekete geçer. Ancak Avrupa Birliği'nin şimdilik bu doğalgaz boru hattına sıcak bakmaması nedeniyle hattın yapımına başlanmaz.

Rusya diğer bir büyük doğal gaz boru hattı projesi olan Güney Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı güzergâhının işlemini durdurarak tranzit ülke konumunda olan Ukrayna'nın etkisini azaltma yoluna gider. Güney Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı'nın yerine Türk Akımı projesini inşa ederek Türkiye ve Avrupa'ya doğal gazı ulaştırmayı planlar. Böylece Rusya petrol ve doğal pazarlarını çeşitlendirerek, tek bir ülkeye olan karşılıklı bağımlılıktan bağımsız hale gelmeyi ve muhtemel uluslararası krizlerden olabildiğince uzak durma ve kendini garanti altına alma politikası yürütmeye çalışır.⁵²¹ Yine Rusya'nın Kuzey Doğusundan Batı'ya uzanan boru hatları sadece Avrupa pazarına tabi olmak yerine, başta Çin ve Japonya olmak üzere Asya Pasifik ülkelerine enerji boru hatları inşa ederek, alternatif ulaşım yollarını çeşitlendirir. Kısaca, Rusya Avrupa enerji pazarına tamamıyla bağlı kalmayıp Asya Pasifik ülkeleri pazarlarına açılarak Avrupa enerji pazarını dengelemeye çalışmaktadır.

2.3. Türkiye'nin Enerji Görünümü ve Enerji Jeopolitikası

Türkiye, Rusya, Hazar bölgesi ve Orta Doğu ülkelerinden Avrupa ve Atlantik ülkelerine petrol ve doğalgaz tedarikinde köprü vazifesi gören, coğrafik konumu itibariyle çok önemli bir ülkedir. Türkiye, aşamalı olarak Doğu'dan Batı'ya yönelen petrol ve doğalgaz talebi için merkezi bir konum haline gelmektedir. Yine Türkiye, petrol kaynaklarının geçişinde bugüne kadar önemli ve güvenilir bir ülke olduğu gibi doğalgaz için de önemli ve güvenilir tranzit bir ülke haline doğru ilerlemektedir. Büyük boyutlarla Orta Asya/Türkistan'dan Hazar Denizi petrolü, Karadeniz limanlarına aktarılarak oradan da

⁵²¹ Kakışım, "Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi", s. 74-75.

Boğazlar yoluyla Avrupa ülkelerine geçiş sağlamaktadır. Ayrıca Hazar Denizi ve Kuzey Irak'tan gelen petrol, Türkiye'nin Ceyhan petrol boru hattı terminali üzerinden Avrupa pazarlarına gönderilmektedir.⁵²² Özellikle, Türkiye toprakları üzerinden geçiş yapan Azerbaycan doğalgazını Avrupa ülkelerine taşıyacak olan TANAP Projesi ve Rusya Federasyonu doğal gazını Batı'ya taşıyacak olan Türk Akımı Projesi, ülkenin jeostratejik konumunu daha da önemli hale getirmektedir.⁵²³

Yine Türkiye, bölgede önemli bir doğalgaz boru hattı merkez ülkesi olmaya namzettir. Hâlihazırda bu bölgede doğalgaz boru hatlarının önemli bir kısmı Türkiye topraklarından geçmektedir. Piyasada artan doğalgaz talebi doğrultusunda ülkenin ihtiyacı kadar doğalgaz bırakılmaktadır. Türkiye 2010 yılından itibaren Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) üye ülkeler arasında toplam enerji talebi açısından en hızlı büyüyen ülke durumundadır. Ülke ekonomisi, Avrupa'daki OECD ülkelerinden farklı olarak, birkaç yıl arka arkaya kıtanın çoğunu karakterize eden uzun süreli durgunluktan sıyrılabilmiştir.⁵²⁴

Türkiye Cumhuriyeti, enerji ticaret merkezi konumuna gelme çabasını sağlam hamlelerle sürdürmekte, tarafların kazan-kazan politikasına uygun olarak girişimlerine devam etmektedir. Türkiye'de, çok taraflı enerji politikası, ülke ekonomisinin gelişmesi ve bölge güvenliğinin sağlanması açısından önemli ve etkili faaliyetler yürütülmektedir. 2000'li yılların başından itibaren, Avrasya coğrafyasında faaliyete geçirilen büyük enerji projelerine sağladığı katkılar ve yürüttüğü çok taraflı enerji politikaları sayesinde, Doğu ile Batı arasında köprü statüsü üstlenen bölgesel ve uluslararası etkili bir aktör haline gelmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, bu bölgede petrol ve doğalgaz enerji kaynakları, ülkeler arasındaki kadim kuralları değiştirecek bir pozisyona doğru gitmektedir. Enerji diplomasisinin önemi bu bölgede oldukça etkilidir. Aynı zamanda burada devletlerarası enerji diplomasisi uyumlu bir şekilde sürdürülmesi gereken bir husustur. Bunun farkında olan Türkiye, bölgenin güvenliği açısından çok taraflı enerji diplomasisini titizlikle yürütmeye gayret etmektedir. Türkiye, enerji kaynaklarını güvenilir bir şekilde kendi topraklarına ulaşması ve buradan da

⁵²² “Country Analysis Brief: Turkey”, *International Energy Agency*, 2018, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=TUR>, (Erişim tarihi: 03.09.2019).

⁵²³ “2018 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu”, s. 32, *Türkiye Petrolleri*, Ankara, 2019, <https://www.tpao.gov.tr/file/2003/sector-raporlari-2018-2735e5d18395d1ba.pdf>, (Erişim tarihi: 12.06.2021).

⁵²⁴ “Country Analysis Brief: Turkey”, *International Energy Agency*, 2018, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=TUR>, (Erişim tarihi: 03.09.2019).

Avrupa pazarlarına yönlendirilmesi için titizlikle çalışmaktadır. Türkiye'nin desteği ile faaliyete geçirilen projeler şöyle sıralanabilir:

- Irak-Türkiye Petrol Boru Hattı,
- Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Petrol Boru Hattı,
- Arans-Anadolu Doğu Gaz Boru Hattı Projesi(TANAP) ve
- Türk Akımı Gaz Boru Hattı Projesi.⁵²⁵

Türkiye'nin enerji kaynaklarına olan talebi, ülke ekonomisinin gelişmesi ve nüfus artışı nedeniyle devamlı artış göstermektedir. Türkiye 2002 yılından itibaren OECD üye ülkeleri arasında %5,5'lik büyüme oranıyla elektrik arzında en önde gelen ülke olarak belirlenmiştir. Ocak 2019 yılı itibariyle 88GW'i aşmış olup, son 15 yılda artışın üç kat geliştiğini söylemek mümkündür.⁵²⁶

Türkiye 2017 yılında toplam, "145.3 milyon ton petrol eşdeğeri (tpe) olan birincil arzında, 33.6 milyon tpe'lik kısım çevrim ve enerji sektöründe değerlendirirken, 111,6 milyon tpe'lik kısım toplam nihai enerji tüketimi olarak gerçekleşmiştir". Türkiye genelinde toplam birincil enerji arzı arasında ilk sıra %30,5'lik oranla doğalgaza aittir. İkinci sırada bu miktarı çok az farkla izleyen yani 30,5'lik oranla petrol ve geri kalan kısmı da %27,2'lik oranla kömüre ait olur.

2.4. Nükleer Enerji Konusundaki İlişkiler

İki ülke arasında Nükleer enerji konusundaki görüşmeler 2010 yılı öncesine dayanır ve nitekim bu konudaki ilk imza 2010 yılında Ankara'da atılır.

Türkiye'nin kendi nükleer güç santralini inşa etme fikri 1960'lı yıllarda ortaya çıkar. Hemen akabinde ülkenin bilimsel ve teknolojik kalkınma inisiyatifi bağlamında 1965 yılında nükleer santralin kurulmasıyla ilgili ilk araştırma başlatılır. 1974 yılına gelindiğinde ise, Mersin iline bağlı Gülnar ilçesindeki Akkuyu arazisi nükleer santralin inşaatı için uygun bir yer olarak tespit edilir. 1976 yılına kadar arazide detaylı zemin araştırmaları yapılır,

⁵²⁵ "Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri", 2019, *Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB)*, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>, (Erişim tarihi: 04.09.2019).

⁵²⁶ "Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, 2019, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 04.09.2019).

incelemeler sonucunda bu araziye Nükleer Güç Santrali (NGS) inşaat lisansı alınır. Söz konusu Nükleer enerji projesine, finansal ve politik sebepler nedeniyle uzun süre başlanılamaz. Bu arada 1995 yılında Türkiye, *Nükleer Enerjinin Barışçıl Amaçlarla Kullanımına Dair Anlaşma*'yı imzalayan dünyada ilk devletlerden biri olur.

2000'li yılların başlarında Türkiye, nükleer teknoloji alanında Rusya'nın uzun yıllara dayanan deneyiminden faydalanma kararı alır. Görüşmeler neticesinde iki ülke arasında nükleer enerji işbirliği konusunda birlikte hareket etmeye karar verilir. Nihayet 12 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye'nin ilk Nükleer Enerji Santrali olan Akkuyu Nükleer Güç Santralinin inşasını öngören anlaşma Ankara'da imzalanır.

Akkuyu nükleer santrali, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihindeki en iddialı enerji projelerinden biri olur. Söz konusu devasa enerji projesi, Türkiye ve Rusya arasındaki stratejik ortaklığı da temsil etmesi bakımından büyük önem arz eder. Batı ülkeleri tarafından belli konularda dışlanan Türkiye, Rusya ile ortak stratejik önemli adımlara imza atar.⁵²⁷

Akkuyu Nükleer Güç Santrali ile ilgili izin alma ve diğer prosedürler yaklaşık üç-dört yıl devam eder. Nitekim Aralık 2014'te Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, *Akkuyu NGS'nin Çevre Etki Değerlendirme Raporunu* onaylar. 3 Nisan 2018 tarihinde ise Erdoğan ve Putin'in katılımıyla Akkuyu NGS'nin birinci güç ünitesinin temeli atılır. Törenle birlikte, santraldeki birinci güç ünitesinin yapımına dair tam kapsamlı inşaat çalışmaları resmen başlamış olur.⁵²⁸

Akkuyu santrali, Rusya'ya ait *Rosatom* tarafından *Yap-Sahip Ol-İşlet* (YSİ) finansal modeline göre inşa edilecektir. Nükleer sanayide bunun daha önce bir örneği yoktur.⁵²⁹

İki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini değiştiren bu büyük proje tamamlandığında 4 bin 800 megavatlık kapasiteye sahip olacak ve tahminen 20 milyar dolara mâl olan dünyanın en büyük nükleer enerji santrallerinden biri haline gelecektir. Anlaşmaya göre santralin işletmesi, Rus enerji şirketi *Rosatom* tarafından yapılacaktır. Projenin %51'lik hissesi Rusya'ya ait olmakla birlikte, %49'luk hissesi Türkiye'deki özel şirketler tarafından satın

⁵²⁷ “Akkuyu Nükleer Güç Santrali ile yeni bir boyut kazanacak Türkiye-Rusya ilişkileri”, *BBC Türkçe*, 3 Nisan 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43617620>, (Erişim tarihi: 17.04.2021).

⁵²⁸ Akkuyu Nükleer Santral, <http://www.akkuyu.com/index.php>, (Erişim tarihi: 17.04.2021).

⁵²⁹ Doruk Ergun-Mitat Çelikpala-Can Kasapoğlu, “Nükleer Enerjide Risk Yönetimi: Türkiye Modeli”, *Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi*, Ed: Sinan Ülgen, İstanbul 2016, s. 54; https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2016/01/edam_nukleerrisk_rapor.pdf, (Erişim tarihi: 17.04.2021).

alınacaktır. Türkiye'nin ilk nükleer enerji santralının inşasında ve işletmesinde Rusya'nın tercih edilmesi, iki ülkenin enerji işbirliği yaptığı alanları çeşitlendirir.⁵³⁰

Santralin ilk ünitesinin 2023 yılında devreye alınması öngörülmektedir. Diğer ünitelerin ise birer yıl arayla devreye alınması planlanmaktadır. Böylelikle her biri bin 200 MW kapasiteli 4 reaktörden oluşan santralin 2026'da tam kapasite ile üretime geçmesi düşünülmektedir. Ancak, yaşanan gelişmelerin etkisiyle planlanan santralin devreye girme süresinin uzayabileceği yorumları da yapılmaktadır.⁵³¹

Türkiye Enerji Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, nükleer enerjinin Türkiye için enerji arz güvenliğinin sağlanması, enerji ithal bağımlılığının azalması ve cari açığın azaltılması için büyük önem taşıdığı kaydedilir. Bu konuda Fransa örnek gösterilir. Fransa'nın petrol (%99) ve doğalgaz (%97) ithal oranları Türkiye'deki gibi yüksek olmasına rağmen, Fransa'nın enerji ithal bağımlılık oranı %50 iken, Türkiye'de bu oran %72 civarındadır. Bunun esas nedeni Fransa'da elektrik üretiminde nükleer enerjinin payının %75 olmasıdır.⁵³²

Gerek Türkiye'nin nükleer enerji yönündeki ısrarı gerekse, Rusya'nın YSİ finansman modelini kabul etmeye razı olması, Ankara ile Moskova arasında hükümetlerarası bir anlaşma imzalanabilmesinin temel nedenidir. Aynı zamanda Rosatom, Türkiye'nin finansal taahhütleri olmadan yerel bir şirketle ortaklık kurmayı kabul eder.⁵³³

Rosatom 11-13 milyar dolar tutarındaki ana yatırımının %51'ine finansman sağlamaktan sorumludur. Üç Türk şirketinden meydana gelen bir konsorsiyumun geriye kalan %49'luk kısmın finansmanını sağlaması planlanır. Ancak bu konsorsiyum projeden çekilir. 2017'de Rusya tarafı esas anlaşmada bulunmayan ve "*Stratejik Statü*" denilen özel bir statü talebinde bulunup bu statüyü alır. Bu çerçevede Ruslar santralin üzerine inşa edileceği parselin herhangi bir ücret talep edilmeksizin sağlanmasına ek olarak vergi

⁵³⁰ Kakışım, "Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi", s. 82.

⁵³¹ "Türk-Rus ilişkilerinde Akkuyu dönemi", *Deutsche Welle Türkçe*, <https://p.dw.com/p/2vMeh>, (Erişim tarihi: 17.04.2021).

⁵³² Akkuyu Nükleer Santral, <http://www.akkunpp.com/mersin-turkiyenin-enerjisine-enerji-katacak>, (Erişim tarihi: 17.04.2021).

⁵³³ Aaron Stein "Türkiye'nin Nükleer Enerjiye Dair Hedefleri: Büyük Planlar, Ufak Adımlar" *EDAM* Tartışma Kağıdı, İstanbul, 2012, s. 7.

<https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2012/09/T%C3%BCrkiye%E2%80%99nin-N%C3%BCkleer-Enerjiye-Dair-Hedefleri-B%C3%BCy%C3%BCk-Planlar-Ufak-Ad%C4%B1mlar.pdf>, (Erişim tarihi: 17.04.2021).

muafiyetleri ve diğer birtakım teşvikler elde eder. Santralin 60 yıllık bir ekonomik ömrünün bulunması beklenmektedir. 15 yıl boyunca, reaktörler tarafından üretilen elektriğin %70'inin 12,35 sent/kWh'lik bir ortalama fiyat üzerinden satın alınmasına ilişkin bir garanti söz konusudur. 15 yıllık dönemin sonunda, fiyatlar pazar fiyatlarına göre belirlenecektir.

Çevre ile ilgili kaygılar ve Akkuyu'nun bir fay hattı üzerinde yer alması iddiası ve mülkiyet yapısı nedeniyle söz konusu santralin inşaatına Türkiye'de bir grup tarafından karşı çıkılır. Rus şirketinin santralin tam mülkiyetine sahip olması verilemeyecek kadar büyük bir imtiyaz olarak görülür ve tenkit edilir. Asıl sözleşmede belirtilmeyen iki gelişme ile ilgili de kaygılar dile getirilir. Birincisi, reaktörleri inşa edecek yüklenicinin değişmesidir. Rusya hükümeti tarafından kontrol edilen bir yüklenici olan JSC Atomstroyexport, özel bir şirket olan titan2.ru ile değiştirilir. Bu durum asıl sözleşmede belirtilen hükmün net bir ihlali olarak görülür. İkinci önemli sorun ise, daha önce de belirtildiği üzere, 28 Mart 2019 tarihinde sözleşmede yapılan değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Kimileri de 87 reaktörün işleyişi ile ilgili faaliyetlerde kullanılacak bir limanın inşa edilmesinin normal bir uygulama olduğunu öne sürer. Buna karşın, sözleşmede değiştirilen madde hükümleri, deniz faaliyetleri de dâhil olmak üzere müsaade edilecek faaliyetlerin söz konusu limanı tam teşekküllü ticari bir limana dönüştüreceğini göstermektedir.

Rusya açısından bakıldığında, Akkuyu projesinin birçok avantajının bulunduğu ifade edilmektedir. Akkuyu, Rusya bakımından başka bir ülkede elektriğin üretilip söz konusu elektriğin Türkiye'den üçüncü kişilere satılabileceği ilk santral örneğini teşkil etmektedir. Bu çerçevede bazıları Rusya Federasyonu'nun amacının, nükleer teknolojisini küresel arenada pazarlayabilmek olduğunu ileri sürerler. Onlara göre Akkuyu, Rusya'ya çok iyi bir vitrin sağlamaktadır. Türkiye'nin 60 yıllık nükleer santral hayali bir kenara bırakıldığında, Türkiye'nin bu anlaşmadan ticari veya stratejik anlamda elde etmesi gerekenleri elde edip etmediği takip edilen süreçte uzun sürede tartışılmaya devam edilecek gibi gözükmektedir.⁵³⁴

10 Mart 2021 tarihinde Erdoğan, Akkuyu Nükleer Güç Santrali Üçüncü Ünitesinin Temel Atma Töreni'ne Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nden canlı bağlanarak "*Nükleer enerji, enerji politikamız bakımından özel bir yere sahiptir. Hedefimiz enerji üretirken sıfır emisyonla çalışan ve çevreye hiçbir zararı olmayan nükleer enerjiyi ülkemizin enerji sepetine eklemektir.*" ifadelerini kullanır. Putin ise, "*Akkuyu NGS projesinin*

⁵³⁴ Özel-Uçar, s. 24-25.

*gerçekleştirilmesi, Türkiye'nin enerji güvenliğine ciddi katkılar sağlayacak, ekonomisini daha da güçlendirecek."*⁵³⁵ şeklinde konuşur.

Projenin inşaatındaki teknik konularda son derece gelişmiş çözümlerin uygulandığını vurgulayan Putin, *"Hatta COVID-19 salgınıyla ilgili birtakım zorluklar bile bizi engelleyemedi. Projede yer alan personelin sağlık güvenliğini korumak için tüm gerekli tedbirler en üst düzeyde alınıyor."* diyen Rus lider, Akkuyu NGS'nin 2023'te devreye alınacağını belirterek, *"2023 aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin 100'üncü yıldönümünün kutlanacağı senedir. Projeye başlarken, Türk dostlarımız önümüze böyle bir hedef koydu. Sayın Erdoğan bundan hep bahsetti. Dolayısıyla biz bu zamanlamayı tutturmaya büyük önem vermekteyiz. Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ile birlikte ileride de Akkuyu projesine gerekli desteği sağlamaya devam edeceğiz."*⁵³⁶ şeklinde ifadeler kullanır.

Aynı zamanda Akkuyu Nükleer Santral Projesi, neredeyse 500 yıllık Türk-Rus ilişkilerinin en önemli ortak projesi olarak da görülmektedir. Zira hem teknik, hem de siyasi bir projedir. Projenin tek başına Türkiye'nin enerji ihtiyacının yaklaşık yüzde 7'sini karşılaması beklenmektedir. Söz konusu proje tarihi bir projedir. Çünkü Türkiye, Rusya'nın yardımıyla ilk defa nükleer enerjiye adım atmakta ve nükleer enerji sahibi ülkeler grubuna yükselmektedir. Türkiye'de yapılan anket sonuçları Akkuyu'ya verilen desteğin yüksek olduğunu göstermektedir. Rusya ile Türkiye'nin bu şekilde birbirine yaklaşp nükleer enerji konusunda ortak adım atmaları, Türkiye'nin nükleer enerjiye sahip olmasını istemeyen Batı dünyasındaki bazı lobileri rahatsız etmektedir. Bu nedenle 2010'dan beri Akkuyu projesinin yavaş yürümesi Akkuyu'da yeni bir yönetimin gelmesine neden olur. Söz konusu projenin hızlanması ve hedeflenen zamanında bitirilmesi hem Rusya'nın hem de Türkiye'nin lehine olup arzu ettiği bir şeydir.⁵³⁷

⁵³⁵ “Эрдоган назвал сроки начала строительства в Турции 4-го блока АЭС «Аккую» / Erdogan nazval sroki nachala stroitel'stva v Turtsii 4-go bloka AES «Akkuyu», 10.03.2021, *İzvestia*, <https://iz.ru/1135060/2021-03-10/erdogan-nazval-sroki-stroitelstva-v-turtcii-4-go-bloka-aes-akkuuiu>, (Erişim tarihi: 17.04.2021).

⁵³⁶ “Akkuyu Nükleer Güç santrali: 3. reaktörün temeli atıldı”, *TRT Haber*, 10. 03. 2021, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/akkuyu-nukleer-guc-santrali-3-reaktorun-temeli-atildi-563345.html>, (Erişim tarihi: 17.04.2021); “Путин и Эрдоган запустили строительство третьего блока первой турецкой АЭС / Putin i Erdogan zapustili stroitel'stvo tret'yego bloka pervoy turetskoy AES”, *Kommersant*, 10.03.2021, <https://www.kommersant.ru/doc/4722330>, (Erişim tarihi: 17.04.2021).

⁵³⁷ Hasan Canbolat, “Akkuyu Nükleer Santrali”, *Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji*, Kapadokya Üniversitesi Yayınları-1, Ed: Halil Burak Sakal 1. Baskı, Nevşehir, 2019, s. 32.

SONUÇ

Tarihte Türklerin Avrasya coğrafyasında inşa ettiği Büyük Devlet ve İmparatorluklar, iki farklı ulusu aynı siyasi sistem içinde yaşatmış ve birbiriyle olumlu veya olumsuz ilişki kurmak durumunda bırakmıştır. Çoğunlukla birbiriyle karşı karşıya gelen ve savaştan iki millet, kimi zaman da ortak düşmana karşı ittifak kurabilmişlerdir.

Üç bölüm halinde ele aldığımız araştırmamızın **birinci bölümünde** Osmanlı öncesi ve Osmanlı sonrası Türk-Rus ilişkileri çerçevesinde 2000 yılına kadar Türk Rus ilişkilerinin tarihi gelişimini ele almaya çalıştık. Ben burada başlangıçtan XX. yüzyılın sonuna kadar ikili ilişkilerin tarihi gelişiminde önemli gördüğüm ana noktaları tespit edip sizlerle paylaşacağım.

Araştırmamızda Türk-Rus ilişkileri, VI. yüzyılın ortalarından itibaren **Avarlar** ile **Slavların** ilişkileri ile başlatılıp VII. yüzyılın sonlarına doğru Doğu Avrupa'nın en büyük ve yegâne siyasi teşkilatı olan ve VIII-IX yüzyıllarda gelişerek Doğu Avrupa'nın en önemli devleti haline **Hazarlar** ile **Doğu Slavlarının** ilişkileri ile devam ettirilmiştir.

Türk-Rus ilişkileri, IX. yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş Rusların ilk devlet yapılanmasının başlamasıyla önce Kiev Rusyası çerçevesinde daha sonra ise Knezlikler dönemi adıyla bilinen dönemde var olan birçok knezlik ile **Peçenekler** ve **Kıpçaklar** gibi bazı Türk kavimleri arasındaki ilişkilere yer verilerek sürdürülmüştür.

XIII. yüzyılın ilk yarısında Asya ve Ön Asya'yı derinden sarsan Moğol istilasının ortaya çıkardığı yeni siyasi oluşumlardan biri de **Altın Orda Devleti** (1241-1502) olmuş ve bu Türk Devleti ile o dönemdeki Rus knezlikleri arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

Özetle tekrar belirtmek gerekirse Osmanlı öncesi Türk-Rus İlişkileri çerçevesinde **Batı Hunları, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler** ve **Kıpçaklar/Kumanlar** Slav kavimleri ile temas içinde olurlar. Ancak bu ilişkiler, VIII. yüzyıla gelinceye kadar Rus devletinin ortaya çıkmaması ve milli kimliğin belli olmaması nedeniyle Türk-Rus ilişkileri bir bütün olarak değerlendirilemez. Bu ilişkiler VIII ve IX. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş bir nitelik kazanmaya başlar ve XV. yüzyılın ortalarına kadar (Altın Orda Devleti'nin sonu) devam etmiştir.

Tarihi kaynaklar, **Türk-Rus ilişkilerini resmi diplomatik tarihsel süreç** olarak 1492 yılında Moskova Knezliği'nin Osmanlı İmparatorluğu'na elçi göndermesi ile

başlatırlar. Dolayısıyla 31 Aralık **1492** yılında Kırım Hanı Mengligerey'in arabuluculuğu ile Osmanlı Sultanı II. Beyazıt'ın Moskova Knezi III. İvan'la mektuplaşma şeklinde yapılan antlaşma günümüzdeki Türk-Rus ilişkilerinin resmi başlangıcı olarak kabul edilir.

Başka bir ifadeyle XIV. yüzyılın başından itibaren devamlı büyüyüp güçlenen Osmanlı İmparatorluğu, Ruslarla ancak ilk diplomatik dostluk ilişkisini İkinci Sultan Bayezid döneminde III. İvan'ın girişimi ve Kırım Hanları vasıtasıyla kurar. XV. Yüzyılın sonu ve XVI. Yüzyılın başları Osmanlı Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dostluk dönemi olarak tanımlanır. Bu dönemde Osmanlı Türkiye'si yüzünü Batı'ya dönmüş ve Ruslarla ilişkilerini Kırım Hanlığı aracılığıyla yürütmüştür.

Bundan sonraki Türk-Rus ilişkilerini tarihçiler üç dönemde ele almışlardır. Birinci dönem **XVI-XVII. yüzyıllar Osmanlı hâkimiyeti dönemi**, ikinci dönem **XVIII. Yüzyıl'da Rus Çarlığının güçlenerek Türk-Rus ilişkilerinin karşılıklı dengede seyrettiği dönem** ve sonraki yüzyıllarda ise **Rusların Osmanlı'nın tarihi toprakları olan başta Balkanlar olmak üzere Kırım ve Kafkasları ele geçirip genişlediği dönemdir.**

Osmanlı döneminde Rus Knezliklerinin daha sonra Rus Çarlığının Kuzey Karadeniz bölgesine doğru ilerleyerek Kırımı ele geçirmesi, aynı zamanda Karadeniz ve Kafkasya bölgesinde güç haline gelmesi ve dönemseller çatışma ve işbirliği süreçlerinin sarmaladığı bu tarihi geçmiş ülkelerin toplumsal hafızalarında köklü izler bırakmıştır. İmparatorluk döneminde birbirlerini rakip ve hasım olarak gören bu iki büyük güç defalarca karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak, imparatorluk dönemi sadece savaflara değil, kısa süreli de olsa iki ülke arasında işbirliği ve ittifak dönemlerine de rastlanmıştır.

Çarlık Rusyası'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı izlediği politikanın yirminci yüzyılın başında dramatik bir değişim geçirdiği görülür. Çarlık Rusyası'nın da Osmanlı'nın paylaşılması planlarına katıldığı anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı Osmanlı'nın önce yenilgisini, sonra da yıkılışını beraberinde getirirken, Türk Milli Mücadelesi bu yıkımın sonuna eklenerek, yeni bir Türk devletinin başlangıç noktasını oluşturmuştur.

İmparatorluk döneminin bitmesi ile Rusya'da **Bolşevik İhtilalinin** vuku bulması, aynı döneme rastladığı görülür. Osmanlı sonrası Anadolu topraklarında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra 1940 yılına kadar iki ülke arasında olumlu bir ilişki grafiğine rastlanır.

Bu arada Osmanlı'nın yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu aşamasında Türkistan Türk Cumhuriyetlerinin aralarında toplayıp Türkiye'ye gönderilmek üzere Ruslara teslim ettiği paraların yaklaşık dörtte bir kısmını Rusların Türkiye'ye ulaştırdığı ve ulaştırılan bu paranın da Rus yardımı olarak kayıtlara geçirdiğini burada zikretmek gerekir diye düşünüyorum. Zira söz konusu yardım tarihe ne yazık ki, Rusya'nın verdiği destek olarak geçmiştir.

1920-1940 yılları arası Türk Rus ilişkileri genellikle olumlu bir seyir izler. Zira Montrö Boğazlar Sözleşmesinin imzalanmasından itibaren İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye ile SSCB arasında bazı konularda zaman zaman gerginlikler ve tansiyonun yükselmesine neden olan gelişmeler yaşansa da, bu sorunların iki ülke arasındaki iyi ilişkileri bozacak derecede olmadığı görülür. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, 1930'lu yılların ortasından itibaren İkinci Dünya Savaşı öncesi Sovyetlerin sürdürdüğü bazı politikalar, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik mesafeli durmasına neden olmuştur. 1939 yılına gelindiğinde Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın saldırgan politikalarına karşılık, İngiltere ve Fransa bir barış bloku kurmaya çalışır. Özellikle İtalya'nın Akdeniz bölgesindeki yayılcı politikaları Türkiye'yi de rahatsız eder ve barış bloğunda yer almasına sebep olur.

1940'lı yıllarda yani **II. Dünya Savaşı sonrası** ilişkiler gerilimli bir mecraya sürüklenir. Yeni dönemin şekillenmesinde 1939-1945 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşı belirleyici bir rol oynar. Örneğin SSCB'nin kurulmasından bu yana Türk-Sovyet ilişkilerindeki ilk ciddi kriz 1945 tarihinde ve sonrasında vuku bulan boğazlar konusundaki Rusların talebi ve konuda iki ülke arasındaki anlaşmazlıktır. Bu anlaşmazlık gerek Türkiye gerekse SSCB açısından çok sayıda olumsuzluğu beraberinde getirir. İki ülke tarafından karşılıklı olarak verilen notalardan anlaşılacağı gibi II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan SSCB'nin boğazlar üzerindeki bu ısrarcı yaklaşımı geçmişteki tutumunu hala devam ettirdiğini gösterir.

1950-1960 yılları arası uluslararası arenada önemli dönüm noktası olarak bilinir. Söz konusu yıllarda İkinci Dünya savaşı sonrası başlayan Soğuk Savaş'ın yerleşik bir yapıya dönüştüğü ve zemini sağlamlaşmaya başlayan kutupların kendi aralarında vuku bulan mücadelenin belli sınırlar çerçevesinde yürütülerek yoğun bir rekabete sahne olduğu görülür. Bu yıllar SSCB ile Türkiye ilişkilerinde üçüncü dönüm noktası olarak adlandırılır. Yine bu yıllar, Türkiye açısından iç ve dış politikada değişim ve dönüşüm yılları olarak tanımlanabilir. Türkiye'de iç politikada 1945 yılından itibaren çok partili sisteme geçiş

süreci başlar. 1946 yılında ilk defa iki partili seçimler gerçekleştirilir. 1950 yılında ise, çok partili seçimler dönemine girilir.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle **NATO** ve **Varşova Paktı** olarak iki kutba ayrılan yenedünya düzeninde Soğuk Savaş olarak adlandırılan bir süreç yaşanır. Bu süreçte bazen doğrudan doğruya daha çok da NATO-Varşova Paktı anlaşmazlığından kaynaklanan nedenlerle ilişkilerde zaman zaman gerilimler yaşanmıştır.

Türkiye'nin farklı bölgelerinde NATO kapsamında tesis edilen askeri üsler ve gerçekleştirilen askeri tatbikatlar zaman zaman Sovyetlerin tepkisine yol açmıştır. SSCB rahatsızlıklarını değişik tarihlerde verdiği notalarla bildirmiştir.

XX. yüzyılın son çeyreğinde Sovyetler Birliği'nin dağılması aynı zamanda çift kutuplu dünya düzeninin bozulmasının başlangıcını oluşturmuştur. Bahsi geçen başlangıç aynı zamanda Türk-Rus ilişkileri açısından da yeni bir dönemin işaretini vermiştir. Tespitlerimize göre 1492 tarihinde Rus Knezliği ve Osmanlı İmparatorluğu arasında başlayan Türk-Rus ilişkileri değişen rejimler ve devlet isimlerine rağmen **1992** yılı itibariyle **500. senesini** tamamlar. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Tansu Çiller ile Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin'in 1992'de Moskova'da buluşması bu yönüyle daha da büyük bir anlam kazanır.

1970'li yıllara gelindiğinde Türk-Sovyet ilişkilerindeki iyimser hava sona ermeye başlamış ve ilişkilerdeki sıcaklık yerini gerginliğin ve soğukluğun ağır bastığı bir döneme bırakmıştır. 1970'li yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerin bozulmasının asıl nedeni, Türkiye'nin 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs barış harekâtına SSCB'nin tepki göstermesi ve 23 Ağustos 1974 Deklarasyonu ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kıbrıs'tan çıkmasını istemesidir. Türk askerlerinin adanın üçte birini kontrol altına almış olması, tabiiyle SSCB'nin hoşlanacağı bir durum olmamıştır.

1980'li yılların başlarından itibaren iki ülke arasında gelişen yeni süreçte ekonomik araçların ikili ilişkilerde ön plana çıkarılması, daha çok politik alanlarda yoğunluk gösteren sorunların boyutunun asgari düzeye indirilmesine katkıda bulunmuştur. 1980'li yılların ortalarında başlayan ve gelişen Glasnost ve Perestrojka (Açıklık ve yeniden yapılandırma) politikası ile iki devlet arasındaki ilişkiler yeni bir boyuta taşınmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla Türk-Rus ilişkileri çok farklı bir yöne evrilir ve bu dönemde iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkiler ön plana çıkarak karşılıklı ilişkilerde dengeleyici bir faktör haline gelmiştir.

1990'lı yıllarda Sovyet yönetiminden ayrılan yeni Türk Cumhuriyetleri ve bu cumhuriyetlerle Türkiye arasındaki yakınlaşmalar en belirgin olaylar olarak tarihteki yerini almıştır. Türkiye ile Orta Asya/Türkistan Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerde Rusya Federasyonu'nun gösterdiği tavır bir yumuşama politikasının işareti olmuştur. Bu dönemin siyasi ilişkilerinde gerilim meydana getiren olaylardan biri Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan çatışmada Rusya Federasyonu'nun takip ettiği politika, diğeri ise Çeçen Sorunu olmuştur.

Netice itibariyle şunu ifade edebiliriz ki, Soğuk Savaş döneminin sonlanması ve SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında oluşan rekabet ortamı ve zaman zaman bu rekabetin ortaya çıkardığı çekişmeler, 2000'li yılların başlarından itibaren Türk-Rus ilişkilerinde ikili işbirliği anlayışından çok boyutlu ortaklık doğmasını sağlayan yapının temelini atılmasını sağlamıştır.

Araştırmamızın **ikinci bölümünde** 21. yüzyıl yani **2000- 2020 yılları arası** Türkiye-Rusya siyasi, diplomatik ve askeri ilişkileri ele almaya çalıştık. Bu bölüm, Türkiye-Rusya arasındaki siyasi, diplomatik ve askeri ilişkiler genel başlığı altında ele alınmıştır. Siyasi ve diplomatik ilişkiler kısmı, üç ana başlığa ayrılmış 2000-2010 yılları arası siyasi ve diplomatik ilişkiler başlığında, 2000-2003 yıllarında taraflar arasında kurulan diplomatik temaslar, 2003 Irak Savaşı sırasında ve sonrasında Türk-Rus ilişkilerinin seyri, 2004-2006 yıllarında iki ülke arasındaki işbirliği ve diplomatik görüşmeler, Rusya-Gürcistan Savaşı (2008) ve Bölgesel Sorunların Türk-Rus ilişkilerine etkisi ile 2009-2010 Türkiye ve Rusya ilişkileri ve bölgesel işbirliği konuları incelenmiştir.

2011-2016 yılları arası ikili ilişkiler başlığında ise Türkiye ve Rusya'nın Arap Baharına ve onun etkisiyle oluşan Suriye iç savaşına karşı tutumları, Suriye sorunu çerçevesinde ilk ciddi uçak krizi (Ekim 2012), 2015 uçak krizinin Türk-Rus ilişkilerine siyasi etkileri, uçak krizi sonrası büyük zarar gören ilişkilerin tamiri yönündeki adımlar, Rus Büyükelçisine yapılan suikast konuları ele alınmaya çalışılmıştır.

2017-2020 yılları arası ikili ilişkiler başlığında da, 2017-2020 yılları arasındaki gelişmeler yıllar bazında ayrı ayrı incelenmiştir. Söz konusu bölümün askeri ve güvenlik ilişkiler kısmında ise 2000-2008 yıllarında askeri alandaki gelişmeler, Rus-Gürcü savaşında Türkiye'nin tutumu (2008), Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve sonrası ilişkiler, 2017-2018 yılındaki Suriye ağırlıklı askeri görüşmeler, Rusya'dan S-400 füzelerinin alımı ve etkileri,

2019 yılında gerçekleşen askeri gelişmeler, 2020 yılındaki ilişkiler, Libya sorunu ve Dağlık Karabağ sorunu gibi başlıklar altında ele alınıp çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

Şimdi burada 2000 yılından günümüze kadar Türkiye ile Rusya arasındaki siyasi, diplomatik ve askeri ilişkilerdeki önemli noktaları ve tespitlerimizi vermeye çalışalım.

2000 yılından itibaren Avrasya coğrafyasındaki önemli gelişmelerden birini Türk-Rus ilişkilerindeki gelişmelerin oluşturduğu görülür. Rusya Federasyonu'nun Devlet Başkanlığına Vladimir Putin'in ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığına Recep Tayyip Erdoğan'ın gelişi iki ülke ilişkilerinde yeni bir sayfa açmıştır. Avrasya coğrafyasında rekabetten “*stratejik ortaklığa*” yönelme politikası bu dönemin belirgin özelliği olduğunu söylemek yanlış olmaz.

İki ülke arasındaki münasebetlerin 2000-2020 yılları arasında gerçekleşen gelişmelerin yansımaları siyasi ve askeri ilişkilerle beraber değerlendirilerek izah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmamızın bu kısmında Türkiye-Rusya arasında resmi olarak “çok boyutlu ortaklık” şeklinde tanımlanan ve 2000'li yıllardan itibaren süreç içerisinde şekillenen özel ilişkilerin gelişimi değerlendirilmiştir. Türkiye ve Rusya arasında 2000'li yıllardan itibaren gelişen münasebetlere yön veren dinamikleri ikili, bölgesel ve küresel düzeyde ele aldık. İki ülke arasında özellikle 2004 yılından itibaren hızlanan yakın temaslar sonucunda daha çok ekonomik çıkarlar öne çıkmış gibi görünse de bölgesel ve küresel bağlamda ortaya çıkan önemli gelişmelerin de Türk-Rus ilişkilerinin gelişiminde ciddi ölçüde etkili olduğu görülmüştür. Özellikle Türkiye ve Rusya basınından ve diğer kaynaklardan farklı şekillerde analiz edilip irdelenerek çalışılmıştır.

Soğuk Savaş dönemi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler her iki ülkenin de ticaret, enerji, turizm gibi pek çok alanda potansiyelinin fark edilmesiyle beraber hız kazandığı görülür. İki ülkenin de bölgede etkin birer ülke konumunda olması nedeniyle ülkeler arasında ticari, siyasi ve ekonomi başta olmak üzere pek çok sahada ikili işbirlikleri ön plana çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünü ve Rusya Federasyonu'nun ortaya çıkışını takip eden dönemde Türk-Rus ilişkileri 1990'ların ilk yarısında sıkıntılı olmuş olsa da, ikinci yarısından itibaren aşamalı olarak iyileşme dönemi olarak kaydedilmiştir. Türkiye'nin Merkezi Asya ve Kafkasya'da yeni kurulan bağımsız akraba Türk Cumhuriyetleri ile yakın temaslarda bulunması ve bu coğrafyalarda Rusya etkisinin zayıflaması Türk-Rus ilişkilerinde rekabet ve çekişme oluşmasına neden olmuştur. 1990'ların ikinci yarısından sonra Rusya'nın kendi iç sorunlarının üstesinden gelip

ekonomik krizi atlatması sonucu Türkiye-Rusya ilişkilerinin özellikle bu yıllarda ekonomik –ticari alandaki işbirliğinin oluşturduğu karşılıklı bağımlılık sebebiyle farklı bir boyut kazanmaya başladığı görülmüştür.

Türk-Rus ilişkilerinin 1990’lı yıllarda karşılıklı çıkarlar doğrultusunda ekonomik ve ticari alanda yoğunlaştığı görülürken Soğuk Savaş dönemindeki karşılıklı güvensizlik geleneği ve askeri alandaki korkuların buzları tam anlamıyla eritemediği görülür. Tedbiri elden bırakmadan aşamalı olarak gelişen ikili ilişkiler, iki ülkeyi 2000’li yılların başlamasıyla çok boyutlu ortaklığa doğru götürmüştür. 21. yüzyılın başlamasıyla yaklaşık 500 yıllık Türk-Rus ilişkileri açısından bakıldığında hiç görülmemiş bir şekilde iki ülke birbirine yakınlaşmış ve ilişkilerin üst seviyelere ulaştığı tespitlerimiz arasındadır. Bu dönem, ikili ilişkilerde rekabet ve çekişme yerine çok boyutlu işbirliği ve stratejik ortaklık düzeyine çıkan bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemin en önemli özelliği, ikili ilişkilerin odak ve merkez noktasında ağırlıklı olarak ekonomik ve ticari alanların yanı sıra enerjinin olmasıdır.

2000 yılının başlamasıyla Türkiye ve Rusya üst düzey hükümet yetkililerinin karşılıklı ziyaretlerinin daha önce hiç görülmediği kadar yoğunlaştığı görülür. İki ülke arasındaki ihtilafli konular bir kenara bırakılarak ekonomik, ticari, enerji ve turizm işbirliği merkezi konuma alınarak beyaz bir sayfa açılıp yeni bir ilişki dönemi başlatılmıştır.

Son 20 yıllık sürece genel olarak bakıldığında **uçak krizinin** getirdiği sıkıntılar hariç ilişkiler genel olarak pozitif bir seyir izlemiştir. Sonuçta biz de coğrafi olarak birbirine yakın coğrafyaları paylaşan bu iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin karşılıklı olarak daha da geliştirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Rusya Federasyonu hem coğrafi konum açısından hem de ekonomik ve nüfus büyüklüğü açısından bakıldığında Türkiye için son derece önemli ve büyük bir pazardır. Türkiye, Rusya’ya hazır ürün sektöründe ihracat yapan, Rusya’dan ise enerji açığını kapatmak için bu anlamda ithalat yapan bir ülke konumundadır. Dış ticaret dengesine bakıldığında Türkiye aleyhine bir durum söz konusudur. Bu da ağırlıklı olarak Türkiye’nin ithal ettiği Rus doğalgazı yani enerji ticaretinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Türkiye açısından iki ülke arasındaki dış ticaretin dengede olmasının tek çıkış yolu, Türkiye’nin Rusya pazarına yönelik ihracatının artmasının gerekliliğidir.

Burada şu tespiti de yapmalıyız ki, iki ülke arasında yaşanan politik gerilimler ekonomi alanında büyük kayıplara yol açmıştır. Bilindiği gibi Türk hava sahasını ihlal etmesiyle **bir Rus savaş jetinin** Türk hava kuvvetleri tarafından 24 Kasım 2015 tarihinde

düşürülmesi Türk-Rus siyasi ilişkilerini oldukça gergin duruma sokmuş ve Putin ve Erdoğan'ın karşılıklı sert çıkışları, Moskova'nın Ankara'yı sıkıştırmaya yönelik politikası, iki ülke ilişkilerini neredeyse sonlandırma noktasına getirmiştir. Rusya'dan başta turizm sektörü olmak üzere birçok alanda çeşitli yaptırımlar uygulanmıştır. Ancak, Ağustos 2016 tarihinden itibaren iki ülke arasındaki buzlar erimeye başlar. Siyasi diyalogun yeniden başlaması, ticari ve ekonomik münasebetler ile dondurulmuş enerji projelerinin tekrar hayata geçirilmesini sağlamıştır. Süre içerisinde iki ülke arasındaki turizmin gelişimi zamanla büyük bir ekonomik kapasite oluşturmuştur.

Türkiye-Rusya ekonomileri üretim yapıları olarak birbirini destekleyici konumdadır. Türkiye'nin hazır ürünlerinin Rusya pazarlarında daha çok yer almasının yanı sıra Türk sanayisinin ihtiyaç duyduğu hammadde, doğal kaynaklar, enerji ve özellikle doğalgazın Rusya tarafından sağlanabilmesi iki ülkenin ticari çıkarlarının örtüşmesi anlamına gelmektedir.

İkinci bölümde Türkiye ve Rusya arasında ikili siyasi ilişkilerinin yanı sıra askeri güvenlik politikalarında da 2000 yılı sonrası görülen değişimler ele alınmıştır. Uluslararası ortamdaki değişime göre şekillenen iki ülke politik ve güvenlik/askeri ilişkileri, küresel ve bölgesel boyutta ortaya çıkan krizlere ve tehditlere çok da aldırış etmeden belli bir kararlılıkla şekil almıştır. İki ülke ilişkileri hem coğrafi temelli ortaya çıkan bölgesel sorunlar incelenerek hem de kurumsal düzeyde yaşanan değişim süreçleri kronolojik olarak ele alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle, ilişkilerde belirginleşen işbirliği alanları ve çıkar farklılaşmaları ortaya konulmuştur.

Ülkeler arasındaki işbirliğinin pozitif yönde ilerleyerek sağlamlaşması sonucunda ticaret hacmi 40 milyar doları bulmuş, karşılıklı olarak iki ülke vatandaşlarına vize uygulaması kaldırılmıştır. Enerji ve ekonomi alanlarında işbirliğinin artırılması ve bölgede terörizmle mücadelede karşılıklı hareket edilmesi dönemin bir başka kazanımı olmuştur. Uluslararası arenada ülkelerin birbirini destekleme kararı ise Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin çok boyutlu ortaklığa ulaşması hedefine yönelmiştir.

Öte yandan iki ülke yönetiminin farklı görüşlere sahip olup farklı politikalar uygulamasının “*Arap baharı*” sürecinde yeni bir kırılma noktası oluşturduğu görülür. 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesi çok dillendirilmeyen bir sorun olarak varlığını korumaya devam etmektedir. “*Arap baharı*” sürecinde yaşananlar ve Kırım'ın işgaline

rağmen iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin büyük ölçüde zarar gördüğü söylenemez.

2017 yılında iki ülke liderlerinin 7 kez yüz yüze görüşmesi Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerde geline seviyeyi net şekilde ortaya koyar. 2017 yılından itibaren oluşan yakınlaşma, temasların sıklaştırılmasına ve ilişkilerin seviyesini daha yükseğe taşıyarak ekonomik ve ticari ilişkilere ivme kazandırmıştır. Aynı tarafta yer almasalar da bu dönem Suriye, Libya ve Dağlık Karabağ, iki ülkenin beraber çözüm aradıkları sahalara haline gelmiştir. Örneğin, her konuda mutabık olmasalar da en son olarak Karabağ'da yıllar sonra yaşanan şiddetli çatışmaların bir biçimde sona erdirilmesinde aktif rol alarak uzlaşabilmişlerdir. Özetle, Türk-Rus ilişkilerinin özünü anlamak, ikili ilişkilerin tarihini, siyasi ve ekonomik işbirliklerini anlamının yanı sıra her iki ülkenin yakın çevrede yer alan bölgesel aktörlerle ve bölgesel krizlere yönelik ilişkilerini de dikkate almayı gerektirmektedir.

Araştırmamızın **Üçüncü bölümü** ise, *ekonomik ilişkiler* genel başlığı altında 2000 yılı sonrası genel ekonomik ilişkiler ve enerji merkezli ilişkiler şeklinde iki kısımda ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır. Genel ekonomik ilişkiler kısmı, bu dönemdeki ekonomik ilişkilere genel bir bakış, Rusya Federasyonu ve Türkiye arasındaki bavul/mekik ticareti, resmi ticarete geçiş dönemi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), müteahhitlik hizmetleri ve yatırımlar, turizm ve Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) dönemi başlıkları altında incelenmiştir. Enerji merkezli ilişkiler kısmı ise Türkiye – Rusya ilişkilerinde enerjinin rolü, Rusya'nın enerji konumu ve enerji jeopolitikası, Türkiye'nin enerji görünümü ve enerji jeopolitikası ile Akkuyu nükleer enerji santrali başlıkları altında açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu bölüme genel olarak bakıldığında Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin ekonomik analizi üzerine yoğunlaşmıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler tarihsel gelişim, karşılaştırmalı analiz, eleştirel ve istatistiksel analiz ile değerlendirilmeye çalışılmış, Türkiye ve Rusya ekonomilerinin günümüzdeki durumu ele alınarak Türk-Rus ekonomik ilişkileri, genel olarak bavul ticareti, müteahhitlik hizmetleri ve yatırımlar, turizm ve enerji merkezli ilişkiler yönüyle karşılıklı olarak analiz edilmiştir. Ayrıca bölümde, iktisadî ve enerji münasebetleri içeren anlaşmalar anlatılmıştır. Ekonomi merkezli enerji alanında imzalanan anlaşmalar sonrasında Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan ekonomik ve ticari sorunlara da genel hatlarıyla değinilmeye çalışılmıştır.

Bütün bunlardan sonra şunu söyleyebiliriz ki, geçmişte iki milletin çok ihtilafı ve bir biriyle mücadele ettikleri dönemler çok olmuştur. Günümüzde ise iki ülke arasındaki ilişkilerde çekişme ve rekabetten ziyade çok boyutlu işbirliğinin ön plana çıkarılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple olmuş bitmiş olaylara veya sorunlu ve tartışmalı alanlara takılıp kalmak ve problemleri tekrarlayıp durmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak bu, iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların üstünü örterek var olan problemi yok sayma veya göz ardı edilmesi anlamına da gelmez. Tam tersine iki ülke arasındaki eski ve yeni sorunları masaya yatırarak tüm detayları ele alıp konuşulmalı ve çözüm odaklı yapıcı bir şekilde ele alınmalıdır.

Türk-Rus ilişkilerin seyri konusunda bir değerlendirme yapacak olursak, ikili ilişkilerin soğumasına veya tansiyonun yükselmesine neden olan esas nedenlerin bölgesel krizler ya da üçüncü komşu ülkeler olduğu görülecektir. Bu sorunlar karşısında iki ülkenin farklı yaklaşımları, işbirliğinin hız temposunun düşmesine neden olmaktadır. Bölgede var olan Suriye, Kırım, Karabağ ve Libya gibi sorunların zaten kısa zaman içerisinde çözülmesini beklemek doğru olmaz.

Bölgesel krizlerden veya üçüncü bir ülkeden kaynaklanan sorunların çözümü Türkiye ve Rusya hükümetinin karar verici yetkililerinin üçüncü ve dördüncü ülke dâhil olmadan ortaya çıkan problemleri masaya yatırarak her iki ülke de kendi diplomasi kanallarını sonuna kadar açık tutarak söz konusu konuların açıkça konuşabileceği ülkelerarası platformlarla birlikte çözmesi gerektiği kanaatindeyiz. Türk-Rus ilişkilerini incelediğimizde dikkat çeken diğer önemli bir noktayı da vurgulamamız gerekir ki, geçmişte ne zaman Türk-Rus ilişkileri yoluna koyulmaya başladıysa üçüncü ülkelerin husumeti ve kıskançlığından kaynaklanan kışkırtıcı ve provokasyonların ortaya çıktığını söylemek de yanlış olmaz. Bu nedenle iki ülke arasında tansiyonun yükselmesine neden olabilecek ve sorun oluşturabilecek muhtemel yaklaşımlara dikkat edilmeli ve akılselikle hareket edilmelidir.

Öte yandan Türk-Rus işbirliğine katkı sağlayabilecek alanlardaki ilişkilerin gelişiminin 2000 yılından günümüze kadar aşamalı olarak her iki ülkenin milli ihtiyaçları çerçevesinde ilerleme kaydettiğini ifade etmek yerinde olur. Türkiye'nin özellikle 2000'li yıllardan itibaren artan nüfusu ve büyüyen ülke ekonomisinin doğal olarak ortaya çıkardığı enerji arzusu büyük ölçüde Rusya'dan temin edilmiş ve her iki ülkenin de karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı hale gelmeye başladığı görülmüştür. Karşılıklı olarak birbirine

aralarındaki ilişkiler nedeniyle bağımlı hale gelen olan ülkeler, birbirine karşı sert tavır sergilemek yerine amaçlarına ulaşabilmek için farklı taktik ve stratejiler geliştirmeyi tercih ederler. Bu nedenle Türk-Rus ilişkilerinde sert ve ani çıkışlar yapmaktansa karşı tarafa çok zarar vermeyecek şekilde ifadeler kullanarak diplomasi ayağını etkili kullanma ayağı seçilmelidir. Zira 2015 yılında gerçekleşen ve iki ülke arasında büyük yankı uyandıran uçak krizi ile iki ülke arasındaki enerji sektörü hariç tüm alanlarda iletişim kanalları kapanacak duruma gelmesine rağmen enerji ilişkileri sürekliliğini korumuştur. Uçak krizi ile iki ülkenin enerji alanındaki ilişkileri önemli ölçüde testten geçmiştir. Karşılıklı bağımlılık Rusya'dan gelen enerji akışının kesintiye uğramadan ve krizden etkilenmeden atlatılmasını sağlamıştır. Türk-Rus enerji işbirliğinin karşılıklı bağımlılık politikası, her zaman her iki ülke içinde dengeyi korumada katkı sağlamıştır. Dengesiz bağımlılık olursa bir taraf avantajlı diğer taraf ise dezavantajlı olacaktır. Bu da ilişkilerin hızlı bir şekilde bozulmasına zemin hazırlar.

Bu arada enerji konusu incelenirken Rusya, ilk defa bir NATO ülkesinde nükleer enerji sektörüne ülke bazında yatırım yaparak Türkiye'nin enerji alanında kontrolünü arttıracak önemli bir jest yaptığı görülmektedir.

Burada Türkiye'nin doğalgaz alımında ana ülke olarak Rusya'yı tercih etmesi, ikili ilişkilerin gelişmesine önemli bir ivme kazandırmıştır. Türkiye doğalgaz piyasası Rusya'ya uzun vadeli doğalgaz sözleşmeleri ile bağımlı durumdadır. Ancak enerji merkezli ilişkilerin gelişmesi diğer ekonomik-ticari ilişkilerin artırılmasında arzu edildiği seviyede etkili olmaz. Her şeye rağmen şu anda Rusya açısından Türkiye oldukça önemli bir enerji pazarı iken, Rusya da Türkiye açısından önemli bir Pazar konumundadır. Türkiye ile Rusya arasında inişli çıkışlı seyir izleyen süreçlerin yaşanmasına karşın enerji merkezli ilişkilerin söz konusu gerginliklerden etkilenmediği görülür. Uçak krizi sonrasında bile Akkuyu Nükleer Enerji Santrali projesi dondurulmamıştır. Görülüyor ki Türk-Rus ilişkilerindeki enerji konusunun ve daha özel olarak ortaklaşa yürütülmekte olan nükleer enerji projesinin önemi artmaktadır.

Türkiye ile Rusya arasındaki güvenlik ve askeri teknik alandaki ilişkiler de iki ülke münasebetlerinde önemli yer almaktadır. Rusya silah ihracatı yapan dünyanın önde gelen ülkelerinden birisidir. Türkiye-Rusya arasındaki askeri alandaki işbirliğinin 2000'li yıllardan itibaren hız kazandığı görülür. Türkiye bir NATO ülkesi olmasına rağmen Rusya ile askeri alanda teknik işbirliğini arttıran ve silah ithal eden neredeyse ilk ülke olmuştur. Bu bağlamda S-400 savunma sisteminin alımı NATO ülkelerinin tepkisini çekmiştir. Bütün bu

zorluklara rağmen Türkiye ve Rusya askeri alanda ilişkilerini aktif hale getirerek yeni arayışlar içerisine girmişlerdir.

Türk-Rus askeri ve güvenlik işbirliğinin geleceğini analiz etmek kolay değildir. İki ülke, askeri, savunma ve güvenlik alanlarında bir birine benzemeyen yapılara sahiptir. Bununla beraber, iki ülkeyi bölgesel sorunlarla ya da üçüncü ülke nedeniyle karşı karşıya getiren birçok konu bulunmaktadır. Her iki ülkenin de dış politika farklılığı ve jeopolitik olarak sorunlu çekişmeli sahaları vardır. Örneğin, 2008 yılında gerçekleşen Güney Osetya savaşı, Kırım sorunu, Suriye, Libya ve son olarak Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan-Ermenistan savaşı gibi sorunlar çekişmeli ortamı oluşturmaktadır. Söz konusu bölgelerdeki krizlerde Türkiye ve Rusya karşı karşıya gelmişlerdir.

Türkiye, savunma sistemi konusuna kararlı ve stratejik bir perspektiften bakıp uzun vadeli düşünerek kendi hava savunma sistemini icat etmelidir. Bu alanda Türkiye, yetmiş tecrübeli elemanlara sahiptir.

Netice itibarıyla “XXI. Yüzyılda Türk-Rus İlişkileri” adlı tez çalışmamızdaki amaçlarımız doğrultusunda 2000 ile 2020 yılları arasında Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler ele alınmış ve analiz edilip değerlendirilerek bu konuya katkı sunulmaya çalışılmıştır. Yaptığımız araştırmanın, Türk-Rus ilişkilerinin 2020 yılları sonrası daha da ileri boyuta taşınarak iki ülke arasındaki işbirliğinin bölgesel kararlılığa ve ortak çıkarlara öncülük edeceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

ACAR, Kezban, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, (Nobel yay.), İstanbul, 2004.

AFYONCU, Erhan, *Baltacı ve Katerina*, (Yeditepe Yay), İstanbul, 2015.

AKGÜN, Mensura-AYDIN, Turan, *Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, (TÜSİAD yay.), İstanbul, 1999.

AKSAN, Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, Çev: Gül Çağalı Güven, (İş Bankası yay.), İstanbul 2017.

AKSOY, Sevilay, “The Turkish Stance Toward Theus Requests For The 2003 Iraq War: A Case of Norms Versusinterests?”, *Ortadoğu Etütleri /Middle Eastern Studies*, (ORSAM) C.2/10, Ankara, 2018, s. 8-47.

AKTÜRK, Şener, “The Fourth Style of Politics: Eurasianism as a Pro-Russian Rethinking of Turkey's Geopolitical Identity”, *Turkish Studies*, Volume. 16/1, p. 54-79.

-----, “Türkiye'nin Rusya ile İlişkilerinin Yükselişi ve Gerilemesi, 1992-2015 (Neorealist Bir Değerlendirme)”, *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler Kuşku ile Komşuluk*, Der: Gencer Özcan-Evren Balta-Burç Beşgül, (İletişim yay.) İstanbul, 2017.

AL, Arzu, “Ekonomik (Finansal) Krizin Kavramsal Çerçevesinin Küresel Yönetişim Açısından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Politik Ekonomi, Ekonomik Krizler ve Türkiye*, Ed: Arzu Al, (Babıali Kültür - BKY yay.), İstanbul 2016, s.13-32.

ANADOLU AJANSI, “G20 Zirvesi'nde ekonomiden çok Suriye konuşuldu”, 06.09.2013.

-----, MEHMET, Fatih Hafız, “Türkiye-Rusya İlişkilerinin Son 16 Yılı”, 4 Aralık 2016.

-----, “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Rusya ile Suriye konusunda üçlü mekanizma kuruyoruz”, 10.08.2016.

-----, “Türkiye ile Rusya arasında Türk Akımı projesi için anlaşma imzalandı”, 10.10.2016.

- , “Rusya ve İnan büyükelçileri Dışışleri Bakanlığına çağrıldı”, 09.01.2018.
- , “Suriye Ulusal Diyalog Kongresi Soçi'de başlıyor”, 29.01.2018.
- , “Akkuyu Nükleer Santrali'nin temeli atıldı”, 03.04.2018.
- , “Erdoğan ile Putin bir araya geldi”, 19.11.2018.
- , “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Rusya ile Suriye'de atacağımız adımlar büyük önem arz ediyor”, 08.04.2019.
- , “Ankara'daki Suriye zirvesinden Anayasa Komitesi listesinde uzlaşşı çıktı”, 16.09.2019.
- , “Rusya Hava Kuvvetleri Komutan Yardımcısı Genelkurmay'ı ziyaret etti”, 15.10.2015.
- , “Rusya Genelkurmay Başkanı Orgeneral Gerasimov Ankara'da”, 15.09.2016.
- ARMAOğLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, (Alkım yay.), İstanbul, 2007.
- , *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1990*, C. I, (Türkiye İş Bankası Kültür yay.), Ankara, 1992.
- , “1920 Yılında Milli Mücadele ve Sovyet Rusya” *VII. Türk Tarih Kongresi*, C. II, Bildirileri, (TTK), Ankara, 1973, s. 893-900.
- , *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, (Tisa Matbaası), Ankara, 1984.
- ATABAY, Mithat, “Osmanlı İmparatorluğu hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S. 18, Bahar, 2015, s. 117-129.
- ATAÇ, A.Muhtar, *Rusya Tarihi: Türkler ve Komşularıyla Münasebetleri*, (Genelkurmay Basımevi), Ankara, 1952.
- ATAÖV, Türkkaya, “Rus Devletinin Kuruluşu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C: XXIII/4, Ankara, 1968, s. 215-243.
- ATATÜRK'ün Bütün Eserleri*, C. 12, (Kaynak yay.), İstanbul, 2003.
- AYDIN, Mithat, “Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'da Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü”, *Bellekten, TTK*, C: LXIX, Aralık, 2005, S. 256, s. 31-86.

AYDIN, Nurhan-ÖZTÜRK, Kübranur, “İttihat ve Terakki’nin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası” *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic*, II/5, (2019 Yaz), s. 469-504.

BAEV, Pavel, “Russia’s Counter-Revolutionary Stance Toward the Arab Spring”, *İnsight Turkey*, C. 13/3, Ankara, 2011, s. 11-19.

BAĞÇECİ, Yahya, “Osmanlı Belgelerine Göre Napolyon Bonapart’ın İmparator Unvanının Osmanlı Devleti Tarafından Tanınması Meselesi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* C. 7/29, Kocaeli, 2014, s. 70-83.

BAKLACIOĞLU, Nurcan-SÖNMEZOĞLU, Özgür, TERZİ, Faruk, Özlem, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, (Der yay.), İstanbul, 2012.

BAYIR, Musa, “Rusya’nın Türkiye’ye Yönelik Turizm Talebi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”, *Yönetim ve Ekonomi*, (Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F), C. 26/1, Manisa, 2019, s. 239-261.

BBC News Türkçe, “Türkiye ile Rusya arasında 20 anlaşma”, 6 Ağustos 2009.

-----, “Dışişleri: Türk hava sahasını ihlal eden Rus uçağı engellendi”, 05.10.2015.

-----, “27 Kasım İngiltere basın özeti”, 27.11.2015.

-----, “Türkiye-Rusya uçak krizi: 10 günde neler yaşandı?”, 04.12.2015.

-----, “Türkiye-Rusya uçak krizi: 10 günde neler yaşandı?”, 04.12.2015.

-----, “Rusya, Türkiye’den ithali yasaklanan ürün listesini açıkladı”, 04.12.2015.

-----, “Erdoğan ile Putin St. Petersburg’da bir araya geldi”, 09.08.2016.

-----, “Erdoğan ve Putin Çin’de görüştü”, 03.09.2016.

-----, “Rusya ile Türkiye ortak yatırım fonu kuruyor”, 6 Aralık 2016.

-----, “Suriye ordusu: Tahliyeler bitti, Halep yeniden kontrolümüzde”, 23.12.2016.

-----, “Rus büyükelçiye suikast ve sonrasındaki gelişmeler”, 19.12.2016.

-----, “Erdoğan ve Putin hemfikir: Suikast bir provokasyon”, 20.12.2016.

- , “Türkiye, Rusya ve İran'dan Suriye mutabakatı”, 20 Aralık 2016.
- , “İlklere sahne olan Astana görüşmeleri başladı”, 23 Ocak 2017.
- , “Fransa'dan idam uyarısı, Rusya'dan referandum sonucuna saygı çağrısı”, 17.04.2017.
- , “Rus basınında Putin'in Türkiye ziyareti: 'Kürtlerin bağımsızlık referandumu Rusya'ya yarayacak”, 27.09.2017.
- , “Rusya Devlet Başkanı Putin: Türkiye ile ilişkiler kriz öncesi seviyesine ulaştı”, 13 Kasım 2017.
- , “Soçi zirvesi - Erdoğan: Suriye'de önceliğimiz terörist grupların süreçten dışlanması”, 22.11.2017.
- , “Üçlü Tahran zirvesinde liderler arasında ateşkes tartışması”, 7 Eylül 2018.
- , “İstanbul'da dördü Suriye zirvesi düzenlendi: Yıl sonuna kadar anayasa komisyonu kurulması hedefleniyor”, 27.10.2018.
- , “Erdoğan Putin ile görüştü: İdlib üzerine yeni bir toplantı yapılmalı”, 19.12.2018.
- , “Soçi Mutabakatı: Putin ile Erdoğan'ın görüşmesinden ne sonuç çıktı?” 22.10.2019.
- , “TürkAkım doğalgaz boru hattı açıldı”, 08.01.2020.
- , “Erdoğan ve Putin'den Libya'da ateşkes çağrısı”, 08.01.2020.
- , “ABD: Türkiye'nin IŞİD'den petrol aldığı iddiaları asılsız”, 03.12.2015.
- , “Akkuyu Nükleer Güç Santrali ile yeni bir boyut kazanacak Türkiye-Rusya ilişkileri”, 3 Nisan 2018.
- BENLİ, Ayşe Oya, “*Rusya Federasyonu Ülke Raporu*”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara, April, 2011, s. 11.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Prut Antlaşması”, *DİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 359-362.
- , “Ziştovi Antlaşması”, *DİA*, C.44, İstanbul, 2013.
- , “Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. I, İstanbul, 1999.

-----, *1790 Osmanlı-Prusya İttifâkı (Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki)*, (İstanbul Üniversitesi yay.), İstanbul, 1984.

BELİK, Mahmut R., *Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü*, (Sermet Matbaası), İstanbul, 1962.

BİLGE, A. Suat, *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920–1964*, (Türkiye İş Bankası Kültür yay.), Ankara, 1992.

BİRGÜN Gazetesi, “Dışişleri'nden Putin'e kınama: 'Soykırımı en iyi siz bilirsiniz’”, 24.04.2015.

BIRMAN Aleksandr, “Torg na krovi: kak "partner" nanes "udar v spinu", *Forbes*, 25.11.2015, (Бирман Александр, “Торг на крови: как "партнер" нанес "удар в спину”), *Forbes*, 25.11.2015.

BLOOMBERG, “Putin: Sırtımızdan bıçaklandık”, Bloomberg, 24.11.2015.

-----, “Liderler Suriye zirvesi için İstanbul'da”, 27.11.2021.

-----, “Türk Akım'da doğalgaz akışı başladı”, 08.01.2020.

BOLAT, Mahmut, “Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti Dış Politikası'nın Genel Bir Değerlendirmesi” *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 1/1, Kırşehir, 2014, s. 16-28.

BRZEZINSKI, Zbigniew , “Bir Avrasya Stratejisi”, *Türkiye Günlüğü*, Eylül-Ekim 1997, S. 47, s. 41-59.

-----, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere*, (Çev: Gül Keskil-Gülsev Pakkan), Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.

BURÇAK, Rıfıkı Salim, “İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi”, *AÜSBFD*, C. II/1, Ankara, 1997, s. 191-204.

BUSHKOVİTCH, Paul, *Rusya'nın Kısa Tarihi*, Çev: Mehmet Doğan, (Boğaziçi Üniversitesi yay.), İstanbul, 2016.

BÜYÜKAKINCI, Erhan, “Türk-Rus İlişkilerinin Değerlendirilmesi: Güvenlik Sorunsalından Çok Boyutlu Derinliğe Geçiş”, *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dilli Halklar ve Türkiye ile İlişkiler*, (Ed: Erhan Büyükakıncı ve Eyüp Bacanlı), (Atatürk Kültür Merkezi yay.) Ankara, 2012.

CANBOLAT, Hasan, “Akkuyu Nükleer Santrali”, *Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji*, Kapadokya Üniversitesi Yayınları-1, Ed: Halil Burak Sakal 1. Baskı, Nevşehir, 2019.

CANKARA, Pınar Özden, “2000’li Yıllarda Türkiye-Rusya İlişkileri”, *Türk Dış Politikası (2000’li Yıllar)*, Ed: Serkan Kekevi-Ömer Kurtbağ, (Berkan yay.), Ankara, 2019.

CEBESOY, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, (Temel yay.) İstanbul, 1995.

CNN Türkçe, “Rus savaş uçakları Türk hava sahasına girdi”, 05.10.2015.

-----, “Uçak krizi patladığından beri Erdoğan ve Putin neler söylediler?”, 30.11.2015.

-----, “Rusya'dan Afrin operasyonu için ilk açıklama”, 20.01.2018.

-----, “Türkiye’de tarihi gün! Türk Akımı vanasını dört lider çevirdi”, 08.01.2020.

-----, “Rus Bakan Ankara’da Tiflis’i uyardı”, 18.11.2008.

-----, “Hulusi Akar ve Hakan Fidan Moskova’da”, 01.11.2016.

CUMHURİYET Gazetesi, “Başbakan Erdoğan’ın Moskova Ziyareti Rus Basınında”, 14 Ocak 2010.

-----, “Putin’den Erdoğan’a: Uzun zamandır görmesem de!”, 22 Kasım 2013.

-----, “Türkiye, Rusya ve İran anlaştı”, 04.05.2017.

-----, “Putin’den flaş Türkiye açıklaması”, 24 Ağustos 2018.

-----, “Rusya ile Askerî İşbirliği Anlaşması”, 15 Ocak 2002.

ÇAKMAK, Haydar, (Ed.) *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, (Mitat Çelikpala, “Sovyetler Birliği ile İlişkiler”), (Barış Platin Kitap), Ankara, 2008.

ÇAKMAK, Mehmet Ali, “Moğol İstilas ve Harzemşahlar İmparatorluğunun Yıkılışı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. IV, 2002, s. 1430-1447.

ÇALIŞKAN, Burak, “Jeopolitik Rekabette Düğüm Noktası, Kırım Raporu”, *İNSAMER*, İstanbul, 2020.

ÇALIŞKAN, Ülkü, “Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya’nın Mali ve Askeri Yardımları.” *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.9, (Karadeniz Araştırmalar Merkezi), 2006, s. 34-55.

ÇELİKPALA, Mitat, “1990’lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, S. XIII, No.1, s. 267-298.

-----, “Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği”, *EDAM*, (Dış Politika ve Güvenlik 2019/5), İstanbul, Mayıs 2019, s. 1-29.

-----, “Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri”, *Bilig Dergisi*, Ankara, 2015, S. 72, s. 117–144.

ÇETİN, Altan, “Yeni Görünümlü Eski İttifaklar: Suriye Bağlamında Türk-Rus İlişkileri”, *2023 Dergisi*, Ankara, 15 Kasım 2012, S. 139, s. 4-13.

ÇETİN, Emine-SAVRUL, Mesut, “Türkiye’de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye’nin Cari Açığına Etkisi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi / Journal of Administrative Sciences*, C. 14/28, Çanakkale, 2016, s. 511-532.

ÇİMAT, Ali-BAHAR, Ozan, “Turizm sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, S.6, Antalya, s. 1-18.

ÇOLAK, Mustafa, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, (TTK yay.), Ankara 2006.

ÇULHA, Efe, “Türk-Rus İlişkilerinin Kronolojisi (1991-2017)”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. III/2, İstanbul, 2016, s. 287-298.

DAVUTOĞLU, Ahmet, “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, *Radikal Gazetesi*, 26.02.2004.

DEMİR, Bekir, “Rusya Federasyonu Cumhuriyetlerindeki Siyasi, Ekonomik ve Etnik Yapının Federasyon Milli Güvenliği Üzerindeki Etkisi”, *Rusya Stratejik Araştırmaları-1*, Ed: İhsan Çomak, (Tasam Yay.), İstanbul, 2006.

DEMİRYOL, Tolga, “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C.17 /4, 2018, s. 1438-1455.

DENİZ HABER AJANSI, “Rus Komutan Kıyı Emniyeti’ni ziyaret etti”, 20.06.2008.

Deutsche Welle Türkçe (Haber Ajansı), “Beş maddede fırtınalı Türk-Rus ilişkileri”, 10.10.2016.

-----, (Haber Ajansı), “Soykırım Erivan'da anılıyor”, 24.04.2015.

-----, “Erdoğan Rusya’da”, 23.09.2015.

-----, “Kremlin: Eylül öncesinde Erdoğan-Putin görüşmesi olabilir”, 01.07.2016.

-----, “Erdoğan ile Putin görüştü”, 09.08.2016.

-----, “Türkiye-Rusya ilişkilerinde yeni sayfa açılıyor”, 09.08.2016.

-----, “Erdoğan ve Putin Çin'de görüştü”, 04.09.2016.

-----, “Soçi'de Erdoğan-Putin buluşması”, 03.05.2017.

-----, “Erdoğan ve Putin Akkuyu Santrali'nin temelini attı”, 03.04.2018.

-----, “Erdoğan: Kimse Türkiye’ye iftira atamaz”, 02.12.2015.

-----, “Rusya Genelkurmay Başkanı Türkiye'ye gitti”, 15.09.2016.

-----, “Rusya’yla “kazan-kazan” dönemi”, 16.09.2016.

-----, “Türk-Rus ilişkilerinde Akkuyu dönemi”, 02.04.2018.

DOĞANAY, Rahmi, “Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Fırat University Journal of Social Science*, C. XIX/2, Elazığ, 2009, s. 279-298.

DİLEK, Mehmet Sait, “Rusya Federasyonu-Suriye İlişkilerinin Temelleri”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.16/ 2, Kastamonu, 2017, s. 58-82.

DÖRDÜNCÜ, Muharrem, “1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3/1, Haziran 2001, s. 73-79.

DUMAN, Mehmet-SAMADOV, Nigâr, “Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6/2, 2003, s. 25-47.

DUMAN, Sabit, “Ortadoğu Krizleri ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 35-36, Ankara, Mayıs-Kasım, 2005, s. 313-332.

DÜNYA Gazetesi, “Ankara imzalamadan Türk Akımı inşasına başlayacak”, 20 Mayıs 2015.

EDER, Mine-YAKOVLEV, Andrey-ÇARKOĞLU, Ali, “Suitcase Trade Between Turkey and Russia: Microeconomics and Institutional Structure”, State University-Higher School of Economics, Moscow, 2003, s. 5, p. 32-40 / Эдер М., Яковлев А., Чаркоглу А. “Челночная торговля между Турцией и Россией: микроэкономическая и институциональная структура”.

EKONOMİST, “TürkAkım’da vanalar açıldı: ‘Türkiye ile Rusya işbirliğinin son nişanesi”, 08.02.2020.

DÖKER, Emre, “Erdoğan'dan Rusya'ya aynı çağrı: İklim Zirvesi'nde görüşelim”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Kasım 2015.

ELİAS, Firas, “Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi’nin Altıncı Toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan-Putin Görüşmesinin Sonuçları”, **ANKASAM**, 10 Nisan, 2017.

-----, “Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi’nin Altıncı Toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan -Putin Görüşmesinin Sonuçları”, **ANKASAM**, 10.04.2017.

ELMAS, Buket, “Türkiye’nin Gürcistan Politikasındaki Değişim ve Dönüşüm / Changes And Transformations Of Turkey's Policy Towards Georgia”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research**, C: 11/59, İzmit, Ekim 2018, s. 344-351.

ERDEN, Ömer, “II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya’nın Boğazlarla İlgili Talepleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)**, C. 7 S. 34, s. 256-268.

ERDİL, Merve, “Tarihi imza: ‘Türk Akımı’nda anlaşma tamam, Rus gazı doğrudan Türkiye’ye gelecek”, **Hürriyet Gazetesi**, 11.10.2016.

ERGUN, Doruk Ergun-ÇELİKPALA, Mitat-KASAPÖĞLU, Can, “Nükleer Enerjide Risk Yönetimi: Türkiye Modeli”, **Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi**, Ed: Sinan Ülgen, İstanbul 2016.

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)** C. I, (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay.), Ankara 1953.

-----, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih*, C.I, Ankara, 1953.

ERKAN, Birol-BATBAYLI, Şule, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) Üyesi Ülkelerin Küresel Pazarlardaki Karşılaştırmalı Üstünlükleri”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi / Marmara University Journal of Political Science*, C. 5, Özel Sayı, Nisan 2017, s. 31-49.

ERKİN, Feridun Cemal, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, (Başnur Matbaası), Ankara, 1968.

ERŞEN, Emre, “2000’li Yıllarda Türkiye-Rusya İlişkileri “Kompartmanlaştırma” Stratejisinin Sorunları”, *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler Kuşku ile Komşuluk*, Der: Genger Özcan-Evren Balta-Burç Beşgül, (İletişim yay.), İstanbul, 2017.

ERTÜRK, Emin, *Uluslararası İktisadi Birleşmeler*, (Vipaş yay.), Bursa, 2002.

EURONEWS, “Suriye Ulusal Diyalog Kongresi Soçi’de başladı”, 30.01.2018.

-----, “Suriye Konulu Dörtlü Zirve 27 Ekim’de İstanbul’da”, 19.10.2018.

FEDOROV, Dmitry, “Soglasheniya i protesty: chem zavershilas' vstrecha «Bol'shoy dvadtsatki» v Germanii”, (Дмитрий Фёдоров, “Соглашения и протесты: чем завершилась встреча «Большой двадцатки» в Германии”), *RT*, 09.07.2017.

GAZETE DUVAR , “Suriye için 'Moskova Deklarasyonu’”, Duvar Gazetesi, 20 Aralık 2016.

-----, “Rusya’da Afrin açıklaması: Suriye’nin toprak bütünlüğüne saygı gösterilsin”, 22.01.2018.

GAZETA.RU, “Peregovory Putina i Erdogana dlilis' bol'she 6 chasov / Переговоры Путина и Эрдогана длились больше 6 часов”, 22.10.2019.

GENÇ, H. Deniz-ESİN Murat, “Yakınlaşmayı Anlamak: Bolşevikler ve Milli Mücadeleciler, 1919-1922” , *Journal of Political Administrative and Local Studies*, C. 1/2, s. 55-73.

GEZALOVA, Yegana, “Sovyetler Birliği’nin Lozan Konferansı’ndan Beklentileri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan Ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu* (Ankara, 13-15 Kasım, 2013), (Yayına haz: Duygu Türker - Murat Saygın), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2015. s. 41-53.

GÖKBEL, Ahmet, *Kıpçak Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.

GÖKSEDEF, Ece, “Türkiye-Rusya ilişkilerinde sorunlu alanlar”, *BBC Türkçe*, 10 Şubat 2020.

-----, “Berlin'deki Libya Zirvesi'nde alınan kararlar ne anlama geliyor?”, *BBC Türkçe*, 20 Ocak 2020.

GÖLÇEK, Erkan, *Ekonomik Kriz, Göç ve Bavul Ticareti: Laleli Piyasası Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi-İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü), İstanbul, 2011.

GUMİLEV, Lev Nikolayeviç, *Eski Türkler*, çev: Ahsen Batur, (Selenge yay.), İstanbul 2002.

GÜRAN, Nevzat-AKTÜRK, İsmail, *Uluslararası İktisadi Kuruluşlar*, (Karnca matbaa), İzmir, 1992.

GÜRÜN, Kamuran, *Türk Sovyet ilişkileri (1920-1953)*, (TTK), Ankara, 2010, s.16-17.

-----, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, (TTK), Ankara, 1991.

GÜLER, Önder, “Osmanlı Öncesinde Altın Orda Devleti Dış İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Karadeniz Dergisi*, 2018, S.37. s. 99-111.

GÜRSEL, Haluk F., *Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri*, (Ak yay.), İstanbul 1968.

HABERLER, “Erdoğan, Nazarbayev'i Aradı: Putin ile En Kısa Zamanda Görüşmeye Hazırım”, (Haberler.com), 30.11.2015.

-----, “Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Vısotskiy Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda”, 16.06.2008.

HABERTÜRK, “Rusya'dan Patriot uyarısı”, 22.11.2012.

-----, “Geliş tarihi belli oldu”, 12.10.2012.

-----, “Dünya liderleri G20 zirvesi için Hamburg'ta!”, 07.07.2017.

-----, “Rusya ve İran'ın büyükelçileri Dışişleri'ne çağrıldı”, 09.01.2018.

-----, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, G-20'de Putin ile görüştü”, 29.06.2019.

-----, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin ile görüştü”, 29.06.2019.

-----, “Erdoğan ve Putin'den Libya'da ateşkes çağrısı”, 08.01.2020.

-----, “İdlib'de gece yarısından itibaren ateşkes kararı!”, 06.03.2020.

HALİT, Gülşen, “Abdullah Gül'ün Rusya Ziyareti Çerçevesinde Yakın Dönem Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri”, *Stratejik Analiz*, C. 9/107, s. 72-77.

HASANLI, Cemil, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, Çev: Ali Asker, (Bilgi yay.), Ankara, 2011.

-----, Cemil Hasanlı, “Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansı'ndan Beklentileri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan Ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım)*, Ankara, 2013, (Yayına Haz: Duygu Türker - Murat Saygın), (Semih Ofset Matbaacılık), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2015. s. 3-14.

HAYİT, Baymirza, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, (Otağ Matbaası), TKAE, Ankara, 1975.

HÜRRİYET Gazetesi, “Rusya Devlet Başkanı Putin: Etnik kaynaklı toplu katliamların haklı gerekçesi olamaz”, 23.04.2015.

-----, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin ile birlikte Moskova Merkez Camii'nin açılışını yaptı”, 23 Eylül 2015.

-----, “Erdoğan: Yaşanan hadiseden dolayı üzgünüz”, 28.11.2015.

-----, “Astana'da Türkiye, Rusya ve İran arasında kritik anlaşma”, 04.05.2017.

-----, “Erdoğan: Dayanışmamız kısılandırıyor”, 26.07.2018.

-----, “İdlib'de ateşkes başladı! İşte tarihi zirveden çıkan kararlar”, 06.03.2020.

-----, “Kritik Astana Zirvesi sonrası ortak bildiri... Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan önemli açıklamalar”, 01.07.2020.

-----, “Kılınç Paşa yanlış mı konuştu?” Hürriyet Gazetesi, 13.03.2002.

-----, “Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı İstanbul'da”, 26.02.2006.

-----, “Org. Akar ve Fidan Moskova'da”, Hürriyet Gazetesi, 01.11.2016.

İHA, “Rus Oramiral Visotskiy, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda”, 16.Haziran 2008.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı-Rus İlişkileri (1492-1700)”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, (TTK), Ankara, 1999.

İNAN, Yüksel, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, (Turhan Kitabevi), Ankara, 1986.

İZVESTİA, “Эрдоган назвал сроки начала строительства в Турции 4-го блока АЭС «Аккую» / Erdogan nazval sroki nachala stroitel'stva v Turtsii 4-go bloka AES «Akkuyu»”, 10.03.2021.

INDEPENDENT TÜRKÇE, “Erdoğan ve Putin, Berlin zirvesinden önce buluştu: Hafter’in saldırgan tutumu sona ermeli”, 19 Ocak 2020.

-----, “Üçlü zirvenin ardından ortak bildiri: Suriyelilerin ülkelerine dönmesine destek verilmeli”, 1 Temmuz 2020.

INTERFAX, “Erdogan otkazalsya izvinyat'sya pered Rossiyey”, 26.11.2015, (“Эрдоган отказался извиняться перед Россией”), Интерфакс, 26.11.2015.

-----, “Putin i Erdogan po telefonu obsudili razvitiye situatsii v Aleppo”, (“Путин и Эрдоган по телефону обсудили развитие ситуации в Алеппо”), 14.12.2016.

-----, “Vstrecha Putina, Erdogana i Rukhani nachalas' v Sochi”, (“Встреча Путина, Эрдогана и Рухани началась в Сочи”), 22.11.2017.

-----, “Erdogan i Putin obsudili razvitiye sobytii v Sirii / Эрдоган и Путин обсудили развитие событий в Сирии”, 23 января 2018.

-----, “Putin soobshchil o dogovorennosti s Erdoganom sotrudnichat' v obustroytve Sirii / Путин сообщил о договоренности с Эрдоганом сотрудничать в обустройстве Сирии”, 23.01.2019.

-----, “Poshel shestoy chas peregovorov Putina i Erdogan / Пошел шестой час переговоров Путина и Эрдогана”, 22.10.2019.

-----, “Putin i Erdogan dali ofitsial'nyy start rabote gazoprovoda "Turetskiy potok" / Путин и Эрдоган дали официальный старт работе газопровода "Турецкий поток”, 08.01.2020.

International Energy Agency, “*Country Analysis Brief: Russia*”, 2018.

IRDAM, Darja, *Suitcase Trade between Turkey and the Post-Soviet States: The Resistance, the Dynamics, and the Change*, (A thesis submitted to the Graduate School of Social Sciences and Humanities in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in International Relations-Koç University), İstanbul, 2011.

İSMAYILOV, Meşdi, *Avrasyacılık Mukayeseli Bir Okuma Türkiye ve Rusya Örneği*, (Doğu Batı yay.), Ankara, 2011.

-----, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, (Turhan Kitabevi), Ankara, 1995.

KAFALI, Mustafa, “Altın Orda Hanlığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. VIII, (Yeni Türkiye yay), Ankara, 2002, s. 397-411.

-----, *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi)*, (Ötüken Yay), İstanbul, 2009.

KAKIŞIM, Cemal, “Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi”, *International Journal of Political Science & Urban Studies, Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, C. 7/1, Mart 2019, s. 67-89.

KALAYCI, Cemalettin, “Rusya Federasyonu ile Ticarete Türkiye’nin Açmazları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 8/1, Nisan 2013, s. 37-57.

KANTARCI, Hakan, “Gürcistan’ın Güney Osetya’ya Yönelik Stratejik Hamlesinin Kafkasya Jeopolitiğine Yansımaları”, *2023 Dergisi*, S. 89, Ankara, 5 Eylül/2008, s. 30-40.

-----, “Türkiye-Rusya Federasyonu Yakınlaşmasının Jeopolitik Yansımaları”, *2023 Dergisi*, S. 95, Ankara, 15 Mart 2009, s. 56-59.

KAMALOV, İlyas-MİRGALİYEV, İlnur, “Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri”, *Akademik Bakış*, İstanbul, 2008 (kış) C. 2, S. 3, s. 187-198.

KAMALOV, İlyas, “Rus-Türk İlişkileri: Avrasya Birliğine Doğru Mu?”, *Putin Dönemi Rus Dış Politikası, Moskova’nın Rövanşı*, (Yeditepe yay.), İstanbul, 2008.

KAMİL, İbrahim, “Bulgaristan’dan Türkiye’ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 5/2, Edirne, Aralık, 2016, s. 31-65.

KANBOLAT, Hasan, “Rusya Federasyonu'nda Bir Federe Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü: Adigeý”, *Stratejik Analiz*, C. 1/11, Mart 2001, s. 75-81.

-----, “Davutoğlu Moskova’da: Türk-Rus İlişkilerinde Yeni Dönem”, **ORSAM**.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, (Ötüken Neşriyat), İstanbul, 1998.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V, (TTK), Ankara, 1983.

KARAKULAK, Mesut, “Türkiye’de Prut Savaşı Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3/59 (Mayıs 2016), s. 255-269;

KARAR Gazetesi, “Putin'den Erdoğan'ın çıkışına ilginç cevap”, 13.06.2015.

KARLUK, Rıdvan, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*, (Beta yay.), İstanbul, 2014,

KELEŞ, Erdoğan, “Rusya’nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşısı Stenzel’e Göre İstanbul’a En Kısa Yol)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 28/46, Ekim 2009, s. 89-142.

KEŞAN SANAYİ VE TİCARET ODASI, “*Rusya Ülke Raporu*”, Mayıs 2019.

-----, “Rusya’nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, S.21, s. 140-123.

KILIÇ, Selda, “İstiklal Harbi’nde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S.56/1, Ankara, 2016, s. 124-143;

KINIKLIOĞLU, Suat, “Türk-Rus İlişkileri: Kasyanov Ziyaretinin Anatomisi”, *Avrasya Dosyası* (Rusya Özel), Ankara, 2001, C. 6/4, s. 155-164.

KIRCI, Murat, *Türkiye’deki Bavul Ticareti Gelişmeler ve Yeni Alternatifler*, (Yüksek Lisans Tezi-Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Uluslararası İktisat Bilim Dalı), İstanbul, 2007.

Kırım Haber Ajansı, “Nazarbayev'den Türkiye ve Rusya'ya çağrı”, 30.11.2015.

KOCABAŞ, Süleyman, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, (Vatan yay.), İstanbul, 1989.

-----, “Türkiye’nin İkinci Dünya Harbi Politikası”, *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara, 1998.

KOÇAOĞLU, Mehmet, “Kavalali Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 6, 1995, s. 195-210.

KOMMERSANT, “Путин и Эрдоган запустили строительство третьего блока первой турецкой АЭС / Putin i Erdogan zapustili stroitel'stvo tret'yego bloka pervoy turetskoy AES”, 10.03.2021.

KOMSOMOLSKAYA PRAVDA, “Kak ustroyena spetssvyaz' Prezidenta Rossii: Pochemu Poroshenko ne mozhет dozvonit'sya v Kreml', a s Merkel' soyedinyayut dazhe noch'yu / Как устроена спецсвязь Президента России: Почему Порошенко не может дозвониться в Кремль, а с Меркель соединяют даже ночью”, 28.12.2018.

KOÇAK Zülfiye, “Son Osmanlı-Avusturya Mücadelesinde Değişen Dengeler ve Zıstovi Antlaşması” *Akademik Bakış*, C. 11/22, Yaz 2018, s. 261-289.

KOLESNİKOV, Aleksandr, *Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkileri (Türk-Sovyet ilişkilerinin kuruluşunun 90. yılı)*, Çev: İlyas Kamalov, AKDITYK - Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

KOLYVANNOVA, Valentina Valereyvna, *Velikaya Rossiya*, (Olma Media Grupp), Moskva, 2018.

KÖPRÜLÜ, Fuat, “Altın Orda'ya Ait Yeni Araştırmalar”, *Bellekten*, C. V, (TTK), Ankara, 1941, s. 397-436.

KÖKER, İrem, “Soçi Mutabakatı: Erdoğan ve Putin, 3 yılda kaç kere görüştü, Suriye konusunda ne kararlar alındı?”, *BBC Türkçe*, 23 Ekim 2019.

KÖSE, İsmail, “Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarıyla İlgili Talepleri:1945-1946 Notaları”, *AÜSBFD*, C. 74/4, Ankara, 2019, s. 1125 – 1148.

KREMLİN, “Vstrecha s Prezidentom Irana Khasanom Rukhani i Prezidentom Turtsii Redzhepom Tayipom Erdoganom / Встреча с Президентом Ирана Хасаном Рухани и Президентом Турции Реджепом Тайипом Эрдоганом”, 14.02.2019.

KUDUĞ, Fatih, “Türk-Rus ilişkileri 2014'te büyük ivme kazandı”, *Sputnik Türkiye*, 31.12.2014.

KUMKALE, Tahir Tamer, *Tarihten Günümüze Türk Rus İlişkileri*, (İrfan yay.), İstanbul 1997.

-----, *Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri*, (Harp Akademileri Basımevi) İstanbul, 1995.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, (TTK), Ankara, 1987.

-----, *IV-XVIII.Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, (TTK), Ankara, 1972.

-----, “*Altın Orda Devleti*”, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, s. 926-932.

-----, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Hayatı ve Faaliyeti (1682-1718)*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1940.

-----, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, (TTK), Ankara, 2011.

-----, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de kaldığı zamana ait Metinler ve Vesikalar*, (Rıza Coşkun Matbaası), İstanbul, 1943.

-----, *Pрут Seferi ve Barışı*, C II, (TTK), Ankara 1953.

-----, *Pрут Seferi ve Barışı 1123 (1711)*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, (Tarih Enstitüsü yay), C. 2, Ankara, 1951.

KURBAN, Vefa, “1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies*, XIV/28 İzmir, Bahar, 2014, s. 253-282.

KURDAKUL, Necdet, *Osmanlı Devleti'nde Ticari Antlaşmalar ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, 1981.

KURTARAN, Uğur, *Sultan Birinci Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2012.

-----, “Sultan Birinci Mahmud Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri” *Belleten*, (TTK), Nisan, 2019, s. 589-610.

KURUMAHMUT, Ali, *Montrö Sözleşmesi, Türk Boğazları ve Karadeniz*, (TÜDAV yay), İstanbul, 2006.

KUZUCU, Serhat, “II. Katerina Dönemi Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kırım” *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 185, Nisan 2010, s. 107-118.

KÜÇÜK, Mustafa-Seyit Erççek, “Erdoğan ve Putin Dolmabahçe'de buluştu”, *Hürriyet Gazetesi*, Haber Giriş: 03.12.2012.

LENTA, “Путину передали слова Эрдогана относительно Крыма”, 27 апреля 2015.

MANOLİ, Panagiota, “Regional Cooperation in the Black Sea: Building an Inclusive, Innovative, and Integrated Region”, *Black Sea Trade and Development Bank*, Thessaloniki, Greece, 2014.

MASARYK, Tomas Garrigue, *The Spirit of Russia: Studies in History, Literature and Philosophy*, C. I. (George Allen ve Unwin), London, 1955.

MELEK, Kemal, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, (Der yay.), İstanbul, 1985.

MERAY, Seha, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler (LBK)*, Takım. I, C.I, Kitap.1, (Ankara Üniversitesi Basımevi), İstanbul, 1969.

MERAY, Seha L.- OLCA Y, Osman, *Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, (AÜSBF yay., No: 390), Ankara, 1976.

MEYDAN, Vildan, “2008 Rusya-Gürcistan Savaşının Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı Çerçevesinde Analizi”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2/2, Aralık 2017, s. 417-429.

MİKAİL, Elnur Hasan, *KGB Albaylığından Devlet Başkanlığına Putin Dönemi Rusya*, (IQ Kültür Sanat yay.), İstanbul, 2008.

MİLLİYET Gazetesi, Cenk Başlamış, “Türkiye ile Rusya Güçlü Ortak Oldu”, 14 Şubat 2009.

-----, “Türk- Rus anlaşması dünya medyasında”, 07 Ağustos 2009.

-----, “Erdoğan tüm dünyaya bu sözlerle seslendi”, 23.09.2015.

-----, “Türkiye, Rusya ve İran, İdlib için anlaştı! 500 Türk gözlemci İdlib'e gidiyor”, 15.09.2017.

-----, “Rusya Savunma Bakanı Serdyukov, Gönül'ü ziyaret etti”, 18.11.2008.

MİTROVA, Tatiana, “The Geopolitics of Russian Natural Gas”, *James A. Baker III. Institute For Public Policy Rice University, Harvard University’s Belfer Center and Rice University’s Baker Institute Center for Energy Studies*, 2014, s. 1-99.

MOLLA, Alptekin, “Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD NATO İlişkileri”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi), C. 7/11, 2009, s. 29-45.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, (Maliye Bakanlığı yay.), Ankara, 1974.

MÜTERCİMLER, Erol, *Kurtuluş Savaşına Denizden Gelen Destek*, (Alfa yay.), İstanbul, 1992.

MÜTERCİMLER, Erol - ÖKE, Mim Kemal, *Düşler ve Entrikalar, Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, (Alfa yay.), İstanbul, 2004.

MYASNİKOV, Aleksandr, *Russkaya Istoriya (Kratkaya Hronika Sobytyi*, (İstoriçeskaya Literatura Veçe), Moskva, 2019.

NTV Kanalı, “Rus savaş uçağı sınırı ihlal etti, Türk F-16'lar düşürdü”, 24.11.2015.

-----, “Kremlin: Türk halkının iradesine saygı duyulmalı”, 17.04.2017.

-----, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Rusya ile ticaret hacmi hedefi 100 milyar dolar” 19.11.2018.

OKUR, Mehmet, “Bolşevik İhtilali Sonrası İngiltere’nin Rusya ve Kafkasya Politikası”, *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, S. 2, 2017, (Kafkasya Özel Sayısı/ Special Issue on Caucasia), s. 393-416.

OĞAN, Sinan, “Rusya Federasyonu’nun Kıbrıs Politikası”, *Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi*.

-----, “Putin’in Ardından”, *Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi*.

-----, “Erdoğan’ın Moskova Ziyareti”, *Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi*.

-----, “Kafkasya Krizinden Küresel Rekabete”, *2023 Dergisi*, S. 89, Ankara, 5 Eylül/2008, s. 8-13.

-----, “Dimitri Medvedev’in Türkiye Ziyareti ve Türk-Rus İlişkilerinin Perspektifleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, Ankara, Mayıs 2010, S. 17, s. 13-22.

ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar)*, (1919-1980), (İletişim yay.), C. I, İstanbul, 2001.

Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, “Suriye Gündemi: 21-27 Ocak 2019”, 27.01.2019.

OZAN, Emre, “İstanbul’da Dörtlü Zirve: Suriye’de ABD’siz Bir Çözüm Mümkün mü?”, *ANKASAM*, 13 Kasım, 2018.

ÖNİŞ, Ziya-Şuhnaz Yılmaz, “Turkey and Russia in a shifting global order: cooperation, conflict and asymmetric interdependence in a turbulent region”, *Third World Quarterly*, 30 November 2015, p. 71-95

ÖRENÇ, Ali Fuat, “İngiliz Belgelerinde Balkan Harbi, Edirne Kuşatması 1912-1913”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2/4, Temmuz-2012, s. 17-79.

ÖZBAY, Fatih, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, *Bilge Strateji*, C. 3, S. 4, Bahar 2011.

ÖZBEK, Cengiz, “Medvedev’in Türkiye ziyareti ne getirecek?”, *Hürriyet Gazetesi*, 11 Mayıs 2010.

ÖZBEK, Tolga, “Türkiye Suriye uçağını Esenboğa'ya jetler eşliğinde indirdi”, *Milliyet Gazetesi*, 10.10.2012.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Mahmud I”, *DİA*, XXVII, İstanbul, 2000, s. 348-352.

ÖZCAN, Gencer, “Rusya’nın Suriye Bunalımına Müdahalesi ve Türkiye”, *Kuşku ile Komşuluk, Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler*, (Der: Gencer Özcan-Evren Balta-Burç Beşgül), (İletişim yay.) İstanbul, 2017, s. 269-288.

ÖZÇELİK, Sezai, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) ve Kırım”, *QHA*, 24 Temmuz 2017.

ÖZEL, Soli-UÇAR, Belkıs Gökçe, “Türkiye-Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu”, *EDAM*, Rapor, Temmuz, 2019.

ÖZTÜRK, Yücel, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar*, (Yeditepe yay.), İstanbul, 2004.

PERİNÇEK, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle*, (Kaynak yay.) İstanbul, 2014.

POLATÇI, Türkan, *Şehdi Osman Efendi'nin Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi (1757-1758)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi - Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı), Tokat, 2003.

POTEMKİN, Grigorii Aleksandrovich, *Memoirs of The Life of Prince Potemkin*, (Printed For Henry Colburn), London, 1812.

RANKİN, Reginald, *The Inner History of The Balkan War*, (Constable and Company, Limited), London, 1914.

RBC, “Erdogan zayavil Putinu o revnosti drugikh stran iz-za otnosheniy s Rossiyey / Эрдоган заявил Путину о ревности других стран из-за отношений с Россией”, 26.07.2018.

RBK, “Prezidenty Rossii, Turtsii i Irana prinyali sovmestnoye zayavleniye po Sirii / Президенты России, Турции и Ирана приняли совместное заявление по Сирии”, 01.07.2020.

REGNUM, “Zakonoprojekt ob ugovnom nakazanii za otritsaniye genotsida armyan vnesen v GD”, (“Законопроект об уголовном наказании за отрицание геноцида армян внесен в ГД”), Regnum, 25.11.2015.

RENOUVİN, Pierre, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Çev. A. Cemgil, C. I, İstanbul, 1968.

RIA Novosti, “Erdogan: protsess normalizatsii otnosheniy s Rossiyey prodolzhitsya polnym khodom”, (“Эрдоган: процесс нормализации отношений с Россией продолжается полным ходом”), 10.10.2016.

-----, “Medvedev rasskazal, kogda sostoyatsya peregovory Putina i Erdogana”, (“Медведев рассказал, когда состоятся переговоры Путина и Эрдогана”), 06.12.2016.

-----, “Lavrov obsudil s glavoy MID Kazakhstana vstrechu Damaska i oppozitsii v Astane”, (“Лавров обсудил с главой МИД Казахстана встречу Дамаска и оппозиции в Астане”), RIA Novosti, 30.12.2016.

-----, “Турецкие СМИ называют визит Медведева "историческим прорывом", 13.05.2010.

ROMASHENKO, Sergey, “Rossiya, Iran i Turtsiya sovместno obespechat mir v siriyskom Idlibe”, Сергей Ромашенко (“Россия, Иран и Турция совместно обеспечат мир в сирийском Идлибе”), *Deutsche Welle*, 15.09.2017.

ROSSIYSKAYA GAZETA, “Sammit G20 V Antali”, , (“Саммит G20 В Анталье”), *Российская Газета*, 15.11.2015.

-----, “Putin i Erdogan obsudili "Turetskiy potok””, (“Путин и Эрдоган обсудили Турецкий поток”) *Российская Газета*, 16.11.2015.

ROTHSTEIN, Andrew, *Peter The Great & Marlborough. Politics and Diplomacy in Converting Wars*, (Palgrave Macmillan), New York, 1986.

ROUX Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, (Kabalıcı yay), İstanbul, 2001.

SABAH Gazetesi, “Erdoğan ve Putin görüştü”, 22.11.2013.

-----, “Dışişleri Bakanlığı: Rus uçakları hava sahamızı ihlal etti!”, 5.10.2015.

-----, “Türkiye'den "Suriye Ulusal Diyalog Kongresi" açıklaması”, 29.01.2018.

SAÇIK, Sinem Yapar, “Türkiye’de Bavul Ticaretinin Dış Ticaret İçerisindeki Yeri ve Büyüme – Bavul Ticareti İlişkisi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 12/4, Gaziantep, 2013, s. 807-815.

SAPMAZ, Ahmet, *Rusya’nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye’ye Etkileri*, (Ötüken Neşriyat), İstanbul, 2008.

SARAY, Mehmet, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, (MEB Yayınevi), İstanbul, 1998, s. 73-93.

SARIAHMETOĞLU, Nesrin, “Kafkasya’nın Türkiye ve Rusya İçin Önemi”, *Türkiye-Rusya İlişkileri* (VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu), Ed: Abbas Karaağaçlı, (Giresun Üniversitesi yay.), C. I, İstanbul, 2018, s. 309-325.

SERBEST, Bürkan, “Süveyş Kanalı’nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek, 2017, C. 6/4, s. 689-711.

SİMOLA, Heli Simola-SOLANKO, Laura, “Overview of Russia’s Oil and Gas Sector”, *Bank of Finland, BOFIT Institute for Economies in Transition*, Policy Brief, 5, Helsinki 2017.

SONDAKİKA, “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Manila’da Rus Mevkidaşı Lavrov ile Görüştü”, 06.08.2017.

-----, “Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Kislyak Ankara’da Askeri ve Siyasi Temaslarda Bulundu”, 13.05.2008.

SONYEL, Salâhi R., «Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız» *Belleten*, C. XLI, S. 164, Ekim 1977, s. 657-731.

SOSYAL, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. 1, (TTK), Ankara, 2000.

SOYYIĞİT, Semanur-YAVUZASLAN, Kıymet, “Türkiye ve Rusya Arasındaki Ticari İlişkilerin Kompleks Ağ Yaklaşımı ile Sektör Bazlı Analizi”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18, Nisan 2019, s. 401-433.

SÖNMEZ, Can, “Jeopolitik Açından Kafkasya”, *Avrasya Dosyası*, (Rusya-Kafkasya Özel), C.3/4, Ankara, 1996, s. 207--212.

SÖZCÜ Gazetesi, “Dışişleri’nden flaş Rusya açıklaması!”, 24.04.2015.

-----, “Rusya Devlet Başkanı Putin: Sırtımızdan bıçaklandık”, 24.11.2015.

-----, “Suriye’nin Halep kentinde son durum!”, *Sözcü Gazetesi*, 14.12.2016.

SPUTNİK TÜRKİYE, “2015’te Rusya–Türkiye ilişkileri: Stratejik ortaklıktan krize giden yol”, 31.12.2015.

-----, “1. Avrupa Oyunları görkemli açılışla Bakü’de başladı”, 12.06.2015.

-----, “Türkiye Dışişleri: Rus savaş uçağı Türk hava sahasını ihlal etti”, 05.10.2015.

-----, “Putin, G20 için Antalya’da”, *Sputnik Türkiye*, 15.11.2015.

-----, “2015’te Rusya–Türkiye ilişkileri: Stratejik ortaklıktan krize giden yol” 31.12.2015.

-----, “Nazarbayev’den Türkiye ile Rusya’ya ‘sorumlu davranma’ çağrısı”, 30.11.2015.

- , “Çavuşoğlu: Esad dahil her konuyu konuşabiliriz”, 01.07.2016.
- , “Rus Büyükelçi Karlov'a suikast”, 19.12.2016.
- , “2016: Rusya – Türkiye ilişkileri için sınav yılı”, 31.12.2016.
- , “Lavrov: Rusya-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi 3. ülkelere yönelik değil”, Sputnik Türkiye, 16.03.2016.
- , “Lavrov ve Çavuşoğlu'ndan Filipinler'de 'Suriye zirvesi'”, 06.08.2017.
- , “Astana'da Rusya, Türkiye ve İran'dan İdlid uzlaşısı”, 15.09.2017.
- , “Putin ve Erdoğan, Suriye ve Irak'ın toprak bütünlüğüyle ilgili tarihi bir açıklama yaptı”, 29.09.2017.
- , “Erdoğan ve Putin Beştepe'de başbaşa görüştü”, 28.09.2017.
- , “Putin ve Erdoğan arasında yapıcı görüşme: Görüş ayrılığı yok”, 28.09.2017.
- , “Kremlin'den Rus büyükelçinin Türk Dışişleri'ne çağırılması hakkında açıklama”, 11.01.2018.
- , ‘Soçi kongresinde Suriye anayasası komisyonu oluşturulacak’, 29.01.2018.
- , “Putin, Erdoğan'la birlikte Akkuyu'nun temelini attı: Bu proje, Türk-Rus ilişkilerinin simgesi haline gelecek”, 03.04.2018.
- , “Putin'le Erdoğan, Suriye'nin kuzeyini görüşmek için Soçi'de bir araya geldi: Görüşme yaklaşık 7 saat sürdü”, 22.10.2021.
- , “Putin ile Erdoğan Berlin'de: 'Rusya ve Türkiye, uluslararası siyasetin birçok alanında etkili bir şekilde çalışıyor”, 19.01.2020.
- , “Putin - Erdoğan görüşmesi sona erdi: İdlid ateşkesi bu gece başlıyor”, 05.03.2020.
- , “Putin, Erdoğan ve Ruhani'den ortak bildiri: Suriye'nin petrol gelirlerine el konması kınandı”, 01.07.2020.
- , “Rus ve Türk genelkurmay başkanlarının görüşmesi Suriye'de işbirliğine yardımcı olacak”, 01.11.2016.

-----, “Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı ilk kez 7 milyonu aştı”, 31.01.2020.

-----, “Türkiye-Rusya Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı: ‘İlişkiler çok hızlı gelişen bir dönemden geçiyor”, 28.06.2019.

-----, “2020'de İstanbul'a gelen turist sayısı 5 milyona düştü: En çok ziyaretçi Rusya'dan”, 17.02.2021.

-----, “Türkiye ve Rusya; Üst düzey işbirliğine giden yolun köşe taşları”, 22.12.2014.

-----, “Putin, Erdoğan'la birlikte Akkuyu'nun temelini attı: Bu proje, Türk-Rus ilişkilerinin simgesi haline gelecek”, 03.04.2018.

-----, “Erdoğan: Türkiye'de yatırım yapmak isteyen Rus firmalarına her türlü kolaylığı sağlayacağız”, 08.04.2019.

SÜMER, Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. I, (Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü), Ankara, 1969.

SHAW, Stanford. J, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. I, Çev. Mehmet Harmancı, (E: yay) İstanbul, 2004.

STEİN, Aaron “Türkiye’nin Nükleer Enerjiye Dair Hedefleri: Büyük Planlar, Ufak Adımlar” *EDAM*, İstanbul, 2012, s. 1-7.

TAKVİM Gazetesi, Putin de o 'soykırım' kelimesini kullandı, 23.04.2015.

TASS, “Sammit G20 v Antalya. Hronika sobytij”, (“Саммит G20 в Анталье. Хроника событий”), 15.11.2015.

-----, “Putin: ataka Turtsii na Su-24 - eto "udar v spinu" RF, on budet imet' ser'yeznuye posledstviya”, 24.11.2015, (“Путин: атака Турции на Су-24 - это "удар в спину" РФ, он будет иметь серьезные последствия”), *TACC*, 24.11.2015.

-----, “Prezident Turtsii otkazalsya izvinit'sya za to, chto VVS yego strany sbili rossiyskiy samolet”, *TASS*, 26.11.2015, (“Президент Турции отказался извиниться за то, что ВВС его страны сбили российский самолет”), *TACC*, 26.11.2015.

-----, “Chiefs of General Staff of Russia, Turkey Sign Cooperation Accord”, 14.01.2002.

TAŞDEMİR, Fatma-Adem Özer, “Uluslararası Hukuk Açısından Kırım Sorunu: Kosova'nın Rövanş mı?”, *Erciyes Hukuk Dergisi*, C.10/1, s. 43-61.

TAŞÇI, Tekin Aycan, “Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)”, *KARE (Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi)*, S. 8, Kayseri, 2019, s. 81-128.

TC Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, “*Rusya Federasyonu Yıllık Raporu*”, 2011, s. 37.

TEMİZKAN, Abdullah, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XIII/2, Kış 2013.

TİMETÜRK, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Akdeniz'de, Ege'de ölen, mağdur olan’”, 23.09.2015.

TOKAY, Gül, “Ayastefanos'tan Berlin Antlaşmasına Doğu Sorunu”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 yıllık Süreç*, 15–17 Ekim 1997 Sempozyuma sunulan Tebliğler, (TTK) Ankara, 1999, s. 190-197.

TOKGÖZ, Erdiñç, “Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal of Ufuk University Institute of Social Sciences*, C. 1/1 Ankara, 2011, s. 6-14.

TOPAL, Coşkun, “Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, 2018, s.313-330.

TOSUN, Hüseyin, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Boğazlar Sorununda Son Aşama”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 4/13, 1994, s. 87-112.

THOMSON, Glaby Scott, *Catherina The Great and The Expansion of Russia*, (English Universities Press), London 1947.

TRT Haber, “Soçi'de üçlü liderler zirvesi”, 22 Kasım 2017.

-----, “Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Putin bu yıl ikinci kez 'yüz yüze' görüşecek”, 26.07.2018.

-----, “Akkuyu Nükleer Güç santrali: 3. reaktörün temeli atıldı”, 10. 03. 202

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C. 3, (İletişim yay.), İstanbul, 2015.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kurumsal İnternet Sayfası (TCCB), **“BM İklim Değişikliği Zirvesi, İlişkilerimizin Tamiri İçin Fırsat Olabilir”**, 28.11.2015.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **2013 Faaliyet Raporu**, s. 46-47.

Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliği, **“Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri”**, 11.01.2019.

Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, **“Rusya Federasyonu Ülke Raporu (2021)”**, s. 4.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı St. Petersburg Başkonsolosluğu, **Türkiye-Rusya Federasyonu İkili İlişkileri**, 11.1.2019.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **“Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi Dördüncü Toplantısı St.Petersburg’da gerçekleştirildi”**, 22 Kasım 2013.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **“Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi”**, 21.03.2021.

Türkiye Petrolleri, **“2018 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu”**, s. 32, Ankara, 2019.

TÜROFED, **“Turizm Raporu”**, Ankara, 2019, S. 14, s. 4.

TÜRSAB, **“25. MITT Moskova Turizm Fuarı Raporu”**,

T24, “Erdoğan: Suriye’de çözüm umutları hiç bu kadar filizlenmemiştir; geleceğimizi Adana Mutabakatı çerçevesinde planlıyoruz”, 14 Şubat 2019.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih, (1789-2001)**, (Der yay.), İstanbul, 2008.

-----, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, (Der yay.), İstanbul 2015.

-----, "Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1839'a kadar Osmanlı İmparatorluğu", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.XI, (Çağ yay.), İstanbul 1989, s. 179-430.

-----, **Siyasi Tarih**, (Harp Akademileri Basımevi), İstanbul, 1982.

-----, “1912 Balkan Bunalımı, Osmanlı Devleti’nde Büyük Kabinenin Kurulması ve Savaşa Gidiş”, *Balkan Savaşları Paneli* (03-04 Mayıs 2011), (Harp Akademileri Basımevi)Yenilevent, İstanbul, 2012, s. 23-49.

UNAT Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, (TTK), Ankara, 2008.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi-Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, IV/I, (TTK), Ankara 2011.

-----, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, (TTK), Ankara, 2011.

VASARY, Istvan, “Kırım Hanlığı ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Çev. Serkan Acar, XXIX/1, 2014, s. 327-340.

VASİLİEV, Alexander, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, (Alfa yay.), İstanbul, 2015.

VATAN Gazetesi, “Müthiş gelişme: Rusya ile imzalar atılıyor”, 10 Mart 2017.

-----, “Rusya-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi 3. ülkelere yönelik değil”, 16 Mart 2017.

VEDOMOSTİ, “Erdogan otkazalsya izvinyat'sya za Su-24”, 26.11.2015 / Эрдоган отказался извиняться за Су-24”, *«Ведомости»*, 26.11.2015.

-----, “Poslov Rossii i Irana vyzvali v MID Turtsii iz-za situatsii v Idlibe / Послов России и Ирана вызвали в МИД Турции из-за ситуации в Идлибе”, *Vedomosti*, 09.01.2018.

VERNADSKY, George, *A history of Russia*, (by Yale University Press), New Haven, 1961.

-----, George, “Mikhail Paleolog Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Mütakabil Münasebetleri”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, XII/72, Ankara, 1939.

VOA NEWS, “Türkiye ile Rusya Arasında Suriye’de Uçuş Güvenliği Mutabakatı”, 12 Ocak 2017.

-----, “Putin: ‘Türkiye’yle İlişkilerimiz Kriz Öncesi Seviyeye Döndü””, 13.11.2017.

-----, “Kıvrıkoğlu Ruslarla Helikopter İhalesini Görüştü”, 04 Haziran 2002.

-----, “Rusya'dan Gürcistan'a Sert Mesaj”, 18.11.2008.

WALSH, Warren B., *Readings in Russian History*, (Syracuse University Press), New York, 1950.

WHEELER-BENNETT, John. W., *Brest-Litovsk, The Forgotten Peace*, March 1918, (McMillian and Co. Limited) London, 1938 (Yeni Baskı: 1963).

WINROW, Gareth, “Turkey and Russia: The Importance of Energy Ties”, *Insight Turkey*, Vol. 19/1, Ankara, 2017, p. 17-31.

YALÇINKAYA, Alaeddin, “Kuruluşundan Günümüze Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi / Marmara University Journal of Political Science*, C. 5, Özel Sayı, Nisan 2017, s. 1-16.

YAKUBOVSKIY, Aleksandr Yurieviç, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, (TTK), Ankara, 2000.

YAYCI, Cihat, “Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri”, *Güvenlik Stratejileri*, (Millî Savunma Üniversitesi), C. 15/30, s. 331-352.

YEL, Selma, Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008), (*Atatürk Araştırma Merkezi*), Ankara, 2009, s. 184-185.

YENİ ÇAĞ Gazetesi, “Uçak Krizi Büyüyor”, 11.10.2012.

-----, “Putin ‘Soykırım’ demedi”, 25.04.2015.

-----, “Erdoğan, Putin ile Afrin operasyonunu görüştü”, 23.01.2018.

-----, “Putin'den Türkiye ile ilgili önemli açıklama”, 24. Ağustos 2018.

YEŞİLYURT, Esra, *Osmanlı Sefirlerinin Gözünden Rusya*, (Yüksek Lisans Tezi-Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı), Ordu, 2017.

YERASİMOS, *Stefanos, Türk Sovyet İlişkileri*, (Boyut yay.), İstanbul, 1979.

-----, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917 -1923)*, (Boyut yay.), İstanbul, 2000.

YILMAZ, Muzaffer Ercan, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri”, *Akademik Fener Dergisi*, (Balıkesir Üniversitesi), Bandırma, 2010, No. 13, s. 27-41.

YILMAZ, Reha, “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Rus-Gürcü İlişkileri ve Kırılma Noktaları”, *Avrasya Etüdüleri*, (T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı), C. 38/2, Ankara, 2010, s. 21-42.

YILMAZ, Salih-YAKŞI Abdullah, “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, *TYB AKADEMİ*, Bahar, 2016, s. 9-57.

YILMAZ, Salih, *Rusya Neden Suriye’de?*, (Yazar yay.), Ankara, 2016.

YILDIZ, Hakan, *Haydi Osmanlı Seferi!, Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, (Türkiye İş Bankası Kültür yay), İstanbul, 2006.

YÖNTEM, Şerife Gökçeçiçek, *Kırım'ın İlhakının Türkiye-Rusya İlişisine Etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı), Ankara, 2019, s. 79-80.

YÜCEL, Mualla Uydu, “Hazar Kağanlığı”, *Türkler*, C.2, (Yeni Türkiye yay.), Ankara, 2002.

-----, “Altın Orda-Rus Mücadelesinin Edebiyata Yansıması: Zadoşına Destanı” *Bilig Dergisi*, Bahar 2020, S. 93, s. 149-179.

ZENGİN, Eyüp, “Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, C. IV/1, 2015, s. 61-103.

ZORLU, Kürşad, *Büyük Bozkırın Yükselişi Nazarbayev Liderliği*, (Kripto yay.), Ankara, 2019.

АНИСИМОВ, Евгений *История России от Рюрика до Путина. Люди. События. Даты*, Издательство «Питер», St. Petersburg, 2013.

БАЗИЛЕВИЧ, Константин Васильевич, *Внешняя политика русского централизованного государства: Вторая половина XV века*, (Издательство Московского университета) Москва, 1952.

БЕЛЯКОВА, Нина Сергеевна, “Роль и Место Черноморского Региона Во Внешней Политике Турецкой Республики На Современном Этапе”, *ФГБОУ ВПО Дипломатическая Академия МИД России* Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук, Москва, 2015.

БДОЯН, Давид Гургенович, “Периоды Трансформации В Российско-Турецких Отношениях”, *Вестник МГИМО-Университета*, Москва, 2017, Том. 4/55, С. 165-182.

ГРЕКОВ, Борис Дмитриевич - ЯКУБОВСКИЙ, Александр Юрьевич, *Золотая Орда и её падение*, (Издательство АН СССР), Москва, 1950.

Документы внешней политики СССР. Том 6. 20 ноября 1922 г. — 31 декабря 1923 г. — М.: Госполитиздат, 1962, с. 621-623.

ОЗЕРТЕМ, Хасан Селим -Хабибе Оздал, “Турция и Россия: преодоление препятствий”, *Московский Центр Карнеги*, Россия, 2013.

КАБИСОВ, Виктор Андреевич, “Последствия грузино-югоосетинского вооруженного конфликта 2008 года”, *Историческая и социально-образовательная мысль*, Краснодар, 2016. Том 8. № 2. Часть 2. с. 56-58 (Viktor Kabisov, “Consequences of the Georgian-South Ossetian armed conflict in 2008”, *Istoricheskaya i sotsial'no-obrazovatel'naya mysl*, (Historical and Social Educational Ideas), Krasnodar, 2016. Tom, 8. № 2. Vol. 2. p. 56-58.

КАРАМЗИН, Николай, *История государства Российского*, Т. I, (Эксмо), Moskva, 2018.

-----, *Полная история государства Российского в одном томе*, (AST), Moskva, 2016.

ПУНСМАН, Бурджу Гюлтекин-Заал Анджапаридзе- Сос Аветисян-Изида Чания-Вадим Ромашов-Рашад Ширин, “Обзор политики изоляции внутри и вокруг Южного Кавказа”, *Кавказский Выпуск*.

РБК, “Турция осудила Путина за слова о геноциде армян”, 24 апр 2015.

-----, “Путину доложили о реакции Эрдогана на его слова о геноциде армян”, 27.04.2015.

СОЛОВЬЕВ, Сергей, *История России с древнейших времен*, Издательство АСТ, Moskva, 2017.

СИЛАЕВ Николай Юрьевич, “Итоги августовской войны для Кавказа”, *Центральная Азия и Кавказ (Журнал социально-политических исследований)*, Vol. 3/63, p. 1-13, Sweden, 2009.

ЗАКИРОВ С, *Дипломатические отношения Золотой Орды с Египтом*, Отв. редактор В. А. Ромодин, (Наука), Москва, 1966.

BOA, A.DVN. DVE. D.83/1 (Rusya Ahidname Defteri)

BOA, Rusya Ahidname Defteri, 83/1, s. 153-157. s. 150; BOA, Rusya Ahidname Defteri, 83/1, s. 153-157.

ONLINE KAYNAKÇALAR

Akkuyu Nükleer Güç Santrali İnşaat Projesi: <http://www.akkunpp.com>

Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr>

ANKASAM: <https://ankasam.org>

Antlaşmalar: <https://www.antlasmalar.com>

BBC Haber Ajansı, <http://www.bbc.co.uk/turkish>

BBC Türkçe: <https://www.bbc.com>

Birgün Gazetesi: <https://www.birgun.net>

Bloomberg: <https://www.bloomberght.com>

CA&C Press AB: <https://www.ca-c.org>

Caucasus Edition Journal of Conflict Transformation:

<https://www.caucasusedition.net>

CNN Türkçe: <https://www.cnnturk.com>

Countryaah.com: <https://countries.bridgat.com>

Cumhuriyet Gazetesi: <https://www.cumhuriyetarsivi.com>

Deniz Haber Ajansı: <https://www.denizhaber.net>

Deutsche Welle Türkçe Haber Ajansı: <https://www.dw.com>

Doğru Haber Gazetesi: <https://dogruhaber.com.tr>

Duvar Gazetesi: <https://www.gazeteduvar.com.tr>

Dünya Gazetesi: <https://www.dunya.com>

Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi: <https://www.edam.org.tr>

Ekonomist: <https://www.ekonomist.com.tr>

Euronews: <https://www.tr.euronews.com>

Forbes: <https://www.forbes.ru>

Gazete.ru: <https://www.gazeta.ru>

Haberler: <https://www.haberler.com>

Haberler: <https://www.haberler.com>

Habertürk Kanalı: <https://www.haberturk.com>

HSE Working Papers: <https://www.wp.hse.ru>

Hürriyet Gazetesi: <https://www.hurriyet.com.tr>

IEA, <https://www.eia.gov>

INDEPENDENT: <https://www.indyturk.com>

Interfax: <https://www.interfax.ru>

Izvestia, <https://www.iz.ru>

İHA: <https://www.iha.com.tr>

İktisadi Kalkınma Vakfı: <https://www.ikv.org.tr>

İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi: <https://www.insamer.com>

Karar Gazetesi: <https://www.karar.com>

Keşan Sanayi ve Ticaret Odası, <https://www.kesantso.org.tr>

Kırım Haber Ajansı: <http://www.old.qha.com>

Kırım Haber Ajansı: <http://www.qha.com>

Kommersant, <https://www.kommersant.ru>

Komsomolskaya Pravda: <https://www.kp.ru>

Kremlin: <http://www.kremlin.ru>

Lenta.ru: <https://www.lenta.ru>

Macrotrends: <https://www.macrotrends.net>

Milliyet Gazetesi: <https://www.milliyet.com.tr>

NTV Haber Kanalı: <http://www.arsiv.ntv.com.tr>

NTV Kanal: <https://www.ntv.com.tr>

Orta Doğu Araştırmaları Merkezi: <https://www.orsam.org>

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi: <https://www.orsam.org.tr>

Radikal Gazetesi: <http://www.radikal.com.tr>

RBC: <https://www.rbc.ru>

RBK: <https://www.rbc.ru>

Regnum: <https://www.regnum.ru>

RIA Novosti: <https://www.ria.ru>

Ria Novosti, Rus Devlet Haber Ajansı, <https://www.ria.ru>

Rossiyskaya Gazeta: <https://www.rg.ru>

RT: <https://russian.rt.com>

Rusya Ankara Büyükelçiliği resmî internet sitesi: <http://www.turkey.mid.ru>

Rusya İstatistik Kurumu, <https://www.russtd.com>

Sabah Gazetesi: <https://www.sabah.com.tr>

SONDAKİKA: <https://www.sondakika.com>

Sosyal Araştırmalar: www.sosyalarastirmalar.com

Sözcü Gazetesi: <https://www.sozcü.com.tr>

Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com>

T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü: <https://ticaret.gov.tr>

T24: <https://www.t24.com.tr>

Takvim Gazetesi: <https://www.takvim.com.tr>

TASS: <https://www.tass.ru>

TC Dışışleri Bakanlığı St. Petersburg Başkonsolosluğu,
<http://www.stpetersburg.bk.mfa.gov.tr>

TC Dışışleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr>

TC Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <http://www.enerji.gov.tr>

TC Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, <https://ticaret.gov.tr>

TC Moskova Büyükelçiliği, <http://moskova.be.mfa.gov.tr>

Timetürk: <https://www.timeturk.com>

TRT Haber: <https://www.trthaber.com>

TÜİK: <http://tuik.gov.tr>

TC Cumhurbaşkanlığı Kurumsal İnternet Sayfası (TCCB): <https://www.tccb.gov.tr>

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr>

Türkiye Moskova Büyükelçiliği resmî internet sitesi:
<http://www.moskova.be.mfa.gov.tr>

Türkiye Petrolleri, <https://www.tpaogov.tr>

Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi:
<https://www.turksam.org>

TÜROFED, <https://www.turofed.org.tr>

TÜRSAB, <https://www.tursab.org.tr>

Vapur Donatanları ve Acenteleri Derneği: <http://www.vda.org.tr>

Vatan Gazetesi: <http://www.gazetevatan.com>

Vedomosti: <https://www.vedomosti.ru>

VOA News: <https://www.amerikaninsesi.com>

Yeni Çağ Gazetesi: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr>

Высшая школа экономики: <https://www.hse.ru>

Министерства энергетики Российской Федерации:
<https://www.minenergo.gov.ru>

Московский Центр Карнеги: <https://www.carnegie.ru>

РБК, <https://www.rbc.ru>

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı: Suinbay SUYUNDIKOV

Yabancı Dil: Rusça, İngilizce ve Türkçe

Eğitim Durumu

Lisans : Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yüksek Lisans: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Doktora: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı

Yayımları: “Dağlık Karabağ Savaşı’nın Çözümü Bağlamında Türkiye ve Rusya”, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 5/1, Kırşehir, 2021, s. 132-145.